

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

- + *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
- + *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
- + *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
- + *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via <http://books.google.com>

5 6900.5

Harvard College Library

FROM THE BEQUEST OF

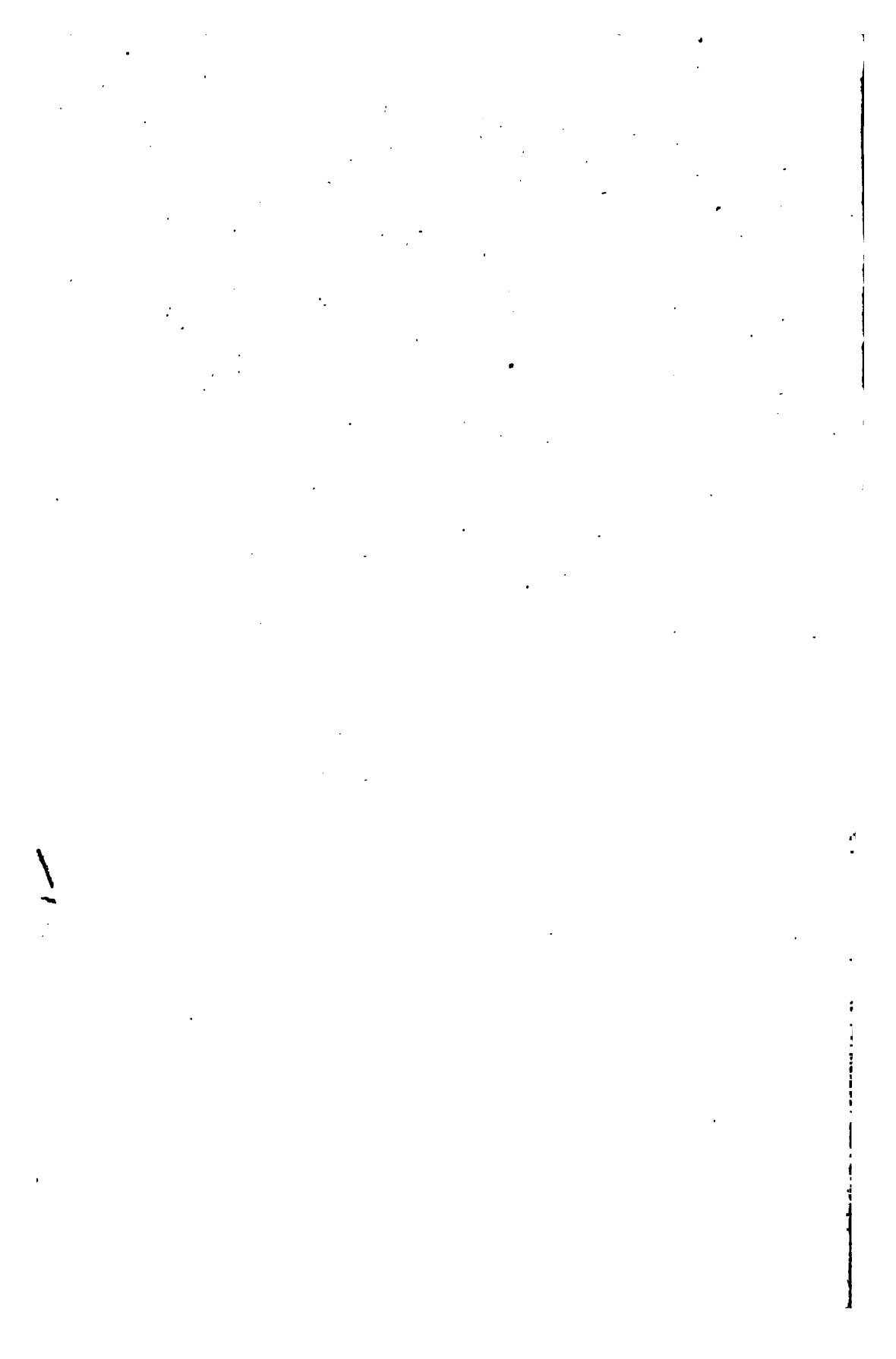
GEORGE FRANCIS PARKMAN

(Class of 1844)

OF BOSTON

A fund of \$25,000, established in 1909, the income
of which is used

"For the purchase of books for the Library"

BIJDRAGEN TOT DE GESCHIEDENIS

VAN DEN

NEDERLANDSCHEN BOEKHANDEL.

B I J D R A G E N
TOT DE
GESCHIEDENIS
VAN DEN
NEDERLANDSCHEN BOEKHANDEL.

UITGEGEVEN
DOOR DE
VEREENIGING TER BEVORDERING VAN DE BELANGEN DES BOEKHANDELS.

4e D E E L.

AMSTERDAM,
P. N. VAN KAMPEN & ZOON.
1892.

DE WETGEVING
OP
DRUKPERS EN BOEKHANDEL
IN DE NEDERLANDEN
TOT IN HET BEGIN DER XIX^{de} EEUW.

VERTALING VAN DE
„DISSERTATIO HISTORICO-JURIDICA DE JURIBUS
TYPOGRAPHORUM ET BIBLIOPOLARUM IN REGNO BELGICO,”

AAN DE LEIDSCHÉ HOOGESCHOOL VERDEDIGD

DOOR

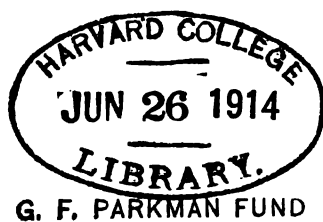
J. T. BODEL NYENHUIS.

MDCCCXIX.

Met de latere bijvoegsels en verbeteringen van den schrijver.

AMSTERDAM
P. N. VAN KAMPEN & ZOON.
1892.

B 6900.5

Het schrijven van een dissertatie is in den regel een vrij ondankbare wetenschappelijke arbeid. Akademische proefschriften worden gemaakt als verplicht taakwerk, rondgestrooid bij wijze van visitekaartjes, bijgezet op den doodenstapel van ongelezen lotgenooten.

Toen J. T. BODEL NYENHUIS, in 1819, ter verkrijging van den doctoralen graad in de rechten, een dik boek liet drukken: *De juribus typographorum et bibliopolarum in regno Belgico*, kon hij vooruitzien dat zijn moeiten en kosten bij uitnemendheid ijdel zouden wezen.

Wat ter wereld kon het den man van wetenschap schelen, hoe het den boekverkoopers in vroeger tijd vergaan was, en wat had de met beslommering overladen handelsman eraan, zich, om der geschiedenis wil, te gaan verdiepen in dit lijvige boek, dat nog wel geschreven was in het latijn? Het zou een witte raaf zijn, indien nu en dan een rechtsgeleerde, een geschiedvorscher of een boekverkooper noodig vond die bladen in te zien.

BODEL behoefde op die koele ontvangst niet voorbereid te worden. Hij had zijn onderwerp niet gekozen om er aanstonds vreugde van te beleven. Toen hij verplicht was een boek te schrijven, lag de stof voor de hand. Hij had ze niet te zoeken, zij zocht hem.

Hij was ermeê opgegroeid. De jonge man, die er zich zoo gaarne op liet voorstaan dat hij nog behoorde tot het doorluchtige geslacht PLANTIN, en die bestemd was om de opvolger te worden

in het achtbare huis zijner voorvaderen de **LUCHTMANS'**, had zijn jeugd doorgebracht te midden van overleveringen uit den ouden, klassieken boekhandel, in den deftigen familiekring telken keer ter spraak gebracht. De wetten en regelen, waaraan die handel in zijn gouden tijd van overheidswege gebonden was, of zich zelf gebonden had; de verbodsbepalingen en straffen, die hij in den loop van jaren en omstandigheden had moeten ondergaan; de inwerking van staat en kerk op de vrijheid van drukpers: dat alles historisch en kritisch na te gaan, bleef den jongen jurist altoosdoor aantrekken, in zijn uren van verpoozing zoowel als te midden van zijn studiën. Men moet bezield zijn met zulk een harts-tochtelijke verzamelliefde, gelijk **BODEL** was, om te kunnen waardeerden wat er tot het bijeenbrengen van dit proefschrift getoebd is moeten worden. De spreuk van zijn geslacht: *Spes alii agricolae* heeft hem van onderzoek tot onderzoek en van ontdekking tot ontdekking geleid, totdat hij zijn, vooral voor den boekhandelaar zoo merkwaardig boek ter perse kon geven.

Toen zijn werk klaar vóór hem lag, was in elk geval dit zijn voldoening, dat hij een eerste schrede gezet had op een nog onbegaan pad, den weg banende voor allen die door zoeken en samenbinden het verledene tot een eenheid willen maken met het tegenwoordige. Hij lei zijn arbeid bescheiden neêr naast de stukken, die gedrukt worden niet om een tijdlang behagelijk gelezen, maar om duurzaam geraadpleegd te worden.

Is dat laatste vaak geschied? Wij betwijfelen het. Althans de bewijzen liggen niet in groot getal voor het grijpen.

In de laatste halve eeuw heeft zich, nevens de verspreiding van allerlei kennis onder de groote menigte, ook voor oefening in geschiedenis veel meer lust geopenbaard dan voorheen. Met name voor de vaderlandsche. Andermaal met name voor de vak-geschiedenis. Kunst, letteren, wetenschap, handel, nijverheid, volksleven, zij vragen, met voegzame ondergeschiktheid, een plekje aan den voet van de statige historie van staten en regenten.

Ook trekt de geschiedenis van den boekhandel meer dan ooit de aandacht, bovenal in het buitenland. De bibliotheek van onze Vereeniging getuigt ervan, welk aantal geschriften over boek-

handel en aanverwante vakken in vreemde talen in de laatste jaren te verzamelen is geweest.

De commissie, door die Vereeniging aangesteld „voor het bijeenbrengen van bouwstoffen voor de geschiedenis van den Nederlandschen boekhandel”, heeft het geluk gehad, haar zorg met verscheidene belangrijke bijdragen beloond te zien. Maar zij kon niet nalaten, daartusschenin steeds het oog gevestigd te houden op het vergeten werk van den lang overleden BODEL NYENHUIS, en te wenschen naar het doen van een daad van billijkheid en rechtmatige hulde. Dit standaardboek van onze handelsgeschiedenis diende, meende zij, te moeten herleven in een vertaling, en de hoofdplaats te beslaan in de reeks van geschiedkundige opstellen, die bezig is zich te vormen.

Mr. J. SOUTENDAM, Delfts geleerde archivaris, nam met ingenomenheid het werk der overzetting op zich, onder de zorg voor het inlasschen van de aanvullingen, welke door den schrijver waren nagelaten. Midden onder den arbeid nam, helaas, de dood hem de pen uit de hand. De heer R. JESSE JZN. Litt. Doc. te Leiden had de groote goedheid, den begonnen arbeid wel te willen voltooien.

Behalve die bijvoegingen is het boek gegeven onveranderd. Men houde dit in het oog vooral daar, waar de schrijver uit zijn eigen tijd spreekt, nu ruim zeventig jaar geleden.

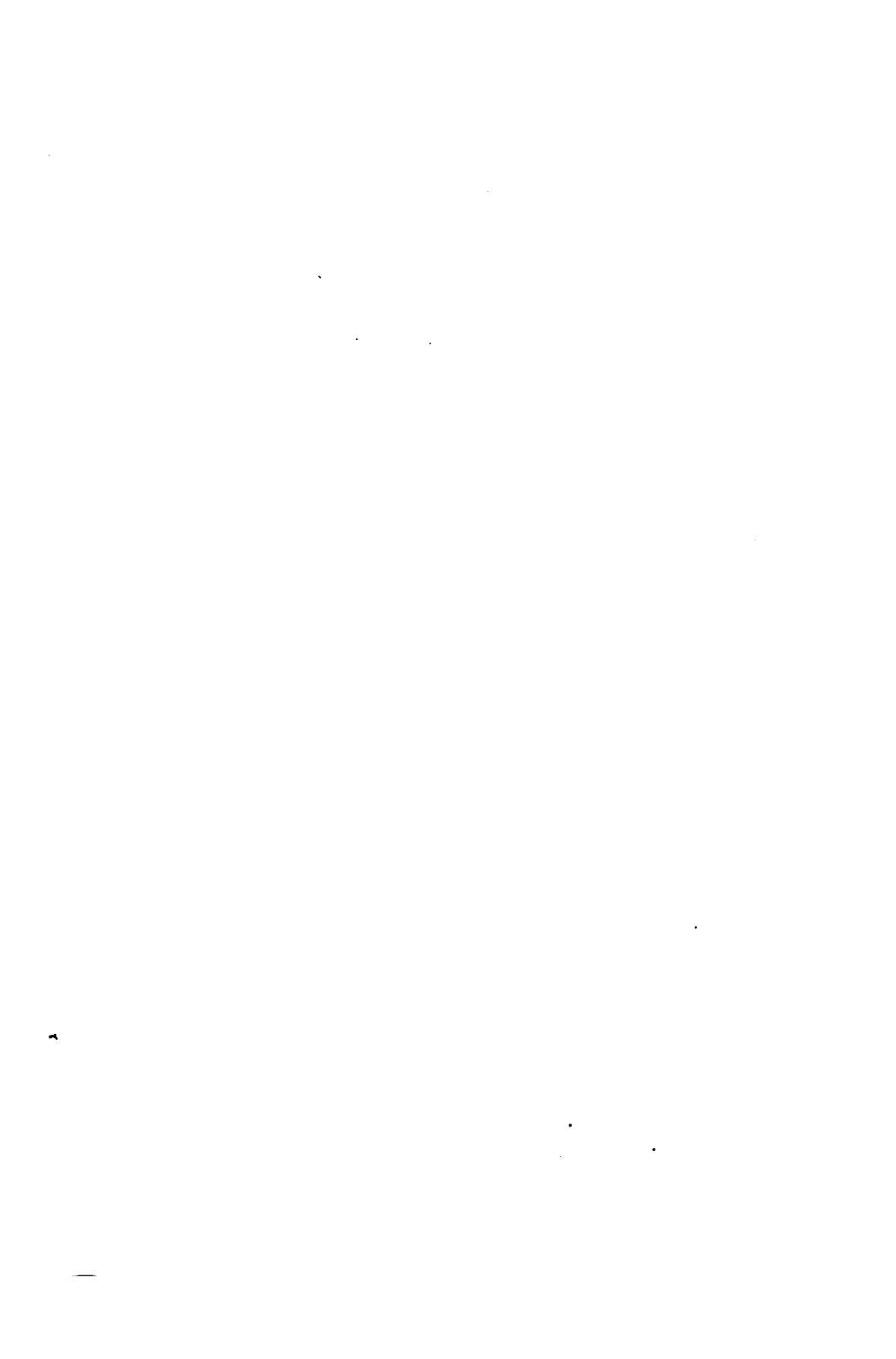
De Commissie:

A. C. KRUSEMAN.

LOUIS D. PETIT.

R. W. P. DE VRIES.

December 1891.

INHOUD.

HOOFDSTUK I.

	Bladz.
De Rechten der boekdrukkers en boekverkoopers in Nederland, wat den eigendom der boeken aangaat . .	1
§ 1. Het eigendomsrecht der boeken	2
§ 2. De rechten tegen de nadrukkers.	22
§ 3. De rechten, wat betreft den eigendom van boeken, in de Zuidelijke Nederlanden	65

HOOFDSTUK II.

De Rechten der boekdrukkers en boekhandelaars in de Nederlanden, wat betreft de uitgave van boeken . .	71
§ 1. De in al de Nederlanden ter zake geldende rechten vóór de afzwering van Philips II, gedurende het tijdperk, loopende van het begin der XVI ^{de} eeuw tot het jaar 1581	73
§ 2. Rechten, vastgesteld in de Vereenigde Nederlanden, van de afzwering van Philips in 1581 af tot aan de omwenteling in 1795.	95
§ 3. De rechten in de Zuidelijke Nederlanden d.i. in de X Provinciën, die sedert het einde der XVI ^{de} tot aan het einde der XVIII ^{de} eeuw werden vastgesteld	184
§ 4. De rechten in de vroeger Vereenigde Nederlanden vastgesteld sedert de omwenteling van 1795, tot aan de inlijving in het Fransche Keizerrijk in 1810	208

- § 5. De rechten vroeger in de Oostenrijksche Nederlanden na 1794
vastgesteld, totdat zij in 1810 dezelfde rechten bekwamen, welke
voormaals in de Vereenigde Nederlanden van kracht waren . 223
- § 6. De rechten, die in geheel Nederland van het jaar 1810 tot op
onzen tijd zijn vastgesteld, zoowel onder Keizer Napoleon als ge-
durende de regeering van Willem I. 225

HOOFDSTUK III.

Rechten der Nederlandsche drukkers en boekverkoo- pers in hunne Gilden	266
§ 1. De Gilden in het algemeen	267
a. De buitenlandsche Gilden	267
b. De vaderlandsche Gilden.	
1. Oorsprong der Gilden	271
2. Aantal der Gilden	277
3. Het aantal Gildebroeders	279
4. Het bestuur der Gilden	281
5. Wetten en doel der Gilden	284
§ 2. De Gilden der boekdrukkers en boekhandelaars in Nederland en hunne rechten	287
§ 3. De nieuwere geschiedenis van al onze vaderlandsche Gilden	337
Bijlagen	353
Register	415

VERBETERING.

Blz. 118, regel 8 v. b., *staat*: 1853, *lees*: 1653.
 „ 157, „ 21 „ „ 29 Juni 1745, „ 29 Januari 1745.

EERSTE HOOFDSTUK.

Over de rechten der boekdruckers en boekverkoopers in Nederland, wat den eigendom der boeken aangaat.

Terstond bij den aanvang van dit proefschrift kwam het uitstekend voorschrift van CICERO mij in de gedachte, dat nl. elke rationeele behandeling van de eene of andere zaak, wil men het punt in quaestie begrijpen, van eene bepaling (definitie) moet uitgaan. Om die les niet te veronachtzamen noch gering te achten, moeten wij doen opmerken, dat het hoofdobject, waarop al de rechten, die wij wenschen op te sommen, betrekking hebben, zijn: de *boeken*.

Ofschoon wij nu allen weten, wat een *boek* is, kan daarvan juist niet onmiddellijk door iedereen een bepaling worden gegeven, omdat men zich over de definitie van zulk een alledaagsche zaak niet bekommert en bovendien het geven van definities, die van onderscheiden en tegelijk bondige begripsverklaringen, niet tot de gemakkelijkste zaken behoort. Wij willen daarom die van KANT ¹⁾ laten volgen, luidende: Een boek is een geschrift (het doet er niets toe of

1) IMM. KANT, Elem. Metaphys. Juris doctrinae, Pars I, sect. 3, v. d. Lat. vert. v. KÖNIG, p. 126 vg.

het met de pen, met drukletters, in veel of weinig bladzijden, is vervaardigd), dat de plaats vervangt van het woord; hetwelk iemand door middel van merken en teekens, die woorden en gedachten te kennen geven welke duidelijk door het oog kunnen worden waargenomen, aan het publiek richt. Hij, die tot dat publiek het woord voert, heet *schrijver* (auctor, auteur).

Laat ons nu den aard van het recht onderzoeken, dat dien auteur of anderen toekomt, wat het eigendomsrecht der boeken aangaat.

§ 1.

Over het eigendomsrecht der boeken.

Even als iedereen een ontwijfelbaar recht heeft op de stof, die hij uit zijn eigen zaken vervaardigt, is de schrijver alleen eigenaar van de geschriften, de voortbrengselen van zijn vlijt en vernuft, van de vruchten van zijn geest, die hij zelf voortbrengt, kweekt en koestert, en dat krachtens een onschendbaar recht. Dit hebben onze voorvaderen ten allen tijde toegegeven en erkend en zullen wij, althans wat betreft de Vereenigde Nederlanden, trachten aan te toonen. Immers kunnen wij de eigendomsrechten, die weleer in de Zuidelijke Nederlanden golden, bij gebrek aan gegevens, niet zoo breedvoerig behandelen; wat wij daaromtrent hebben verzameld zullen wij te zijner plaats in 't kort vermelden. Want nu de beide Nederlanden tot een Rijk zijn vereenigd, kwam het mij volstrekt niet ongepast voor, naar mijn beste vermogen, in dit en het volgend Hoofdstuk na te sporen en uit een te zetten, wat in het geheele Rijk rechte was en nog is met betrekking tot het eigendomsrecht der boeken en hunne uitgave.

Laten wij dus met de Vereenigde Nederlanden beginnen en daaraan eenige algemeene begrippen doen voorafgaan.

Zoodra een schrijver zijn werk wensch't licht te doen zien, wendt hij zich tot een boekverkooper met de vraag of hij het handschrift wil drukken en uitgeven. Dit kan op verschillende wijzen geschieden.

Indien de boekverkooper toestemt en den schrijver de voor de uitgave bepaalde geldsom betaalt of hem het zoogenaamde *honorarium* geeft, dan kan worden gezegd, dat hier in den eigenlijken zin een overeenkomst van koop en verkoop plaats heeft; indien hij daarentegen het werk van den schrijver, die zich niet om het geld bekommert, om niet aanneemt, bestaat er bloot een belofte. Het handschrift nu wordt alzoo het eigendom van den boekverkooper, die het *kopijrecht* heeft bekomen, d. i., in de eerste beteekenis van dat woord, het recht, het manuscript *door den druk te kopiëren*. Het h. s. wordt door den boekverkooper, indien hij ook boekdrukker is ¹⁾, maar op zijn order en kosten door een derde, zoo hij zelf de drukkunst niet uitoefent, gedrukt, en door den eigenaar, d. i. den boekverkooper, *kopij* genoemd, waarvan de verkooper den eigendom slechts aan den boekverkooper afstaat, die nu (om tot KANT ²⁾ terug te keeren) in eens anders (des schrijvers) naam door middel van het geschrift openlijk spreekt en de *ondernemer* kan worden genoemd. Aldus is de loop der zaak, indien de schrijver zijn gansche recht afstaat. Zoo deze evenwel het kopijrecht van het gedrukte werk wensch't te behouden, denkende dat hij zoodoende wellicht grooter voordeel zal verkrijgen, geschiedt niets van wat wij boven hebben gezegd. De schrijver laat zijn werk op eigen kosten drukken en uitgeven, zoodat de drukker en de boekverkooper slechts de bevelen van den schrijver opvolgen, als lasthebbers. De schrijver verkoopt de exemplaren van zijn werk aan den boekverkooper zelf, om

1) Oudtijds, en zonder eenige uitzondering, voor zooveel wij weten, waren alle boekdrukkers tevens boekverkoopers, al mag in lateren tijd daarin eenig verschil zijn ontstaan. Onder de Fransche heerschappij moesten aan den voet des titels van welk werk ook, worden gedrukt de woorden: *Imprimeurs-libraires*, of *Imprimeurs*.

2) T. a. p. pag. 127.

ze op zijn beurt heinde en verre te verspreiden. Nu behoudt de schrijver het kopijrecht zoowel voor zich, als eenigermate voor zijne nakomelingen. Van beide wijzen van uitgave schijnt echter oudtijds de eerstgenoemde het meest in zwang te zijn geweest.

Wat nu volgt was onder de verschillende veranderingen, die ons vaderland onderging, niet steeds op den zelfden voet. Want indien wij, hetzij de voorvaderlijke Nederlandsche staatsinstellingen, hetzij de jongere na de omwenteling op het einde der vorige eeuw ingevoerd, of die, welke de Fransche Keizer ons opdrong toen hij ons land ten nauwste met zijn onmetelijk Rijk vereenigde, of ook de in het kortelings bevrijde vaderland van kracht zijnde staatswetten nauwkeurig tot een punt van beschouwing maakten, wordt daarin een vrij groot onderling verschil bespeurd.

Immers verzochten, in het eerste geval de boekverkooper, of de schrijver zelf in het andere, steunende op het eigendomsrecht waarvan wij spraken, *Octrooi* voor het uitgegeven werk, sedert het einde der XVI^{de} eeuw, (octrooien vóór dien tijd verleend hebben wij niet gezien) van de Staten hunner provincie ¹⁾. Van daar, dat de Staten van Holland en Westvriesland, op 28 Juni 1715 ²⁾, den letterkundigen eigendom, op die wijze verkregen, als den grondslag hebben erkend van de privilegiën, die zij verleenden, met dien verstande echter, dat de privilegiën ofschoon vergund, volgens het besluit der Staten nietig zouden zijn, indien daarna bevonden werd dat die eigendom niet bestond. De *privilegiën* nu, waarvan hier spraak is, waren niet zekere bijzondere rechten, in 't bijzonder vergund (*voorrechten*), zooals bijv. door het Hoofd van den Staat in grooten getale aan steden of gewesten werden geschonken, maar *waarborgen*, waardoor de eigenaar van het geschrift, d. i. of de schrijver,

1) Zij beginnen met de regeering van Philips II, vooral te Antwerpen, later te Amsterdam en te Leiden, nog altijd in de 16e eeuw.

2) Zie: CAU en SCHELTUS, Groot Placaat-boek, V. 603; WILTENS, Kerkel. Placaat-boek, III, 252.

of de boekverkooper, indien hij het eigendomsrecht door koop had verkregen, werd beschermd tegen andere boekverkoopers, die hetzelfde boek wilden uitgeven, m. a. w. tegen de *nadrukkers*, waarover wij, zoomede over de privilegiën, later onder § 2 zullen handelen.

Indien de schrijver, of de boekverkooper, die voor den eigenaar werd aangezien, het eigendomsrecht niet bezat; indien hij, door zich op een verzonnen recht te beroepen, de Staten had misleid, verviel het privilege van zelf, omdat, zooals ik zeide, het geen voorrecht, maar een waarborg was vanwege de Staten gegeven, dat zij zoowel het recht van den schrijver handhaven als *het nadrukken* door daarop gestelde straffen beteugelen zouden. Het gevoelen van de Staten der overige provinciën aangaande ditzelfde punt is mij uit de stukken niet gebleken; het schijnt echter, dat zij met die van Holland overeenstemden.

Zoo bleven, door bijzondere vergunningen en terwijl niemand bezwaren opperde, het kopijrecht en het geven van privilegiën twee volle eeuwen bestaan. Over den boekhandel zelf werden vóór December 1796 ¹⁾ in ons vaderland geen wettelijke voorschriften uitgevaardigd. Toen tegen het einde der vorige eeuw de vroegere regeeringsvorm der Nederlanden was opgeheven en de rechten van al de burgers gelijk geworden waren, toen ieder den mond vol had van vrijheid, gelijkheid en broederschap, konden ook aan niemand meer bijzondere rechten toekomen. De gewoonte privilegiën te verleenen werd afgeschaft, over het aannemelijke van welke afschaffing in den breedvoerigen aanhef van het Decreet van het Provinciaal Bestuur van Holland, voor dat gewest alleen den 8 December 1796 ²⁾ uitgevaardigd, talrijke redenen

1) De Publicatie van 8 December 1796 werd voorafgegaan door een concept decreet van 27 November 1795, genoegzaam van denzelfden inhoud. Zie voor den tekst dezer wetten blz. 1—11 van „Het Letterkundig Eigendomsregt in Nederland (’s-Gravenhage 1865).

2) Zie: Verzameling van Publicatiën v. h. Provinciaal Bestuur en Provint. Committé van Holland en de Nationale Vergadering, representeerende het Volk van Nederland, V. Dl. n°. 202.

worden aangevoerd en gezegd wordt: „Dat van nu voortaan geene Privilegien of Octroyen tot het drukken en uitgeven van eenige Boeken of stukken zullen worden verleend, als strijdende tegen de thans aangenomene grondbeginselen, volgens welke ieder Ingezeten eene aanspraak heeft op de beveiliging van zijnen regtmatigen eigendom” ¹⁾. Het kopijrecht echter bleef intusschen voor elken boekverkooper ongeschonden (want van den schrijver wordt te dezer plaatse geen melding gemaakt); immers wordt er bijgevoegd: „dat diensvolgens, wanneer eenig Boekverkooper in deze Provincie een origineel werk uitgeeft, waarvan hij het zoogenaamde regt van Copie bekomen heeft — hij daardoor het regt verkrijgt, voor zich, zijne erven, en regtverkrijgenden, om dat werk uit te geven op al zulke wijze, als hij zal goedvinden; *als zijnde het gemelde regt een eigendom, waarop niemand buiten zijne toestemming aanspraak heeft, en waarin niemand hem mag benadeelen*” ²⁾.

Tot 1803 bleef de toestand onveranderd; voor zooveel mij bekend, kwam daarin, behalve in Holland, in geen andere provincie vóór dien tijd verandering. Op den 3 Juni echter van dat jaar kondigde het Staatsbewind der Bataafsche Republiek eene wet af, voor het gansche gemeenebest van kracht, die in veel opzichten, vooral wat art. 1 betreft, volkomen met de vorige overeenstemt ³⁾, terwijl er verder wordt bijgevoegd: dat diensvolgens, wanneer iemand in de Bataafsche Republiek een oorspronkelijk werk uitgeeft, waarvan hij het gewoonlijk alzoo genoemd Recht van Copij of bezit, omdat hij zelf daarvan de opsteller is, of om niet, of voor geld, of op eene andere, mits wettige wijze, bekomen heeft (de beide gevallen, die wij in 't begin van deze paragraaf hebben aangeduid), hij daardoor, zoo voor zichzelf, als zijne Erven het recht heeft of verkrijgt, om dat werk uit

1) Art. 1.

2) Art. 2.

3) De tekst dezer wet is afgedrukt in Het Letterk. Eigendomsregt, bl. 12—17 en in A. C. KRUSEMAN, De fransche wetten op de Holl. drukpers, blz. 135—143. Zie hierachter Bijlage A.

te geven — op al zulke wijze, als hij zal goed vinden, *als zijnde het gemelde regt van uitgave een eigendom, waarop niemand buiten desselfs toestemming wettige aanspraak heeft, en in de uitoefening van welk regt niemand hem mag benadeelen*” ¹⁾).

Zoowel onder de in 1805 ingevoerde Staatsregeling als onder het bewind van Koning Lodewijk Napoleon werd dit onderwerp met stilzwijgen voorbijgegaan. ²⁾ Nauwelijks echter had de Keizer der Franschen, Napoleon, in 1810 het koninkrijk Holland, de voormalige Vereenigde Nederlanden aan zijn onmetelijk Rijksgebied gehecht, of wij moesten de Fransche wetten niet alleen aannemen, maar werd ook een wet, door Napoleon op 5 Februari voorgedragen, bij keizerl. decreet van den 9 April van het volgende jaar, in de voormalige Hollandsche gewesten van kracht verklaard. Dit decreet van 5 Februari bevat, wat ons onderzoek aangaande het eigendomsrecht betreft, het volgende. In den VI^{den} titel: *de la Propriété et de sa Garantie* treft men deze artikelen aan: „Le droit de propriété est garanti à l’auteur et à sa veuve pendant leur vie — et à leurs enfans pendant vingt ans” ³⁾. Les auteurs, soit nationaux, soit étrangers, de tout ouvrage imprimé ou gravé, peuvent céder leur droit à un imprimeur ou à toute personne, qui est alors substituée en leur lieu et place pour eux et leurs ayant-cause, comme il est dit à l’article précédent ⁴⁾.

Terstond zullen wij aantoonen, wat ons in den grondslag en de gevolgen dier artikelen aanstoot geeft. Die gansche waarborg (garantie), voor ons iets nieuws, was buiten kijf door den Franschen Keizer ontleend aan de wet, die den 19 Juli 1793 was voorgedragen door hen, die toen aan het hoofd stonden der aan regeeringloosheid ten naastenbij lijdende Fransche Republiek of zichzelven aan het hoofd er

1) Art. 2.

2) Zie voor een Concept eener Wet op den boekhandel onder Koning **LODEWIJK** hierachter Bijlage B.

3) Art. 39.

4) Art. 40. Zie Collection des Lois et Décrets Impériaux relatifs à l’Imprimerie et à la Librairie, etc. Amst. et la Haye, chez les frères van Cleef, 1811. p. 1—21 en A. C. KRUSEMAN, De fransche wetten, blz. 172—182.

van hadden gesteld, en deze bepalingen ¹⁾ vaststelden: „Les auteurs d'écrits en tout genre — jouiront durant leur vie entière, du droit exclusif de vendre, distribuer leurs ouvrages dans le territoire de la République, et d'en céder la propriété en tout ou en partie ²⁾. Leurs héritiers ou cessionnaires jouiront du même droit, durant l'espace de dix ans après la mort des auteurs” ³⁾. De besluiten, die, wat het kopijrecht aangaat, aan deze voorafgingen, worden in de bovenbedoelde verzameling niet aangetroffen en heb ik overigens nergens kunnen vinden. Het begrip van wat het kopijrecht is, schijnt niet al te duidelijk te zijn geweest. De boekverkoopers in Frankrijk, van een privilege voorzien, gaven weleer boeken uit en zij waren tegen de nadrukkers gewaarborgd, doch er werd niet opzettelijk een wet uitgevaardigd, waarbij het kopijrecht uitdrukkelijk aan den schrijver of den boekverkooper werd toegekend ⁴⁾.

De beginselen der wet van 1793 schijnen dus hieruit te zijn ontstaan, dat de schrijvers in Frankrijk, toen soms meer dan vroeger bij het schrijven ook op winst bedacht, terwijl zij weleer weinig of geen honorarium hadden ontvangen, nu, meestal met het volste recht, een eenigszins grootere belooning voor den arbeid en de inspanning, die het schrijven van het werk hun kostte, verlangden dan vóór het midden der XVIII eeuw in zwang was. (Hetzelfde verschijnsel begon al kort te voren zich vaak in Duitschland te openbaren). Maar te recht zou men opmerken: Waartoe hier een wet, daar een en ander binnen de grenzen van een burgerrechtelijke overeenkomst kan worden opgenomen? Misschien voorzag men oneenigheid tusschen de boekverkoopers en de schrijvers, van welken dezen beweerden eigenaars te zijn van hunne geschriften, genen verzekerden vroeger meermalen voor een zeer geringe som, ja zelfs somtijds om niet te hebben ont-

1) T. z. p. p. 38, 40.

2) Art. 1.

3) Art. 2.

4) Dit blijkt uit MERLIN's *Répertoire universel et raisonné de Jurisprudence* op het woord Contrefaçon.

vangen wat door hen uitgegeven werd. Licht kon het gebeuren, dat dit den boekverkoopers, vroeger aan grootere winst gewend, aanvankelijk niet aanstond en weldra de wet van 1793 verscheen, welke door de schrijvers, of die hun genegen waren, was ontworpen.

Tot het juist verstand van deze wet dient nog, dat in Frankrijk vaak gebruikelijk was wat wij in 't begin van deze § aangaven, dat nl. de schrijvers zelve op eigen kosten hun geschrift door den boekdrukker lieten drukken en hunne exemplaren aan den boekhandelaar verkochten met het doel ze overal te verspreiden, terwijl de schrijver zelf het recht van kopij aan zich hield. Hiertoe behoort de gewoonte der Franschen, dat de schrijvers daar dikwijls de exemplaren van hun werk in hunne huizen verkoopen, terwijl op den titel, behalve den naam van een of meer boekverkoopers waar het werk te koop is, ook de woorden: *chez l'Auteur* voorkomen. Soms is ook de schrijver alleen verkooper. Indien wij nu aannemen, dat het geval, dat nl. de schrijver het kopijrecht aan zich behield, reeds meermalen vóór den grooten omkeer van zaken in het jaar 1792 in Frankrijk ontstaan, zich heeft voorgedaan, kunnen wij den oorsprong van de wet van 1793 hieraan toeschrijven, dat, toen in evengenoemd land alle voorvaderlijke bijzondere Statuten met de nieuwe wetboeken moesten worden verwisseld, ook de vroeger niet beschreven rechten der schrijvers bij de wet vastgesteld moesten worden. Aan het billijk oordeel laat ik over te beslissen, welke oorsprong der wet de voorkeur verdient: misschien vielen beide oorzaken samen.

Zeventien jaren later, ofschoon daar een andere Staatsregeling bestond, werd een nieuwe wet in Frankrijk ingevoerd, waarvan de artikelen 39 en 40 met het 1ste en 2de der vorige wet overeenkwamen en als ware 't daarop gebouwd waren; de wetgever had echter eenige wijzigingen aangebracht. Volgens de wet van 1793 kwamen na den dood van den schrijver zijn *erfgenamen* of *rechtverkrijgenden* in aanmerking, krachtens die van 1810 zijne *weduwe* en

kinderen. In één opzicht werd het recht beperkt, aangezien door *erfgenamen* een begrip van wijder strekking wordt aangeduid dan door *echtgenoot* en *kinderen*; doch in een ander daarentegen, uitgebreid, daar de tijd van den duur van het kopijrecht na den dood des schrijvers, vroeger tien jaren, bij de latere wet verdubbeld werd. Wat nu den aard zelve van dit recht betreft: al de exemplaren van de eerste uitgave zijn of terstond, of in een zeker tijdsverloop aan een boekhandelaar verkocht, of, zoo ze niet verkocht worden, behoudt de schrijver of zijn echtgenoot en kinderen de boeken, zoodat de termijn bij art. 39 aan het kopijrecht gesteld, slechts slaat op het geval, dat, als de eerste uitgave uitverkocht en de tijd niet verstreken is, een tweede editie moet worden bezorgd. Daarvoor nu moet den schrijver, als hij nog leeft, of na zijn dood, aan zijne weduwe of kinderen, door den boekverkooper een zeker bedrag worden betaald, waaromtrent tusschen hen moet worden overeengekomen, tenzij de schrijver en de boekverkooper, toen de eerste uitgave verscheen, met het oog op een mogelijken herdruk, de in dat geval te betalen som bepaald en in rechten beloofd hebben. Dat twintig jaren na den dood van den vader het recht op het boek of op de overgebleven exemplaren — welk recht slechts indirect *het kopijrecht* kan worden genoemd, *het recht van kopieeren door den druk* — niet op den Staat overgaat, doch hem alleen een recht in geval van een tweeden druk toekomt, blijkt uit art. 1 van het decreet van Napoleon, van den 29^{en} April 1811, luidende: „Il est établi dans toute l'étendue de notre Empire, un droit d'une centime par feuille d'impression, sur tous les ouvrages connus en imprimerie sous le nom de labeurs (*boekwerken*) — si ces ouvrages n'appartiennent à aucun auteur vivant ou à ses héritiers.” De exemplaren van een tweeden druk worden derhalve *domaine public*¹⁾ en het is duidelijk, dat het recht bij gezegd art. bepaald, in geval

1) Zie: LOCRÉ, Discours sur la liberté de la presse, etc., p. 183, waar hij zegt, dat de boekverkoopers dit hadden gevraagd.

van een tweede editie van het boek den boekverkooper drukt. Later zal hierop worden teruggekomen. Intusschen geven eenige andere bepalingen in de beide Fransche wetten aanstoot, daar zoowel uit art. 2 der wet van 1793, als uit art. 40 van die van 1810 blijkt, dat de schrijver zijn eigendomsrecht of kopijrecht niet slechts aan een boekdrukker en een boekhandelaar kan verkoopen, wat uit den aard der zaak volgt; niet slechts aan de weduwe en de kinderen, die uit de nagelaten goederen van den echtgenoot en den vader moeten worden onderhouden, maar ook aan *ieder ander*. Dit toch moet uit de bewoordingen der beide wetten, art. 2: „*héritiers, ou cessionnaires*” (*rechtverkrijgenden*), en art. 40: „*les auteurs peuvent céder leur droit — à toute personne*” worden opgemaakt. Wij nemen geen aanstoot aan den boekdrukker en den boekverkooper, evenmin aan de weduwe en de kinderen, maar wel aan die derden, aan wie in dit geval de boekverkooper, na betaling eener willekeurig door genen te bepalen geldsom, de vergunning tot het bezorgen eener nieuwe uitgave moet vragen. Die vreemden, of de in min of meer verwijderden graad van bloedverwantschap of zwagerschap, of ook de door geen anderen familiebando tot den schrijver in betrekking staande personen, zijn meestal nog veel minder met de boekverkoopers in aanraking. Evenwel zijn er van den anderen kant, die de rechtvaardigheid van deze zich ver uitstrekkende macht van den schrijver verdedigen en aldus redeneeren: 1°. dat de schrijver het recht in eigendom heeft: dat men over datgene, wat men in eigendom heeft, naar goedvinden kan beschikken, (waarop wij antwoorden, dat zoo de schrijver al naar streng recht aan vreemden zijn recht kan verkoopen, de welwillendheid er hem dan toch toebrengt dit niet dan ten gunste van den boekdrukker of den boekverkooper te doen). 2°. Stellen wij dit geval: er zijn twee schrijvers, Cajus en Maevius; Cajus draagt zijn recht, dewijl hij geen echtgenoot nalaat, bij zijn overlijden aan zijn zoon Sempronius over, die binnen een jaar sterft; Maevius laat bij zijn dood zijn zoon Titius als erfgenaam achter, die gedurende

de twintig volle jaren, door de wet vergund, van het kopijrecht in geval van een nieuwe uitgave het genot heeft. Waarom, zoo wordt gevraagd, mag Titius nu dat genot hebben boven de bloed- en aanverwanten van Sempronius, die wellicht behoeftig zijn? (waartegen wij aanvoeren, dat dit in de eerste plaats een bijzonder geval is en daarenboven de bezittingen van den vader altijd op diens afstammelingen moeten komen; dat zoo de overige bloed- of aanverwanten daarvan iets verkrijgen, dit wel is waar naar de rechtsbeginselen verschuldigd is, doch nochtans als een toevallige vermeerdering van hetgeen zij reeds bezaten, moet worden beschouwd). Laat ons tot de beschouwing van andere bepalingen dezer wet overgaan. In *Frankrijk* kon deze wet goed werken, waar, gelijk ik met een enkel woord opmerkte, zeer vele schrijvers hunne werken op eigen kosten uitgeven en al de exemplaren of een gedeelte daarvan aan de boekhandelaars verkoopen of ze zelf, schoon verstoken van de gelegenheid ze wijd en zijd te verspreiden, waarvan de boekverkoopers in hun eigen belang kunnen partij trekken, toch, dewijl de Fransche taal nu in een verbazend groot gedeelte der aarde gelezen wordt, eenigermate verspreiden en verkoopen; ofschoon wij overtuigd zijn, dat in 't algemeen den schrijvers voor deze soort van koophandel de geschikte tijd en de neiging zal ontbreken. Het bovenstaande moge voldoende zijn om het oordeel en de meening van de Franschen zelven over deze wetgeving te doen kennen.

Daarentegen waren *de Nederlanders*, die de voormalige Vereenigde Nederlanden bewoonden, maar vooral de Noord-Nederlanders, weinig met de wet van 1810 ingenomen. Zij toch nam niet op en ging met stilzwijgen voorbij het eerste geval betreffende de uitgave van boeken, in het begin van deze § vermeld, en dat bij ons inzonderheid voorkwam, en verreweg talrijker dan de gevallen, waarover de artt. 39 en 40 handelen. De macht van de schrijvers wordt bij die wet verder uitgestrekt; althans wordt zij, gesteld dat die uitgebreidheid haar reeds vroeger stilzwijgend was toegekend, wat wij sterk betwijfelen, nu uitdrukkelijk beschreven.

Voor bijzondere gevallen ging zij het hier te lande meer algemeene geval voorbij, dat nl. de schrijver zijn handschrift voor een grootere of kleinere geldsom, maar die de verdiensten van het werk en den arbeid des schrijvers evenaarde en *honorarium* werd genaamd, aan den boekverkooper overdroeg na een wettelijk voltrokken koop en verkoop. Immers heeft de handeling bij elken koop en verkoop ten doel, dat een zaak of een koopwaar voor een bepaalden prijs worde losgemaakt, en aangezien de koop en verkoop voltrokken is zoodra partijen het eens zijn geworden over de zaak en den prijs, kan die handeling veel meer geacht worden voltrokken te zijn en gaat de zaak met al de haar aanklevende rechten in den eigendom der koopers over zoodra de koopprijs is betaald. In dit bij ons het meest voorkomende geval deed de schrijver door koop en verkoop afstand van al zijne rechten, gelijk wij uit den aard der overeenkomst aantoonen, zoodat de boekverkooper bij het verschijnen van een nieuwe uitgave de winst daarvan genoot. De Fransche wetgever zag, zoowel in 1793 als in 1810, dit geval, als had het nooit bestaan, voorbij, ofschoon onder de voornaamste doeleinden van de wet behoort het meer algemeene vast te stellen, dat enkele uitzonderingen toelaat, en wij overtuigd zijn, dat niet elke schrijver wil, dat de kosten, voor de bezorging der uitgave van al zijn boeken betaald, hem worden in rekening gebracht, maar meermalen met den verkoop van zijn recht aan den boekhandelaar tevreden is. En inderdaad bracht dit geval, dat over 't hoofd werd gezien, den schrijver meer voordeel aan, dan de beide gevallen in de artt. 39 en 40 vervat, voor zooveel krachtens art. 40 de schrijver na eenigen tijd het kopijrecht van de overige exemplaren en het recht van een tweede uitgave tot twintig jaren na zijn dood aan den boekhandelaar afstaat en verkoopt. De winst, die voor den schrijver uit het geval, dat verzuimd werd, voortvloeit, schijnt mij toe grooter te zijn, want terstond bekomt hij een niet geringe som gelds, waarvan hij voor zich en de zijnen, hoe dan ook, een verstandig gebruik kan maken.

Indien daarentegen de schrijver het kopijrecht behoudt, — laat ons dit geval stellen — verkoopt hij verscheidene exemplaren aan een boekhandelaar, om ze voor hem, hoe dan ook, te verspreiden. Om dit te doen, moet hij alle middelen beproeven, uithoofde van de kleine uitgestrektheid gronds, waar onze taal verstaan wordt. Ik betwijfel echter ten sterkste of die middelen den schrijver zijn doel zouden doen bereiken, want een schrijver kan niet als koopman optreden. Intusschen behoudt de schrijver de niet verkochte exemplaren voor zich en de zijnen. Maar nu beleven wij zulke tijdsomstandigheden, dat terwijl een ontzaglijke menigte van boeken het licht ziet, het een het ander verdringt en na een zeker tijdsverloop zeer veel boeken niet meer gelezen noch verkocht worden; na weinig jaren wordt dus het voordeel hoe langer hoe minder. Dit is inzonderheid het geval met geschriften, die over wetenschappelijke stelsels en theorieën handelen, waarvan het een het ander vervangt. Ofschoon wij dit slechts in het algemeen bedoelden, bestaan er toch zeer bekende uitzonderingen op het punt van boeken, die na weinig jaren niet meer gelezen worden, en komen hier en elders in ons vaderland geschriften uit, wier auteurs zich onsterfelijke roem en eer verwerven. Wij verzoeken die schrijvers dringend aan onze woorden geen aanstoot te nemen. Evenwel moet de waarheid niet verborgen worden. Maken dan de werken, die door de slechte tijden niet getroffen worden, niet een gering gedeelte uit van het boekental, dat dagelijks uitkomt? De overige werken worden vooral in de eerste vijf jaren na de uitgave verkocht, waarna een groote menigte van boeken of in vergetelheid geraken, of geen nieuwe exemplaren meer bij de boekhandelaars worden gekocht en men zich op een andere manier van die boeken voorziet. Indien de schrijver nu na zeker tijdsverloop, als hij meent genoeg verdiend te hebben, zijn volle kopijrecht, zijn overgeschoten exemplaren, zoowel als zijn recht in geval van een tweede uitgave aan den boekhandelaar krachtens art. 40 verkoopt, dan blijkt van zelf uit hetgeen wij boven aanvoerden, dat zulk een groot getal van

exemplaren, als reeds verhandeld werd, niet zal verkocht worden, en de schrijver meestal uit dien verkoop het voordeel niet zal trekken, dat hij zich vroeger had voorgesteld.

Indien wij de tweede uitgave beschouwen, waarover art. 39 blijkbaar handelt, vloeit daaruit een zeker geldelijk voordeel van de zijde der boekverkoopers voor de schrijvers of hunne erfgenamen, die het kopierecht behielden, voort. Aanvankelijk schijnt dit voor de schrijvers vrij voordeelig. Maar hoe weinig boeken beleven bij ons een tweeden druk, en zullen de schrijvers zelf niet bekennen, dat dit tot de zeldzaamheden behoort? En hoe weinig gebeurde dit onder de Fransche overheersching, toen om verscheiden oorzaken velen hun geld bewaarden, om dat liever aan het aanschaffen van de eerste levensbehoefden te besteden. Niemand moet mij tegenwerpen (om den schrijvers gedurende die twintig jaren het kopijrecht te verzekeren) dat een eventuele tweede uitgave in de eerste jaren na het verschijnen der eerste editie geschiedt. Dadelijk zou ik hem de tweede uitgaven van Latijnsche en Grieksche schrijvers toonen en in 't algemeen talrijke door zeer geleerde mannen in 't Latijn geschreven boeken, die vijftig, honderd, ja tweehonderd jaar na hun dood met de zelfde, vaak met vuriger begeerte, werden gezocht, dan tijdens het leven der schrijvers zelve, of wel, indien het de zoogen. *klassieke* schrijvers gold, die hier vooral in aanmerking komen, sterker navraag hadden dan bij het leven van hen, die de uitgave der Oude schrijvers bezorgden en met ophelderingen verrijkten, van welken de heden levende, zelfs toen wij onder de Fransche heerschappij waren, door een juist inzicht, meestal het kopijrecht niet telden, dat volgens de Fransche wet twintig jaar na hun dood op den Staat overging of *domaine public* werd, terwijl krachtens de wet van 29 April 1811 een werk niet dan na het betalen van het vastgestelde recht kan worden herdrukt.

Wij hebben, zoo ik mij niet bedrieg, in het bovenstaande bewezen, dat het meer in het belang der schrijvers is het handschrift van hun werk aanstonds aan den boekhandelaar

te verkoopen en alles af te staan. Van den anderen kant nu is de boekverkooper er op gesteld voor zich *alleen* de rechten te bezitten, waarvan de gemeenschap dikwijls een bron van oneenigheid is. De een moge deze, de ander gene meening zijn toegedaan, wij moeten ten voordeele van de boekverkoopers uitspraak doen.

In de beide Fransche wetten merken wij een andere strenge bepaling op, waarbij het in geval van een tweede uitgave aanwezige kopijrecht, volgens de wet van 1793 tien jaren en krachtens die van 1810 twintig jaren na den dood des schrijvers te niet gaat. Nu schijnt het hard 1°. indien de schrijver het recht op zijn boek tot aan zijn dood heeft behouden, de kinderen eenige jaren na huns vaders overlijden, de vrouw na den dood van haar man te berooven van de rechten op hetgeen de vader of de echtgenoot heeft geschreven, die nl. van een tweede uitgave. Immers boeken zijn vruchten van den geest, die niemand, zelfs de wetgever niet, den erven van den schrijver schijnt te kunnen ontnemen. 2°. Zoo de boekhandelaar, na de betaling van het honorarium van het handschrift, al de rechten op het werk heeft verkregen, of indien hij later na eenig tijdsverloop het kopijrecht van den schrijver heeft gekocht, zoodat op hem en zijn nakomelingen de bepalingen der artt. 39 en 40 moeten worden toegepast, komt het ons ongepast, ja zelfs hard voor, zoo twintig jaar na den dood van den vader of den echtgenoot het geval van een tweede uitgave zich voordoet, de kinderen of de vrouw van een recht te berooven, dat de vader of de man na een wettelijk gesloten koop en verkoop had verkregen.

Van deze niet weinig onrechtvaardige wijze van handelen wordt in ons oud-Hollandsch recht geen spoor aangetroffen. De schrijver toch behield in het zeer zeldzame geval van verkoop van zijn handschrift voor altijd het kopijrecht voor zich en zijn nakomelingen, terwijl dit recht bestendig aan den boekhandelaar bleef, die het van den schrijver gekocht had.

Ook doet het er tot beperking naar Franschen trant van

het kopijrecht niets toe — zooals sommigen beweren — dat de schrijvers en boekverkoopers, als de bepaalde termijn verlopen is, al genoeg verdiend hebben en dus gemakkelijk van hun recht kunnen worden beroofd. Niemand kan wegens eerlijk verkregen winst van zijn rechten worden verstoken. Intusschen begrijpen wij het doel, waarmede NAPOLEON door middel van art. 39 het recht beperkte, goed, na inzage van het decreet van 29 April 1811, waarbij, na het verstrijken van den termijn, een tweede uitgave belast wordt met een recht door den boekhandelaar verschuldigd aan een fonds, waaruit hij onderstand zou genieten en dat *la Direction générale de l'Imprimerie et de la Librairie* werd genoemd. Hoe het zij, het komt ons voor dat de laatstvermelde handelwijze onder de overige looze en onrechtvaardige daden van NAPOLEON moet worden geteld.

Tot zoover onze beschouwingen over de Fransche wetten.

Ofschoon de wet van 5 Febr. 1810 ons in dat opzicht niet aanstond, moest men voor de noodzakelijkheid wijken, doch zoodra ons vaderland, zoozeer en zoo lang, helaas, van zijn rechten beroofd, tegen het einde van het jaar 1813 door de manmoedigheid van hen, wien door alle eeuwen heen de hoogste lof toekomt, de vrijheid had herkregeu, moest in 't algemeen veel van de Fransche instellingen, als vaak hard en, schoon voor de Franschen geschikt, in strijd met onze zeden, worden afgeschaft. Een van de eerste onderwerpen, waarmede de zeer geliefde Oranjevorst zich na zijn terugkomst in het vaderland bemoeide, was inzonderheid de zaak van de pers en den boekhandel. In het besluit op dit stuk den 24^{en} Januari 1814 ¹⁾ uitgekomen, wordt het een en ander gevonden, dat, door de publicatie van 3 Juni 1803 ²⁾ opgehelderd, luidt als volgt: „De Fransche Wetten

1) Zie Staatsbl. 1814, n°. 17.

2) In den aanhef van het besluit zegt de wetgever deze publicatie hoofdzakelijk te hebben gevolgd: „In aanmerking nemende dat, vóór de inlijving dezer landen in Frankrijk, wetten in werking waren, waarvan het doeleinde was, aan elken Schrijver en Drukker zijn wettig regt van eigendom te

en Reglementen, betrekkelijk de Boekdrukkerij en den Boekhandel, daaronder begrepen die welke de Nieuwspapieren betreffen ¹⁾, zijn, van dato dezes, geheel en al afgeschaft" ²⁾). Nu het Fransche is afgeschaft, willen wij een blik slaan op het nieuwere en vaderlandsche recht. De wetgever vervolgt aldus: „Elk die een oorspronkelijk werk uitgeeft —, waarvan hij het recht van copie als opsteller, of anderzins (door het van den schrijver zelf te koopen, gelijk ieder dat, waarvan hij den eigendom heeft, dus elke schrijver zijn geschrift, op zijn kosten voor de uitgave gereed gemaakt, kan verkoopen), wettig bezit, verkrijgt hierdoor, voor zich zelven en zijne erven, het uitsluitend regt, om hetzelfde werk uit te geven, mits in alles voldoende aan de bepalingen, in de navolgende artikelen vermeld" (over het *nadrukken*) ³⁾).

Indien men de wet zóó uitlegt, gaat alles goed. Intuschen wordt hier geen gewag gemaakt van een termijn aan het eigendomsrecht gesteld, die in de vorige wetgeving werd aangetroffen.

Zoo was dan door dit besluit, dat den Nederlanders aangenaam en welgevallig was, voor ons belang goed gezorgd. Daar evenwel de bepaling (definitie) van het *recht van kopij* voor het drukkers- en boekhandelaarsvak een zaak van groot belang is en dit recht bij het besluit van 1814 niet voldoende bepaald scheen, droeg onze Koning in 1816 het

verzekeren, en dat de herstelling dezer wetten (bijzonderlijk vervat in de Publicatie van den 3^{den} Juny 1803), in den geest der tegenwoordige orde van zaken, alleszins noodzakelijk moet geacht worden."

1) Op 't eerste gezicht zou men zich kunnen verwonderen over het feit, dat nieuwspapieren en dagbladen van den boekhandel afgezonderd, althans afzonderlijk vermeld worden. De oorzaak schijnt hierin gelegen, dat in Frankrijk gedurende de heerschappij van Napoleon door bijzondere wetten, verschillende van die, welke de drukkerij en den boekhandel betroffen, in zake nieuws- en dagbladen was voorzien. En dezer dagen, waarin de *Chambre des Députés* ernstig beraadslaagt over drie de vrijheid van drukpers rakende wetten, maken beide zaken ook het onderwerp van afzonderlijke wetten uit.

2) Art. 1.

3) Art. 6.

maken van een ontwerp van wet over de *Rechten, die in de Nederlanden ten opzichte van het drukken en uitgeven van letter- en kunstwerken, kunnen worden uitgeoefend*, gelijk het opschrift luidde, op aan den heer G. F. ROËLL, zijn toenmaligen Minister van Binnenlandsche Zaken. Deze, een zeer rechtschapen man en van uitstekende verdiensten, ontwierp met de hulp van evenzeer bekwame boekdrukkers als boekhandelaars een *concept-wet* het kopijrecht betreffende, welk ontwerp mij toescheen veel aannemelijks te bevatten ¹⁾. Het schijnt de Fransche bepalingen veel minder dan de Nederlandsche op dit punt te volgen, zoodat van het tot twintig jaren beperkte recht geen woord gerept wordt, waarbij nog deze opmerking mag worden gevoegd, dat de wettelijke bepalingen onze materie betreffende van 1796, 1803 en het ontwerp van 1817, wat *het kopijrecht* betreft zóó werden ingericht, dat de latere wet op de vorige als 't ware gevestigd en gebouwd is, in hare gebreken voorziet, hare na-deelen verhelpt, terwijl zij veel meer strookte met de Nederlandsche zeden, dan de Fransche wet en die van 25 Januari 1817, welke haar op het stuk van het kopijrecht verving, waarover later meer.

Gezegd ontwerp door ROËLL Z. M. den Koning aangeboden, die het aan den Raad van State renvoieerde, werd daar eenigermate gewijzigd en ingekrompen; zóó bereikte het de Tweede Kamer der Staten-Generaal in Januari 1817, tegen het einde der zittingen, die toen te Brussel werden gehouden, en werd zonder eenige beraadslaging op den 3^{en} Januari door allen goedgekeurd ²⁾, door den Koning, op den 25^{en} derzelfde maand bekrachtigd en voor het geheele Rijk afgekondigd ³⁾. De wijzigingen, daarin wat het kopij-

1) De concept-wet door C. J. WENCKEBACH, Secretaris van den Minister, en A. BLUSSÉ DE JONGE gemaakt, heb ik mogen copieeren. Het is der moeite waard haar met de gedrukte wet te vergelijken. Zie Bijlage C.

2) Het heeft mij verwonderd en gespeten in de Bijdragen des Graven VAN HOGENDORP hierover niets te hebben gevonden, ofschoon hij de zitting vermeldt. Zie: Staatscourant v. 6 Januari 1817.

3) Zie: Staatsblad voor 1817, n°. 5.

recht aangaat, gemaakt, luiden als volgt: „Art. 1. Het regt van kopij of van kopiëren door den druk is, voor oorspronkelijke letter- en kunstwerken, het uitsluitend regt van diegenen welke daarvan auteurs zijn, en hunne regtverkrijgenden, om hunne oorspronkelijke letter- en kunstwerken . . . door den druk gemeen te maken, te verkoopen en te doen verkoopen.” Voorts wordt er een art. aan toegevoegd, dat in de vorige wetgevingen niet werd aangetroffen, handelende over het kopijrecht van *vertalingen*, waarover wij aan het einde van de volgende § zullen handelen. Volgt art. 3: „Het in de voorgaande artt. omschreven kopijrecht zal niet langer voortduren dan 20 jaren na den dood van den auteur of vertaler.” Het is duidelijk, dat de bijvoeging van die twintig jaren aan de beide bovenvermelde Fransche wetten ontleend in deze wet is opgenomen; wat na het verstrijken daarvan moet geschieden, schijnt slechts bij analogie te moeten worden opgemaakt, daar bij de wet zelf niets dienaangaande is bepaald. In Frankrijk beval NAPOLEON op 29 April 1811, dat twintig jaren na den dood van den schrijver het kopijrecht en de daaruit verkregen winst den Staat zou behooren. Dit recht werd dus een zaak aan niemand toebehoorende, waarvan ieder boekhandelaar (na het verschuldigde recht aan de Directie, gesteld over de pers- en boekhandelsbelangen, te hebben voldaan) zich kon meester maken, indien hij een tweede uitgave bezorgen wilde. Zoo was de toestand onder de Fransche heerschappij. In de wet van 1817 wordt dienaangaande niets bepaald. Louter is er sprake van een termijn, als in de Fransche wet van 5 Februari. Ofschoon nu bij ons geen besluit bestaat, gelijk aan het decreet van 29 April, en wij geen college bezitten met den weidschen titel van: *la Direction générale de l'Imprimerie et de la Librairie* — alle Nederlanders weten hoe weinig sympathie die Directie gedurende een tijdsverloop van drie jaren, van 1811—1813, zich kon verwerven, schijnt toch bij analogie te moeten worden aangenomen, dat de wetgever den tijd van twintig jaren aan de Fransche wet ontleende om aan te duiden, dat

het kopijrecht tot den Staat zou terugkeeren en *domaine public*, een zaak niemand toebehoorende, zou worden. Intuschen ontbreekt hier het licht, dat billijkerwijze in de wetten mag worden gevorderd. Overigens is naar het gevoelen van eenige ervaren boekdrukkers en boekhandelaars de redactie van de artt. 1 en 3 in vele opzichten duister¹⁾; daar echter deze artt. aan de artt. 39 en 40 ontleend en in de plaats gesteld zijn van die in het wetsontwerp van ROËLL voorkomende, behoeven de bezwaren, die wij boven tegen dit recht bij de behandeling der Fransche wetten opperden, hier niet te worden herhaald. Voorts schijnt het vreemd, dat de wetgever, schoon hij de Fransche wet voor oogen had, toch art. 40, waar duidelijk te lezen staat: „les auteurs . . . peuvent céder leur droit à un imprimeur ou libraire, ou à toute personne, qui est alors substituée en leur lieu et place”, niet heeft overgenomen, doch in de vigeerende wet heeft bepaald, dat het kopijrecht den schrijvers behoort, „en hunne rechtverkrijgende”, zoodat wij niet weten of met die uitdrukking de weduwe, de kinderen, de boekdrukker, de boekhandelaar en wie anders ook, of wel elk hunner bedoeld worden. Men zou het laatste moeten aannemen, omdat in art. 2 van de Fransche wet van 1793 sprake is van „leurs héritiers ou cessionnaires” (*rechtverkrijgenden*), waar onderscheid schijnt gemaakt te worden tusschen dezen en de erven. Indien evenwel onder de recht-

1) Zij is zoo groot, dat over de beteekenis van art. 3 een gewichtige kwestie onder de geleerden is ontstaan, waarover vijf van de meest ervaren Amsterdamsche advocaten (J. VAN DER LINDEN, M. C. VAN HALL, N. SINDERAM, S. A. E. VERBURG en F. A. VAN HALL,) hun gevoelen in een afzonderlijk geschriftje, in 1817 verschenen, openlijk hebben bekend gemaakt. De kwestie is deze: of nl art. 3 ook slaat op die letterkundige werken, waarvan het kopijrecht vóór deze wet ontstaan of verkregen was? en of dus de bezitters van dit kopijrecht krachtens deze wet zelf hun recht verloren hebben of naderhand verliezen zullen, indien de schrijvers van letterkundige werken, waarop de wet betrekking heeft, bereids vóór de twintig jaren overleden zijn of naderhand overlijden zullen? De advocaten hebben te kennen gegeven, dat deze wet die rechten niet vermag te verminderen, want dat de wet geen terugwerkende kracht heeft. Zie L. 7. C. de Legg. en art. 2. Code Nap.

verkrijgenden de erven gerekend moeten worden te behooren, dan komen de bewoordingen der wet minder duidelijk voor, daar zij niet zoo nauwkeurig onderscheiden als de artt. 39 en 40 der Fransche wet, die toch de hoofdbron der Nederlandsche van 1817 op dit punt schijnt te zijn. Maar waarom toch maken wij de Fransche beginselen zoo sterk tot de onze, inplaats van de voorvaderlijke rechtsbeginselen te herwinnen en te handhaven? Wat ook rechtens mocht zijn volgens die artikelen, moet men bekennen, dat de schrijvers zelve twee volle jaren na de invoering der wet meermaalen, door het kopijrecht terstond aan de boekhandelaars te verkoopen, vaak liever van dit recht afstand hebben willen doen, dan het te behouden.

§ 2.

Over de rechten tegen de nadrukkers.

Het ware te wenschen, dat niemand deze rechten, volgens de verschillende gestelde gevallen of den *schrijver* of den *boekhandelaars* rechtmatig toekomende, aanviel noch benadeelde. Het is er echter verre van af. Nu wij handelen over de rechten der boekhandelaars, moeten wij ook, wat betrekking heeft op het *nadrukken*, in 't bijzonder voor zooveel de boekhandelaar er schade door lijdt, hieraan toevoegen. Immers is deze, al heeft hij het kopijrecht verkregen, daarom nog niet beveiligd tegen het schenden zijner rechten van den kant der nadrukkers, die, tenzij beteugeld, straffeloos op het kopijrecht zouden kunnen inbreuk maken.

Wat *nadruk* is, verklaart de zeer beroemde schrijver MERLIN ¹⁾. „C'est en termes de librairie, le genre de délit, dont se rendent coupables ceux qui font imprimer un livre

1) Zie het aangeh. *Répertoire* op 't woord: Contrefaçon.

au préjudice de l'auteur, ou du libraire, auquel cet auteur a cédé son droit de propriété et son privilège." Af te keuren is daarentegen zijn definitie, voorkomende in: *Questions de droit*, in voce propriété littéraire: „vous usurpez la propriété d'un auteur, quand vous réimprimez son ouvrage avec des corrections, des additions ou des retranchements; vos corrections, vos additions, vos retranchements, ne légitiment donc pas le vol que vous lui faites en réimprimant son ouvrage."

In welk opzicht de nadrukker¹⁾ verschilt van den oorspronkelijken uitgever wordt door KANT²⁾ aangewezen. „Die in eens anders naam (des schrijvers) door een geschrift openlijk spreekt, is *ondernemer* (Hoogd. *Verleger*; uitgever). Indien hij dit met verlof van den andere doet, is hij een *rechtvaardig*, in het tegenovergesteld geval een *onrechtvaardig* ondernemer, d. i. een bedriegelijke namaker van een anders drukwerk," dien wij *nadrukker* noemen. Iets verder onderzoekt KANT en be- toogt, dat de wederrechtelijke herhaling der uitgave van eenig boek door een ander gedrukt, rechtens verboden is. Hij stelt echter, onzes inziens, alleen het tweede geval, in 't begin van de vorige § door ons medegedeeld, dat nl. de schrijver het kopijrecht heeft behouden en zich van den uitgever zoo wat als lasthebber bedient. KANT zegt nl. het volgende: „De ondernemer spreekt openlijk in naam van den schrijver; dit recht — het uitgeven van het boek — bezit hij alleen krachtens des schrijvers lastgeving. Wel is waar spreekt de onrechtvaardige uitgever van een tweeden druk, d. i. de nadrukker, die tegen des schrijvers wil en tot diens schade zich een letterkundige koopwaar heeft verschaft, in naam van den schrijver, maar zonder mandaat (hij gedraagt zich als lasthebber, zonder een lastgeving te bezitten). Hieruit volgt, dat hij tegenover den

1) Fr. *Contrefacteur*, Eng. *Counterfeiter*. Het is duidelijk, dat dit naamwoord in zijn eerste beteekenis ten nauwste samenhangt met het verouderde Nederlandsche werkwoord *conterfeiten*, d. i. *schilderen* (*namaken* sluit beide beteekenissen in zich van *schilderen* en *nadrukken*) en *conterfeiter*, *schilder*, die, even als de onrechtvaardige boekverkooper den eersten uitgever, door middel van zijn penseel de natuur nabootst.

2) T. a. p. pag. 127.

door den schrijver gestelden en daardoor alleen rechtvaardigen ondernemer diefstal pleegt van het voordeel, dat deze van het gebruik van zijn recht had kunnen en wilde trekken (diefstal van het gebruik); derhalve is de terugvordering van de gedrukte boeken zonder lastgeving van den schrijver rechtens verboden." Voegen wij hier nog bij wat KANT ter zelfder plaats laat volgen:

„De schijn van recht, welke deze dadelijk in het oog springende onrechtmatige handeling, t. w. het zonder mandaat van den schrijver terugvorderen van de gedrukte boeken, bezit, ligt hierin, dat een boek eenerzijds is een *lichamelijke zaak van den schrijver afkomstig* (een mechanisch gewrocht) dat kan worden nagebootst (door hem, die rechtmatig een exemplaar bezit en daardoor *krachtens zakelijk recht* het genot ervan heeft); anderzijds evenwel is een boek slechts een *voor het publiek gehouden rede*, die men zonder de lastgeving van den schrijver openlijk niet heeft te herhalen, *een persoonlijk recht*. De verwarring nu van die beide rechten doet de dwaling ontstaan" ¹⁾. Eveneens beweert BÜCHER ²⁾ waar hij aantoonst hoe bij de wijze van uitgeven van een boek kan worden misdaan: „Ook zou de daad van hen, die boeken, ook *zonder privilege* uitgekomen (hij gaat dus verder dan wij, zooals straks zal blijken), tegen wil en dank van den schrijver en den boekhandelaar, wien de bezitter het recht van drukken gaf, herdrukken, wat weinig van diefstal verschilt, niet ongestraft moeten blijven. Tusschen den schrijver en den boekhandelaar bestaat een overeenkomst over het drukken van een boek, en diensvolgens wordt het recht om te drukken aan hen alleen, niet aan derden gegeven. Immers moet men aannemen dat het doel, bij de openbare uitgave van een boek beoogd, niet is dat een ieder zonder onderscheid zich daarvan zou kunnen meester maken, maar dat de lezing ervan elk in 't bijzonder vrijstaat." Z66 sprak

1) Zie: KANT, t. a. p. pag. 127.

2) Zie: J. A. BÜCHER *Dissert. circa Libros improbatae lectionis*. Halae 1726 pag. 75.

een Duitscher reeds bij den aanvang der vorige eeuw. „Le crime de contrefaçon,” zegt de beroemde MERLIN, ¹⁾ „est même plus qualifié que ne le seroit celui d'un homme qui, s'étant introduit chez son voisin, en auroit enlevé les meilleurs effets. Dans le dernier cas on peut inculper de négligence celui qui laisse entrer un voleur dans sa maison; dans le premier le vol est d'une chose confiée à la foi publique.”

Bij deze uitspraken van anderen, waaraan wij hechten, voegen wij het volgende. Met des te minder kosten kon de nadrukker de winst van den rechtmatigen uitgever vernietigen, omdat hij den schrijver voor het verkrijgen van het kopijrecht niets betaald heeft en het boek voor minder prijs dan de rechtmatige eigenaar verkoopt; dat door dien diefstal (want die handelwijze verdient zóó te worden betiteld) veel schade aan de letteren en den koophandel, en vooral aan de rechtschappen en eerlijke boekhandelaars, berokkend wordt, weet iedereen ²⁾). Hier komt nog bij, dat het meerendeel van de nagedrukte boeken, wat hun uiterlijk betreft, zeer veel te wenschen overlaat en van drukfouten wemelt. En ofschoon den nadruk zooveel wordt tegengeworpen, blijft die verachtelijke handel toch voortduren. „Envain”, zegt DE SÉRIENNE in zijn geschrift: *Intérêts des Nations de l'Europe*, tom. 1 p. 531, „a-t-on dit 1000 fois, qu'il y a un deshonneur réel attaché à ce commerce illicite; qu'il rompt les liens les plus respectables de la société; qu'il détruit la confiance et la bonne foi dans le commerce. Cette idée, quoique vraie, n'affecte pas les libraires en général. Ce deshonneur n'a lieu entre eux tout au plus que dans les pays soumis à la même domination. Car d'étranger à étranger l'usage semble avoir autorisé cette injustice. Les libraires de France, de Hollande, de Londres ne renonceront à la contrefaçon, que lorsque le bon marché des éditions des propriétaires, ne leur laissera plus voir de bénéfice assuré.”

Wat dikwijls het geval is, dat nl. bij de uitvinding eener

1) *Répert.* t. a. p. § 1.

2) De Engelschen noemen dergelijke uitgaven niet onaardig *Pirates-editions*.

kunst niet iedereen al aanstonds evengoed bekend is met de haar toekomende rechten, zoo geschiedde ook hier. Want toen de boekdrukkunst (wij zullen niet onderzoeken wanneer zij in ons vaderland werd uitgevonden) nadat zij in Duitschland meer ontwikkeld was, in het jaar 1472 ¹⁾ naar den vaderlandschen bodem was teruggekeerd (ofschoon de opvolgers van KOSTER te Haarlem onafgebroken boeken hadden uitgegeven) zelfs toen, op het einde der XVe noch op de helft der XVIe eeuw, vinden wij geen enkele klacht tegen de nadrukkers openlijk geuit, waarschijnlijk omdat de eerste uitgever niet wist, dat hem alleen met uitsluiting van anderen het recht van uitgave toebehoorde. Ieder, die een boek had aangetroffen, dat hij voor een tweeden druk geschikt achtte, gaf het uit winstbejag opnieuw uit; meermalen zagen in de XVe eeuw uitgaven in de kloosters het licht, waarover later in Hoofdstuk III § 2. Zoo kwamen er ook in Duitschland in de XVIe eeuw talrijke uitgaven van Luther's geschriften uit. Evenwel kon het bij het steeds toenemend getal van gedrukte boeken gaandeweg niet anders, of de eerste uitgevers, toen zij begrepen hoe groot verlies zij zouden lijden, dachten ernstig over hunne rechten na en namen zich stellig voor een recht, waarvan zij de zekerheid hadden bekomen dat het hun uitsluitend toekwam, met alle kracht te handhaven. Zoodra zij, wier belang het medebracht, waren begonnen te onderzoeken wat op dit stuk rechtens was, zagen zij tevens naar de middelen uit, waarmee het kwaad kon worden verholpen. In Nederland meenden zij hun toevlucht te moeten nemen tot de hoogste overheid, om hun eigendom gewaarborgd te hebben. Ten einde de pogingen der nadrukkers, die de boekhandelaars al te zeer hadden geduld, met goed gevolg te beperken, werd door de

1) In de „bijvoegselen en verbeteringen" zegt de schrijver, dat hij volmondig bekend, dit al te driest als een feit te hebben gesteld. Want toen hij dit schreef, was hem de opmerking nog niet bekend door van WESTREENEN VAN TIELLANDT gemaakt, dat nl. in 1472 geen enkel boek in Nederland was uitgekomen. Hij komt daar later op terug. [Latere onderzoekingen en ontdekkingen hebben andere inzichten doen ontstaan.]

Staten der gewesten van de Vereenigde Nederlanden bepaald, dat zij, elk in 't bijzonder, de Staten van Holland vooral, aan elken boekhandelaar in hunne provincie, die het verzocht, *octrooi* voor de uitgave van het een of ander boek ¹⁾ om niet zouden vergunnen ²⁾ voor 5, 10, 15, 20, zelden voor meer jaren; soms werden de *privilegiën*, nadat de termijn verstreken was, voor denzelfden of voor korter tijd verlengd. Met dit octrooi (dat wij boven reeds kortelijk vermeldde) gaven de Staten te kennen, dat, zoo eenig ander boekhandelaar het waagde binnen een bepaalden termijn hetzelfde werk in dezelfde provincie uit te geven, hij de vrij strenge straf niet zou ontgaan, indien de geprivilegeerde boekhandelaar zelf de zaak aan 't licht bracht of het misdrijf op een andere wijze ter kennis van de Staten kwam. De straf was niet overal geheel dezelfde, want ofschoon de verbeurdverklaring van al de exemplaren, die onder den nadrukker werden gevonden, altijd plaats had, ten voordeele van den

1) Niet voor alle boeken werd octrooi gevraagd. Meestal geschiedde dit, wanneer men voor den nadruk om verschillende oorzaken ten eerste beducht was en het een werk betrof, dat van groot belang werd geacht in den lande. De boekhandelaars verzochten dikwijls octrooi voor het uitgeven van „Corps”, „Collections”, „Oeuvres”, die of de werken van verschillende schrijvers bevatten of die zó duur waren, dat de nadruk er van veel meer nadeel zou hebben berokkend, dan die van een klein geschrift, dat in beperkten kring koopers vond.

2) Zie Bijlage D. — Niet slechts van de Staten der afzonderlijke Provinciën, maar ook soms bovendien van de Staten-Generaal werd voor hetzelfde boek octrooi of privilege verkregen. In een bijzonder geval werd het ook van buitenlandsche Vorsten bekomen. Zoo verzocht FRANCISCUS RAPHELENGIUS, toen hij het werk van JOS. JUSTUS SCALIGER getiteld: *Cyclometrica Elementa*, fol. te Leiden zou uitgeven, in 1594 aan den Franschen Koning HENDRIK IV privilege voor 10 jaren, dat hij verkreeg, doch niet slechts voor dat boek (voor een Franschen nadruk waarvoor men terecht bevreesd was, omdat gezegde SCALIGER en zijn zeergeleerde vader beiden van geboorte Franschen waren), maar bij hetzelfde octrooi verbod de Koning tevens, „dat iemand nooit te voren uitgegeven boeken, welke FR. RAPHELENGIUS het eerst zou hebben gedrukt, buiten diens wil, binnen een tijdsverloop van tien jaren na het verschijnen van den eersten druk van elk boek, geheel of ten deele, in geen gedeelte van het Fransche Rijk, zou nabootsen, drukken of elders gedrukt, binnen Frankrijk te koop stellen, op straffe van boete en verbeurdverklaring van de boeken.”

werkelijken uitgever, bezitter van het privilege, bedroeg de geldboete, die de nadrukker bovendien verbeurde, niet altijd dezelfde som, terwijl zij meestal willekeurig was, afhankelijk van 's rechters beslissing, den omvang van het drukwerk of van de toegebrachte schade; soms ook ontbrak zij geheel. De verbeurdverklaring van de exemplaren en de geldboete schijnen mij een straf te zijn, uitstekend passende aan het misdrijf. Want gelijk hij, die mij het mijne ontnemt, zich aanmatigt en toeëigent, gehouden is de schade met de kosten en interessen te vergoeden en te betalen, moet ook de nadrukker, die den werkelijken uitgever schade toebrengt, zich van eens anders goed meester maakt en zich toeëigent wat een ander moet worden toegekend, evenzoo gestraft worden ¹⁾. Immers vergoedt de nadrukker met het werk terug te geven aan den boekhandelaar, die de oorspronkelijke uitgave het licht had doen zien, en hem het reeds verkregen voordeel ter hand te stellen op behoorlijke wijze de door den rechtmatigen uitgever geleden schade.

Dat die *Octrooien*, den boekhandelaars verleend, slechts strekten om hen tegen den nadruk te beschermen (wat wij boven reeds breedvoerig hebben betoogd), blijkt uit de resolutie der Staten van Holland en Westvriesland van 28 Juni 1715, waarin gewag wordt gemaakt „van de poenaliteiten tegen hen, die eenig boek, waarop octrooi is geobtineerd, — nadrukken, of elders nagedrukt, invoeren, enz. ²⁾. Hetzelfde blijkt met evenzooveel woorden uit het besluit dier Staten van 30 Juli 1762, waarbij zij den verkoop verbieden van het geschrift van ROUSSEAU, getiteld: *Emile, ou de l'Education*, dat door den Amsterdamschen boekhandelaar J. NEAULME werd uitgegeven. Daarin zeggen de Staten: „niettegenstaande

1) Zie: J. A. BÜCHERUS, t. a. p. pag. 75.

2) Intusschen zien wij in een uiterst zeldzaam geval, waarbij de Schrijver zelf door tussschenkomst van een boekhandelaar zijn werk uitgaf, dat de *schrijver* beschermd werd door een privilege, dat voor het overige den boekhandelaar beveiligd.

3) Groot Placaat-boek. V, 603; WILTENS, t. a. p. III, 252.

voornoemd Octrooy tendeert tot verhoeding van schade voor den voornoemden J. NÉAULME," enz. ¹⁾).

Het octrooi of privilegie, dat een boekhandelaar had verzocht, werd nooit door de Staten geweigerd, die zich geenszins met den inhoud van het geschrift inlieten. Dit blijkt uit het *request*, waarbij een boekverkooper octrooi vroeg voor een werk, waarvan alleen de titel werd opgegeven, doch het handschrift zelf nooit aan de Staten ter inzage of ter beoordeeling werd ter hand gesteld. Wat meer is, indien wij de clausule lezen, die in elk octrooi der Staten voorkwam: „in dien verstande, dat wij de supplianten met dezen onzen Octroye alleen willende gratificeeren tot verhoedinge van hunne schade door het nadrukken van het voorschreven boek" blijkt daaruit opnieuw, dat de octrooien alleen beoogden bescherming tegen nadruk. „Daardoor" — zoo leest men verder — „in geenigen deele verstaan den inhouden van dien te authoriseeren, of te advoueren, en veel min hetzelfde onder onze protectie en bescherming eenig meerder credit, aanzien of reputatie te geven, nemaar de supplianten in cas, daar inne iets onbehoorlijks zoude influeren, alle hetzelfde tot hunnen laste zullen gehouden wezen te verantwoorden." Indien zij over het boek een oordeel hadden uitgesproken, zouden zij de Spaansche censuur, die wij hevig haten en waarover in Hoofdst. II meer zal worden gezegd, klaarblijkelijk hebben hersteld. Het spreekt van zelf, dat een eenmaal verleend octrooi in den regel niet kon worden herroepen, tenzij in een bijzonder geval, bijv. indien derden zich terecht beklaagden over eenig nadeel hun berokkend door het boek, waarvoor den boekhandelaar octrooi was gesproken. Een voorbeeld hiervan levert BRANDT's *Geschiedenis der Reformatie*, waaromtrent een resolutie van de Staten van Holland en Westvriesland, van 17 Juli 1677, bestaat van dezen inhoud: „Gelezen de remonstrantie van Gedeput-

1) Groot Placaat-boek IX, 194 gedeelt. en WILTENS, V, 445 en verder dit geschrift Hoofdst. II, op het jaar 1762. Hetzelfde blijkt uit het octrooi aan RAPHELENGIUS verleend.

teerden des Noord-Holl. Synode, houdende klagten over de Historie der Reformatie door G. BRANDT, — uitgekomen met Octrooy van hun Ed. Gr. Mog., met verzoek dat hun Ed. Gr. M. dit wilden verbieden, en het verleend Octrooy intrekken — verklaren H. Ed. Gr. M. bij dezen door het verleenen van voorschreven Octrooy in geenen deele te hebben willen approbeeren, 't geen voorn. BRANDT in voorschr. werk zou mogen hebben geschreven: en nademaal voorschr. Synode na examinatie vermeent, daarin aanstootelijke zaken zijn, is goedgevonden, voorschr. Octrooy en den effecte van dien in te trekken" ¹⁾). Evenzoo herriepen de Staten van Holland op 28 Mei 1669 het octrooi, dat zij den 10 December 1668 hadden verleend aan een boek, getiteld: „Aanwijzing der heilzame Politieke gronden, en maximen van de Republiek van Holland en Westvriesland." Immers was gebleken, dat het beleedigende uitdrukkingen zoowel tegen de predicanten als tegen de bondgenooten der Republiek bevatte ²⁾). Een ander voorbeeld biedt het zoo even vermeld geschrift van ROUSSEAU, waarvoor de Staten van Holland en Westvriesland den 10 Maart 1762 aan den boekhandelaar NEAULME octrooi hadden verleend voor vijftien jaren, dat zij echter op den 30 Juli van genoemd jaar vernietigden, zoodra de schandelijke en verderfelijke inhoud van dit werk hun was gebleken ³⁾).

Ook in de Vereenigde Nederlanden bestonden bijzondere

1) WILTENS, t. a. p. III, bl. 261 v.

2) Gr. Placaat-Boek, III, p. 522; WILTENS, I, p. 441.

3) Het besluit is opgenomen in het Groot Placaat-Boek en in WILTENS, t. a. p. Men zie over dit punt *Onmidd. vervolg op WAGENAAR*, D. XXIII, bl. 217 v. Daarentegen bestaan er voorbeelden van boeken, die aanvankelijk verboden, later hiervan werden vrijgesteld en het koopen en verkoopen ervan vergund, zooals den 28 Juni 1619 het geval was met het boek van SIBRAND LUBBERTUS, getiteld: „Responsio ad pietatem H. Grotii", dat de Staten van Holland den 17 October 1614 hadden verklaard te zijn „een fameux libel, den regten ruste en welstand van den Lande van Holl. en Westvriesl. schadelijk", terwijl zij in het octrooi zeggen: „dat ze hetzelfde boek — na visitatie en deliberatie, van de voorsz. betichting ontheffen." Zie: WILTENS t. a. p. III, p. 254.

octrooien, bijv. van den *boekdrukker der Academie*, die alleen alles, wat op het punt van drukwerk de Academie aanging, op zijne pers kon drukken. Zoo werden in de XVIII^{de} eeuw verscheiden afstammelingen van het geslacht LUCHTMANS tot de vervulling van dat ambt te Leiden benoemd ¹⁾. De boekdrukker der Leidsche Academie werd weleer door de Staten gekozen, omdat die Hoogeschool aan de zorg der Provinciale Staten was opgedragen en 's *Lands Universiteit* heette. De Utrechtsche Hoogeschool stond onder het opzicht van den Stedelijken magistraat, die dan ook den boekdrukker der Academie aanstelde. De *instructie*, den 16^{en} Maart 1685 door de Utrechtsche Vroedschap aan zoodanigen boekdrukker gegeven, wordt gevonden bij VAN DE WATER ²⁾. Voor eene van 1771 zie hierachter Bijlage E.

Indien iemand zich verwondert, dat er in onzen tijd ³⁾ nog privilegiën bestaan, ofschoon zij bij art. 1 der wet van 1796 (zooals wij straks zullen zien) werden afgeschaft, moet hij weten, dat er nog twee zijn overgebleven, nl. het privilege van *Academie-drukker* en dat van *Stadsdrukker*. Vroeger bestonden er ook *Provinciedrukkers*. Al de Hoogescholen in de Nederlanden hebben elk haar Academiedrukker. Een stadsdrukker vindt men vermeld in het besluit der Staten van Zeeland van 16 Februari 1680, waarbij zij verbieden: „na te drukken — de Resolutiën — van Heeren Staten van Zeeland, — die door onzen beëdigden stadsdrukker op onze speciale ordre zullen worden gedrukt” ⁴⁾. In het II^{de} Hoofdstuk zal hierover breedvoeriger worden gehandeld bij gezegd

1) Op 8 Augustus 1730 SAMUEL L. JORDENSZ., wien op 31 October 1741 zijn oudste zoon werd ter zijde gesteld, ook SAMUEL geheeten. Tot aan zijn dood in 1780 bekleedde hij die betrekking. SAMUEL L. JORDENSZ deed den 29 Juli 1749 ten behoeve van een jongeren zoon JOHANNES afstand als Academie-drukker. Laatstgenoemde verdeelde sedert dat ambt met zijn broeder gedurende de tweede helft der XVIIIe eeuw. [Tegenwoordig bestaan deze ambten niet meer.]

2) Gr. Placaat-Boek van Utrecht, III, bl. 496.

3) In 1819, toen dit proefschrift geschreven werd.

4) Gr. Placaat-Boek, III, p. 531.

jaar. Dat den Provinciedrukker weleer octrooi werd verleend blijkt, om van andere bijzonderheden niet te gewagen, wat Friesland betreft, uit de resolutie van de Staten der Provincie van 20 Febr. 1664, die luidt: „De Staten van Vriesland, gezien het request van S. Rinnerts, onzen Ordinaris-drukker, tenderende, dat wij approberende de resolutie en het placcaat der Gedeputeerden den laatsten December 1663 genomen” (dat bij SCHWARZENBERG niet wordt gevonden) „op de interdictie van het nadrukken van 's Lands resolutiën en plakkaten, — daarop aan hem, suppliant, wilden verleenen brieven van *Octrooy* in forma; hebben geconsenteerd en consenteren bij dezen in des suppliants verzoek, gunnen en octroijeren denzelve, dat hij alleen binnen deze Provincie zal mogen drukken Onze en der Heeren Gedeputeerden resolutiën, plakkaten, lijsten, enz. onder de poenen in voorschrevene plakkaten bij Onze Gedeputeerden daarop gestatueerd” ¹⁾).

In Holland bestond ten opzichte der aanvraag van octrooi een bijzonder gebruik. Nadat het verzoek was gedaan, werd het aan de Provinciale Staten door den boekhandelaar aangeboden request door hun college in handen gesteld van het *Boekdrukkers- en Boekverkoopers-Gilde* (waarover meer in Hoofdst. III) van die steden, waar zij meenden, dat de boekhandel het sterkst was vertegenwoordigd. Het verzoekschrift werd, althans te Amsterdam, door de *Overlieden* den gildebroeders in handen gesteld met verzoek hunne opmerkingen dienaangaande duidelijk kenbaar te maken ²⁾. Het

1) THOE SCHWARTZENBERG, Placaat- en Charter-Boek van Vriesland, V, bl. 720.

2) Zoo namen de leden van het Kunstgenootschap *Laus Deo, salus populo* toen in 1761 de Psalmen vanwege die vereeniging zouden worden uitgegeven, in hun request deze clause op, dat in geval deze Psalmen door het openbaar gezag in de kerk mochten worden ingevoerd, het aan te vragen octrooi zou eindigen, vermits zij dan van zelf tot de *Bijbels en Kerkgoed* zouden gaan behooren, die geen privilege bezitten, omdat zij, wegens de ontelbare menigte van die in druk verschijnende boeken, vrij

eigendomsrecht moest in 't geval van verleenen van privilege goed bewezen zijn; „en de redenen, bij 't rekwest geavanceerd, alleszins stringerende”, of het verzoek werd gewezen van de hand, of onder voorwaarden toegestaan. Immers kon het verleenen van een octrooi schadelijk zijn voor een ander boek, dat vroeger met privilegiën verschenen en bijna van denzelfden aard was als dat waarvoor octrooi werd verzocht, zoodat daaruit voor den uitgever van het vroeger uitgekomen werk een aanmerkelijke schade kon ontstaan. Terecht oordeelden de Staten, dat de broeders van het Boekdrukkers- en Boekverkoopersgilde het best in staat waren te beoordeelen of deze of gene boeken elkander in den weg zouden staan. Indien zij niets van dien aard hadden bespeurd, werd het request aan de Staten teruggegeven, die daarop den boekhandelaar zijn verzoek als rechtmatig en billijk toestonden. En zóó geschiedde behalve te Amsterdam ook in de voornaamste steden van Holland.

Over 't algemeen was dit rechte in Holland. Echter bestonden er ook uitzonderingen op, want daar mocht *niemand* octrooi vragen voor een geheele klasse van boeken, nl. *Bijbels, Kerk- en Schoolgoed*. Behandelen wij elk punt afzonderlijk.

Indien het *Kerkboeken* betrof, was een octrooi daarvoor niet alleen ongeoorloofd, zooals wij later zullen zien, maar moest ook bij de uitgave daarvan het een en ander in 't oog gehouden en de uiterste zorg aangewend worden, dat de Gereformeerde Kerk geen schade leed en de boeken, waarin het heil van het geheele menschdom is vervat, de Heilige Schrift, niet bedorven en verminkt werden uitgegeven en in handen der koopers kwamen. Daar echter deze en andere boeken voor kerkelijk gebruik zonder drukfouten moesten worden uitgegeven, werd vóór hun verschijnen een *lid van den kerkeraad* met het verbeteren der drukproeven belast, terwijl

waren van alle lasten en voorrechten en door iedereen konden worden uitgegeven. Hierover later. Het schijnt dat die clause een gevolg was van de deliberatiën van het gilde.

een der predikanten, daartoe in 't bijzonder door de Overheid aangewezen, de boeken, door hem nagezien en goedgekeurd, onderteevende, welke *Acte van consent* vóór elk boek (Bijbels en Kerkgoed) werd geplaatst ¹⁾).

Aangezien in 1618 en het volgende jaar, nadat het plan van een nieuwe vertaling der H. S. was goedgekeurd, het onderzoek, waarvan wij zoo even spraken, door de Staten-Generaal voor al de Vereenigde Nederlanden was voorgescreven, gaf hun maatregel daarna gedurende den tijd, dat die overzetting werd ingevoerd ²⁾, aanleiding tot hevige en langdurige wanordelijkheden, dewijl de Staten van Holland beweerden, dat de Algemeene Staten de macht niet hadden tot vaststelling van hetgeen wij vermeldden en in 't bijzonder den Nederlandschen steden niet vermochten te bevelen. Want al berustte de opperheerschappij over de Nederlanden in hunne handen, zoo oefenden zij toch geen territoriaal oppergezag in de afzonderlijke gewesten ³⁾; (intusschen hadden de Algemeene Staten door in 1632 het privilege te vergunnen, waarover straks, zich dat gezag niet aangematigd) en nu eerst namen de Staten van Holland een besluit, wat dit gewest betrof, in zake het verbeteren en het nazien.

Het besluit, waarin, voor zooveel mij bekend, het eerst uitdrukkelijk gewag wordt gemaakt van de verbetering (correctie), werd den 19^{en} Maart 1655 door de Staten van Holland en West-Friesland uitgevaardigd en houdt in:

1) Dit werd zelfs ten opzichte van de Kerkboeken der Lutherschen te Amsterdam door de Staten van Holland, bij resolutie van 29 Sept. 1752 bepaald. Men zie Hoofdst. II, op dit jaar; Gr. Placaat-Boek VIII, p. 458 en WILTENS, IV, p. 37.

2) Den 29 Juni 1637 bekrachtigden de Staten-Generaal de nieuwe Bijbelvertaling door hun besluit en stelden tevens haar gebruik in de Gereformeerde Kerk vast. Zie: Gr. Pl. B. I, 187; WILTENS, t. a. p. I, 28 v. Intusschen was de nieuwe overzetting op 22 Sept. 1640 nog niet in al de kerken van Holland aangenomen. WILTENS, t. a. p. III, 23.

3) De Staten van Holland stonden in 1618 en het volgend jaar bij hooge gunst aan de Algem. Staten het houden van de Dordtsche Synode toe, doch verleenden hun niet het vermogen besluiten te nemen, waarbij kwestie was van territoriaal oppergezag, zooals in de resolutie, waarvan hier sprake is.

1°. „dat geene Drukkers of Boekverkoopers binnen deze Provincie zich zullen hebben te onderwinden den Bijbel, door publieke autoriteit — getranslateerd te corrigeeren, en als gecorrigeerd uitgegeven — op poene van 1000 Carolus guldens, $\frac{1}{3}$ voor den calangerenden Officier, $\frac{1}{3}$ voor de Armen, $\frac{1}{3}$ voor de gemeene zaak, boven de confiscatie van alzulke Bijbels. 2°. Dat niemand onder ons gebied den Bijbel in de Nederd. taal volgens voorschrevene overzetting zal hebben te drukken, dan na de eerste editie dier overzetting. 3°. Dat die geen onzer ingezetenen, die voortaan den Bijbel zal willen drukken, daartoe alvorens van ons zal hebben te verzoeken speciaal consent ¹⁾, of ten minsten van de Magistraten der respective Steden harer woonplaats, met vertooning van het Exemplaar, wanneer hij zoodanigen druk zal willen aanvangen: bevelende wij de Magistraten dier Steden, naauwkeurig te zorgen, dat door getrouwe Mannen der Gereform. Kerk de laatste proeve opgenomen, en naar voorn. Exemplaar gecollationeerd en verbeterd worde; — dat als dan de Bijbel, dus uitgegeven, door een publiek persoon of iemand bij de voorschreven Magistraten daartoe speciaal te autoriseren, met zekere kennelijke marque geteekend worde” ²⁾. Later is nog terzelfder zake een uitvoeriger besluit genomen op 9 April 1675, waaromtrent wij

1) Dit *consent* is geheel iets anders dan het octrooi (Octrooi voor Bijbels kreeg niemand dan in 1637, voor 15 jaren, de Wed. van HILLEBRAND JACOBSZ. VAN WOUW, die reeds sedert 1590 Bijbels uitgegeven had, vermoedelijk om de zeer groote opslag van vroegere drukken van den Bijbel, welke zij nog bezat). *Consent* was personeel, maar daarentegen ook levenslang en ook alleen voor Bijbels, om meer verzekerd te zijn van goeden druk en zuivere correctie. Na 't overlijden ging 't consent ook wel, naar ik meen, op rechtverkrijgenden over; of moest misschien gevraagd worden. Zulks werd nu aan *ieder*, die 't verlangde, gegeven, inits zich aan de aangehaalde wetsbepalingen houdende; een nieuw bewijs, dat het geen *octrooi* of *privilege* was. Sporen wij de rede der wet van 1655 na, dan schijnt zij gelegen in de onzekere positie, of het drukken der Staten-overzetting (nadat A^o 1652 het octrooi der wed. VAN WOUW verlopen was) al dan niet voor ieder openstond. Dit decreet is dus te beschouwen als het eerste, waarbij *Kerkgoed*, nl. *Bijbels*, *Testamenten* en *Psalmen*, domaine public werden.

2) Gr. Placaat-Boek, II, 3029; WILTENS, t. a. p. I, 31—33.

in het II^{de} Hoofdstuk, op gezegd jaar, in meer bijzonderheden zullen treden ¹⁾).

Maar vóór dat dit werd bepaald, was door de Algemeene Staten bereids op 11 December 1632 aan de nieuwe overzetting van de H. S. octrooi verleend ten behoeve van de weduwe en erven van HILLEBRAND, JACOBSZ. VAN WOUW (die zelf reeds lang tevoren, in 1590, de oude vertaling had uitgegeven), voor den tijd van 15 achtereenvolgende jaren, te rekenen van den tijd af, dat de eerste uitgave het licht zag, wat in 1637 geschiedde: „op poene dat zoo iemand — bevonden mogt worden voorschr. Bijbel te hebben nagedrukt, of doen nadrukken — of elders buiten deze geuniërde Provinciën nagedrukt binnen dezelve te hebben gebragt, verspreid, verkocht, of doen verkoopen, — mitsgaders alle, bij welke zulke Exempl. gevonden zouden worden, zal of zullen verbeuren de som van 2000 ponden, tot 40 grooten het pond (d. i. 2000 guldens), en daar beneven alle nagedrukte of van buiten ingebragte Exemplaren: te appliceren, $\frac{1}{3}$ voor den Officier, $\frac{1}{3}$ voor de Armen, en $\frac{1}{3}$ voor voorschr. Weduwe en Erfgenamen: en zullen Drukkersknechts, Arbeiders en anderen, aan dewelke voorschr. poene niet zou kunnen worden verhaald, daarover arbitralijk aan den lijve gestraft, of na exigentie van zaken uit den Lande gebannen worden” ²⁾). Toen men zich hieraan niet stoorde, namen dezelfde Staten op 23 December 1639 een resolutie, waarbij werd bepaald, „dat geen Bijbels voor goed, origineel en authentiek gehouden mogen worden, dan die bij meergem. Weduwe en Erfgenamen zijn en worden gedrukt en geteekend bij B. LANGENES, daartoe door ons uit zonderlinge redenen gecommitteerd, bij Acte van 10 Junij

1) Dit onderzoek was ten hoogste noodzakelijk, want daar de H. S. door iedereen kon worden uitgegeven, omdat voor de uitgave geen octrooi werd verleend, konden de nadrukkers, tenzij daartegen door een onderzoek werd gewaakt, aan hunne uitgave toevoegen wat zij verkozen, zooals met den zoogen. *Bijbel van Deux-Des* het geval was.

2) Gr. Placaat-Boek, I, 189; WILTENS, t. a. p. I, 25.

1637" ¹⁾. Maar wij zagen reeds, dat de uitgave der H. S., daarna van dat privilege verstoken, later aan een kerkelijk onderzoek werd onderworpen. Indien die verbetering (correctie) en ondertekening (visie) slechts werden in acht genomen, konden alle boekhandelaars, welke dan ook, overal kerkboeken, het O. en N. Testament, de Psalmen, den Catechismus, enz. uitgeven. Want zij werden daarin door geen octrooi, aan dezen of genen boekhandelaar uitsluitend vergund ²⁾, belemmerd, terwijl bovendien uit den aard van de kerkboeken zelve voortvloeiende, dat de boekhandelaars, die ze verkochten, geen hun in 't bijzonder toekomend kopijrecht bezaten gelijk wij in de voorgaande § hebben beschreven.

Gaan wij nu over tot een andere klasse van boeken zonder octrooi, nl. de *Schoolboeken*. Zij waren bij den aanvang der Republiek weinig in aantal, gelijk alles, wat tot een verstandig onderricht der kinderen behoorde, toen nog zeer schaarsch was, en hunne invoering geschiedde op openbaar gezag ³⁾. Hiervan was het gevolg, dat de Staten van Hol-

1) Het besluit van 23 Dec. 1639 wordt gevonden in 't Gr. Placaat-Boek, I, 191; bij WILTENS, t. a. p. I, 29—31. De resolutie van 10 Juni 1637: Gr. Placaat-Boek I, WILTENS, t. a. p. I, bl. 27.

2) Intusschen, geen regel zonder uitzondering; want toen de predikanten en ouderlingen van de Luthersche Kerk te Amsterdam in 1752 aan de Staten van Holland hadden verzocht, in 't vervolg voor hunne Psalmen en gezangboeken geen octrooi meer te verleen, werd hun dat den 29 Sept. van dat jaar toegestaan, met de bijgevoegde verklaring (die hier juist op haar plaats is), dat het octrooi voor die boeken, ten jare 1745 aan een compagnie van boekhandelaars gegeven, tot het einde van den bepaalden termijn van 15 jaren zou in stand blijven, doch dat geen nieuw privilege zou worden verleend. Men begon trouwens bij de Staten het beginsel te oinhelzen, later in de wet van 1796, art. 8, uitgedrukt, dat Bijbels, enz., enz. *publici Juris* werden, „zoodra ze op publiek gezag werden ingevoerd”.

3) Een lijst van de boeken, die aan de *Latijnsche* scholen in Holland moesten worden gebruikt, zoowel wat betreft de te verklaren schrijvers als de leerboeken van de eerste beginselen dier taal en wat verder daartoe behoort, werd op bevel der Staten van Holland en Westvriesland opgemaakt en verklaard. Zij is te vinden in de Ordonnantie genaamd *School-orde*, door de Staten uitgevaardigd den 1 Oct. 1625. Zie: Gr. Placaat-Boek, I, 275; WILTENS, t. a. p. I, 461 v.

land ¹⁾ verklaarden, dat niemand ten opzichte van die boeken een verkregen en speciaal recht, in 't vervolg *kopijrecht* geheeten, toekwam, omdat, schoon minder in getal, maar toch noodig, voor den uitgever daaruit zooveel voordeel had kunnen voortkomen, dat hij al te goede zaken zou hebben gemaakt. Daar volgde nog uit, dat aan niemand voor het uitgeven van die boeken door de Staten octrooi werd verleend. Want zoo deze of gene boekhandelaar bij het kopijrecht nog een privilege had verkregen, dat hem waarborgde tegen nadruk, zou hij bedoelde boeken tegen elken, zelfs den hoogsten prijs hebben kunnen te koop stellen, terwijl zij, uit aanmerking dat zij overal, in alle scholen en in grooten getale benoodigd waren, voor een geringen prijs behoorden te worden verkrijgbaar gesteld. In onze dagen, nadat door de wet van 1796 alle privilegiën zijn afgeschaft (wat wij boven met een enkel woord vermeldde), heeft ook het besluit der Staten over het niet verleen van octrooi voor Schoolboeken van zelf opgehouden te bestaan, wat toe te juichen is, omdat nu het onderwijs der kinderen met den dag verbetert en het getal van gezegde boeken in 't oneindige toeneemt, verscheiden boekhandelaars ze nu gemakkelijk kunnen uitgeven, zonder dat zij bij machte zijn den prijs ervan buitensporig te verhoogen.

Laten wij nu nagaan, wat het decreet van 8 December 1796, door het Provinciaal Bestuur van Holland uitgevaardigd, omtrent de *Kerk-* zoowel als de *Schoolboeken*, die in Holland voor dezen al geen privilege bezaten, vaststelde. Van de boeken, waarop de boekhandelaars in die provincie het recht van eigendom of van kopij toekomt, worden uitdrukkelijk uitgezonderd „alle Bijbels, Testamenten, Psalmboeken, en verdere Kerk- en Schoolboeken, die op publiek gezag zijn ingevoerd, en niet als de eigendom van eenigen particulieren gildebroeder kunnen beschouwd worden; zulende alle gemelde boeken, gelijk mede Tijdwijzers, Almanachen en zoortgelijken, door iederen Boekverkooper mogen

1) Of dit ook in de overige Provinciën 't geval was, is ons onbekend.

worden gedrukt, vertaald en uitgegeven" ¹⁾). Dit had alleen betrekking op Holland. Voor de geheele Bataafsche Republiek werd door het *Staatsbewind* op 3 Juni 1803 de wet afgekondigd, boven reeds vermeld, waarbij wat in Holland reeds gedurende 7 jaren rechtens geweest was, tot de gansche Republiek werd uitgestrekt. Na dezelfde lijst van boeken, enz. zoo even medegedeeld, waaronder dus ook behoorden *Schoolboeken*, en wel zulke, „waarvan het kopijregt niet het eigendom is van eenen anderen”, welke periode verving die van 1796, luidende: „die op publiek gezag — beschouwd worden”, en waaraan nog werden toegevoegd „de zoogenaamde Grieksche en Romeinsche Auctores Classici, immers voor zooverre den tekst derzelven aangaat”, volgt in de wet: „blijvende aan ieder Ingezetene vrij en onverlet, van de opgemelde Boeken zoo vele drukken te vervaardigen, als dezelve voor zijn eigen of het algemeen belang zal geraden oordeelen” ²⁾).

Indien dus ook de Psalmboeken steeds zonder octrooi uitkwamen en vrij door iedereen konden worden uitgegeven, moet het, oppervlakkig beschouwd, eenigszins verwondering wekken, waarom in 1806, nadat de gedelegeerden van al de provinciale Synoden van Holland hadden besloten, dat nieuwe Gezangen voor kerkelijk gebruik bij de Psalmen zouden worden gevoegd, tot welk doel zij in 1803 te 's-Gravenhage waren vergaderd geweest — waarom, zeg ik, die Gezangen dezelfde vrijheid niet hebben bekomen. Die verwondering zal echter ophouden door de volgende opmerking. ALLART, toen ter tijd boekdrukker en boekverkooper te Amsterdam en in Den Haag, ging betreffende de uitgave van die Gezangen voor zijn persoon een overeenkomst aan met de

1) Art. 8.

2) Art. 10. — Waarom er van den tekst der Auctores Classici geen kopijrecht is, toont LINGUET in zijne *Betrachtungen über die Rechten der Schriftsteller und seinen Verleger*, 1778, bl. 85 v., en vooral BECKER in zijn voortreffelijk werk: *der Büchernachdruck, nach ächten Grundsätzen*, Gött., 1774, § 15 vv.

Synode van al de Vereenigde Nederlanden of van het Koninkrijk Holland, na het midden van het jaar 1806. Dit was geen handeling van het Hoogste gezag in den Staat, gelijk in 1773 was geschied, toen op bevel van de Staten-Generaal van het geheele gemeenebest een nieuwe berijmde vertaling van de Psalmen was gemaakt, waarvan de vergunning voor de uitgave aan elken boekdrukker en boekhandelaar werd gegeven, die de toestemming der Stedelijke overheid verzocht, om haar bij die gelegenheid door een Kerkelijk persoon te doen goedkeuren. In 1806 echter bemoeide, gelijk ik reeds aanstipte, het Hoogste gezag zich met de gansche zaak volstrekt niet; dus sloten de afgevaardigden van al de Synodes, elk als privaat persoon, een overeenkomst over de uitgave der Gezangen met ALLART, die, in 't bezit van het kopijrecht daarvan, krachtens art. 3 der wet van 1803, waarbij straf tegen de *nadrukkers* wordt bepaald, dezen rechtmatig kon vervolgen. ALLART deed dit in 1807. Immers wilden de Haarlemsche boekdrukker JOH. ENSCHEDÉ en enkele anderen, die in de meening verkeerden, dat voor de Gezangen rechtens zou zijn wat vroeger voor de Psalmen had gegolden, de Gezangen in druk doen verschijnen. Volkomen onbewust van het te plegen misdrijf, maakten zij zodoende inbreuk op ALLART's kopijrecht, terwijl, in geval de Gezangen op bevel van de Hoogste Overheid waren uitgekomen, zij in hun volle en volkomen recht zouden geweest zijn ¹⁾; nu het echter een zaak was van privaat belang, werden zij, nadat ALLART zich tegen ENSCHEDÉ's voornemen had verzet en het rechts-

1) Had de Synode gezorgd, dat door de Hooge Machten een reglement ware gemaakt over de correctie, zooals in A° 1675 en 1699 over Bijbels, Testamenten, Liturg. Boeken gemaakt werd door de Staten van Holland, er zou eene macht geweest zijn, in staat om aan ALLART de absentie van alle correctie in de latere uitgaven van Gezangen, bv. in 1812, in '12 gedrukt, te doen gevoelen. En die door incorrectheid zoo stoorende gezangen-uitgaaf is *geteekend*! en door die teekening nog wel geijkt. Want de onderteekening bracht het bewijs met zich, dat die kerkelijke persoon de laatste proeven had nagezien en vergeleken met het authentieke exemplaar.

punt bij het Hof van Justitie was behandeld, schuldig verklaard aan overtreding van art. 3 der wet van 1803 (Zie Bijlage F).

Diezelfde rechtstoestand bleef bestaan, totdat wij onder het Fransche juk Napoleon als Keizer moesten begroeten. Wij zagen dat hij den 9den April 1811 aan het decreet van 5 Febr. 1810 kracht van wet in Nederland toekende. In de bepalingen der wet zelve wordt niets betreffende Kerk- en Schoolboeken, enz. aangetroffen, doch bij art. 1 der wet werd een Directeur van de Pers en van den Boekhandel aangesteld, die tot beter verstand der wet eenige ophelderingen uitgaf, welke in het boven aangehaalde Repertorium van de Fransche wetten te vinden zijn ¹⁾. Daaronder merken wij het volgende voor ons doel dienstig op: „On ne peut imprimer ou réimprimer les heures, livres de l'église, ou de prières (getij-, kerk- en gebedeboeken), qu'avec permission des évêques diocésains” ²⁾; een toevoegsel uit de gebruiken van den R. K. godsdienst ontstaan.

Toen ons Vaderland de vrijheid had herkregen, achtte, zooals wij weten, de Oranjevorst de Fransche wetten betreffende de boekdrukkerij en den boekhandel geenszins in overeenstemming met onzen volksaard, en gaf de Souvereine Vorst op 24 Januari 1814 een besluit, waarbij niet alleen in art. 1 die Fransche wetten werden afgeschaft, maar waarin ook ³⁾ dezelfde uitzondering betreffende het kopijrecht werden opgenomen, die de wet van 3 Juni 1803 had vastgesteld: „Van het regt van eigendom zijn uitgezonderd de Grieksche en Romeinsche klassieke schrijvers, wat den tekst aangaat, voorts ook Bijbels, enz. — waarvan niemand het copierecht bezit, mitsgaders alle gewone Tijdwijzers en Almanakken.”

De Wet van 25 Januari 1817 heeft hetzelfde bij art. 5 bevestigd. In het handschrift van dit wetsontwerp, door

1) Zie: Collection des Lois, etc. p. 52—58.

2) „ „ „ „ § II. n°. 3, p. 64.

3) Art. 10 der wet.

ROELL ingediend, waren bij de klassieke schrijvers ook *de aantekeningen en registers* daarop gevoegd ¹⁾. Het komt mij voor, dat dit met voordacht is weggelaten, want door alle uitgaven van klassieke schrijvers zonder onderscheid op die wijze van het kopij- of eigendomsrecht te berooven, zou de wet te ver zijn gegaan.

Bij onze beschouwing over de boeken, weleer van octrooi thans van het kopijrecht verstoken, namen wij het bestaande recht in aanmerking. Indien wij echter een enkele opmerking betreffende het vast te stellen recht mochten in 't midden brengen, zou het ons zeer rechtvaardig toeschijnen, dat de toekomstige *wetboeken*, na de afkondiging der wetten, ook onder de bepalingen van art. 5 der wet van 1817 mochten worden begrepen en dat, wat het kopijrecht aangaat, niet aan een enkele de uitgave der wetboeken verbleef, aangezien de wetten ter kennis van iedereen moeten komen en de voorraad van exemplaren dus zoo groot behoort te zijn, dat de eene boekverkooper den andere niet benadeelen kan; de reden om aan een enkelen uitgever het kopijrecht te vergunnen en hem daarin te handhaven houdt dienvolgens op te bestaan. Evenwel was dit vroeger niet alleen alzoo met rechtens ²⁾, maar werd zelfs aan JOHANNES ALLART in 1814, zijn leven lang, het kopijrecht vergund voor de uitgave der wetboeken, die toen voor de Noorderlijke Nederlanden zouden uitkomen. Dit recht werd evenwel bij Koninklijk Besluit opgeheven, toen, na de vereeniging van de beide Nederlanden in 1815, andere Wetboeken moesten worden gemaakt. ALLART is sedert overleden en niemand bezit meer het kopijrecht voor de wetboeken.

Het is natuurlijk, dat de wet van 1817 voor geheel Nederland bestemd, zich ook, wat aangaat de boeken zonder

1) Art. 1 v. h. ontwerp.

2) Een voorbeeld van het feit, dat Wetboeken vroeger met privilege werden uitgegeven, vindt men in het boek, getiteld: *Landrechten van Overijssel*, Zwolle, 1676, 4°, aan welks uitgever, GERARD TYDEMAN, de Staten van dat gewest bij resolutie van 23 April 1675 octrooi voor 20 jaren verleenden.

kopijrecht verschijnende, tot de zuidelijke provinciën van het Rijk uitstrekke: wat echter daar kracht van wet had voordat die gewesten in 1795 met Frankrijk werden vereenigd, had nagenoeg alleen betrekking op de censuur en het onderzoek, waarover wij later breedvoeriger zullen handelen.

Nu wij hebben afgehandeld met wat wij over de *Kerk- en Schoolboeken*, die zonder privilege moesten worden uitgegeven en derhalve hun uitgever het kopijrecht niet bezorgden, in het midden hadden te brengen, eerst wat Noord-Nederland aangaat, vervolgens wat betreft het geheele vaderland, keeren wij terug tot de *privilegiën*, die vanwege de Staten aan de boekhandelaars werden verleend tegen het nadrukken van algemeen verspreide, alledaagsche (vulgaire) boeken, waarover hiervoren is gesproken.

Bijna nooit werd door de Provinciale Staten een doorlopend privilege gegeven, omdat voor de belangen van den boekhandelaar in den waren zin van het woord voldoende scheen te zijn gezorgd, indien deze binnen den bepaalden termijn het meerendeel der bij hem voorhanden exemplaren met matige winst had verkocht. Want daar het privilege geschonken was met het doel dat de boekhandelaar, die overigens door de nadrukkers werd veront- rust, door de uitgave van het van octrooi voorziene werk geen schade zou lijden, was het niet onbillijk, dat het privilege dan eindigde, wanneer de boekhandelaar vermoedelijk een redelijke winst zou hebben behaald. Bij het eindigen van den termijn verzocht hij vaak hernieuwing van het privilege, hetzij dat de verkregen winst hem onvoldoende voorkwam, hetzij de hoop op grooter voordeel hem aanlokte. De Staten nu willigden zulk verzoek niet altijd in. Indien het privilege niet hernieuwd werd, kregen de nadrukkers daardoor stilzwijgend verlof het werk opnieuw uit te geven en zich de rechten aan te matigen van den boekhandelaar, die ze had verloren. Deze wijze van handelen is het kenmerk van een vrije Republiek en een gematigd bestuur, en wij zijn van meening, dat zulks zelden elders, behalve in vrije Staten, het geval is geweest. De Staten, die van hun

kant geen voortdurende privilegiën vergunden en meestal evenmin de hernieuwing ervan toestonden, waren ongetwijfeld overtuigd, dat door het verleenen van die gunsten een enkel persoon te zeer zou worden bevoordeeld, wellicht instemmende met den regel, dien BIELEFELD betreffende het privilege aan de koopmans-gilden te verleenen aangeeft: „Il ne faut pas accorder ces sortes d'Octrois à perpétuité, mais seulement pour un certain nombre d'années, au bout desquelles le Souverain est toujours le maître ou de renouveler les Privilèges, ou de les révoquer, pour faire retomber cette branche du Commerce dans le public" ¹⁾).

Het is verwonderlijk, zal men zeggen, dat de boekhandelaars weleer geen privilege voor alle boeken hebben verzocht. Ik beken dat dit, oppervlakkig beschouwd, inderdaad te verwonderen is. De oorzaak echter ligt o. i. hierin, dat de boekhandelaars, wanneer zij het een of ander werk zonder octrooi deden drukken, begrepen, dat het voor andere boekverkoopers wegens den hoogen prijs bezwaarlijk of wegens den geringen prijs de moeite niet waard zou zijn om het natedrukken. Immers schijnt het benadeelen van anderen en hen op bedriegelijke wijze van winst te berooven, al moge daarop geen straf zijn gesteld, steeds van een lage ziel te getuigen. *Meestal* gingen de Nederlandsche boekverkoopers dan ook aan dat euvel niet mank, behalve wanneer vakgenooten, die in *andere provinciën* woonden dan waar de oorspronkelijke uitgever gevestigd was, nadrukken in 't licht gaven, steunende op de in hun gewest vigeerende bijzondere rechtsbepalingen, terwijl zij het voordeel, hoe gering dan ook, ten koste van anderen gezocht en op alle mogelijke wijze verkregen tot het hoofddoel van hun handeling stelden en dus eens anders schade beoogden.

Want zoo zij in *deselfde provincie* woonden en de eerste uitgever een boek zonder privilege 't licht deed zien, gebeurde het zelden dat zijn recht werd onderkropen; wat meer is, de trouw en nauwgezetheid onzer voorzaten waren

1) Institutions politiques, I, p. 302.

in dit opzicht zoo groot, dat het meermalen gebeurde, dat, zoo b.v. de boekhandelaar A. de uitgave van een boek in de courant had aangekondigd, een ander boekhandelaar B., die in staat was gesteld hetzelfde werk uit te geven, het mocht een Nederlandsch boek zijn of een uit een vreemde taal overgezet, zijn collega A. aanspoorde met de uitgave wat haast te maken, want dat, zoo hij dit niet deed, het in zijn, B.'s, belang was haar te bezorgen. Zóó geschiedde het, wanneer zij in dezelfde provincie woonden; want, in geval een boekhandelaar, die meer in de nabijheid, soms in dezelfde stad woonde, boeken van een vakgenoot, waarvoor deze privilege bezat, had uitgegeven, d.i. had nagedrukt, dan trof hem de haat van het boekverkoopers- en boekdrukker-gilde en werd de verschuldigde straf hem opgelegd.

De octrooien dus, van de Provinciale Staten verkregen, maakten de boekhandelaars meer onbekommerd tegenover de pogingen, die minder nauwgezette nadrukkers zouden willen in 't werk stellen *in het gewest*, waar de privilegiën golden. Vrij zeldzaam echter werd dit kwaad bedreven, daar onze voorvaderen in de verschillende provinciën van de beginselen van recht en billijkheid dermate waren doordrongen, dat zij door het nadrukken van boeken op de heilige rechten van derden meenden inbreuk te maken. Maar *buiten de provincie*, waar die privilegiën niet van kracht waren, kon een boekhandelaar in een ander gewest gevestigd vrij nadrukken, terwijl evenwel de invoer van het nagedrukte werk in de provincie, waar de oorspronkelijke uitgave was verschenen, streng verboden was. Hier bespeuren wij reeds een van de talrijke bezwaren, die uit de aan elk gewest eigen wetgeving en de bijna in iedere landstreek verschillende rechtspleging ontspruiten. Diezelfde toestand, welke voormaals menigvuldig in vele dicht aan elkander grenzende landstreken, rijken en vorstendommen van Noord-Duitschland plaats greep, duurt daar nog voort, waaruit een onmetelijke menigte van nagedrukte boeken moet ontstaan. Immers ziet, wat nu in deze of gene landstreek wordt uitgegeven, weinige jaren, maanden, soms weken, later, elders

in een naburig gebied, tegen geringer prijs, dus ook met grooter voordeel, dat straffeloos wordt genoten, het licht ¹⁾).

Tot hiertoe behandelden wij de rechten der boekhandelaars tegenover de nadrukkers, meestal in de verleende privilegiën vervat, gedurende het bestaan van de Republiek der Vereenigde Nederlanden. Tegen het einde der vorige eeuw kwam er verandering in den rechtstoestand der meeste zaken; wat daarvan tot ons onderwerp behoort moet nog in deze § worden vermeld.

De wet van 1796 bevat dienaangaande zeer veel nieuws, inzonderheid het volgende: „Dat van nu voortaan geene Privilegiën of Octroijen tot het drukken en uitgeven van eenige Boeken of Stukken zullen worden verleend, als strijdende tegen de thans aangenomene grondbeginselen, volgens welke ieder Ingezetene eene aanspraak heeft op de beveiliging van zijnen regtmatigen eigendom” ²⁾). Schoon wij dit artikel boven reeds aanhaalden, moet het hier, als zijnde voor het punt, dat thans ter sprake komt, van het uiterste gewicht, opnieuw worden vermeld. Vervolgens wordt het eigendomsrecht van ieder, die het kopijrecht behoorlijk en rechtmatig bezit, gewaarborgd en ten opzichte van het nadrukken er bijgevoegd: „wordende het nadrukken van een origineel werk binnen deze Provintie (Holland) of indien dat elders mogt nagedrukt zijn, het invoeren en verkoopen

1) Door het geven van privilegiën werd tegen den nadruk gewaakt. Deze quaestie hangt samen met een andere, waarop in 't voorbijgaan mag worden gewezen, hoe men nl. door de bijvoeging van zijn naam aantoonde, dat een boek *zijn* eigendom was; want het boek, dat dit teeken miste, was klaarblijkelijk nagedrukt en gaf aanleiding tot opsporing van den schuldige. Zoo toonde de schrijver, die het kopijrecht van zijn werk had behouden, of de boekhandelaar, die het van den auteur gekocht had door zijn naamteekening op de keerzijde van den titel te plaatsen, aan, dat de aldus niet geteekende exemplaren nagedrukt waren. De boekhandelaar T. TJALLINGIUS te Hoorn teekende alzoo in 1799, en ontelbare malen meer, eenige werken van de dames E. BEKKER en A. DEKEN. JOH. ALLART teekende op die wijze in 1808 de Nederl. vertaling van de *Levens van beroemde mannen en vrouwen der XVIII eeuw*, door S. BAUER beschreven. Hiervan zijn verscheiden andere voorbeelden voorhanden.

2) Art. 1.

dier nadrukken in dit gewest, wel uitdrukkelijk verboden; op poene, dat de nadrukker, voor de eerste reize zal incurreren de confiscatie van alle de nog voorhanden zijnde Exemplaren, en de betaling van de waarde of het beloop der reeds verkochte, te bereekenen tegen den verkoopprijs, ten profijte van den eigenaar van het werk; voor de tweede reis zal boven en behalve voorn. poene den nadrukker verboden worden, den Boekhandel uitte oefenen; zullende zij die dusdanige nadrukken binnen deze Provintie invoeren en verkoopen, vervallen in eene boete van f 500 ten profijte als voren, mitsgaders de nog voorhanden Exempl. mede den eigenaar moeten overgeven, en dezen het beloop der reeds gedebiteerden tegen berekening als boven moeten voldoen" ¹⁾).

Bij de eerste gelegenheid, dat wij gewag vinden gemaakt van het feit, dat, bij herhaling van misdrijf, de straf verzwaaard en vermeerderd wordt, gevoelen wij ons genoopt het volgende over het nut van dergelijke verzwareing in 't midden te brengen, dat ontleend is aan de beraadslagingen door het Wetgevend Lichaam in Frankrijk naar aanleiding van den te maken Code Pénal, gehouden. In het werk, getiteld: *Code Pénal, procédé d'Herhan*, 1811, p. 16 v. leest men aldus: „Un premier crime ne suppose pas toujours nécessairement l'entière dépravation de celui qui s'en est rendu coupable; mais la récidive annonce des habitudes vicieuses et un fonds de perversité, ou au moins de faiblesse non moins dangereux pour le corps social que la perversité. — Un second crime doit donc être réprimé avec plus de sévérité que le premier.”

Wij zien, dat recidive strenger wordt gestraft dan het eerste begaan van misdrijf. Dit geschiedt op grond van de overweging, dat zij, die voor de eerste maal misdoen, nog niet zoo verdorven en slecht blijken te zijn, als die tot hetzelfde misdrijf andermaal vervallen.

Dit voor zooveel de provincie Holland betreft. In het voorbijgaan echter moet hier nog worden vermeld hoe het

1) Art. 2.

opperbestuur der Republiek, kort voor de invoering van evengenoemde wet, in een bijzonder geval maatregelen nam tegen het nadrukken van een speciaal werk. Want op den 7den November 1796 had, na de voltooiing van het *Ontwerp van Constitutie voor het Volk van Nederland*, de Nationale Vergadering representeerende het Volk van Nederland, openlijk doen afkondigen en verbieden: „dit ontwerp — in de Nederlandsche, of vertaald in eenige andere taal na te drukken, of te doen nadrukken, of nagedrukt zijnde uit te geven, te dissemineren en te verspreiden, — niet alleen op verbeurte van de nagedrukte Exemplaren, — maar daarenboven op eene boete van f 6000, $\frac{1}{3}$ voor den calangerenden officier, $\frac{1}{3}$ voor den aanbrengrer, en $\frac{1}{3}$ voor de Armen der plaats, waar de calange zal worden gedaan” ¹⁾).

Tot ons onderwerp heeft nu verder betrekking de reeds meermalen aangehaalde wet van 3 Juni 1803, die van de haar voorgaande van 8 Dec. 1796 weinig verschilt, en waardoor wat slechts voor Holland alleen van kracht was tot de geheele Bataafsche Republiek werd uitgestrekt. Art. 1 is 't zelfde, over 't afschaffen der privilegiën ²⁾). De straf tegen de nadrukkers is evenwel eeniger mate gewijzigd: „de verspreider,” zoo luidt art. 3, „of verkooper zal incurreren, voor de eerste reize, confiscatie van alle, binnen de Republiek, nog voorhanden zijnde ongedebiteerde exemplaren van den nadruk, en het beloop van 250 Exempl. van den echten druk, te berekenen naar den verkoopprijs, beide ten profijte van den eigenaar van den oorspronkelijken druk; 2de reize: daarenboven eene som ten bedrage van 500 Exempl. van den echten druk, $\frac{1}{2}$ voor de Armen der plaats, $\frac{1}{2}$ voor den geregtelijken aanklager, die calangeert. 3de reize: boven en behalve dien bannissement buiten het territoir der Bat.

1) Zie: Verzameling van Publicatiën vroeger aangehaald, V, D. n°. 197.

2) Origineel is de wijze, waarop HOLTROP, onder Koning LODEWIK een nieuw plan van wet inleverende, behendiglijk art. 1 wegliet, en beweerde, dat, nu men de principes *van rechten van den mensch* hoc tempore wat had laten varen, de privilegiën wellicht onder bepalingen te herstellen waren. Zie Bijlage B.

Republiek." Wij zien dat ook hier voor de armen werd gezorgd, ingevolge van een uitstekende bepaling, die aan zeer vele oude besluiten van de Staten dezer Republiek is ontleend, doch in de wet van 8 Dec. 1796 werd gemist¹⁾.

Wij moeten nu overgaan tot de beschouwing van een andere wetgeving; een van de talrijke, die elkander in de volgende jaren vrij snel zijn opgevolgd. Want wat de Fransche Keizer op het stuk van den nadruk bij den aanvang van 1810 in den Code Pénal had verordend, gold ook voor ons sedert den 1^{en} Maart 1811.

De Code Pénal bevat het volgende: „Toute édition d'écrits, — imprimée ou gravée en entier ou en partie au mépris des lois et réglemens relatifs à la propriété des auteurs, est une contrefaçon; et toute contrefaçon est un délit²⁾. Le débit des ouvrages contrefaits, l'introduction sur le territoire français d'ouvrages, qui, après avoir été imprimés en France, ont été contrefaits chez l'étranger, sont un délit de la même espèce³⁾. La peine contre le contrefacteur, ou contre l'introducteur sera une amende de 100 francs au moins et de 2000 francs au plus; et contre le débitant une amende de 25 francs au moins et de 500 francs

1) In Januari 1809 werd door Prov. Comm. der Amsterdamsche gilden aan den Koning een request ingeleverd, waarin gezegd werd hoe bij hen herhaaldelijk was aangevraagd, in hoeverre de Publ. van 't Staatsbewind van 3 Juni 1803, en de Notificatie van HH. Hoog Mog., van 13 Dec. 1805, houdende *voorsieningen tegen het nadrukken en debiteren van alle Staatsstukken, ter Staatsdrukkerij van den Lande gedrukt*, tot hier gehouden moeten worden te zijn in vigueur. De Minister van Justitie en Politie verwijst Supplianten naar de duidelijke letter van art. 7 van 't Crimineel Wetboek van 't Koninkrijk Holland.

2) Art. C. P. 425. Dit en de volgende artt. behooren tot het III B. 2 tit., 2 hoofdst. van den Code, welk hoofdstuk den 19 Febr. 1810 gedecreteerd, den 1 Maart daaraanvolgende werd afgekondigd, en toen Keizer NAPOLEON die artt. met den C. P. wilde afkondigen, nam hij niets betreffende den nadruk op in de wet van 5 Febr. van evengenoemd jaar, rakende de belangen der boekdrukkers en boekverkoopers. Intusschen kwam de Code zelf, wat Frankrijk betreft, eerst op 1 Januari 1811 in werking, bij Keizerl. decreet van 13 Maart 1810, terwijl hij in Noord-Nederland eerst twee maanden later kracht van wet kreeg.

3) Art. 426.

au plus. La confiscation de l'édition contrefaite sera prononcée tant contre le contrefacteur que contre l'introduit et le débitant. Les planches, moules ou matrices des objets contrefaits seront aussi confisqués¹⁾: Dans les cas prévus par les articles précédents, le produit des confiscations, ou les recettes confisquées, seront remis au propriétaire pour l'indemniser d'autant du préjudice qu'il aura souffert; le surplus de son indemnité, ou l'entière indemnité, s'il n'y a eu ni vente d'objets confisqués, ni saisie de recettes, sera réglé par les voies ordinaires²⁾.

Voortreffelijke overwegingen treft men aan onder de be- raadslagingen, over die artt. gehouden; als daar zijn: „Il est évident que le délit de contrefaçon offre un attentat à la propriété. — Les règles d'après lesquelles la propriété d'un auteur est légalement reconnue, celles qui déterminent l'étendue et les bornes de cette propriété, ne sont pas l'objet du C. P. Il ne s'agit ici que des peines, qui doivent être subies par les contrefacteurs: elle sont une amende et la confiscation de la chose contrefaite: ces peines ne tournent jamais au profit de l'Etat, qu'après que la partie lésée a été entièrement indemnisée. — Il est à considérer que le délit de la contrefaçon exige une surveillance d'autant plus sévère, que son effet ne se borne pas à perter préjudice au propriétaire légitime; l'impunité d'un tel délit nuirait tout-à-la fois aux arts et au commerce, par le découragement qu'il apporterait parmi les auteurs et les éditeurs, puisqu'il n'en est aucun, qui ne dût craindre pour lui le même sort.

1) Art. 427.

2) Art. 429. Een gevolg dezer bepalingen was, dat op de achterzijde van den titel der onder het Fransche Bestuur gedrukte boeken meestal deze waarschuwing werd gevonden: „les contrefacteurs seront punis selon la loi.” — Achter den titel van: Coup d'oeil historique et statistique sur la ville d'Aix la Chapelle, par J. B. POISSENOT, 1808 (afgodisch voor NAPOLEON) staat: „Je déclare que je poursuivrai selon la rigueur des lois, tout contrefacteur ou débitant du présent ouvrage. J'assure même à celui, qui me fera connoître le contrefacteur ou débitant, la moitié du dédommagement, que la loi m'accorde.”

Disons plus, cette fraude rejaillirait sur l'Etat lui-même, qui tire son plus grand lustre de la prospérité des arts et du commerce" ¹⁾).

Ofschoon de opmerkingen, die de Haagsche boekdrukker en boekhandelaar VAN CLEEF aan het meermalen aangehaalde werk ²⁾), betreffende den nadruk van een *geheel* boek en een gedeelte daarvan heeft toegevoegd, over 't algemeen juist zijn, schijnt hij toch al te ver te zijn gegaan, waar hij in zijn betoog, rakende het beletten van den nadruk van een klein gedeelte van het een of ander boek, beweert, dat het overnemen en het uitgeven, zelfs van een enkele bladzijde, een enkel couplet, een enkele zinsnede aan eens anders boek ontleend, zonder vergunning van hem, die het kopijrecht van het geheele boek bezit, is nadrukken en, zooals wij zooeven zagen, is die handeling een wanbedrijf ³⁾).

Het blijkt, dat bij de wetgeving van NAPOLEON in Frankrijk voldoende waarborgen tegen den nadruk werden ingevoerd, die het vergunnen van *privilegiën* tot bescherming van het kopijrecht overbodig maakten ⁴⁾. En inderdaad bevat die

1) Zie: *Motifs du C. P., procédé d'HERHAN*. Paris, 1811, p. 131 sv.

2) *Collection des Lois, etc. Notes de l'éditeur*. Sect. III, p. 48 en 50. De eigenlijke schrijver der Aanmerkingen is Mr. G. VAN LENNEP, Inspecteur van den boekhandel te Groningen tusschen 1810-1813, van wien ook in 1824 Aanmerkingen op de Gedenkschriften wegens 't 4e eeuwgetijde der uitvinding van de boekdrukkunst verschenen.

3) Art. 425 C. P.

4) Toch worden in de XVIII eeuw hier en daar in Frankrijk sporen van *privilegiën* aangetroffen. Zij strekten daar eveneens om het misbruik van het kopijrecht te voorkomen. MERLIN haalt t. a. p. § 8 een *privilege* aan dat voor 40 jaren was vergund, § 12 een ander aan den verzoeker geschonken „pour lui et ses hoirs à perpétuité”. Die *privilegiën* bestonden daar zelfs in 1802; zie *Collect. des Lois: Notes de l'éditeur*, Sect. I, p. 44. Intusschen is bij geen wet het kopijrecht door het verleenen van *privilege* tegen de nadrukkers in bescherming genomen en heeft daarentegen geen decreet de *privilegiën* geheel afgeschaft, zooals dat bij ons door dat van 8 December 1796 geschiedde. Het is bijna niet te zeggen hoe sommige van de aan het verleenen van uitsluitende *privilegiën* vijandige Franschen weleer als lofredenaars en beschermers van den nadruk zijn opgetreden. Men zie, de woorden *contrefaire* en *privilege exclusif*, in het werk, getiteld: *Encyclopédie*, Yverdun, 1774, Tom. XI en XXXV.

wetgeving zelf, voor zoo veel zij op ons onderwerp betrekking heeft, niets ten opzichte van privilegiën; niettemin maakt de Haagsche uitgever in zijne aantekeningen gewag van twee gevallen, waarbij de Franschen die privilegiën, welke zij *speciale* noemden, omstreeks het jaar 1811 erkenden. Beide gevallen evenwel waren niet in de wetten zelven opgenomen.

1°. In de gewesten ten jare 1810 bij Frankrijk ingelijfd — het Koninkrijk Holland, een aanzienlijk deel van Noord-Duitschland e. a. — gebeurde het vaak, dat de prefect een boekhandelaar gelastte die keizerlijke decreten en andere openbare acten, in 't Fransch, met een bijgevoegde, legale Nederlandsche vertaling, te drukken, welke inzonderheid in ons land ter algemeene kennis moesten worden gebracht. Het privilege daarvoor werd dan voor een korter of langer termijn aan dien uitgever verleend.

2°. Indien de door den Keizer gegeven wetten verklaring behoeften daar, waar eenigszins duistere uitdrukkingen voorkwamen, die zulks vereischten — ofschoon de taal der wetten zóó duidelijk moet zijn, dat zij geen verklaring noodig heeft — of ook, zoo dikwijls de wetten moesten worden toegepast op gevallen, die de wetgever niet had kunnen voorzien, moesten die plaatselijke verklaringen met een legale overzetting worden uitgegeven en verkreeg een boekhandelaar privilege voor de uitgave van het desbetreffend werk. In beide gevallen echter keerde het boek, na verloop van den termijn voor het privilege bepaald, tot de klasse van den letterkundigen eigendom terug ¹⁾.

Toen de Prins van Oranje na de Omwenteling in het vaderland was teruggekeerd, bepaalde hij bij Besluit van 24 Januari 1814, met afschaffing tevens van de Fransche wetgeving op het punt van den nadruk, het volgende: „Wordt uitdrukkelijk verboden op eenigerlei wijze eenig oorspronkelijk werk, of na te drukken en te verkoopen, of buiten de Vereenigde Nederlanden nagedrukt zijnde, in te

1 Zie: Collection des lois etc. Notes de l'Editeur, Sect. II, p. 44, 46.

voeren, te verspreiden, of te verkoopen, op straffe zoo van confiscatie van alle binnen deze landen nog voorhanden zijnde ongedebiteerde exemplaren van den nadruk, ten voordeele van den eigenaar van den oorspronkelijken druk, als van betaling aan denzelven eigenaar van de waarde van 300 exemplaren van den echten druk, te berekenen naar den verkoopprijs ¹⁾." Intusschen verschilt dit art. hierin van art. 2 der wet van 8 Dec. 1796 en art. 3 der wet van 3 Juni 1803, dat in het Besluit van 1814 geen onderscheid wordt gemaakt of iemand voor de eerste, tweede of derde maal het wanbedrijf van nadruk begaat, en bestaat daar geen opklimming, als bij de voorgaande wetten goed was in acht genomen.

De reeks der wetten, die ons onderwerp raken, eindigt met de wet van 25 Januari 1817, die de volgende bepalingen bevat: „Alle inbreuk op het voorzeid kopijregt, hetzij bij eene eerste uitgave van eenig nog niet gedrukt boek- of kunstwerk hetzij bij herdruk van hetgeen reeds in druk was, zal als *nadruk* aangemerkt, en als zoodanig gestraft worden, met confiscatie van alle binnen dit rijk voorhanden zijnde ongedebiteerde exemplaren van den nadruk, en de betaling van de waarde van 2000 exemplaren van het nagedrukte boek, te berekenen naar den boekverkoopers-prijs van den wet-tigen druk, beide ten voordeele van den eigenaar van den oorspronkelijken druk; en zulks behalve de betaling eener boete, niet te boven gaande de som van *f* 1000, en niet minder dan *f* 100.—, ten behoeve van de algemeene armen van de woonplaats des nadrukkers; en zal de nadrukker bij herhaling bovendien naar de omstandigheden, onbekwaam kunnen verklaard worden, om in 't vervolg het beroep van boek- of kunstdrukker of -verkooper te kunnen uitoefenen; onverminderd de straffen, welke tegen vervalsching bij de algemeene wetten zijn of mogten worden gestatueerd. — Op dezelfde wijze zal worden gestraft het invoeren, versprei-

1) Art. 7.

den of verkoopen van buiten het koninkrijk nagedrukte oorspronkelijke letter- en kunst-werken, of vertalingen, waarvan men hier te lande het kopijrecht bezit" ¹⁾). Hier schijnt er op te moeten worden gewezen, dat, ofschoon naar de meening van in het boekdrukkers- en vooral in het boekhandelaarsvak kundige mannen deze wet, wat het kopijrecht betreft, geen licht geeft, hieruit echter niet voortvloeit, dat daarom de straf tegen de *nadrukkers* ook minder juist is of minder gepast. Op het punt van nadruk doet het er niets toe op wiens rechten, 't zij die van den *schrijver* van het boek, volgens sommiger meening steeds in 't bezit van het kopijrecht, 't zij die van den boekhandelaar, door den nadrukker inbreuk is gemaakt; het is voldoende dat hij schade heeft toegebracht om de vastgestelde straf te belooopen. Intusschen overtreft de bij dit art. verordende straf verre de strafbepalingen op dit wanbedrijf in de vroegere wetten opgenomen. Voor de armen, waaraan de wet van 1803, maar het Besluit van 1814 niet had gedacht, wordt hier weder gezorgd. Eindelijk is de wijze van vaststelling der boeten, bijv. geen hooger dan van f 1000.—, geen lager dan van f 100.—, nieuw en aan de Fransche wetgeving ontleend. Zoodoende worden de boeten minder willekeurig opgelegd en wordt minder, dan vroeger het geval placht te zijn, aan 's rechters beslissing overgelaten, gelijk oudtijds in ons vaderland geschiedde, blijkens de talrijk voorkomende formules, als: „de regter zal uitspraak doen naar exigentie van zaken”, of: „wordt de overtreder veroordeeld tot een arbitrale boete of correctie, ter decisie van den regter,” enz. — Nog eene zaak moeten wij hier vermelden, vóór dat wij overgaan tot de behandeling van hetgeen *bijsondere personen* tot het weren van den nadruk hebben tot stand gebracht. Want om den schijn te vermijden van de nieuwe wetten stuksgewijze te hebben vermeld, moet hier nog kort het voornaamste worden bijgevoegd, dat in de overige artikelen dier wetten ten opzichte van den boekhandel voor-

1) Art. 4.

komt, ten einde een volledig overzicht te verkrijgen van al de rechten, die heden ten dage den boekhandelaars toekomen.

Keeren wij dan weder terug tot de wet van 8 Dec. 1796, om gaandeweg te onderzoeken, wat nopens den *herdruk*, de *vertalingen* en de *uittreksels* van boeken daarbij werd bepaald. Dit luidt aldus: „Wij decreteren, dat wanneer een origineel werk uitverkocht is, en hetzelfde echter aanhoudend gevraagd wordt, de bezitter gehouden zal zijn hetzelfde te herdrukken, of, indien hij zulks niet verkiest, zijn regt van copie aan een ander, die daarom mogte vragen, over te doen” ¹⁾. „Dat, op zodanige poenaliteiten, als bij art. 2 tegen de nadrukkers zijn gestatueerd, uitdrukkelijk — verboden wordt, eenig werk hier te lande uitgegeven zijnde, in eene andere taal te doen drukken, of eene verkorting van hetzelfde in het licht te geven, zonder toestemming van den eigenaar” ²⁾. Bij diens toestemming wordt het kopijrecht, uit die vertaling te ontstaan, aan den uitgever van de overzetting gelaten; want volgens den geest der wet behoort het recht van overzetting, in welke taal ook, eigenlijk aan den eersten uitgever van het boek, wien de uitgever der vertaling het moet verzoeken. Verder zegt de wet: „Dat wanneer een boekverkooper een werk, buiten 's lands” (d. i. buiten de provincie Holland) „gedrukt zijnde, in deze Provincie” (waar de wet alleen gold) „heeft nagedrukt” ³⁾, niemand op poene als bij art. 2 gestatueerd, hetzelfde wederom

1) Art. 3.

2) Art. 4.

3) Deze nadruk is dus geoorloofd. Uit hetgeen hier, klaarblijkelijk in het nadeel van de overige gewesten van ons vaderland, voor de provincie Holland is bepaald, wordt uit de toen ter tijd heerschende afgunst tusschen de provinciën openbaar; het slot van art. 5: „door uitheemsche of buiten's lands gedrukte werken, worden bij dezen expresselijk verklaard, alle werken buiten *deze Provincie* gedrukt” bevestigt dit. En dat, helaas, nog wel tusschen gewesten, die hadden vastgesteld de onderlinge broederschap te zullen beschermen en daaromtrent ten vorigen jare openlijk waren overeengekomen! In Friesland b. v. zagen zodoende boeken straffeloos het licht, die naar de oorspronkelijke uitgave, in Holland uitgekomen, waren nagedrukt.

in dit gewest zal mogen nadrukken, of die nieuwe nadruk, of andere nadrukken, buiten deze Provincie vervaardigd, zal mogen verkoopen, mits zoodanige boekverkooper alvorens behoorlijke advertentiën van zijn voornemen om het *gemelde* werk na te drukken, in de nieuwspapieren hebbe gedaan; zullende het niettemin aan een ieder vrij blijven, om den originelen druk in te voeren of te verkoopen 1)').

Dat, wanneer een boekverkooper in deze Provincie eene vertaling van een werk, hetwelk buiten 's lands gedrukt is, uitgeeft, alsdan mede op poene bij art. 2 gestatueerd, — verboden wordt, die vertaling na te drukken, of uitheemsche nadrukken van dezelve in te voeren of te verkoopen, mits zoodanig boekverkooper in de nieuwspapieren van dat zijn voornemen hebbe kennis gegeven: doch dat het des onaan-gezien aan een ieder zal vrijstaan, niet alleen het oorspronkelijk werk in te voeren en te verkoopen, maar ook vertalingen van hetzelfde in andere talen te laten drukken, en uit te geven 2)'). „Dat wanneer een boekverkooper behoorlijk in de nieuwspapieren adverteert, dat hij voornemens is eenig bepaald werk uit te geven, na te drukken, of te doen vertaalen, die advertentie hem recht van praeferentie zal geven, om zulks te doen boven alle anderen” 3)). De geschillen, die over een tweede uitgave, een eerste of tweede

1) Art. 5. § 1.

2) Art. 6.

3) Art. 7. — Verschillende kwesties den nadruk betreffende komen hier en daar voor; bij de wet kon niet in alle gevallen worden voorzien. MERLIN, in Répert. de Jurispr. Univ. somt er eenige, ik meen elf, van op, die hij uiteenzet, onder bijvoeging van de arresten van het Hoogste gerechtshof te Parijs en van andere rechtbanken. Een andere rechtsvraag is deze, of een boek in deze Provincie mag worden ingevoerd, indien het kopijrecht ervan aan een daar gevestigden boekverkooper bereids is toegestaan. Het antwoord hierop moet ontkennend luiden. DE SÉRIONNE zegt in zijn geschrift, getiteld: *Intérêts des Nations de l'Europe*, T. I, op de laatste bladz., daarvan het volgende: „C'est sans doute une loi également juste, nécessaire et utile, que celle, qui défend l'introduction d'un livre, dont le *droit de copie* appartient à un ou plusieurs libraires de la Nation. C'est un acte de la protection que chaque Etat doit à l'industrie nationale et à son commerce.”

vertaling soms ontstaan mochten, laat de wet over aan de beslissing van twee boekhandelaars door partijen te kiezen ¹⁾. De overige bepalingen van deze vrij wijdloopige en woordenrijke wet zijn van minder belang en behooren althans hier niet tehuis. Aan het slot wordt deze periode er aan toegevoegd, die ons omtrent de goede bedoelingen der wetgevers zoo duidelijk inlicht, dat het ons vergund zij haar af te schrijven. „Wordende eindelijk” — zoo luidt de gemeedelijke taal van Art. 9 — „alle boekhandelaaren in dit gewest van onzentwegen op het ernstigste geëxhorteert, om, een ieder naar zijn vermogen, mede te werken tot het verbeteren van den vervallen boekhandel, en om denzelven, met weering van alle geschriften, die niet tot verlichting van het verstand, vermeerdering van kunde, verbetering van het hart, beschaving van goede zeeden, mitsgaders opwekking van Godsdienst en Deugd, kunnen strekken, weder in vollen luister te herstellen.” — Aldus deze nieuwe wet. Vóór de Omwenteling waren er ten opzichte van tweeden druk, vertaling en uittreksels geen rechtsbepalingen vastgesteld, aangezien vóór het jaar 1796 geen wet betreffende den boekhandel verscheen.

Thans zijn wij genaderd tot de bepalingen op dit punt, vervat in de wet van 3 Juni 1803, die gold voor de geheele Bataafsche Republiek. In de eerste plaats art. 4, dat voor de Republiek hetzelfde vaststelt, wat in art. 4 der voorgaande wet voor Holland was bepaald, behoudens eene uitzondering evenwel, nl. dat aan ieder inboorling het verspreiden van *tijdschriften*, *almanakken*, *recensiën* wordt vergund. Bij art. 5 wordt verboden, wat § 1 van art. 5 der vorige wet ook verboden had; bovendien bevat het de verbodsbepaling: „binnen de drie jaren na de uitgaaf der vertaling van een buiten deze Republiek uitgekomen werk, eene andere vertaling in dezelfde taal te leveren.” Art. 6 houdt eenige bepalingen in, die inzonderheid den boek-

1) Artt. 3, 4 en 6 aan 't einde.

handelaar raken, waar van de vertaling van een uitheemsch boek sprak is: 1°. de aanbieding ter kennisneming van het boek zelf aan het gemeentebestuur zijner woonplaats; 2°. de openbaarmaking in de nieuwsbladen van zijn voornemen het werk te vertalen; 3°. de inzending binnen een half jaar van een aanmerkelijk gedeelte der vertaling aan gezegd gemeentebestuur. Art. 7 handelt over hetgeen een boekhandelaar, die een inheemsch werk of, krachtens het recht van voorkeur, een vertaling uitgeeft, in acht heeft te nemen. De overige artikelen gaan ons minder aan. Eindelijk volgt deze bepaling: „Dat hier mede gehouden worden voor vervallen alle Plakkaten en Wetten, tot dusverre, ten opzichte van de uitgaven van boeken bij eenig Nationaal, Gewestelijk of Stedelijk bestuur, in deze Republiek, indertijd geëmaneerd” 1).

De Fransche wetgeving, die in ons vaderland hierop 't naast volgde, bevat op 't stuk van een tweede uitgave en van vertalingen geen bijzondere bepalingen; daarentegen werden onder NAPOLEON's heerschappij de tijdschriften, vlugschriften, weekbladen, zoomede de geschriften, waarin de uitkomende werken werden opgesomd en beoordeeld en waarin men vóór dien tijd meende een gedeelte van den inhoud der verschenen boeken te mogen herhalen met het oordeel van den

1) Art. 11. — Volgens art. 6 kon een boekverkooper, een vertaling van een vreemd werk aangekondigd hebbende, natuurlijk andere vertalingen weeren. Tegen dit principe kant zich Mr. J. MEERMAN aan, in het Bericht omtrent zijne vertaling van KLOPSTOCK's *Messias*, 14 dagen na de wet uitgegeven. Ik keur, zegt B. N., zijne gronden volkomen af; als alleen, naar 't schijnt, uit zijn bijzonder belang geput, nu hij de *Messiad*e, *lang* bewerkt, op zijne kosten zou uitgeven. — Zie 't verslag, 't geen P. A. NEMNICH geeft in zijn *Original-Beyträge zur eigentl. Kenntniss von Holland*, Tüb. 1809 Bd. 1. S. 349 vv. van 't *annonceeren van vertalingen* volg. de wet van 1803. Na dit verslag vervolgt hij: „Ich kann mir von der Billigkeit in den Gründen einer solchen Verfügung keinen Begriff machen. Stünde es jedem frey, ein vortrefflich ausländisches Werk zu übersetzen, so würde die Concurrenz den Eifer erzeugen. Das Publikum hätte dann die Wahl, nach der besten Uebersetzung zu greifen, oder auf eine bessere zu warten. Jetzt aber bekümmert sich der Holländische Alleinverleger keineswegen seines Publikums: er verweigert ein fähigen Uebersetzer, der ein ziemliches Honorar fraget, und übergibt das Werk einem Hungerleidern.”

recensent erbij, zonder daarom nadruk te bevatten: kortom, alles wat bij de naastvoorgaande wet tot de uitzonderingen bleek te worden gerekend, nauw beperkt. Vrij duidelijk openbaart zich hierin het despotisme van den Franschen Keizer, die bij decreet van 3 Augustus 1810 bepaalde: „Il n'y aura qu'un seul journal dans chacun des départemens" ¹⁾). Door die uitspraak werden de nieuwspapieren, die allerlei politieke beschouwingen bevatten, en vóór dien tijd in de meeste steden van ons Land verschenen, vernietigd; waarom die beperking geschiedde behoeven wij niet nader toe te lichten, omdat de beweegreden duidelijk is en vooral, omdat wij het zelf hebben beleefd. In de verklaringen, die de Directeur van de boekdrukkerij en den boekhandel aan de Fransche wetten toevoegde, leest men ²⁾), dat die tijdschriften aan de zorg en het toezicht van den algemeenen administrateur der Politie werden opgedragen, ten einde te beletten, dat zij iets zouden bevatten, wat den tyran vijandig was en hem met gevaar bedreigde. De tyrannen toch, voortdurend door vrees beangst en als de golven van een beroerde zee her- en derwaarts gedreven, zijn beducht voor de waarheid, die zij op alle mogelijke wijzen hunnen onderdanen trachten te onthouden.

Den 26^{en} September 1811 verscheen een ander Keizerlijk decreet, waarbij werd bepaald welke tijdschriften mochten worden uitgegeven en welke werden verboden. Dit soort van geschriften is zoowel in aantal verminderd als in gehalte aanmerkelijk afgenomen. Bedoeld decreet is echter niet in de aangehaalde *Collection des Lois* opgenomen, aangezien die verzameling bereids vóór evengenoemden datum het licht zag.

Daarna komt aan de beurt het Besluit van 24 Januari 1814 ³⁾), dat, evenals in de boven aangehaalde artikelen, in de aanstonds op te noemen bepalingen nopens *vertaling* de wet

1) Art. 1 van dit decreet. Zie Collect. d. Lois, p. 22, en A. C. KRUSEMAN, t. a. p. bl. 329.

2) Collect. d. Lois, p. 70.

3) Zie: A. C. KRUSEMAN, Bouwstoffen enz. I. bl. 101.

van 1803 op den voet volgt. Zij toch schrijft voor: „Op dezelfde straffen, als bij art. 7 zijn bepaald, wordt insgelijks verboden het verspreiden of verkoopen van eenigerlei vertaling, verkorting of uitbreiding van eenig, in de Vereenigde Nederlanden, uitgekomen oorspronkelijk werk, ten zij met schriftelijke toestemming van den eigenaar van hetzelfde. Hiervan echter zijn uitgezonderd de uittreksels, beoordeelingen, opgaven enz., die in tijdschriften het publiek worden medegedeeld ¹⁾”. „Wordt almede, op straffe in art. 7 vastgesteld, verboden eenigerlei nadruk van de Nederduitsche vertaling eens buiten deze landen uitgekomen werks, of het debiteren eener andere Nederduitsche vertaling van hetzelfde werk, binnen de eerste jaren na uitgaaf der eerste vertaling” ²⁾. Gedeeltelijk was hierin voorzien bij art. 5 der wet van 1803. Door dien termijn van drie jaren wordt alleen de *Nederlandsche* vertaling beschermd, omdat voor hare verspreiding, met het oog op de zeer zeldzaam bij vreemdelingen aanwezige kennis der Nederlandsche taal, een niet zoo wijd veld openstaat, als voor de overzettingen in andere talen, die zoodanige hulp niet behoeven. Bij art. 11 wordt aangegeven welke wettelijke voorschriften hem binden, die het eerste de vertaling van een buitenlandsch werk in Nederland wil uitgeven en daarvoor het kopijrecht wenscht te bekomen; het komt volkomen overeen met art. 6 der wet van 1803. De rest, als minder ter zake dienende, gaan wij voorbij. Indien het waar is, dat onder de voornaamste aan de redactie eener wet te stellen eischen te recht kortheid en weinig omhaal van woorden worden opgesomd, dan staat deze wet in verschillende opzichten boven die van 1796 en 1803 ³⁾.

1) Art. 8.

2) Art. 9.

3) Op 4 Januari 1815 werd door den Souvereinen Vorst een amplieerend Besluit op dat van 24 Januari 1814, n°. 1, genomen, betreffende de *oversetting* van eenig buitenlandsch werk in welke taal ook, en wel op het request van eenige boekverkoopers en boekdruckers, allen voormalige overlieden van gelijknamige gilden. Het verzoek was geteekend: Januari 1815;

In de laatste plaats bevat de wet van 25 Januari 1817, die aangaande een tweede uitgaaf niets inhoudt, nopens vertalingen het volgende: „Het kopijregt van vertalingen van een buiten dit Koninkrijk in het licht gekomen oorspronkelijk letterwerk, is het uitsluitend regt van vertalers en regtverkrijgenden, om hunne vertalingen van genoemd letterwerk, door den druk gemeen te maken, te verkoopen en te doen verkoopen”¹⁾).

Dit kopijrecht eindigt, krachtens art. 3 der wet, 20 jaren na den dood van den vertaler, even als wij dat boven van oorspronkelijke werken hebben gezien. Wat voorts het verspreiden van nagedrukte vertalingen betreft, daarvan hebben wij bereids melding gemaakt.

Overigens bevat de wet niets meer op het punt van vertalingen²⁾; trouwens was haar doel de definitie en omschrij-

dus de Souvereine Vorst flatteerde schielijk. Het betrof art. 11, litt. *b* van het Besluit van 24 Januari 1814. — Immers scheen 11 Februari 1814 reeds te blijken, dat er in dit art. eenig defect was. Toen annonceerden in de plaatselijke bladen GARTMAN en MAASKAMP beiden eene vertaling van een werk van CEVALLOS. De Overlieden wezen er op dat dit niet voldoende was, maar dat die annonce ook in de officiële Staats-Courant zou moeten geschieden. Aan dezen wensch werd door het Besluit van 4 Jan 1815 gevolg gegeven; de Overlieden stelden verder nog voor, 't geen naar ik meen dat later *niet* bekrachtigd is (Jan. 1817 zegt er niets van.) „Dat geene andere annonce van eenig werk in uitheemsche taal geschreven en voorloopig gedaan, geldig zal zijn dan alleen die, waarbij het werk in die oorspronkelijke taal wordt aangekondigd en geenszins in die eener vertaling, in welke taal ook, al ware 't dat bij die vertaling mochten gevoegd zijn uitbreidingen of aanmerkingen. (Dit laatste zal MAASKAMP gedaan hebben). Voorts, dat van eenig buitenlandsch werk, een uittreksel, kort begrip, of eenige verkorting het licht mogt zien, geene annonce tot vertaling der uitgave in 't Nederlandsch zal mogen geschieden, dan na voorafgegane kennisgeving aan en bekomen toestemming van den boekverkooper, die de uitgave van het werk in zijn geheel had aangekondigd; en *sulks ter voorkoming van herhaalde vroegere botsingen*; alles op de poenaliteiten door 's Wetgevers goedvinden te bepalen.”

1) Art. 2.

2) Intusschen zou in zake vertalingen deze gewichtige quaestie kunnen worden geopperd, of nl. *alle* overzettingen vallen onder de bepalingen der artt. 2 en 4 der wet. Er schijnt toch eenig verschil te bestaan tusschen de talen, waaruit de boeken worden overgezet. Zou niet mogen worden beweerd, dat wie Latijnsche of Grieksche dichters of prozaschrijvers in

ving van het *kopijrecht* of *eigendomsrecht*. Art. 6 stelt slechts eenige bepalingen vast, inzonderheid ten behoeve van hem, die het kopijrecht van het een of ander werk wenscht te bezitten, bijv. dat het werk met een Nederlandsche letter moet worden gedrukt en de uitgever Nederlander moet zijn.

Wij zagen welke pogingen door het Hoogste gezag in den Staat werden aangewend om de nadrukkers te straffen; laten wij nu nagaan wat de boekhandelaars *zelven*, als *private* personen, bij de wakkere verdediging hunner rechten in hun belang hebben teweeggebracht.

Uit de bepalingen der wet van 1817 betreffende den nadruk blijkt, dat de wetgever zich alleszins beijverd heeft om dat kwaad te keer te gaan; wat vooral is op te maken uit de aanzienlijke vermeerdering van het aantal exemplaren, waarvan de prijs aan den oorspronkelijken uitgever zou moeten worden betaald. Die pogingen kunnen evenmin overtoollig als onnut worden geacht, aangezien reeds een vol jaar voor de invoering der wet, bij den aanvang van 't jaar 1816, overal sterke klachten werden vernomen over het ontzaglijk aantal nagedrukte boeken, dat in ons land, op eens na de Restauratie, aanwezig werd bevonden, even alsof er voor de nadrukkers, die nauwelijks van het Fransche juk en het strenge toezicht der inspecteurs verlost waren, geen beletsel meer bestond om, onder het masker van de boekverkoopers, die de oorspronkelijke uitgevers waren, dezen overal te benadeelen.

Toen de boekhandelaars bespeurden, dat ook op het besluit van den Prins van Oranje van 24 Januari 1814 meestal geen acht werd geslagen, vereenigden zich verscheidene hunner, in Noord-Nederland gevestigd, in Mei 1816 ¹⁾

zijn moedertaal overbrengt. zich stellig meer inspannt, dan bij het bewerken eener overzetting uit de moderne talen, zoodat zijn arbeid schier een voortbrengsel van zijn eigen talent genoemd en met oorspronkelijke geestesgewrochten op één lijn mag geplaatst worden?

1) Zie voor de geschiedenis der oprichting van de Vereeniging ter bevordering van de belangen des boekhandels: A. C. KRUSEMAN, *Bouwstoffen* I, blz. 113 vv.

op plechtige wijze en noodigden tevens andere vakgenooten uit een verbond te sluiten, ten einde met vereende krachten des te beter in staat te zijn het snel insluipende kwaad te voorkomen en daar, waar het zich werkelijk openbaarde, met wortel en tak uit te roeien.

Dit voornemen brachten zij ter kennis van al de boekverkoopers in den Lande door de toezending van een schrijven, waarin zij als de hoofdoorzaak van het feit, dat velen zich heimelijk aan de bepalingen der wet konden onttrekken, aangaven de groote moeielijkheden, die uit het instellen, en de buitensporige kosten, die uit het voeren van een proces vanzelf voortvloeiden. Tevens deelden zij hun mede aan dat bedrog en dien inbreuk op de deugdelijkste rechten paal en perk te willen stellen, 1°. door alle mogelijke pogingen aan te wenden om tot de wetenschap te geraken van de boeken van elk lid van het verbond, die door een ander waren nagedrukt; 2°. door de taak van dat onderzoek speciaal op te dragen aan drie der voornaamste boekhandelaars¹⁾ in Holland, of liever van geheel Noord-Nederland, nl. D. DU MORTIER te Leiden, A. LOOSJES Pz., te Haarlem en J. VAN DER HUY te Amsterdam, wien de beteugeling van de nadrukkers vooral ter harte moest gaan; 3°. eindelijk, na het bekomen van deugdelijke bewijzen van het nadrukken van eenig boek, door het vervolgen in rechten van den dader en tegen hem in gebruikelijken vorm zoo beknopt en spoedig mogelijk te procedeeën²⁾. Dit plan komt mij zeer aannemelijk voor, aangezien bedoelde Vereeniging veel beter en spoediger de nadrukkers kon opsporen en tegen hen optreden, dan de rechterlijke macht zelve of een Directeur

1) Van hen wel te verstaan, die werken drukken in de zoogen. *levende* talen geschreven. Er is hier geen spraak van drukkers van Grieksche en Latijnsche geschriften, die hoogstzelden met nadrukkers te doen hebben, behalve wat het *schoolgoed* aangaat.

2) Tusschen 1671 en '74 werd onder de boekverkoopers een accoord onderling getroffen tegen het *nadrukken*, dat ook in druk moet zijn verschenen.

van pers- en boekhandelszaken, zoo wij het voorbeeld der Franschen wilden navolgen. Want zoo aan een van beiden de vervolging van nadrukkers zou zijn opgedragen, zouden ontelbare nagedrukte werken reeds verspreid zijn geweest voor dat de wetenschap daarvan de rechterlijke macht of den Directeur zou hebben bereikt. De meeste boeken toch, die dezer dagen worden nagedrukt, zijn schoolboeken, die goedkoop zijn en binnen korten tijd in grooten getale worden verspreid. Intusschen wordt zulks het spoedigst van allen door dat boekverkoopers-verbond ontdekt.

Want zelfs reeds in het jaar 1816 en de beide volgende jaren stelde het driemanschap voor de regeling van de belangen der boekhandelaars alles in 't werk om, door den invloed en den bijstand van de politie, een einde te maken aan het nadrukken, dat door minder eerlijke boekverkoopers was ter hand genomen, en de rechten van den boekhandel op gemeene kosten voor elken bondgenoot te handhaven. Dit geschiedde met zulk een goeden uitslag, dat in de bijeenkomst van al de boekhandelaars, op 9 Juli 1818 te Amsterdam gehouden, door de drie mannen aan de vergadering het zeer gunstig gevolg van de tot dusverre aangewende pogingen werd medegedeeld en haar tevens de vrij vaste en krachtige hoop ingeboezemd, dat een zoo voorspoedig begin met een gelukkige uitkomst zou worden bekroond. In de plaats van D. DU MORTIER en A. LOOSJES Pz., intusschen overleden, waren P. C. VAN MARLE, van Leiden, en P. VAN CLEEF, van 's Gravenhage, aangesteld, die met den overgebleven J. VAN DER HEY voortgaan, het beheer op uitstekende wijze te voeren.

Intusschen komt nog een veel zwaarder straf, bij de laatstgenoemde wet op den nadruk vastgesteld, zich aansluiten bij de pogingen door bijzondere personen in 't werk gesteld en hen steunen, terwijl uit het feit, dat het driemanschap nog steeds zijn taak blijft vervullen, schijnt te mogen worden opgemaakt, dat het de beste uitvoerder is van art. 4 der wet, die het door de nadrukkers gepleegde misbruik beteugelt.

§ 3.

Over de rechten, wat betreft den eigendom
van boeken, in de Zuidelijke
Nederlanden.

Na de mededeeling, naar ons beste vermogen, van hetgeen tot op den huidigen dag in Noord-Nederland in zake het kopijrecht en den nadruk publiekrechtelijk werd bepaald, blijft ons over in dit hoofdstuk nog kort na te gaan, wat in de Zuidelijke Nederlanden, zoowel met het oog op het kopijrecht als tot beperking van den nadruk, plaats greep.

Wat wij daarvan zullen mededeelen is al zeer weinig, maar omdat het evenwel afwijkt van hetgeen in de Vereenigde Nederlanden reehtens was, wilden wij het liever afzonderlijk behandelen.

Voor zooveel wij dienaangaande in meer verwijderde tijden konden nasporen, werd, zoolang de Nederlanden één en onverdeeld bleven, door KAREL V en PHILIPS II geen speciale toekenning van het kopijrecht verleend; evenmin als een straf tegen de nadrukkers bepaald. Intusschen bestaan er geen plakaten, edicten of decreten, die betrekking hebben op de rechten der boekdrukkers en boekhandelaars, van vroegeren datum dan de regeeringsjaren dier Vorsten; wat meer is, zelfs niet het geringste spoor is te vinden van wat tot ons onderwerp behoort. Wat betrekking heeft op hun rechtstoestand in de XVI^{de} eeuw, komt hierop neêr.

Zoodra een boekverkooper tot de uitoefening van zijn bedrijf was toegelaten (hoe dit geschiedde, zullen wij in Hoofdstuk II zien) en het *privilege* tot het drukken en uitgeven van boeken had bekomen¹⁾, mocht hij alle, hem door de

1) Dit werd vereischt bij het decreet van KAREL V van 18 December 1544, waarover in Hoofdst. II te zijner plaats zal worden gehandeld. Het had op al de Nederlanden betrekking. — Het is duidelijk, dat het *privilege*, waarover wij nu spreken, niet van denzelfden aard is, als dat, waarover in

schrijvers ervan ter uitgave aangeboden, boeken het licht doen zien, waaraan echter meer dan eene beperking was verbonden, gelijk trouwens uit den regeeringsvorm door PHILIPS II gevolgd en den toestand der Spaansche monarchie, waardoor de vrijheid van drukpers, als allerverderfelijkt voor den Staat, werd geweerd, mag worden opgemaakt. Die beperkingen behandelen wij in het volgende Hoofdstuk.

De boekverkoopers bezaten echter geen hun alleen toekomend recht ten opzichte dier uitgegeven boeken; (want het woord *privilege* had hier volstrekt geen engeren zin, doch bedoelde de toelating tot het boekdrukkers- of boekhandelaarsbedrijf) behalve in geval zij dat door een *speciaal* privilege hadden verkregen, waardoor hun voor een bepaalden termijn de vergunning werd verleend het een of ander boek te drukken en uit te geven. Voorts bezaten zij een verkregen recht, die bij privilege uitgevers waren geworden van de afkondigingen en van de van het Hoogste gezag uitgaande decreten, of met de uitgave van deze of gene nieuwe wettelijke regeling waren belast. Buiten de genoemde gevallen, bestond er voor hen geen zweem van eigendomsrecht op, noch kopijrecht van bepaalde boeken. Ieder boekverkooper, die zich daartoe door afgunst of ver-

de vorige § sprake was. Het hier bedoelde privilege noemen de Zuidelijke Nederlanders *patent*. Dit *patent* verschilt wederom hemelsbreed van de wijze van toelating, die in 1805 in Noord-Nederland werd ingevoerd en in Hoofdst. II op gezegd jaar zal worden vermeld. De bewoordingen, waarin zulk een *privilege*, zooals er o. a. een in 't Fransch in 1784 te Brussel werd geschonken en dat mij door een Gentsch boekhandelaar werd gezonden, deel ik, om het onderscheid te doen uitkomen, hieronder mede: „Nous octroyons... de grace spéciale par ces présentes, qu'il puisse et pourra exercer les fonctions d'Imprimeur et de Libraire dans notre ville..., et y vendre et distribuer toutes sortes de livres non suspects, ni reprouvés, sans pour ce méprendre aucunément vers nous, à la charge et conditions toutefois, qu'il n'imprimera rien sans notre permission et congé, et à moins, qu'il ne sera préalablement visité et approuvé, par le Commis à la censure des livres, et en outre qu'il se réglera ponctuellement selon nos ordonnances et placards faits et à faire au sujet de l'imprimerie et de la Librairie, et prêtera le serment dû et pertinent ès mains de notre Conseiller-d'Etat..., que nous commettons à cela. Donné, etc.”

metelheid genoopt gevoelde, drukte de boeken na, die hij verkoos, zonder dat de oorspronkelijke uitgever hem dit kon verbieden ¹⁾. Iedereen kon nadrukken, indien, gelijk wij zeiden, de eerste uitgever geen privilege bezat, of zoo de oorspronkelijke boekverkooper, binnen drie maanden nadat de termijn van zijn privilege verstreken was, verzuimd had de verlenging ervan aan te vragen, krachtens artt. 13 der verordening, die op 19 Mei 1570 op bevel van PHILIPS II door den Hertog van ALVA werd afgekondigd, luidende: „Dat geen printer (drukker) eenig boek zal mogen printen, daarom een ander privilege verkregen zal hebben, binnen 3 maanden nadat de dag van het privilege geëxpireerd zal zijn” ²⁾.

Dit was tot op het jaar 1572 het gemeene recht voor al de Nederlandsche gewesten; wat echter in het zoo even aangehaalde plakkaat van 19 Mei 1570 voor al de Nederlanden was vastgesteld, werd in de Noordelijke provinciën niet lang toegepast, ten gevolge van de gelukkige ommekeer van zaken, die twee jaren later plaats greep. De later in de Zuidelijke Nederlanden uitgekomen plakkaten en ordonnantiën, hadden sedert alleen betrekking op die gewesten, waar de Roomsche-Katholieke godsdienst werd beleden. Zij zullen in § 3 van Hoofdstuk II worden vermeld.

1) Wel is waar kon het nadrukken in de Spaansche minder kwaad, dan in de Vereenigde Nederlanden, omdat het debiet van de laatstgenoemde, in de inheemsche taal uitgegeven werken veel geringer was, dan hetgeen aan boeken, die, in de Spaansche Nederlanden het licht zagen, ten deel viel, als grootendeels in 't Fransch geschreven, een taal, die bijna geheel Europa verstaat.

2) Meermalen zal op deze merkwaardige verordening moeten teruggeko-men worden. In 't Fransch wordt zij gevonden in *Placcasten en Ordonnantien van de Hertogen van Brabant*, Dl. I, bl. 467—473, (waar in het opschrift van het stuk foutief 1562 inplaats van 1570 gedrukt staat; wat ook hieruit blijkt, dat BRANDT, overigens zeer nauwkeurig bij het nagaan dier plakkaten, in zijn werk, getiteld: *Historie der Reformatie*, Dl. I, op het jaar 1562 niets hiervan vermeldt); voorts Dl. IV, bl. 43—48. — In 't Nederl. in het *Placcastboek van Vlaenderen*, Dl. II, bl. 8—16 en BOR, *Nederl. Oorloghen*, I stuk, bl. 313 v.

Wat wij aangaande de privilegiën en den geoorloofden nadruk aanstipten, onderging intusschen geen verandering; de toestand bleef daar gedurende het overige der XVII^{de} eeuw en in den loop der XVII^{de} en XVIII^{de} eeuwen steeds dezelfde. Toen PHILIPS V, Koning van Spanje, in 1713, bij den vrede van Utrecht van die gewesten aan den Keizer van Duitschland uit het Oostenrijksche Huis afstand deed, werd de toestand bestendigd tot aan het jaar 1794, toen de Franschen, die hun Koning onthoofd en hun regeeringsvorm geheel veranderd hadden, met geen ander recht, dan wat het zwaard den overwinnaar geeft, de aangrenzende landstreken aanvielen en zich van de Oostenrijksche Nederlanden, die het meest in de nabuurschap gelegen en het minst verdedigd waren, met geweld meester maakten en in hun macht hielden.

Het is niet te verwonderen, dat de Franschen terstond hunne wetgeving in de Oostenrijksche Nederlanden niet alleen invoerden, maar daaraan zelfs opdrongen. Behalve in andere ontelbare opzichten, was dit een punt, waarin de Franschen vooral van de Romeinen verschilden, wier Republiek zij toch verkondigden zich in alles ten voorbeeld te hebben gesteld. De Franschen nl. drongen den overwonnen volken nieuwe wetten op, terwijl de Romeinen, die zich zeer wel bewust waren met hoe geringen schijn van recht zij vrije naties onder 't juk hadden gebracht, en hunne landen tot wingewesten gemaakt, hen meestal in 't bezit lieten der voorvaderlijke wetgeving, daar zij zeer goed begrepen, dat het hun hoogste belang was de inboorlingen, die zich al noode hadden onderworpen, door nieuwe, onbekende en met de zeden en den aard der verschillende volken strijdige instellingen niet nog meer te verbitteren ¹⁾.

Na de invoering der Fransche wetten in de Oostenrijksche Nederlanden werden de bewoners dier gewesten door het toen in Frankrijk vigeerende recht beheerscht. Aldaar begaf

1) Hetzelfde geldt ten opzichte van de Fransche wetgeving, die in 1810 en 1811 den Nederlanders werd opgedrongen.

de schrijver van een boek oudtijds (d. i. vóór den 4 Aug. 1789, toen eenige privilegiën, de zoogen. *privilèges féodaux et nobiliaires* werden afgeschaft: de overigen bleven altijd in wezen ¹⁾) het kopijrecht of eigendomsrecht en het zoogen. *privilege*. Dit werd door den schrijver afgestaan aan den boekhandelaar, die het werk wilde uitgeven, of wel behouden, zoo hij het zelf wenschte te doen verschijnen. In het laatste geval scheen het privilege dat, waarover wij in de 4de noot op blz. 51 handelden, te evenaren; in het eerstgenoemde was het gelijk aan dat in de noot op blz. 65 vermeld. Hierin werd door de wet van 19 Juli 1793 eenige wijziging gebracht, waarvan de artt. 1 en 2, waarover wij boven onze meening bereids mededeelden, over het kopijrecht handelden. Daarop volgden deze artt., die ons onderwerp raken: „Les officiers de paix seront tenus de faire confisquer à la requisition et au profit des auteurs — leurs héritiers ou cessionnaires, tous les exemplaires des éditions imprimées — sans la permission formelle et par écrit des auteurs ²⁾).

Een vrij zware boete op den nadruk bevatten de volgende artt.: „Tout contrefacteur sera tenu de payer au véritable propriétaire une somme équivalente au prix de 3000 exemplaires de l'édition originale. Tout débitant d'édition contrefaite, s'il n'est pas reconnu contrefacteur, sera tenu de payer au véritable propriétaire une somme équivalente au prix de 500 exemplaires de l'édition originale” ³⁾).

Het Fransche bewind verklaarde deze wet in 1794 voor de Zuidelijke Nederlanden van kracht, welke rechtsbetrekking bleef bestaan, totdat door NAPOLEON op den 27sten dier maand dat gedeelte van den Code Pénal werd gepubliceerd, waarin de artt. 425—429 betreffende den nadruk, boven vermeld, zijn vervat, waarvan de rechtsgeldigheid in de voormalige Oostenrijksche Nederlanden, krachtens het decreet van 17 December 1811, sedert 1 Januari 1811, voor de Noordelijke

1) Zie: Collection des Lois en aldaar de Notes de l'Editeur, Sect. I, p. 44.

2) Art. 3 dier wet, te vinden in de aangeh. Collection, p. 38, 40.

3) Artt. 4 en 5.

Nederlanden eerst sedert 1 Maart van laatstgenoemd jaar begon.

Tot op het einde van 1813 gehoorzaamden de beide Nederlanden, naar Fransche manier in departementen verdeeld, aan dezelfde Fransche wetten, die na de omwenteling in Noord-Nederland voorgevallen in de Zuidelijke Nederlanden bleven bestaan, totdat WILLEM VAN ORANJE in December 1813 plechtig als souverain vorst werd uitgeroepen. Den 23sten September 1814 deed de vorst daarop een Arrêté uitgaan, dat niet bij de Staten-Generaal in beraadslaging was geweest, en dat voor de Zuidelijke Nederlanden deze aangelegenheid regelde (Zie Bijlage G.).

Na de behandeling van hetgeen, met het oog op geheel Nederland, betrekking heeft op het eigendomsrecht van boeken en den nadruk, gaan wij over tot Hoofdstuk II, waarin opzettelijk over de rechten der boekhandelaars ten opzichte van de uitgave spraak zal moeten zijn.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Over de rechten der boekdrukkers en boekhandelaars in de Nederlanden, wat betreft de uitgave van boeken.

Op dit geheele hoofdstuk heeft betrekking de opmerking, dat de rechten der boekdrukkers en boekhandelaars, wat de uitgave van boeken aangaat, *negatief* waren, m. a. w. dat zij alles konden drukken en uitgeven, behalve wat door het hoogste Staatsgezag was verboden. Allen, die in de Nederlanden van het begin der XVI^{de} eeuw af tot op onzen tijd de teugels van 't bewind in handen hadden: eerst de Hertogen en Graven dier gewesten; vervolgens, in de Vereenigde Nederlanden, de Generale Staten en die der afzonderlijke provinciën, het Hof van Holland en zijn Voorzitter, welk ambt in de Stadhouderlijke regeering door den Prins van Oranje zelf werd bekleed; in de Zuidelijke Nederlanden de Koningin van Spanje en de Keizer van Duitschland uit het Oostenrijksche Huis en zij, die hunne Stadhouders waren; eindelijk zij, die tegen het einde der vorige eeuw het Staatsbestuur in handen hadden, en de regeeringen die hen opvolgden; zij allen verboden op verschillende wijzen verschillende dingen, hetzij, dat hetgeen reeds was verschenen werd vernietigd, de boekdrukker en de boekverkooper naar tijdsomstandigheden met een zwaardere of mindere boete

werd gestraft, hetzij hem voor langer of korter tijd de uitoefening van hun bedrijf werd onzegd, enz. Beschouwen wij elk punt afzonderlijk.

Ten einde te voorkomen dat men hier te vergeefs zou zoeken wat wellicht niet geheel zonder grond geacht kan worden hier te huis te behooren, wensch ik vooraf te doen opmerken, dat de kwestie betreffende de *vrijheid van drukpers*, in hoeverre die nl. van belang is voor een welgeordenden Staat en naar gelang van de verschillende regeeringsvormen al of niet moet worden ingebonden, niet zal worden behandeld, als zijnde van zoo grooten omvang, dat zij alleszins het onderwerp van een afzonderlijke behandeling kan uitmaken ¹⁾. Aan de hand der geschiedenis zullen wij alleen onderzoeken, aan welke verbodsbepalingen de pers onderworpen en nog is, en welke bijzondere verplichtingen, al zijn ze ook weinig in getal, den boekdrukkers en boekhandelaars zijn opgelegd. Voorts moet worden bericht, dat de lotgevallen der boekdrukkers en boekverkoopers te zamen zullen worden vermeld, dewijl daarvan ook in de openbare acten meestal gezamenlijk gewag wordt gemaakt en wij, door ons van noodelooze herhalingen te onthouden, de korthed bevorderen. De rechtsbepalingen, die oudtijds de uitgave der boeken in Nederland beheerschten, zullen niet zoo moeten worden medegedeeld, dat elke provincie afzonderlijk, maar allen tegelijk in chronologische orde worden beschouwd, naarmate zij op verschillende tijdstippen in het een of ander gewest gemaakt en de plakكاتen en ordonnantiën daar afgekondigd werden. Niemand zal toch met grond beweren, dat in Hoofdstuk I reeds te veel betreffende die uitgave in 't midden werd gebracht, aangezien dit alleen werd medegedeeld, als behorende tot de geschiedenis van het kopijrecht

1) Dit was ook het gevoelen van Mr. F. DE GIJSELAAR, die op den 10^{en} Dec. 1818, een dissertatie: *De libertate preli* verdedigde, waarin hij in Hoofdstuk VI, inzonderheid op bl. 129 vv., de vraagpunten heeft onderzocht, of, hoe en waarom de vrijheid van drukpers moet worden beperkt, met het oog op de geschriften, die over *godsdiensl, zedeleer, kunsten en wetenschappen* en *staatkunde* handelen.

of het eigendomsrecht, waar melding moest worden gemaakt van het nadrukken der zoogen. origineele uitgave.

Daar de omvang dezer taak gemakkelijk eenige verdeling toelaat, wat meer is, noodzakelijk maakt, zullen wij in § 1 behandelen de in al de Nederlanden ter zake geldende rechten vóór de afzwering van Philips II.

§ 1.

De in al de Nederlanden
ter zake geldende rechten vóór de afzwering
van Philips II, gedurende het tijdperk,
loopende van 't begin der XVI^{de}
eeuw tot het jaar 1581.

Voor zooveel ons bekend, is er vóór het begin der XVI^{de} eeuw in geheel Nederland geen spoor te vinden van het aan banden leggen der drukpers of in 't algemeen, of door het verbieden van enkele werken in 't bijzonder.

Toen ter tijd was de Roomsche-Katholieke godsdienst, met uitzondering van Rusland en Turkije, in geheel Europa nog de heerschende, wier dienaren steeds als gedragslijn hadden aangenomen, de boeken, wier inhoud niet alleszins strookte met de voorschriften van hun godsdienst, te verbieden, uit vrees dat de leeken, door de lezing ervan, met grondbeginselen, van den voorvaderlijken eeredienst afwijkende, zouden worden besmet en zich daardoor in 't verderf zouden storten. Want wie niet gelooft, wat de Kerk gelooft, moet verdoemd zijn, alzoo luidde de uitspraak. De Roomsche-Katholieke Kerk noemde die verboden boeken allen *ketterische* boeken en ofschoon dit verbod iets goeds bevatte, veroorzaakte het tevens niet minder, ja zelfs zeer veel kwaad.

Indien die geschriften werkelijk voorschriften bevatten in strijd met alle beginselen van waren godsdienst, was het ver-

bod uitstekend; zoo daarentegen, nadat de Roomsche Kerk, die de *heerschende* heette, in de duisternis der middeleeuwen zelve en na de opklaring ervan, van verkeerde leeringen begonnen was als over te vloeien, de kettersche boeken toen iets inhielden, waarmede die beginselen werden weerlegd en waardoor de leeken tot een betere en meer zuivere opvatting konden worden gebracht, wat met het oog op de leerstellingen, die de Kerk aankleefde, gemakkelijk kon gebeuren: in dat geval was het verbod voor de leeken allerverderfelijkt. Wij zouden op dit punt breder kunnen uitwijden en bijv. herinneren, dat buiten kijf het volk het recht niet kan worden benomen, de waarheid of valsheid der voorschriften van zijn godsdienst te beoordeelen uit de geschriften, waarmede de tegenstanders van dien godsdienst haar bestrijden; en zoo men naar het gevoelen van den Clerus daartegen aanvoert, dat het volk onwetend en volstrekt onbevoegd is over een zoo ernstige en diepzinnige zaak een oordeel uit te spreken, moet het den hooggeplaatsten geestelijken worden geweten, dat zij het volk in zulk een staat van verdooving en onkunde lieten voortleven. Een godsdienst, welks voorschriften medebrengen, dat zijne voornaamste leeraren het volk geen oordeel durven toekennen over hetgeen hij zelf voorschrijft, evenmin als over hetgeen tegen hem wordt ingebracht, beveelt zich, om niet meer te zeggen, door die beperking volstrekt niet aan. Maar wij dwalen te ver af en keeren tot ons onderwerp terug.

Nadat tegen het einde der XV^{de} eeuw de boekdrukkunst hoe langer hoe meer bekend was geworden en in den aanvang der XVI^{de} de Kerkhervorming het eerst in Duitschland en Zwitserland haar licht had verspreid, moest van deze beide feiten het gevolg zijn, dat in meerdere mate en sneller, dan vroeger, toen de boekdrukkunst nog niet bekend was, de geschriften van de grootste mannen van de Hervorming ¹⁾, het licht zagen, allen door de Roomsche Kerk met een zwarte kool geteekend en onder de kettersche

1) Zie: BRANDT, Hist. der Reform. I, bl. 37.

boeken werden gerangschikt ¹⁾). Ofschoon wij dit snood bedrijf niet goedkeuren, is het er toch verre van daan, dat wij alle kettersche boeken zonder onderscheid, die door de Roomsche Kerk werden veroordeeld, goed zouden willen noemen. Volstrekt niet. Dit alleen wenschen wij hiermede veeleer te kennen te geven, dat de goede beginselen, d. i. die, welke met den christelijken godsdienst overeenkomen, verreweg de schadelijke hebben overtroffen en dat ook in dit opzicht de spreuk bewaarheid wordt: *dat het misbruik het gebruik niet opheft*.

Het groot aantal dier kettersche geschriften, bij gelegenheid der Reformatie verspreid, schijnt de hoofdoorzaak te zijn van het eerste door KAREL V, op 8 Mei 1521, tegen eenige in Nederland verschenen boeken, ¹⁾ uitgevaardigd edict, vier jaren na LUTHER's afval van de Roomsche Kerk. Bij dit uitvoerig stuk wordt, met betrekking tot ons onderwerp, verboden: 1°, het uitgeven, koopen en verkoopen van boeken van Luther, die tot *ketter* wordt verklaard en wiens werken ten vure gedoemd worden; 2°, de uitgave in 't algemeen van eenig geschrift, waarin de Kerk, de Paus, de Vorsten, enz. worden beleedigd; die reeds zijn uitgegeven, moeten worden verbrand; 3°, dat een boekverkooper een boek uitgeeft, dat de Heilige Schrift of de verklaring ervan betreft, „zonder oorlof van den Ordinaris der plaats”, en de vergunning der Theologische faculteit van de meest nabijgelegen Academie ²⁾), onder bepaling van een

1) M. AIGNAN, De l'état des Protestants en France, depuis le 16e siècle jusqu'à nos jours, zegt in Notes, p. 72: L'imprimerie fut pour les prêtres ce que le poudre à canon fut pour la féodalité.”

2) De Academie van Leuven, die reeds in 1518 de geschriften van Luther had veroordeeld, doemde die eerst in 1520 ten vure DE GIJSELAAR, in zijn Dissert. bl. 46, vergist zich hier met WAGENAAR, Dl. IV, bl. 425 v., die voor beide feiten het jaar 1518 noemt. — Een lijst van de veroordeelde kettersche boeken bevat het decreet van KAREL V, van 22 Sept. 1540. Zie Eersten Placaet-Boek van Vlaenderen, Dl. I, 2e uitg. 1639, bl. 122 vv. Hier van maakt ook uitvoerig gewag G. SCHELHORN, Ergötzlichkeiten aus der Kirchenhistorie und Literatur, Dl. II, bl. 385—400. Een langere lijst van boeken, door de Theol. faculteit van Leuven op 9 Mei 1546 veroordeeld,

zeer zware straf tegen de overtreders, die aan de misdaad van gekwetste majesteit worden schuldig verklaard ¹⁾). Eenige landstrecken van Noord-Duitschland, bijv. Saksen gehoorzaamden minder aan het Keizerlijk bevel dan Nederland, waar de Reformatie weinig aanhang had gevonden en de afkondiging van het plakkaat bijna zonder verzet plaats had. Maar daardoor werd de Luthersche leer niet uitgeroeid, integendeel verspreidde zij zich veel meer.

Hierop had wellicht betrekking het plakkaat van 5 April 1524, dat het drukken van boeken, zonder de censuur en goedkeuring van hen, die daarmede belast waren, verbood ²⁾). Dezelfde bepaling is opgenomen in het plakkaat van 25 Sept. 1525, met het oog op de kettersche boeken, met de bijvoeging, dat niets zonder de goedkeuring van den Raad van State kon worden uitgegeven ³⁾).

vindt men in evengen. Plac.-Boek, bl. 142—153; voorts een lijst, bl. 170—185, van 26 Maart 1550. — In Italie verschenen omstreeks denzelfden tijd dergelijke lijsten; de eerste kwam door toedoen van JOANNES DELLA CASA in 1549 uit. Zie SCHELHORN, t. a. p. Dl. II, bl. 1 en bl. 359; voorts de zeer vermaarde Index van Paus PAULUS IV, die in 1557 het licht zag. — Volgens H. E. G. PAULUS, Professor in de Theologie en Philosophie te Heidelberg, werden de eerste censuur-wetten in 't leven geroepen, door den beroemdsten aller Pausen, ALEXANDER VI. „Welch ein Vormann!“ Zie hem in het Tijdschrift, getit. *Sophronizon 4e Lfg*, Frankfort a. Main, 1819, bl. 47.

1) Zie: Eersten Placaet-Boek van Vlaenderen boven aangeh., bl. 88—102; WAGENAAR, *Vad. Hist.*, Dl. IV, bl. 425 v.; BRANDT, t. a. p., bl. 68—70; DE GIJSELAAR, *Diss.* t. a. p., dien wij meermalen zullen aanhalen, aangezien hij in Hoofdst. III, IV en V hetzelfde punt behandelt, dat wij in Hoofdst. II, doch breedvoeriger en nauwkeuriger nagaan, naar wij ons durven vleien. — Hoe scherp dit plakkaat werd toegepast, blijkt uit het medegedeelde bij BRANDT, t. a. p., bl. 96, 106, 152, 482, 483, die schrijft, dat in de jaren 1525, 1531, 1546, 1568 ettelijke boekverkoopers, wegens het uitgeven van kettersche boeken, of, omdat zij zich niet aan de censuur hadden onderworpen werden ter dood gebracht; ja, dat er zelfs in 1546 een werd onthoofd, louter en alleen, omdat hij aan de aantekeningen op de Heilige Schrift, uit een ander exemplaar, had toegevoegd, „dat 's menschen eeuwig heil is uit Christus alleen!“ Overigens schijnt KAREL V door dat edict te hebben getracht de gunst van LEO X te verwerven, wiens hulp hij in den oorlog tegen FRANS I noodig had.

2) BRANDT, t. a. p. bl. 86; DE GIJSELAAR, t. a. p.

3) BRANDT, bl. 96 v.; DE GIJSELAAR, bl. 46 v.; WAGENAAR, IV, bl. 42 .

Nu volgt het plakkaat van 17 Juli 1526, dat, behalve het verbod in zake de ketterij, den boekverkoopers verbiedt iets zonder de goedkeuring van den Provincialen Raad uit te geven, „op poene van den verlies van $\frac{1}{3}$ deel van zijn goed, en eeuwig bannissement ¹⁾”.

Den 14^{den} Oct. 1529 ²⁾ ging er een Keizerlijk plakkaat uit tegen de ketters, waarin niet alleen het vorige werd herhaald, maar ook het verspreiden van boeken, die in de tien laatstverloopen jaren zonder den naam van den schrijver of van den boekdrukker en zonder vermelding van tijd of plaats der uitgave waren verschenen; voorts wordt, behalve het onderzoek en de goedkeuring van alle boeken, voor hunne uitgave nog vereischt, dat voor ieder boek „des lettres patentes d'Octroi” van den Keizer zullen zijn verkregen, op een boete van vijf gulden ³⁾.

De latere plakaten des Keizers, die op 7 Oct. 1531 ⁴⁾

1) Alzoo het aangeh. Placaet-Boek van Vlaenderen, bl. 103—106. Uit het feit, dat het plakkaat alleen voor de provincie Vlaenderen is bestemd, volgt niet, dat zijn werking niet tot de overige gewesten werd uitgestrekt; want in gezegde verzameling van Vlaamsche wetten zijn slechts de afkondigingen opgenomen, die in 's Vorsten naam aan den President en de leden van den Raad van *die* Provincie werden gezonden. Vgl. ook: BRANDT, t. z. p., bl. 99, 100.

2) In 't Fransch. voor zooveel Vlaenderen betreft, komt het voor in het aangeh. Plac.-Boek van Vlaenderen, bl. 107—113. In 't Nederl. bij BRANDT, t. z. p. bl. 103, bij DE GISELAAR., Diss., bl. 47.

3) Iedereen begrijpt, dat dit „Octroy” geen waarborg geeft tegen den nadruk, waarover in § 2 van het vorige Hoofdst. is gesproken, maar een zuiver burgerlijke of kerkelijke vergunning, die in § 3 van gezegd Hoofdst. breedvoeriger werd vermeld.

4) Zie BRANDT, t. a. p. bl. 106. Die zonder brieven van Octroij iets had uitgegeven, werd veroordeeld, „zonder uitstel geschavotteerd, daarenboven met een gloeiend kruis gebrandmerkt, of een oog uitgestoken, of een hand afgekapt te worden, ter bescheidenheid des regters.” BRANDT, t. a. p. Voorts werd toen verboden: „geene boeken van de H.S. te translateren in Duitsch, of Walsch, zonder consent, ook niet in te brengen, noch te printen zonder consent.” Vgl. A. ANSELMUS, Codex Belgicus.... ofte de Nederl. Rechten.... ghetrocken uyt de 4 Placcaetboeken tot Gendt ende Antwerpen uytgegeven (de boven aangeh. Vlaamsche verzamelingen); in welk werk ANSELMUS alles, waarop de plakaten, die tot op het midden der XVII

en 22 Sept. 1540¹⁾ verschenen zijn van dezelfde strekking. Het laatstgenoemde bevat een lijst van verboden kettersche boeken, boven vermeld, waaraan is toegevoegd deze nieuwe bepaling: „dat Printers en Boekverkoopers den officier der plaats of zijne gecommitteerden zullen moeten geven inventarissen van hunne boeken, en overleveren zulke boeken als voorsz. Off. of gecomm. zullen willen visiteren en examineren, op poene dat Printer of Boekverkooper gehouden zal worden voor suspect, en dat tegen hem zal geprocedeerd worden”²⁾.

In het plakkaat, 17 Dec. 1544 te Brussel uitgevaardigd, nam de Keizer, buiten het vroeger bepaalde, veel nieuws op, dat op dit onderwerp slaat. Het werd den 18^{den} dier maand te Gent afgekondigd. Al wie *zonder privilege* een boek zal hebben gedrukt, wordt volgens het plakkaat van 1540 tot de straffe des doods veroordeeld, indien het blijkt vol dwalingen te zijn; indien het boek echter naderhand goedgekeurd is, wordt de overtreder tot eeuwigdurende ballingschap veroordeeld en belooft hij een boete van 300 gld. Voorts wordt verboden: „dat niemand prente of doe prenten in 't Spaansch, Engelsch of Italiaansch, of andere taal, die men hier te lande gemeenlijk niet verstaat. Dat alle Prenters in 't begin der boeken het voorsz. privilege zullen stellen. — Dat niemand zal mogen verkoopen of in zijn winkel hebben boeken, waarin het privilege niet staat, op verbeurte van 50 Carolus guldens, $\frac{1}{3}$ voor ons (de Staatskas), $\frac{1}{3}$ voor den aanbrengrer, en $\frac{1}{3}$ voor den Officier, die de executie doen zal. — Dat geen Prenter of Boekverkooper zal mogen verkoopen of meer dan drie dagen in zijn winkel houden

eeuw in Brabant en Vlaanderen, betrekking hebben, onder verschillende titels heeft gebracht. Titel over *Boeken, etc.* § 5. Zie Plac.-Boek van Vlaanderen, bl. 413—417; WAGENAAR, Vaderl. Historie, V, bl. 25.

1) Zie BRANDT, bl. 141 v. en Plac.-Boek van Vlaanderen, voor Vlaanderen, bl. 122—129. — KAREL V achtte dit noodzakelijk na de Gentsche troebelen, die in 't zelfde jaar werden gestild.

2) Zie ook ANSELMUS, t. a. p. § 7.

eenig boek buiten onze Provincie ¹⁾ geprent, zonder inventaris te geven, op poene van *f* 50.— Dat de principaal Officier der plaats 's jaarlijks 2 malen zal omgaan, 8 dagen voor Kersmis, en 8 dagen voor St. Jans-Misse ²⁾, om alle boekwinkels te visiteren, en alle boeken bij inventaris te nemen, en de suspecte te visiteren: zoo boeken met eenige ketterij gevonden worden, zal hij tegen Prenter en Boekverkooper procederen, verbeurende de Officiëren bij negligentie zijn post. — Dat de Officiëren, boven die 2 reizen de winkels nog mogen visiteren, altijd als het hun goeddunkten zal: die weigert de visitatie te ondergaan, zal verbeuren *f* 100 en niettemin de onderzoeking moeten toelaten" ³⁾). Zoo zagen wij, dat naar aanleiding der kettersche boeken, de rechten der boekverkoopers en boekdrukkers allengs nauwer werden beperkt.

Kort daarop, den laatsten Juni 1546, gaf Keizer KAREL een nieuw plakkaat, waarin hij klaagt over de verspreiding van schadelijke boeken onder een titel, die geen kwaad deed vermoeden, zoomede over het bederven van bijbeluitgaven door het veranderen van den tekst der H. S., dat het werk was van sommige boekdrukkers, enz. De vorige plakkaaten

1) Zoo staat er in het plakkaat, voorkomende in de verzameling van Vlaamsche wetten, te lezen.

2) Wij meenen hier een spoor te zien van de tijdrekening, die de geestelijkheid eertijds volgde door het jaar met Christus' geboorte te beginnen, terwijl het wereldlijk jaar met Paschen een aanvang nam, volgens den Hofstijl (stilus Curiae). Daarom wordt van den 25 Dec. vóór den 24 Juni gesproken. Zoo men ons mocht tegenwerpen, dat het Keizerlijk plakkaat van de wereldlijke macht uitgaat, is ons antwoord, dat de visitatie zelve een handeling van de geestelijkheid was, die de Kettersche boeken geldt en onder de schuts der Theol. faculteit der Academie wordt verricht, op last van den Bisschop, die, gelijk de Landsheer, visitateurs kon kiezen. Zie de volgende noot.

3) BRANDT, bl. 146 v.; voor Vlaanderen, Plac.-Boek van Vlaanderen, bl. 129—131; Placc. en Ordonn. der Hertogen v. Brabant, Antw. 1648, Dl. I bl. 465—467; ANSELMUS, t. a. p. §§ 25, 27, 43, 44; DE GLISELAAR, bl. 47 v.; WAGENAAR, Vaderl. Historie, Dl. V, bl. 278. — De zoogen. visitateurs moesten door den Bisschop en den Landsheer worden gekozen, ANSELMUS, § 23.

worden daarbij hernieuwd en verscherpt, als volgt: „Dat niemand zal mogen prenten, koopen of verkoopen eenig boek door de Theol. faculteit van Leuven gereprobeerd, noch ook een boek van eenigen ketter, al ware het anders geenszins aangaande de H. S. — Dat niemand zich vervordere in deze landen te prenten eenige boeken, enz., tenzij hij eerst van onzent wege geadmitteerd ware, en daarvan onze opene brieven verkregen had. — Dat die brieven niet zullen gegeven worden, dan na dat die prenters zullen hebben doen blijken hunne conditie, bekwaamheid en goeden naam. — Dat zij, vóór zij gebruik maken van dit privilegie, een eed moeten doen in handen der Officieren ¹⁾, om te onderhouden het volgende: *niet te prenten zonder visitatie* ²⁾ *en Octrooy, nergens dan, waar het hen toegestaan is bij het Octrooy; het Octrooy voortaan in 't boek te drukken en van 't gedrukte boek een exemplaar in den geheimen Raad te brengen*; op poene van het verliezen van het effect dier Octrooibrieven en op verbeurte van den lijve.” Voorts, „dat die van onzen Rade niemand admitteren zullen, ten zij hij woone in eene beslotene stad. Dat alle Boekverkoopers openbaar in hunne winkels hangen moeten den inventaris van alle bij dezen verbodene boeken, ten einde geene onwetendheid voor te wenden; en den inventaris van alle boeken in hun winkel, beide op poene van *f* 100. — En zullen ook geene kramers of anderen, hoedanig die zijn, dan de voorschr. geadmitteerde Boekverkoopers in hunne huizen of op openbare plaatsen mogen verkoopen, op poene van *f* 50” ³⁾. — Hierop volgt de lijst van de boeken door de Theol. faculteit van Leuven verboden, waarover wij spraken in noot 2 op pag. 75. Die ceël is in de Roomsch-Katholieke Landen meermalen

1) „De Bisschop, Officier of anderen, die bij onze octrooybrieven hen verleent,” heet het in art. 24 van het plakkaat van 19 Mei 1570; — met de aangehaalde plaatsen op bladz. 67, noot 2 te vergelijken.

2) Derhalve zweren zij ook geen verboden boeken te zullen uitgeven.

3) BRANDT, bl. 151; DE GIJSELAAR, bl. 48, die dit plakkaat bij vergissing op het vorig jaar stelt; voor Vlaanderen, Plac.-Boek van Vlaanderen, bl. 134—141; ANSELMUS, § 9.

hernieuwd en herhaald geworden, wat meer is, kennen wij het bestaan van dergelijke lijsten van verboden boeken, die de Groot-Inquisiteur, op bevel van den Paus als opperste censor, telken jare nog steeds in Spanje uitgeeft, waarover wij later met een enkel woord zullen handelen. Het doel der Spaansche Inquisiteurs was niet alleen de kettersche boeken te verbieden, het hoofddoel van het verbod, maar ook uit de boeken, die vroeger door anderen niet verboden waren, bij hen verdachte meeningen te verwijderen en zoo-doende den inhoud ervan te verminken.

In 1550 deed KAREL V andere plakkaten ter zelfder zake betrekkelijk afkondigen, waarmede hij de van dag tot dag toenemende woelingen der ketters met de hulp der Inquisitie ¹⁾ trachtte te onderdrukken en waarin ten opzichte van de boekverkoopers zeer veel uit de plakkaten van 1540, 1544 en 1546 is herhaald. Aan dat van 29 April 1550 is het volgende toegevoegd: „Dat de Meesters en principale Prenters verantwoord zullen voor hunne medgezellen en dienaars. — Dat ze boeken, buiten onze Lande geprent, niet mogen verkoopen, zonder de visitateurs daarvan te hebben verwittigd ²⁾, eer zij hunne balen ontpakken. — Dat geene Kramers geadmitteerd worden, op verbeurte hunner boeken en arbitraire correctie” ³⁾. Op den 26sten Maart van hetzelfde jaar was de nieuwe lijst door de Academie van Leuven

1) Dit schrikwekkend woord wordt daarin voor 't eerst genoemd. Toen ook reeds in Frankrijk AIGNAN, in zijn geschrift, getiteld: *l'Etat des Protestants*, etc. bl. 7, zegt van HENDRIK II, die in 1559 stierf: „l'établissement de l'inquisition déshonore à jamais son règne”, bl. 8: „c'est le chancelier de l'Hôpital, cet apôtre de la tolérance, qui peu d'années après étouffa l'inquisition parmi nous.” — *Voor 't eerst* slaat op de Nederlanden; want reeds bij den aanvang der XIII^{de} eeuw was de Inquisitie door Paus HONORIUS III in Italië ingevoerd en kort daarop, omstreeks 1230, in Spanje, op aandrang van GREGORIUS IX.

2) Die (art. 28 van het plakkaat van 19 Mei 1570; vgl. noot 1 blz. 80), aldaar moeten tegenwoordig zijn met een prenter of boekverkooper: en zoo er suspecte onder zijn, zal de boekverkooper die niet te koop stellen, maar behouden, tot er een exemplaar van gezien is door den Commissaris. ANSELMUS, § 30.

3) BRANDT, bl. 158. — Placaet-Boek van Vlaenderen, bl. 157—170.

opgemaakt en verschenen, die wij in noot 2 op bladz. 75 hebben vermeld.

Ofschoon de Nederlanders den gereformeerden godsdienst nog niet openlijk beleden, betwijfelen wij het toch of het plakkaat van 29 April 1550, waarin de strengste bepalingen tegen de Protestanten waren vervat, overal ten uitvoer is gelegd, aangezien wat daarvan de Inquisitie raakte vooral den Antwerpschen kooplieden, waaronder vele vreemdelingen waren die de Hervormde leer waren toegedaan, zóó verontrustte, dat zij aan de Gouvernante, MARIA VAN OOSTENRIJK, KAREL's zuster, een verzoek tot verzachting daarvan richtten. Den 25den September van hetzelfde jaar ging er in KAREL's naam een nieuw en minder streng plakkaat uit wat betreft de ketterij; daarin werden de bepalingen betreffende de boekdrukkerij en den boekhandel geheel herhaald ¹⁾.

Zoodanig was de toestand der Pers onder Keizer KAREL V. Zonder twijfel was zij aan banden gelegd, zoodat de boekdrukkers en boekverkoopers zelfs in hunne werkplaatsen niet vrij waren; maar indien wij de beweegredenen in aanmerking nemen, die tot al die plakkaten noopten, dan kunnen wij den *godsdienstijver*, al was hij ook al te hevig en buitensporig, eenigermate verontschuldigen, schoon hij (zie noot 4, bladz. 77) eenmaal tot het bepalen van lijfstraffen tegen de overtreders vervoerde ²⁾.

1) BRANDT, bl. 161; Placaet-Boek van Vlaenderen, bl. 136—200. Over beide plakkaten WAGENAAR, *Vaderl. Historie*, Dl. V., bl. 345—350; SCHWARTZENBERG, III 191.

2) Zeer vele, nieuwigheid ademende en helderder godsdienstbegrippen predikende geschriften kwamen in dien tijd, tusschen 1500—1570, bij ons uit, zonder naam van drukker of met vermoonden naam. Eer men er dit op vond, werden er ook wel boekverkoopers strengelijk om gestraft. Zie verschillende voorbeelden van straf, als, behalve 't overige criminele, van verbod om nering te drijven, 2 malen, Anno 1560, te Amsterdam, in J. KONING, *Geschiedk. aantekeningen over de lijfstraffelijke rechtspleging te Amsterdam*, bl. 51. Voorts ook van te pronk staan, met het een of ander, nl. *met een Muts als een dokter op het hoofd* — over het schrijven; *met boeken om den hals* — over het houden of verkoopen van verboden boeken. KONING, t. a. p. bl. 46.

KAREL's zoon, PHILIPS II, volgde zijn vader in de heerschappij over de Nederlanden in 1555 op. Zoodra hij het bewind had aanvaard, vernieuwde hij het plakkaat van 25 September 1550 ¹⁾. ANSELMUS ²⁾ schrijft, dat het daarop volgende op ons onderwerp slaande plakkaat den 19den Mei 1562 verscheen. Dat dit waarschijnlijk op denzelfden dag van het jaar 1570 moet worden gesteld, hebben wij in het vorige Hoofdstuk blz. 67, noot 2 reeds vermeld. Den 16den December 1557 vaardigde PHILIPS II een edict uit, hoe zich te gedragen omtrent het uitvoeren, uitgeven en drukken van boeken, met het advies van de Theologische faculteit te Leuven, en een Catalogus van verboden boeken, te vinden bij SCHWARTZENBERG, III, blz. 419. Een ander scherp plakkaat tegen de ketters gericht kwam voor Holland uit op 29 Maart 1563; hierin herinnerde de Koning wat in voorgaande plakkat en aangaande de visitatie der boekverkooperswinkels en omtrent de zoogenaamde *kramers* was vastgesteld en verboden ³⁾. Den 1sten Mei 1564 verscheen een plakkaat van den Hove van Holland tegen paskwillen, injurieuse geschriften tegen de R. Katholieke religie, de gemeene welvaart, der Majesteit recht en hoogheid, tegen de Hertoginnen en andere personen, gevolgd den 11den November 1568 door een plakkaat tegen het roepen van valsche en vreemde maren, uitgeven en versieren van tijdingen ⁴⁾.

Wij zouden nu tot het bekende plakkaat van 1570 kunnen overgaan, indien hier niet moest worden herinnerd aan ons voornemen, ook de plaatselijke verordeningen van de voornaamste Nederlandsche steden op dit punt te vermelden. De Keur of Ordinantie, die den 24sten Januari 1565 te Amsterdam tegen de fameuse libellen en schotschriften werd afgekondigd, komt dan het eerst in aanmerking. Daarbij verbieden *mijne Heeren van den gerechte*: „eenige liedekens

1) BRANDT, p. 192; SCHWARTZENBERG, III, 216.

2) In het meermalen aangehaalde werk, § 4, 29 vv.

3) BRANDT, p. 256 v.

4) Zie: Repertorium van de Placaten, bl. 126; Decisiën en Resoluciën van den Hove van Holland n°. 219, bl. 125 en Repert. bl., 135.

te schrijven of te prenten, daarin de Justitie of eenige singuliere personen, Poorters, of Poortersessen, of inwoners dezer stad ¹⁾, 't zij geestelijke of wereldlijke, genoemd, — of eenigzins gelaedeerd worden: op pene van openbaar gegeesseld, of anders aan hun lijf en goederen gestraft te worden ten exempel." Toen men zich hieraan niet stoorde, werd den 12den Juli van hetzelfde jaar een nieuwe keur tegen *fameuse liedekens, refereynen, balladen of andere geschriften* uitgevaardigd, waarbij de straf zeer werd verzwwaard: „op pene van een jaar lang uit deze stad en hare vrijheid, en eene mijl rondsom daarbuiten gebannen te worden, op pene te weten, de mannen van gegeesseld, en de vrouwen van een uur lang op de kaak gesteld te worden; of het zelve bannissement te mogen redimeren met de som van *f* 24, waarvan $\frac{1}{3}$ tot behoef van den heere (d.i. den calangeerenden Officier) $\frac{1}{3}$ tot behoef deser stede en $\frac{1}{3}$ tot profijt van den aanbrenger ²⁾.

1) Hieruit blijkt, dat er verschil bestond tusschen *Poorters* en *inwoners*; poorters zijn nl. zij, die het poort- of burgerrecht hadden verkregen.

2) Zie: Handvesten van Amsterdam, 1748, bl. 570. — Op de fameuse libellen zal in de volgende eeuwen meermalen moeten worden teruggekomen, als op een plaag, waardoor de Republiek der Vereen. Nederlanden vaak werd bezocht. Zeer naar waarheid zeide daarvan een Nederlander tegen het einde der XVIII^{de} eeuw: „De Paskwilschrijvers zijn bijkans zoo nadeelig voor de waarheid, als de stremming van den vrijen loop der drukpers zelve is." Hij was de schrijver van een werkje, dat zonder naam van den auteur te Amsterdam en te Harlingen in 1782 uitkwam, 87 blz. groot. (Misschien van SIMON STIJL?) Zie aldaar blz. 5. Het geschrift is getiteld: *De vrijheid der drukpers, onafscheidelijk verknogt aan de vrijheid der Republiek*. Hij schrijft zeer kernachtig en is voor eene geheel onbepaalde vrijheid der drukpers, zelfs voor anonieme geschriften, en tegen een stukje in 1781 uitgekomen onder den titel: „Consideratiën in hoeverre het verbieden van naamlooze geschriften dienstig is, en welke daaronder moeten begrepen worden, door het Genootschap: „*Amore patriae*". Deze laatste had deze openbaren en tot het volk al of niet te brengen schriften verdeeld in 3 klassen: I. Extracten van de Resolutiën, Petitiën, Advisen bij H. H. M. enz. II. geschriften, geschikt, om het gedrag der beide partijen in hun waar daglicht voor te stellen, om onkundigen te onderrigten van de oprechtheid hunner zaak. III. Geschriften, geschikt om twisten te stooken, de gemoederen te verbitteren, regeeringen verdacht te maken, en wat meer strekt tot nadeel der Maatschappij of hare leden. De auteur der Consideratiën zegt: No. 1 alleen moet het volk weten en moeten geduld worden. (STIJL) zegt: Alleen III. En vooral ook No. III moet getolereerd worden, blz. 22.

Wij kunnen hieruit opmaken, hoe groot toen de waarde van het geld en in hoe geringe mate het voorhanden was; tevens blijkt hieruit het toenemen der geldstraffen, waarvan de keus boven de overige straffen den overtreders werd gelaten en die allengs tot in het oneindige werden verhoogd. Overigens lijdt het geen twijfel of deze keuren slaan op de schotschriften, waarin de Inquisitie en de Spaansche tyrannie werden beleedigd. Immers ging Amsterdam eerst 13 jaren later openlijk tot den gereformeerden godsdienst over.

De tijdsomstandigheden werden hoe langer hoe onrustiger. Nadat ontelbare paskwillen in de zuidelijke Nederlanden, vooral in Brussel en Antwerpen, tegen de Inquisitie, door de Nederlanders terecht gehaat, waren verschenen ¹⁾, werd den 1sten Mei 1566 in naam des Konings een plakkaat uitgevaardigd tegen de schrijvers, uitgevers en verspreiders van paskwillen tegen den godsdienst en de rechten des Konings, onder bedreiging der straf van den galg en de verbeurdverklaring der goederen ²⁾. De pogingen van de tot gematigdheid geneigde Gouvernante, niet lang daarna in 't werk gesteld, waren te vergeefs. Want den 30sten Mei 1566 bood de Gouvernante den Staten van Brabant een ontwerp-plakkaat aan, vervat in 53 artikelen, waarbij moderatie van vorige plakkaten werd beoogd. O. a. kwam daarin ook dit voor: „En ten aanzien van de Prenters en verkoopers van boeken, Liedekens, Pasquillen, of geschriften van Ketterijen, wezende in 't geheel en notoirlijk heretijk en seditieus, — degene die zulks gewoon zijn te doen, zullen verbeuren lijf en goed, 't zij ze eenige ketterij sustineren of niet. Maar zoo ze zulks niet gewoonlijk zijn, en echter bevonden worden heretijk, nochtans niet hardnekkig, zullen gebannen en gemuleteerd worden arbitralijk naar gelegenheid der zaken, 't zij bij ligchaamsstraf of geld, na de macht en faculteit van hun goed: en of zij geene ketters waren, maar 't zelve

1) Vgl. ROR, Nederl. Historie, 1e st. vooral bl. 43.

2) Tweede Plac.-Boek van Vlaanderen (II dl. van het geheele werk) bl. 22; ZYPÆI Notitia Juris Belgici, L. IX. p. 293.

alleen gedaan hadden door gierigheid of oneerlijk gewin, zullen extraordinairlijk gestraft worden naar gelegenheid van zaken" ¹⁾).

Zoodoende vorderde de Koning niets, en terwijl twee jaren later een zelfde menigte van schotschriften het licht zag tegen het van dag tot dag meer gehate bestuur, ook wegens de onthoofding der Graven van Egmond en Hoorne, verscheen den 11den November 1568 een uitvoerig plakkaat, met bedreiging van de straffen tegen de uitgaven van gezegde geschriften, die in de plakkatens van KAREL V waren bepaald, en het uitloven van een belooning voor dengene, die den schrijver of den drukker er van zou aanwijzen ²⁾).

Toen de Raden van Gelderland in 1569 vernamen dat te Harderwijk een kettersch boekje, geschreven door JAN GEERAERDS, openlijk verkocht werd, strijdig tegen het Keizerlijke Plakkaat van 1554 den raad der stad toegezonden met eene lijst van verboden boeken, bevalen zij den Magistraat beter op de nakoming daarvan acht te geven. De stadhouder BRIMEU mede beval den Raad dat zij, met den hem toe te zenden Geestelijke, alle huizen en winkels van hen die boeken en schilderijen verkochten, zouden doorzoeken, opschrijven, sluiten en verzegelen en dat zij vooral dit bevel geheim zouden houden. „'Twelk naderhand oock uytgevoerd synde, schoon in weersin van de Magistraat, syn Gods beide Verbonden met eene meenigte van andere stigtelijke Boecken op den *Brinck* openbaerlick verbrand" ³⁾).

Wij komen nu tot het jaar 1570. Op den 19den Mei van dit jaar deed ALVA, die de pers nog meer aan banden wilde leggen, in naam des Konings een plakkaat afkondigen van 36 artikelen, gedeeltelijk aan KAREL's verordeningen ontleend en met eenige nieuwe bepalingen aangevuld, die verdienen vermeld te worden. Reeds bij den aanhef van het

1) Vgl. BOR, Nederl. Historie, 1e st., bl. 65.

2) BOR, t. a. pl. bl. 251—253; DE GIJSELAAR, bl. 48, die zich vergist in zijn aanhaling van BOR, bl. 43.

3) SCHRASSERT, *Hardervicum antiquum* II, blz. 113, 114. — Voor een dergelijk bevel aan het bestuur der stad Elburg zie men Bijlage H.

plakkaat heet het: „Alzoo in eene zoo principale konst als de Printerij is — ook een getrouw persoon van dezelfde konst behoort te zijn, — die bijzonder toezigt hebbe over de anderen: zoo ordonneren wij, dat door onze auctoriteit en commissiebrieven aangesteld worde een Prototypographus of Hoofdprinter, om Meesters en werkluiden der Printerij te examineren en te approberen, en brieven van bekwaamheid te geven, op welke naderhand aan ons brieven van approbatie moeten verzocht worden ¹⁾. Zij die tot Meesters zullen willen ontvangen worden, zullen overleveren certificatie van Bisschop, Vicarissen of Inquisiteur van hun Bisdome, hoe zij zich gedragen hebben in het stuk van den godsdienst ²⁾, mitsgaders van de Wethouders hunner woonsteden, van hun goede naam en faam. En tot examinatie dier personen zal de voorsz. Hoofdprinter mogen kiezen een of twee der meest geapprobeerden in het ambacht met een Notaris. Dezelfde certificatie zullen de werkluiden en medgezellen van voorsz. Kunst inleveren, en binnen 3 dagen na hunne komst door den Hoofdprinter moeten geëxamineerd worden, op poene dat hij voor den resterenden tijd dat zij langer opgehouden worden, hun kost en schade betalen zal. Dat geen Printer in zijn huis zal mogen nemen eenige leerkinderen of knechts, zonder het den Hoofdprinter eerst te laten weten ³⁾. Dat geen werkman zal mogen werken of eenigen daghuur winnen van Meesterprinters zonder eerst te hebben oorlof van hem, die hem zijne konst geleerd zal hebben, of van den Hoofdprinter, als ook de examinatie en brief, waarbij hij geapprobeerd is bij voorsz. Hoofdprinter. Wie in zijne printerij zoo een werkman houdt, verbeurt eene

1) Zie art. I van dit plakkaat, dat hiervóór op blz. 67 reeds is aangehaald. Voorts BOR, bl. 313—315; WAGENAAR, Vaderl. Historie. V. 313 v.; BRANDT, bl. 512; HOOFT, Nederl. Historie, bl. 211 v.; ANSELMUS, §§ 4, 21, 22, 30, 35, 38—40, 45—53, 55—57; DE GIJSELAAR, p. 48—50, die door een zonderlinge vergissing de aangehaalde plaatsen van HOOFT en BRANDT aan verschillende plakkaaten toeschrijft.

2) Dit luidt in de plakkaaten van 1586 en 1616, de Spaansche Nederlanden betreffende: *professie te doen van Religie*.

3) Art. 2—4 van het plakkaat.

boete ter arbitrage des Hoofdprinters. De Commissarissen gedeputeerd tot examinatie en approbatie der Printeryen zullen examineren de bekwaamheid van de Correcteurs of lezers dier Printers. De Hoofdprinter zal voor examinatie der Meesters en hunne medgezellen zulk regt (loon) hebben, als hem daarvoor getaxeerd wordt: maar niets voor dat der werklieden, behalve 't geen de Notaris voor 't geschrift heeft. De Hoofdprinter zal een register houden der namen, geboorteplaats, woonstede en qualiteit dier geëxamineerde Meesters. Waarin ook genoteerd zullen worden de boeken, die elk printer drukt, met dag en jaar van begin en eind des druks. Niemand zal mogen beginnen te prenten zonder den Hoofdprinter getoond te hebben het privilegie om dit te doen, en in 't bijzonder de approbatie, welke voorsz. privilegie zal moeten voorgaan. De Printer zal den voorsz. Hoofdprinter overgeven het eerste en laatste blad van het boek, dat hij zal willen prenten. Elke werkplaats van de Printery zal den naam van één persoon alleen, daartoe ge-admitteerd, dragen, die ook voor alles verantwoord zal. De examinateurs van boeken, zoowel der van buiten ingebragte, als der hier geëxhibeerden om in deze landen geprent te worden, zullen voorsz. Hoofdprinter de weet doen van het geëxamineerde boek, of het geaprobeerd is of niet¹⁾. Geen Printer zal eenig boek mogen printen, waarom een ander privilegie verkregen heeft, binnen 3 maanden na den dag van expiratie van 't privilegie, opdat van hetzelfde boek (zulks geëischt wezende) nieuwe printing gemaakt zoude worden, of andere en betere dan de eerste, ter approbatie des Hoofdprinters op verbeurte van voorsz. boeken, voor die contrarie doen zoude²⁾. Dat de werkman, uitgaande van zijne gewone werkplaats, zijne absentie den Hoofdprinter zal laten weten — en zal in geene (andere) Printery mogen werken, tot hij den Hoofdprinter zal gepresenteerd

1) Art. 5—12.

2) Art. 13. Dit Artikel hebben wij hiervoor op bl. 67 reeds aangehaald, waar van de privilegiën spraak was.

zijn. Niemand mag eenig boek in 't geheel of een deel drukken, zonder te onderhouden, alle punten voorschreven, en elk van dien in 't bijzonder, — op poene van boete en arbitrale correctie, boven verbeurte en confiscatie der boeken. Welke poene zal wezen, $\frac{1}{3}$ t' onzen profijt, $\frac{1}{3}$ voor den aanbrenger, en $\frac{1}{3}$ voor den executerenden Officier. De examinatie en approbatie van het te drukken boek zal gedaan worden bij den Bisschop — en bij den Inquisiteur. Betreffende de nieuwlings gemaakte boeken zal gesteld worden zeker salaris voor de moeite en arbeid dier Commissarissen, naar mate van den tijd dien zij tot examinatie en approbatie vaceren zullen, te betalen door den Printer, 't zij het boek geaprobeerd worde of niet ¹⁾. Niet alleen voorsz. Commissarissen, maar ook de Hoofdprinter zal, als 't hem goeddunkt, visitatie mogen doen ²⁾. Daarenboven zal zulks geschieden bij de Officiers der plaats, 2 reizen 'sjaars, en telkens, als hen zal goeddunken" ³⁾. — Dit wat betreft de boekdrukkers.

Het volgende werd den boekverkoopers bevolen. „Om te beter te voorzien op de abuizen die begaan worden in het verkoopen der boeken, willen wij dat alle Boekverkoopers, 't zij Printers of andere, alveren bij ons geadmitteerd, insgelijks eed zullen doen in handen van de Raden dezer Landen, dat ze geene boeken brengen of voeren zullen van buiten in *onze* voorsz. *Landen van herwaarts over* ⁴⁾, noch ook

1) Art. 14—18.

2) Art. 21, 22.

3) Art. 23. Dit is dus niet afgeschaft, al deden de aangestelde Hoofdprinter en de Commissarissen ook visitatie.

4) Zoo noemden de Koningen van Spanje de Nederlanden altijd. Karel V had in het plakkaat van 1521 gesproken van: *onze Landen van onzen huise van Bourgondien*. De uitdrukking: *onze Landen van herwaarts over* „*nos terres de deça*” is vrij zonderling; er volgt niet uit, dat er ten aanzien van den Koning van Spanje ook *Landen van derwaarts over* zijn. Die uitdrukking schijnt aldus te moeten worden verklaard. Zij werd steeds gebruikt, waar spraak was van landstreken, die door de zee, een rivier of bergen van een ander grondgebied van elkander gescheiden waren. De woorden *van herwaarts* moeten dan ook niet vereenigd worden opgevat, maar *over* is, als een bijv. nw. te verbinden met *landen*, en *herwaarts* op te vatten als een

aldaar verkoopen, koopen of aanvaarden, tenzij eerst gevisiteerd en goedgekeurd door de Commissarissen: noch ook verkoopen eenige Bijbels in gemeene taal, noch andere boeken in dezelve talen over geloofsonderwerpen, dan de genen, die schriftelijk verlof zullen hebben ze te houden naar den regel van het H. Concilie van Trente¹⁾. Dat niemand invoere in onze Landen eenige boeken buiten dezelve geprent, zonder ze geëxhibeerd te hebben aan den Commissaris om te visiteren²⁾. Dat de Boekverkoopers, of vreemde kooplieden, eenige boeken koopende van Librariers te Antwerpen om die te Leuven of elders in onze voorsz. landen, te voeren of te zenden, een rol en inventaris dier boeken zullen moeten maken, door den verkooper onderteekend, inhoudende certificatie, die boeken verkocht te hebben, en dat ze te Antwerpen gevisiteerd zijn geweest³⁾. Dit plakkaat van het

bijw., zoodat de zin is: *onze, van herwaarts over gelegene landen, onze overlanden van herwaarts*, landen aan gene zijde van de Pyreneën gelegen. Een voorvaderlijk erfdeel, dat door de voorouders van PHILIPS II langer dan Spanje bezeten, dus ook met meer zorg en welwillendheid door hen had moeten zijn bestuurd. Iedereen weet hoeveel PHILIPS daarin tekort schoot.

1) Art. 27.

2) Art. 29.

3) Art. 30. De volgende artt. handelen over het schoolwezen, dat onze wetgevers dikwijls met de belangen van den boekhandel vereenigden. Op die visitatie te Antwerpen heeft het volgende betrekking. Op bevel des Konings had de Hertog van ALVA aldaar een vergadering van godgeleerden saamgeroepen, om de opmerkingen door de afzonderlijke examinators overgezonden opnieuw te onderzoeken en daaruit te maken een *Index expurgatorius* of aanwijzer van veroordeelde plaatsen, die uit de onderzochte boeken moesten verwijderd. Die Index werd op 's Konings kosten in 1571, met een voorrede van MONTANUS, gedrukt te Antwerpen door CHRISTOFFEL PLANTIJN, den vermaarden boekdrukker, den eersten Hoofddrukker of Prototypographus des Konings; dien ik het mij tot een groote eer reken, met zijn schoonzoon FRANC. RAPHELINGIUS (RAVELINGEN), onder mijne voorouders te tellen. Overigens bevat BRANDT, bl. 522 v. vele bijzonderheden over die samenkomst enz., waar ook vermeld wordt een plakkaat des Konings van 31 Juli 1571, waarbij de vorige bepalingen nopens de visitatie werden verscherpt, en verklaard werd, dat de Index op zijn bevel is uitgekomen. BÜCHERUS, in zijn boven aangehaalde Dissert., p. 44, vermeldt hem ook. Die lijst werd toen den visitateur ter hand gesteld, doch niet voor 't algemeen verkrijgbaar gesteld. Nadat echter FRANCISCUS JUNIUS, Hoogleeraar te Hei-

Oostenrijksch-Spaansche Huis, met de zeer vasthoudende beginselen der Roomsche-Katholieke leer volkomen strookende, en wonderwel daarmede in overeenstemming gebracht, ging door als het werk van JEAN DE VARGAS, den zeer beruchten man, dien zelfs de schrijvers, die op de hand der Spanjaarden zijn, waaronder VIGLIUS behoort, ongunstig beoordeelen en van ongehoorde wreedheid beschuldigen ¹⁾. VARGAS had gebruik gemaakt van de hulp van den beroemden MONTANUS. Het plakkaat beantwoordde intusschen uitstekend aan zijn doel door het verbieden van kettersche geschriften en leerstukken. Hooren wij HOOFT zelf, een der voornaamste

delberg, een exemplaar in zijn bezit had gekregen, liet hij het nadrukken en overal verspreiden. Zóó is de Index eerst in 't licht verschenen in 1586, in 12mo en 287 bladzijden groot. Van bl. 225 en vv. tot aan het einde komt voor de zuivering der werken van ERASMUS. — Hoe nietsbeduidend de R.-Katholieken zelven die Indices achtten, toont genoemde BÜCHERUS aan, die de woorden van BAILLET, Jugemens des Savans, T. II. p. 1, p. 46 aanhaalt: „Je ne sais” — zegt hij — „comment il est arrivé jusqu'ici, que ces sortes d'Indices aient apporté si peu d'utilité et de secours à ceux, qui en ont voulu faire quelque usage, quoiqu'il n'y ait pas de composition plus pénible et qui demande tant de jugement et de lumières”. Maar hoe danig dat oordeel was, ondervond HUGO DE GROOT, nadat zijn onsterfelijk geschrift *de Jure Belli ac Pacis* te Rome was veroordeeld. — Bovenbedoelde Index heeft niets te maken met dien van *verboden boeken*, die te Trente werd opgemaakt en met een aanhangsel voor de Nederlanden, op ALVA's bevel, door de eerwaarde vergadering van Godgeleerden werd vermeerderd. Hij verscheen in 1570 te Antwerpen bij PLANTIJN. Aan het einde van dien Index komt voor een volledige lijst van in 't Nederlandsch geschreven boeken, waarin de auteurs op veelvuldige wijzen hadden getracht voor het volk het licht van 't Evangelie te ontsteken. — LLORENTE, in zijne Hist. critique de l'Inquisition d'Espagne, 2e édit. Paris, 1818, T. I, p. 478 & 479, zegt van den Index, dien PHILIPS beval te doen opmaken, het volgende: „Cet index particulier pour les Pays-Bas ne comprendroit que des livres latins prohibés par l'Inquisition, ou qui avoient besoin d'être corrigés. Cette mesure fut appliquée à des ouvrages d'auteurs très connus, qui étaient morts, et à quelques autres d'auteurs encore vivans; mais surtout aux œuvres d'Erasmus, et avec des circonstances telles, qu'on pourroit croire, que ses livres avaient été l'objet principal de la prohibition; et ceux des autres auteurs, un prétexte imaginé seulement, pour cacher le mal qu'on voulait lui faire.” — *Le Saint-Office n'eut aucune part dans cette affaire, parce-que les peuples de Flandre avaient refusé de reconnaître sa juridiction.*” Dit laatste moet wel in 't oog worden gehouden.

1) Zie: WAGENAAR, Vaderl. Historie, VI. 252.

onzer geschiedschrijvers, in noot 3, bladz. 86, aangehaald: „Op één ding lette de Landtvooghd, 't welk, betreffende den staat ten hoogste, nooit van de Oppermaghten der schranderste volken genoeg ter harte genoomen is: daar 't nochtans in 't diepste van 't Noorde, bij den Grootvorst van Moscovie, terwijl hy zich misschien aan onze ellenden spiegelt, wel betracht wordt; gemerkt hij 't zelve als van geen minder belang, dan 't stuk der munte, in 't gewoudt (geweld) des Landsheeren gehouden heeft. Dit's de konste der letterzetting en drukkerij; dewelke (oft schoon de Hooghduytschen zich dien lof toeschryven) gevonden in der daadt tot Haarlem in Hollandt, onze weereldt met weetenschap en eenen oovervloedighen oest van boeken vervult heeft. Maar, gelyk d'allerbeste zaaken 't bysterste misbruik onderworpen zijn, zoo kan niet gelooghent worden, dat deeze, bij middel van behoortlyke orde, mits het zaayen van allerley schriften, maghtigh om een' gemeente t'ontrusten en op te ruyen, der regeering' immers zoo zeer te vreezen staat, als de Reedenaars van den aalouden tydt, oft de klokken in Turkye. Dies quamp 'er een Plakkaat te voorschyn, dat het heele bewint der printerye aan de opzicht van eenen gemaghtighde beval; met verplichting al der geenen, die zich hiermeê geneerden, onder eedt en zwaare peenen, van niets te verhandelen, oft uit te geeven, eer dan het voor goetd en den Roomschen geloove onhinderlyk, gekeurt waar. Veele verhoedenissen hield' het in, om d'overtreeding te weeren." Aldus schreef de voortreffelijke auteur in het midden der XVII^{de} eeuw. Ons, Nederlanders der XIX^{de} eeuw, waarin geen waarborgen noodzakelyk zijn om een nieuwe, insluitende secte te weren en de toestand van Europa bijna overal de regeeringen tot uitbreiding der volksvrijheid noopt; ons, die aan een vrij groote vrijheid van drukpers zoo lang gewoon zijn geraakt; die zoo dikwijls zagen, dat de boeken, hoe strenger zij werden verboden, des te meer gelezen werden, ons komen die beperkingen van de pers en van den boekhandel hard voor. En toch behoorde dit plakkaat onder de minder gestrengte door ALVA in 't leven geroepen. Indien

wij nagaan, dat hij een zeer getrouw zoon der Roomsche Katholieke kerk was en tevens een hoogst bekwaam veldheer, die alles wat hem verkeerd toescheen, aanstonds naar zijn inzichten wijzigde en geen gehoor verleende aan meer voorzichtigen raad; eindelijk, dat hij den hardnekkigen aard bezat van den Spanjaard, die zijn wil met alle geoorloofde en ongeoorloofde middelen pleegt door te drijven: indien wij dat alles in aanmerking nemen, dan verwondert het ons volstrekt niet, dat hij zóó handelde. Toen hij echter wist, dat de Protestantsche godsdienst van dag tot dag aanhangers won en zich uitbreidde, had hij dien wellicht op minder harde wijze kunnen onderdrukken, althans zijn voortgang vertragen. Niets daarvan geschiedde. Integendeel verbitterde hij de gemoeieren der ketters meer en meer, zonder het doel, dat hij zich had gesteld, te bereiken. Want de gevolgen zijner handeling vertoonden zich weldra.

Of het plakkaat van 19 Mei 1570, dat op zich zelf beschouwd niet veel strenge bepalingen bevatte, in de Noord-Nederlandsche gewesten uit hoofde van de aanzienlijke menigte Protestanten werd afgekondigd en derhalve rechtsgeldigheid verkreeg, durven wij niet met zekerheid bevestigen. Zoo het evenwel werd erkend (wat mij waarschijnlijk voorkomt) nam daardoor de haat tegen de Spanjaarden ongetwijfeld toe, niet zoozeer wegens de gestrengheid van den aangestelden Hoofddrukker, die den Nederlanders, wien langzamerhand een steeds zwaarder juk was opgelegd, niet zoo vijandig gezind was, dan wel omdat de beperking voortspoot uit de ketterij en de Spanjaarden, als de hoogste vijanden der ketters, haar maakten.

Wij zijn nu genaderd tot het feit van de scheiding der provinciën onderling, die twee jaren later plaats greep. Toen de staat van oorlog tusschen den Koning van Spanje en eenige Noord-Nederlandsche gewesten, over drie waarvan **WILLEM VAN ORANJE** als Stadhouder des Konings het bewind voerde, in 1572 was aangevangen, werden de hatelijke Spaansche wetten afgeschaft en door de Staten der provinciën krachteloos verklaard. Hieruit volgt van zelf, dat de

plakkaten nopens het onderzoek der boeken en het verbieden der kettersche geschriften, die mochten worden gevonden, niet langer konden gelden, wat meer is, dat de examinateurs onmiddellijk werden ontalagen en afgeschaft, toen het meerendeel der gewesten, die zich tegen PHILIPS II verzetten, den Protestantschen godsdienst had omhelsd en openlijk beleed. Zoo hielden de Spaansche wetten *feitelijk* op in de Noord-Nederlandsche provinciën van kracht te zijn; *rechts* evenwel eerst na den 28sten Juli 1581, toen PHILIPS als Graaf door de Algemeene Staten der Vereenigde Nederlanden plechtig was afgezworen en zijn bevoegdheid om wetten te maken tevens een einde nam. Vóór genoemd jaar deed de Gouverneur des Konings in diens naam geen verordening uitvaardigen, die ons onderwerp betreft, evenmin als de Staten der provinciën, later de Algemeene Staten of de Prins van Oranje zelf ¹⁾.

Dit verwondert ons niet van de Republiek der Vereenigde Nederlanden, die eerst in hare opkomst was. Terwijl ons vaderland telkens daarna, inzonderheid tusschen de jaren 1572 en 1581, in grooten nood verkeerde, kwam het bijna niemand in den zin smaadschriften en dergelijke op te stellen of uit te geven en zodoende het gemeenebest te beroeren, of schadelijke werken uit het buitenland in te voeren, en op de privilegiën der boekdrukkers en boekverkoopers door nadrukken inbreuk te maken; eindelijk achtten zij, die het opperbestuur in handen hadden, het wijselijk hunnerzijds niet noodig de pers aan banden te leggen of de boekdrukkers en boekverkoopers aan wettelijke bepalingen te binden.

Indien dit zoo is, zullen wij nog meer overtuigd zijn van de waarheid hiervan: dat onder hachelijke omstandigheden

1) Den 2^{den} Juni 1578 was er eene Synode te Dordrecht gehouden, die in art. 55 bepaalde: „Niemand zal eenig boek van hemzelven, of iemand anders gemaakt, in't welk van de Religie gehandeld wordt, laten drukken, of in't licht brengen, door henzelfen of door anderen, eer hetzelfde van de Dienaren des Classis, of van de Professoren der Theologie onzer Belijdinge overzien en voor goed gekeurd zal wezen. Zie: BOR, Nederl. Oorl. XII. 49 (eerste druk); I. bl. 984 (nieuwe druk).

en wanneer het vaderland in nood verkeert, binnenlandsche twisten meestal rusten en althans tijdelijk worden bijgelegd.

Zoo zijn wij genaderd tot het jaar 1581. Door het feit der afscheiding ontstond een zeer groot verschil tusschen de gewesten, die de Spanjaarden behielden onder de benaming van de R.-Katholieke Nederlanden en die, welke daarna den naam droegen van Vereenigde Nederlanden, wier afzonderlijke rechten sedert het tijdstip, waarop het gezag van den Graaf ophield, thans een onderwerp van onderzoek moeten uitmaken.

In de eerste plaats gelde het de Vereenigde Nederlanden.

§ 2.

Rechten, vastgesteld in de Vereenigde Nederlanden, van de afzwering van PHILIPS in 1581 af tot aan de omwenteling in 1795.

Over de vrijheid van drukpers, die in de Republiek der Vereenigde Nederlanden, zoowel op kerkelijk als burgerlijk gebied gedurende genoemd tijdperk bestond, willen wij een kort woord vooraf doen gaan.

De staatkundige vrijheid, die in den staat de vrije mededeeling onzer gedachten en meeningen aan anderen eischt, hetzij door 't gesproken woord, hetzij door middel van het schrift (door dit laatste, indien door tusschenkomst van de boekdrukkunst alle mogelijke denkbeelden worden geopenbaard); die vrijheid kan, wat niemand ontkennen zal, zeer goed bestaan niet alleen onder den regeeringsvorm, dien ons vaderland huldigde, toen het, van het Spaansche juk bevrijd, aan de Staten en den Prins van Oranje gehoorzaamde, maar ook in den toestand, waarin het thans verkeert, nu een Koning uit het doorluchtig Stamhuis gesproten, waaraan de Nederlandsche Staat steeds zijn behoud had te danken, de

teugels van het bewind vasthoudt en over de gewichtigste landsbelangen met de Staten-Generaal raadpleegt.

Uit die vrijheidsbeginselen volgde ook, dat, na het sluiten der Unie van Utrecht en de afzwering van PHILIPS, de toestand der pers in de nieuw gestichte Republiek verbazend gewijzigd en verbeterd werd, evenwel niet zoodanig, dat haar eenige bijzondere rechten werden verleend, maar zij van de knellende banden werd bevrijd; die den Protestanten, gelijk, naar wij vertrouwen, uit het voorgaande voldoende bleek, schadelijk en al te nauw, ja ondragelijk waren. Want toen in de Vereenigde Nederlanden de vrijheid van geweten afgekondigd en aan iederen godsdienst de vrije uitoefening van zijn eeredienst, krachtens art. 13 der Unie van Utrecht, gewaarborgd was, konden op kerkelijk gebied geen werken meer uithoofde van ketterij worden verboden of verminkt; derhalve werden ook de onderzoekers der drukkerijen, wier taak het was tegen de kettersche boeken te waken en die, onder den dekmantel van den godsdienst, soms ook andere geschriften weerden, afgeschaft. Na 1581 was in de Vereenigde Nederlanden de rechtsregel van kracht, die leert, dat, waar de oorzaak ophoudt te bestaan, ook de gevolgen ophouden; toen de hoofdgodsdienst daar veranderd was, werden ook de verbodsbepalingen betreffende de boeken gewijzigd. De Staten verboden alleen de geschriften, die godsdienstige zaken of den Bijbel aanvielen en belasterden, terwijl zij tevens weerden de werken, die schadelijke leerstellingen verkondigden, ingeval daarover gegronde klachten bij hen inkwamen.

Op *burgerlijk* terrein stond het vrij alle soorten van boeken uit te geven, behalve die, welke beleedigingen inhielden tegen het hoogste gezag, of oproerige taal, waardoor de aanzienlijkste personen in een schandelijk daglicht werden gesteld (*injurieuse paskvillen en fameuse libellen*). Het is alleszins goed te keuren, dat die geschriften werden verboden, en dat niet alleen de schrijvers, maar ook de uitgevers en verspreiders ervan gestraft werden, was rechtvaardig en betamelijk; anders zouden zelfs de voortreffelijkste mannen der Republiek door naamloos geschrijf verguisd zijn kunnen

worden, wanneer zij een enkelen vijand hadden. Intusschen was het aantal van staatkundige hekelschriften, dat hier te lande in de XVII^{de} en de volgende eeuw uitkwam, veel grooter, dan vóór de afzwering van PHILIPS 't licht zag.

Indien wij een terugblik slaan op den afgelegden weg, zien wij in de vorige § de Spanjaarden enkel en alleen er op uit de kettersche boeken te weren; van het verbieden van schadelijke staatkundige geschriften, die de regeering zelven gispten, was geen spraak. Mocht dit soms iemand kunnen verwonderen, dan antwoorden wij, dat dit feit, onzes inziens, uit den regeeringsvorm zelf, dien Nederland had, voortvloeide. Het had getrouw, maar ook bijna zonder verwickeling, althans in de XVI^{de} eeuw, zijn Vorsten gehoorzaamd. De aard der Nederlanders was en schijnt nog zoodanig te zijn, dat zij niet licht verbitterd worden. Over de *regeering* beklagden zij zich dus niet, maar toen eindelijk een gewichtige oorzaak van oneenigheid ontstond en de uitoefening van den godsdienst werd belemmerd, meenden zij voor haardsteden en altaren te moeten strijden, achtende Gode meer dan de menschen te moeten gehoorzamen.

Toen wij zooveen spraken over de drukpersvrijheid in burgerlijke zaken loofden wij het feit, dat in die eeuwen geen andere geschriften dan fameuse libellen verboden waren en keurden wij, wat de vrije pers genoemd wordt, niet zonder reden goed. Want in een Republiek, als toen ter tijde de Vereenigde Nederlanden vormden, schijnt het tot de rechten harer burgers te behooren, hunne meening, zoowel over alles wat het openbaar gezag raakt, als over het bestuur zelf, op gematigden toon door middel van de pers te openbaren. Want zoo hierbij maat en beperking worden in 't oog gehouden, zien wij er geen kwaad in, dat door een vrije pers de volksmeening over de handelingen van het Hoofd van den Staat openbaar wordt, mits de desbetreffende geschriften niets beleedigends bevatten. Immers kan zulks een uitstekend middel zijn, om hem, die de teugels van het bewind in handen heeft, hoe langer hoe meer in te lichten omtrent de gebreken, die daaraan kunnen kleven,

en hem aan te sporen tot het beramen van voor het volk nuttiger en voordeeliger regeeringsmaatregelen. Iedereen weet, dat die toestand reeds sedert verscheidene eeuwen in Engeland bestaat. Maar keeren wij tot ons onderwerp terug.

Gelijk bij de beschrijving van elke zaak, hare grenzen nauwkeurig in 't oog moeten worden gehouden, moet evenzoo, naar de geringe perken aan de pers gesteld, de buitengemeene vrijheid worden beoordeeld, die haar in de Vereenigde Nederlanden te beurt viel.

Zooals uit het voorafgaande gemakkelijk is op te maken, konden de boekdrukkers alles drukken en de boekverkoopers uitgeven wat zij wilden, gedurende den loop der beide volle eeuwen van het bestaan van de Republiek der Vereenigde Nederlanden, behoudens de beperkingen, waaraan hunne rechten dikwijls tijdelijk waren onderworpen, en met uitzondering van de boeken, die door de Staten waren verboden.

Indien wij uit de lange reeks van plakkatens, zoowel door de Algemeene als door de Provinciale Staten uitgevaardigd en die in de Plakkaatboeken en door bijzondere personen uitgegeven zijn, den hoofdzakelijken inhoud zullen hebben geput en hier medegedeeld, zal ons doel worden bereikt.

Vooraf dient echter te worden opgemerkt, dat er eenig verschil bestaat en een nauwkeurig onderscheid moet gemaakt worden tusschen de plakkatens nopens de beperking der drukpers en van het recht van uitgave in 't algemeen, en die, welke met 't doel het een of ander bijzonder paskwil, hekelschrift of dergelijken te verbieden, werden afgekondigd; de laatstgenoemde soort toch is zoo talrijk, dat zij niet alleen de grenzen van ons onderwerp overschrijdt, maar dat bovendien de vermelding en opsomming van die afzonderlijke geschriften, welke bij de uitvaardiging der plakkatens bekend waren, doch thans grootendeels vergeten zijn, den lezer vervelen en met ons plan niet strooken zou, vooral, indien wij de veelvuldige redenen en verschillende overwegingen, die bij het verbieden van die geschriften geldende waren, elk afzonderlijk wilden vermelden. *Staatkundige* redenen, die bij de Algemeene Staten of die der afzonderlijke gewesten, of

ook wel bij het Hof van Holland op onderscheidene tijden en bij verschillende personen, vaak ook maar door meerderheid van stemmen den doorslag gaven, legden bij dat verbod een zwaar gewicht in de schaal. Indien de tijd en ons plan gedoogden dat alles te onderzoeken, zouden wij wellicht ook, schoon zelden, bespeuren, dat twisten over Kerkelijke en Staatszaken, haat tegen enkele personen opgevat, of partij-schappen tot het verbieden van die geschriften bijdroegen.

Over de beweegredenen dier plakATEN zal slechts in 't voorbijgaan spraak zijn en dan meestal, als WAGENAAR, door de oorzaak te vermelden, mij den draad van Ariadne in de hand gaf.

Intusschen zullen wij niet alleen den blik vestigen op Holland, al mochten in dat gewest verreweg de meeste plakATEN zijn verschenen, doch ook in deze § vermelden wat gedurende den loop van twee eeuwen in de afzonderlijke gewesten der Vereenigde Nederlanden in dit opzigt is geschied.

Aan het slot der vorige § hebben wij den toestand der Noord-Nederlandsche provinciën van het begin van den oorlog, tot aan de Unie van Utrecht en de afzwering van PHILIPS in 't kort vermeld. Toen ten opzichte van den voorspoed der Spanjaarden in de jeugdige Republiek meer gerustheid was ontstaan, inzonderheid ten gevolge der Unie en van den verbeterden toestand des vaderlands, klaagden sommigen over het bestuur van WILLEM VAN ORANJE en laakten dat; wat meer is, werden er smaadschriften uitgegeven tegen den Vader des Vaderlands, die zich voor de Republiek had opgeofferd, die in den strijd, tot herstel van de vrijheid aangegaan, drie broeders had verloren, die al zijn bezittingen tot voortzetting van den krijg had te gelde gemaakt. Ten einde de uitgave dier libellen te onderdrukken, vaardigde de Prins zelf, wien, zooals uit de inleiding blijkt, toen reeds de hooge Overigheid van Holland was opgedragen, den 20sten December 1581 een ordonnantie uit, waarvan de inhoud luidt: „Wij verbieden een iegelijk eenige ergerlijke boekskens, nieuwwaren, liedekens, refereynen, enz. in geenerhande taal in voorschr. Lande (*Holland*) te drukken,

noch in druk te laten uitgaan, verkoopen, noch verspreiden, op verbeurte derzelve en op boete van 100 Carolus guldens, voor de 1^e, van een dubbele boete en arbitraire straf voor de 2^e reis". Den boekdrukkers werd toen het volgende bevolen: „Wij verbieden alle Boekdrukkers binnen den Lande van Holland voortaan niet te drukken, noch in druk uit te laten gaan, ten zij al hetzelfde eerst den Staat of haren Gedeputeerden zal zijn vertoond en door hen geadmitteerd. Zonder dat ook daarna iet daarvan in druk toe of afgedaan zal mogen worden. Ordonnerende mede, dat tot dien einde alle drukkers onder hunne gedrukte Exemplaren zullen stellen hun naam, woonplaats en het jaar des druks, mitsgaders den auteur en translateur van dien, en zullen de drukkers mede binnen 3 weken na de publicatie van dezen compareren voor de Staten voornoemd (*van Holland*) of hunne Gecommitteerden en in derzelve handen doen den behoorlijken eed, van zich in alles daarna te zullen reguleren, op gelijke poenen als boven; te appliceren $\frac{1}{3}$ voor den executerenden Officier, $\frac{1}{3}$ voor den aanbrenger, en $\frac{1}{3}$ voor de gemeene zaak, met verbod dat zulk contraventeur niet meer zal mogen drukken" ¹⁾). — Die ordonnantie was ten opzichte der libellen niet voldoende; velen telden haar niet. Ja zelfs zegt de magistraat van Leiden in zijne zoogenaamde *Justificatie*, die hij twee maanden na de afkondiging der ordonnantie den Staten aanbood, dat de beperking van die losbandigheid een zeer moeilijke zaak is, behalve dat zij aanleiding geeft tot een grooter kwaad, terwijl hij er bij voegt, dat hij, zoowel als de overheid van andere steden, waar de verordening den burgers werd voorgelezen, verklaarde dat zij niet kon worden uitgevoerd ²⁾). Wij ontkennen niet, dat dit ook met verscheidene verordeningen van jongere dagteekening het geval was.

1) Groot Placaat-Boek boven aangehaald. Dl. I, bl. 241; WILTENS Kerkelijk Placaat-Boek, boven aangehaald, Dl. I, bl. 391.

2) Nieuwe Nederlandsche Jaerboeken, Dl. V, 2e ged. A° 1770, bl. 784 en aldaar de aangehaalde plaats van BOR, t. a. p. Dl II, waar de *Justificatie* op bl. 115 vv. van de *Bijvoegsels* wordt gevonden.

Het is dus niet te verwonderen, dat in de volgende jaren opnieuw libellen werden geschreven door hen, wien het voornemen der Staten, den Prins van Oranje de grafelijke waardigheid op te dragen, mishaaide, waarover in de jaren 1583 en '84 veel voorviel. De plotselinge en zeer droeve dood des Prinszen maakte hieraan een einde. Intusschen had prins WILLEM op 8 Februari 1583 te Middelburg een breedvoerige ordonnantie, betreffende de inrichting der politie in Zeeland, uitgevaardigd, waarvan het 36ste art. voor dat gewest hetzelfde vaststelt, wat de ordonnantie van 20 December 1581 voor Holland had bepaald ¹⁾.

Deze ordonnantie schijnt althans gedurende eenigen tijd in Zeeland van kracht te zijn geweest; in Holland was dit het geval niet, want op den 21sten November 1584 verscheen een plakkaat der Staten van dat gewest, waarbij dezelfde bepalingen, die de Prins een jaar te voren had vastgesteld, werden herhaald ²⁾.

Op den datum van 3 Augustus 1588 treffen wij een plakkaat aan van de Staten van Utrecht, waarbij zij — na niet alleen te hebben kenbaar gemaakt, dat ELISABETH, Koningin van Engeland, beleedigd was geworden door de in die provincie in druk verschenen verzonnen artikelen van een voorgewend tusschen haar en de Koningin van Spanje gesloten verbond, maar tevens het groote belang hadden doen uitkomen, dat ELISABETH ons vaderland goed gezind was — openlijk bekend maken, dat zij den aanbrengrer van den auteur dier artikelen f1000 zouden schenken. „Ordonneerende voorts den Procureur-Generaal van den Hove, enz. enz. informatie te nemen tegen de uitgevers of uitstroijers van dien, en tegen dezelve te procederen, als tegen openbare muitmakers en verraders van den Lande” ³⁾.

Uit de verspreiding van die artikelen blijkt, dat de haat

1) Zie art. 36 bij WILTENS, I, 713 v. De geheele ordonnantie, bl. 702—715; Gr. Placaat-Boek, I, 350 vv. Met een enkel woord bij DE GIJSELAAR, t. a. p. bl. 52 v.

2) Ziede boven aangehaalde plaats (blz. 100, noot 1) en DE GIJSELAAR, bl. 53 v.

3) VAN DE WATER, Groot Utrechts Placaatboek, Dl. I, bl. 732 v.

tegen den Engelschen Gouverneur, den Graaf van LEYCESTER, met den dag toenam, maar dat de magistraat van Utrecht ELISABETH ten hoogste eerde, door wier vriend LEYCESTER die magistraat in de regeering was bevestigd. Na diens dood in September van evengenoemd jaar werd de regeering terstond veranderd ¹⁾).

Volgt het plakkaat van 9 Maart 1589, uitgegaan van „de Ridderschap, Edelen en Steden van Holland en Westfriesland, representerende de Staten dier Landen”, waarbij het voorgaande andermaal werd bekrachtigd, met verzwareing echter van de straffen, om het kwaad des te beter te voorkomen. Indien de boekdrukkers verzuimen hun naam, woonplaats enz. te vermelden, beloopt zij een boete „voor de eerste reis van 100 ponden, van 40 grooten het pond (d. i. $\frac{1}{100}$) en van verbeurte der exemplaren; voor de tweede reis 200 zulke ponden en verbeurte der exemplaren; voor de derde reis 300, en bannissement uit voorsz. landen voor 10 jaren”. Voorts, zoo de boekdrukkers verzuimen den voorgeschreven eed te zweren, „de poene van telken maand na voorschr. bepaalden tijd (10 April van dit jaar) te verbeuren 100 ₧” ²⁾).

In Mei 1591 werd in 's-Gravenhage door de Ridderschap, Edelen en Steden van Holland en West-Friesland een concept van een kerkelijke ordonnantie vastgesteld, waarvan art. 39 verbiedt ³⁾ „te drukken eenige boeken, liedekens, refereinen enz., strekkende tot Godes lasteringe, beroerte, openbare ergernis of anders met de gewone eerbaarheid strijdende”. Behalve andere bepalingen, aan de ordonnantie van 20 December 1581 ontleend, wordt er eindelijk deze aan toegevoegd: „dat voorts niemand eenige Theologische boeken zal mogen laten uitgaan, zonder hetzelfde eerst te hebben laten visiteren, bij eenigen bij ons daartoe te committeren.”

Op den 2den Mei 1599 verklaren Prins MAURITS en de

1) WAGENAAR, Vaderl. Historie, Dl. VIII, bl. 297—299.

2) Gr. Placaat-Boek. I, 214; WILTENS, I, 395; DE GIJSELAAR, bl. 54.

3) WILTENS, II, bl. 268 v. De geheele ordonnantie, bl. 256—269, die op 22 September 1615 eerst verscheen, nadat zij uit de *Resolutiën* van de Staten van Holland openbaar was gemaakt.

Staten van Utrecht, na te hebben bespeurd, dat de Spanjaarden voortdurend bezig waren met het stichten van tweedracht tusschen de Provinciën en het opzetten der burgers tegen den magistraat: „Wij verbieden ernstelijk alle ingezetenen der Stad, Steden en Lande van Utrecht, — eenige paskwillen ¹⁾ of libellen te verstrooijen — tegen de Overigheden, Staten en Magistraten, — op poene, dat de contraventeurs aan den lijve of anderszins zullen worden gestraft naar exigentie van zaken” ²⁾. — Gaan wij tot de volgende eeuw over.

De Stadhouders en gezegde Staten verkondigden twee jaren later, nadat opnieuw oproerige geschriften te Amersfoort waren aangeplakt, bij ordonnantie van 25 Maart 1601: „dat daar de auteurs behooren gestraft te worden, wij een ieder die hiervan kennis heeft, bevelen dit den Officier van Amersfoort aan te brengen, op poene dat zoo naderhand iemand bevonden wordt van het uitgeven en strooijen dier paskwillen kennis gehad, en verzwegen te hebben, gestraft zal worden als fauteur en medehelper” ³⁾.

Een ordonnantie van den Magistraat van Utrecht van 26 Februari 1605, verbiedt: „eenige fameuse paskwillen, liedekens, enz. in het licht te brengen — en te verspreiden, — op poene van telken reize te verbeuren f 25.—, $\frac{1}{3}$ voor den Officier, $\frac{1}{3}$ voor den aanbrengrer, en $\frac{1}{3}$ voor den armen” (hier wordt, voor zooveel ons bekend, voor 't eerst op dit stuk van de *armen* melding gemaakt, die in 't vervolg meermalen zullen voorkomen) „en daarenboven arbitrair gecorrigeerd te worden tot discretie van den Gerechte” ⁴⁾. Den 18 October 1610 werd in een nieuw plakkaat de straf nog verscherpt: „op poene van als calumniateurs, oproerigen en perturbateurs van de gemeene lands ruste, terstond zonder eenige conniventie of verdrag openbaar aan den lijve gestraft te worden anderen ten exempel” ⁵⁾. De overheid toch werd voortdurend met paskwillen vervolgd, wier auteurs in 't minst niet waren ingenomen met de

1) Hier voor 't eerst aldus genoemd in een plakkaat na 1581.

2) VAN DE WATER, Utrechts Placaat-Boek, I, bl. 733 v. — 3) Aldaar 734.

4) VAN DE WATER, t. a. p. III, bl. 425.

5) VAN DE WATER, t. a. p., III, bl. 426.

daar weinige maanden vroeger voorgevallen verandering der regeering ¹⁾).

De hernieuwing van de plakATEN in de jaren 1581, '84 en '89 door de Staten van Holland, of door den Prins van Oranje uitgevaardigd kwam den Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden noodzakelijk voor. Want terwijl hier levendig werd beraadslaagd over het sluiten van een twaalfjarigen wapenstilstand met Spanje, gaven velen, die voor vrede beducht waren, paskwillen en ontelbare naamlooze geschriften in 't licht, waarin zij de noodlottige gevolgen, die daaruit voor de Republiek van de zijde van Spanje zouden voortvloeien, aantoonde, en deden uitkomen hoe weinig de Spanjaard te vertrouwen was en welke listige gezanten, als verspieters, PHILIPS III herwaarts had gezonden; waarover men WAGENAAR kan naslaan ²⁾). Op den 27sten Augustus 1608 herhaalden de Staten-Generaal in 't kort den inhoud der vorige plakATEN, daarbij inzonderheid verbiedende: „eenige libellen, enz. te drukken, enz, waarbij niet alleen van den staat en regering van 's Lands zaken, maar ook van de Koningen, dezer Landen gealliëerden of vrienden, vermaand (*melding gemaakt*) wordt, zonder permissie van hunne wettige Overheid, en stellende buiten op den auteur en drukker met vollen naam, en plaats van het drukken, mitsgaders de permissie-acte in den omslag van het eerste blad, op poene van f 300 telken reis, en verdere straffen, als na gemeene rechten en voorgaande plakATEN — zijn gestatuëerd” ³⁾).

Dit alles werkte echter weinig uit, aangezien het met de vrijheid strijdig werd geacht, een scherp onderzoek naar de schrijvers en verspreiders dier geschriften in te stellen ⁴⁾).

1) Zie WAGENAAR, Vaderl. Historie, X, bl. 25—33; over de libellen zelf spreekt hij met een enkel woord op bl. 31.

2) Vaderl. Historie, IX, 373 v.

3) Gr. Placaat-Boek, I, 438; WILTENS, I, 399; DE GIJSELAAR, bl. 54 v.

4) Zie WAGENAAR, IX, bl. 373. — Er werd door de Staten van Gelderland in 1608 een koperen legpenning geslagen op 't vergeefs verbieden der paskwillen, met het motto: *nil penna, sed uers.* — Zie VAN LOON, Nederl. Historiepenningen, II, 39,

Desniettenstaande ging er van de Staten-Generaal op den 7den Juli 1615 een nieuw plakkaat uit nopens de libellen en de rechten der boekdrukkers, dat na eenig tijdsverloop door dergelijke plakkaten, van 22 December 1618, 16 Januari 1621, 3 October 1639 en 20 November 1646, werd opgevolgd, die wij wegens het gering verschil van inhoud allen tegelijk vermelden. In den aanhef beklagen zich de Staten-Generaal over in verschillende talen geschreven libellen, waarin Kerkelijke en Staatszaken behandeld en waardoor met onze Republiek bevriende Vorsten beleedigd worden (in 't plakkaat van 1639 wordt de Koning van Engeland in 't bijzonder genoemd). Daarin worden opnieuw libellen, enz. enz. verboden ¹⁾, met verhooging allengs der boeten, nl.: „verbeurte van dezelve boekskens, enz. en 100 ponden volgens het plakkaat van 1615 (200 *bij dat van 1618*) „voor de 1ste reis, maar voor de 2de dubbele boete, en arbitraire correctie, en daarenboven nog gestraft te worden aan den lijve, naar gelegenheid en vereisch der zaken” (en sedert 1618 „zoowel van den auteur, drukker, als uitgever, en distributeur, en verkooper.”) — Sedert 1621 bestond de straf, behalve verbeurdverklaring, in een boete van 300 pond en arbitraire correctie voor de 1ste reis, dubbele boete en daarenboven straf naar gelegenheid van zaken voor de 2de, zoo wel van den auteur, enz. — Wat daarin op de boekdrukkers slaat is nagenoeg hetzelfde, wat het plakkaat van 1581 dienaangaande bepaalt; echter wordt hun hier verboden: „iets te drukken tenzij eerst bij *Gecommitteerde Raden, of Gedeputeerde Staten der respective Provincien*

1) In 't plakkaat van 1618 wordt ook de uitgave van de Acta der Dordsche Synode verboden, voor dat die op openbaar gezag het licht mocht zien en de Staten daartoe privilege hadden verleend. Dit verbod wordt afzonderlijk herhaald in het plakkaat der Staten-Generaal van 16 Mei 1619: „op verbeurte van alle exemplaren, en eene poene van f 6 voor ieder exempl., een derde voor den calangerenden Officier, een derde voor de Armen, en een derde voor de Scriben van voorsz. Synode, en daarenboven arbitraire correctie en straf voor hen die zoodanige exempl. in deze Vereenigde Nederlanden verkoopen en brengen zullen.” — Gr. Placaat-Boek, I, 461; WILTENS, I 428.

of de in de respective steden daartoe geautoriseerden, gevisiteerd en toegelaten: en zullen alle Boekdruckers gehouden zijn den exemplaar origineel te houden van alle boeken en acten, die zij zullen drukken, en hetzelfde aan Gecommitteerde Raden of Gedeputeerde Staten der Provincie over te zenden, eer eenige van dien uitgegeven of verkocht zullen mogen worden." Overigens worden op de boekdruckers, die nalaten hun naam, woonplaats, enz. op te geven en den gevorderden eed verzuimen te doen, de straffen bij het plakkaat van 1589 bepaald, van toepassing verklaard ¹⁾. — De oorzaak van de uitvaardiging dier plakaten, inzonderheid van die van 1618 en 1621, schijnt te moeten worden gezocht in de libellen, die naar aanleiding der Kerkelijke en Staatkundige onlusten, welke toen ter tijde het vaderland deerlijk teisterden en verscheurden, het licht zagen. — Het plakkaat van 3 October 1639 had zijn oorsprong te wijten aan de geschriften, die in ons land uitkwamen tegen KAREL I, Koning van Engeland. Daarin toch werd die Vorst gelaakt wegens het verleen van hulp en toevlucht aan een sterke Spaansche vloot, die onze TROMP desniettemin den 21sten derzelfde maand een zware nederlaag toebreacht ²⁾. Ik meen, dat men door de libellen, die tegen het einde van 1646

1) Gr. Placaat-Boek. I, 439; WILTENS, I, 403.

2) Van het plakkaat van 1639 maakt ook bijzondere melding MARTINUS SCHOOCKIUS in zijn werk, getiteld: *Belgium Foederatum*, en aldaar L. VII, c. 21, *de Bibliopolis, Bibliopesis, Typographis*, p. 207 sq.; hij laat daarop volgen: „Zoo eenige wet voorwaar in Nederland overtreden wordt, dan is het, helaas, juist het plakkaat van 1639, dat door slordige toepassing veelvuldig wordt geschonden, terwijl de boekdruckers bij voorkeur in 't licht geven, wat der menschen nieuwsgierigheid verlangt." Aldus uitlet SCHOOCKIUS zich in 't midden der 17de eeuw. Toen eenige jaren daarna hetzelfde plakkaat in zijn geheel werd geminacht (echter niet voor zoover het KAREL I betrof) vaardigde het Hof van Holland, waarvan de Stadhouder FREDERIK HENDRIK Voorzitter was, den 18^{den} October 1646 namens dien Vorst een plakkaat uit, waarbij allen „en speciaal allen Druckers en Boekverkoopters" werd bevolen het plakkaat van 1639 te gehoorzamen, „gemerkt wij gemeend (*van meening*) zijn hetzelfde in allen deele strict te maintainen en tegen de overtreders te procederen." Gr. Placaat-Boek I, 453; WILTENS, I, 420.

werden verspreid en waartegen het plakkaat der Algemeene Staten, later een ander door het Hof van Holland werd uitgevaardigd, heeft trachten te bewerken den begonnen vredehandel met Spanje af te breken en te doen mislukken.

Na de behandeling van de vijf plakkatén door de Generale Staten uitgevaardigd, die in vele opzichten onderling overeenkomen, keeren wij terug tot het jaar 1618, waarin wij eerst een ander plakkaat ontmoeten betreffende de libellen en de rechten der boekdrukkers, dat den 19^{den} Juni 1618 van de Staten van Holland en West-Friesland uitging ¹⁾. Het stemt geheel en al met het plakkaat der Algemeene Staten van 1615 overeen. De aanleiding er toe moet wederom in de staatkundige troebelen worden gezocht, die toen ons vaderland verdeelden. Het plakkaat van 22 December 1618 bespraken wij zooeven bij het jaar 1615. Nu volgt dat van 17 Maart 1619, waarbij de Stadhouder MAURITS en de Staten van Utrecht opnieuw „het uitstrooijen, uitgeven of mededeelen van fameuse schriften, libellen, en paskwillen — allen in- en opgezetenen der Stad, Steden en Lande van Utrecht zijn verbiedende, verklarende, dat zoo wie allereerst eenig paskwil mogt vinden, — 't zelve dadelijk verscheuren zal — op poene van zelve gehouden te worden den principalen auteur, en dus civil en arbitrair gestraft te worden na gelegenheid van zaken” ²⁾.

Het ontstaan van dit plakkaat moet in de onrustige tijdsomstandigheden, waarin de Republiek verkeerde, worden gezocht. Daar in dat stuk worden verboden de libellen, geschreven „tegen de wettige regering van 't Land en verscheidene personen dezelve bekleedende,” en aangezien MAURITS zelf het met de Staten der Provincie Utrecht gezamenlijk deed verschijnen (gelijk dikwijls het geval was), schijnen die „fameuse schriften” in de eerste plaats den Oranjevorst zelve te hebben betroffen. — Het plakkaat der Staten-

1) Gr. Placaat-Boek. I, 451; WILTENS, I, 417; DE GIJSELAAR, p. 55 sq., die het ten onrechte tot het jaar 1614 terugbrengt.

2) VAN DE WATER, Dl. I, bl. 734 v.

Generaal van 16 Mei 1619 en dat van 16 Januari 1621 bespraken wij reeds boven.

Den 8sten Maart 1623 werd te Amsterdam een ordonantie afgelezen, waarin, naar aanleiding van een paskwil, dat de hevigste lastertaal tegen den Prins bevatte, de magistraat der stad een belooning uitloofde voor dengene, die den auteur en den drukker van het schotschrift zou hebben aangeduid, en op het voetspoor van het plakkaat van 1621 het volgende bepaalde: „Wij verbieden binnen deze stede te maken, drukken, elders gedrukt en gemaakt daarin te brengen, te verkoopen, strooijen en omtedragen eenige ergerlijke, oproerige en schandaleuse boekskens, nieuwmaren, liedekens — op pene in de placaten begrepen. En ter beter onderhouding hiervan verbieden mijne Heeren van den Gerechte verder alle Boekverkoopers binnen dezelve stede iets in druk uitgegeven, waarbij de wettige regering getaxeerd, de Kerk geschandaliseerd of de gemeene ruste getroubleerd wordt, ten zij hetzelfde te voren voorsz. Heeren vertoond, bij dezelve gevisiteerd en geapprobeerd zal zijn, op pene mede in voorsz. Placcaat uitgedrukt, $\frac{1}{3}$ voor den executerenden Officier, $\frac{1}{3}$ voor den aanbrenger, en $\frac{1}{3}$ voor de Stad” ¹⁾).

Een Keur der stad Leiden, van 19 Mei van hetzelfde jaar, verbiedt: „dat niemand, alhier geene vaste woonplaats hebbende, en tot het poorterrecht niet zijnde geadmitteerd, buiten dezer stede vrije jaarmarkten, met eenige boeken, printen, kaarten en 't geen tot de Boekverkoopers nering gehoorig is, publiek zal mogen voorstaan, om dezelve te verkoopen: dat mede niemand met eenige nieuwmaren, liedekens, enz. zal mogen omloopen — ten zij burger hier zijnde, en daarenboven consent van den Officier of een uit de Burgemeesteren daartoe verkregen hebbende” ²⁾).

Nu volgt het plakkaat den 4den Mei 1624 door de Staten-Generaal uitgevaardigd, waarin met uitbreiding der

1) Handvesten der stad Amstelredam, bl. 570 v.

2) Keuren der Stadt Leyden, Amst. 1657, bl. 17.

bepalingen betreffende de paskwillen in 1615, 1618 en 1621 vastgesteld, wordt bevolen: „dat alle Boekdruckers, Boekverkoopers, — aan dewelke eenige boeken, fameuse libellen, enz. gezonden worden — om te verkoopen, te vereeren (waardoor de zenders hunne kwade praktijken een tijd lang zoeken bedekt te houden, *luidens den aanhef er van*) en te distribueeren — dezelve aanstonds zullen brengen aan den Officier of Magistraat hunner woonplaats, of daar zij die zullen ontvangen, zonder dezelve — te mogen verkoopen, op poene dat zij voor auteurs van dien gehouden en als dezelve gestraft zullen worden” ¹⁾.

Het eerste plakkaat van de Provinciale Staten van Friesland, dat wij hebben kunnen vinden, is van den 29sten November 1634. Het handelt over de fameuse libellen, die ook in dat gewest waren verspreid, en waarin zijn Overheid bij de onderdanen der Republiek zelve worden verdacht gemaakt, tot groote vreugde van de vrienden van Spanje en de haters onzer Republiek. De Staten beloven daarin te zullen geven „200 Rijksdaalders aan den aangever, en impunitieit, zoo de aanbrenger medepligtig is” ²⁾. Ons komt het voor dat die straffeloosheid voor dat geval ongepast is. Want zoo de auteur zelf zich tot den rechter begeeft en verklaart de eenige schuldige te zijn, is hij terstond vrij van strafen kan voortgaan met het schrijven van verderfelijke stukken, terwijl geen vermeerdering van straf in geval van herhaling van misdrijf wordt bepaald.

Den 16den April 1639 verscheen te Amsterdam een nieuwe ordonnantie tegen de paskwillen. Behalve deze wordt ook verboden „te drukken of ook in andere Koningrijken en Landen te zenden, eenige schriften, andere Koningen en Potentaten, vrienden en gealliëerden van dezen Staat betreffende, of derzelver Politieke of Ecclesiastieke regering rakende”, onder bedreiging der straffen bij het plakkaat der

1) Gr. Placaat-Boek, I, 445; WILTENS, I, 408.

2) THOR SCHWARTZENBERG, Gr. Placaat- en Charterboek van Vriesland, Dl. V, bl. 367.

Staten-Generaal van 1621 uitgedrukt en bijvoeging eener belooning van *f* 300 voor hem, die de schrijvers aanbrengt; „en die den Drukker derzelve zal hebben aangebragt, zal vereerd worden met *f* 100 en zullen hunne namen geheim gehouden worden” ¹⁾. Deze ordonnantie zoowel als het plakkaat der Staten-Generaal schijnt op de betrekking met Engeland te slaan. — Dat door laatstgenoemd College den 3den October 1639 uitgevaardigd, hebben wij boven reeds vermeld.

Den 22sten Februari 1642 verboden „Schout, Burgemeesteren, Schepenen en Regeerders van 's Gravenhage aan alle Boekdruckers alhier, dat zij zich niet vervorderen zullen eenige nieuwe Boeken of nieuwigheden te drukken, of van buiten komende aantenemen, zonder die alvorens aan de Magistraat aangegeven en vertoond te hebben, op poene in het plakkaat (*waarschijnlijk wordt dat van 3 October 1639 en voorgaande bedoeld*) begrepen” ²⁾.

Den 16den October 1642 werd op last van de Staten van Zeeland een plakkaat uitgegeven betreffende de kerkelijke zaken, waarop wij later bij het jaar 1651 zullen terugkomen.

Op 29 November 1644 herhaling van wege de Staten-Generaal, van „derzelver placaat” van 3 October 1639 ³⁾.

1) Handvesten der stad Amstelredam, bl. 571.

2) Keuren en Ordonnantiën van 's Gravenhage. 's Gravenh. 1735, 4to, bl. 38 v.

3) Gr. Placaat-Boek, I, 439—444. — A° 1642 en het jaar te voren rezen er aan de Utrechtsche Academie twist en verdeeldheid over het nieuwe, door HENRICUS REGIUS aan die Hoogeschool tegen G. VOETIUS geleeraard wijsgeerige systeem van CARTESIUS (DESCARTES.). De Academische Senaat, het onbetamelijk achtende, dat de corollaria of de Theses der Professorum. door het uitgeven van libellen, 't zij door hunne ambtgenooten, hetzij door anderen, wie dan ook, werden bestreden, lokte de volgende ordonnantie uit bij den stedelijken magistraat: „De Vroedschap der Stad Utrecht intendiceert en verbiedt bij dezen allen Boekdruckers, wonende binnen deze Stad en vrijheid van dien, te drukken eenige boeken of geschriften tegen theses en corollaria, bij de H.H. Professoren of Studenten op de Academie alhier, om te disputeren voorgesteld; gelijk ook verboden wordt allen Boekverkoopers alhier, eenige zoodanige boekskens of geschriften hier of elders gedrukt, te veilen of verkoopen; alles op verbeurte van *f* 100, en de exemplaren, boven arbitrale correctie: blijvende voorgaande placaten tegen het inbrengen,

Van het jaar 1646 bestaan twee plakكاتen, het een van het Hof van Holland, van 18 October, het andere van de Staten-Generaal van 20 November, waarvan boven bij het jaar 1615 melding is gemaakt.

Den 31sten Juli 1648 kondigden Burgemeesteren en Schepenen van Amsterdam een willekeur af: „Bevindende”, zeggen zij daar, „dat men in kleynachting harer voorg. Keuren, met Liedekens, gedrukte nieuwe maren, Printen, Boecxkens en diergel., en zulks zelfs op bruggen en publieke plaatsen bij de straat omloopt, of anders in winkels dezelve voorstaat. Soo ordonneren HEd., dat niemand zich onderwinde, met eenige zoodanige liedekens, refreynen, printen, nieuwmaren, enz. bij de straat om te loopen op verbeurte van dezelve, en *f* 6 voor de 1ste, en *f* 12 voor de 2de maal achterhaald wezende, en voor de 3de maal arbitralijk gecorrigeerd te worden; $\frac{1}{3}$ tot profyt van den Heer, $\frac{1}{3}$ voor den aanbrengrer, $\frac{1}{3}$ voor 's Heeren dienaars” 1).

Ten gevolge van het in 1649 opnieuw verspreiden te Amsterdam van schotschriften wegens den gewelddadigen dood van den Engelschen Resident J. DORESLAER 2) werden de stedelijke keuren aldaar hernieuwd, op een straf „van *f* 25 voor de eerste maal, zoowel bij den maker als de verkoopers te verbeuren, en daarenboven, dat de Boekverkoopers, die bevonden zullen worden eenige Paskwillen of fameuse Libellen verkocht of voorgehangen te hebben, in 6 weken hunne nering niet zullen mogen doen; en dat die voor de tweede maal deze Keure overtreden, gestraft zullen worden tot discretie van den Heeren van den Gerechte, en dit onverminderd de vorige Keuren” 3).

In de Keur van 2 October van hetzelfde jaar beklaagt de Magistraat van Amsterdam zich, dat dagelijks „verscheidene Geschriften, Libellen, en nieuwe tijdingen, vervattende zaken,

drukken of strooijen van allerhanden ergerlijke en seditieuse boekskens, enz. in vigeur; waarnaar een iegelijk hem voorts zal hebben te reguleren op pene als in dezelve. Actum d. 12 Aug. 1642. (ondert.) J. v. NIJPOORT”.

1) Uit het oorspronkelijk gedrukte stuk, voorhanden in het Archief van het Amsterd. Boekverk. gild.

2) Zie WAGENAAR, Vaderl. Historie, XII, 36.

3) Handvesten van Amstelredam, t. a. p.

die bij de regering van dezen Staat of de leden van dien zouden zijn verhandeld, en die volgens de ordre der goede regering geheim behooren te blijven;" weshalve zij allen verbieden „binnen deze stad en jurisdictie van dien, eenige Resolutiën, Missive, Acte, enz. te drukken, voortehangen, te venten of te verkoopen, — op verbeurte van 't gedrukte, en sluiting en interdictie van hun winkel en nering voor den tijd van eene maand, boven arbitrale correctie voor de eerste maal, onverminderd de vorige Placcaten en Keuren tegen fameuse Libellen, en uitgevers, drukkers en strooijers van dien" ¹⁾).

Ik vermoed, dat hier worden bedoeld de geschriften, die handelden over de oneenigheden, welke reeds in 1649 tusschen de stad Amsterdam, de Staten van Holland en den Stadhouder waren ontstaan.

Bij den aanvang van 1650, op 17 Januari, zag een plakkaat het licht, waarvan de oorsprong opnieuw moet gezocht worden in de menigte van libellen, waarin Koningen, en Vorsten, en Staten beleedigd en van de Vereenigde Nederlanden afkeerig gemaakt werden, welk feit, volgens het bewerken van de Staten van Holland en West-Friesland in den aanhef van het stuk, voor de Republiek nadeelige gevolgen zou kunnen hebben. Zij verbieden daarbij nogmaals „alle dezelve Libellen, Gedichten, Tractaten of andere dergelijke Geschriften, en daarenboven op boete van f 500, te verbeuren bij de Auteurs, Schrijvers, Drukkers, Uitgevers, Verkoopers, Strooijers en Omdragers derzelve, en arbitraire straf voor de eerste reize;" voorts voor de 2de reize, als in het plakkaat der Staten-Generaal van 1621; eindelijk: „De ontdekker van de Auteurs, Drukkers, Zetters of Drukkersknechts van voorschr. ergerlijke Geschriften, zullen beloond worden, als naar gelegenheid van zaken zal bevonden worden te behooren" ²⁾). Het komt ons, met het oog op het daarmede verbonden verbod van het geschrift van een ongenoemden (den zeer

1) Handvesten van Amstelredam, bl. 1044.

2) Gr. Placaat-Boek, I, 455; WILTENS, I, 421; DE GJUSELAAR, bl. 57.

vermaarden SALMASIUS) getiteld: Defensio regio pro CAROLO I, voor, dat de Staten zich voor Engeland wilden in acht nemen.

Nu volgt een plakkaat van de Staten-Generaal van 4 Januari 1651, waarin wederom klachten worden geuit over beleediging van naburige Vorsten en hunne Ministers, over het uitgeven zonder privilege van openbare akten van deze Republiek, vergezeld van opmerkingen van bijzondere personen. Zij verklaren voorts „de Auteurs, Drukkers en andere Uitgevers, Verkoopers en Verspreiders van voorn. Geschriften, mitsgaders van voorschr. Propositieën, Verbalen, Resolutieën en andere Acten, Staats- en Regeringszaken betreffende, strafbaar aan den lijve, tot alle plaatsen en tijden, waar zij zullen kunnen worden bekomen, achterhaald en geattrapeerd”. Tegen hen, die fameuse libellen tegen buitenlandsche Vorsten schrijven of uitgeven, wordt nu als straf bepaald, „voor de eerste reis van verbeurte derzelve, en f 1000 en arbitrale correctie”; de overige strafbepalingen zijn aan die van het plakkaat van 1621 gelijk. Voorts bevelen zij om des te beter het voorgestelde doel te bereiken: „Dat alle Boekdrukkers — hetzij buiten of binnen de Steden dezer geuniëerde Provinciën gezeten of woonachtig, of ook namaals mogende komen te wonen, hunne Personen, en de plaats hunner residentie en onthouding, in welke zij hunne perssen hebben aangesteld, binnen den tijd van 3 dagen na publicatie dezes en successivelijk, van hunne verhuizing aan hunne respective Overigheid zullen aangeven en laten aantekenen, op poene van interdictie hunnes handswerks binnen deze Landen, verbeurte van hunne perssen en drukgereedschap, — en eene poene van f 300. — Ordonneren voorts aan alle Magistraten, dat zij voor zich zullen ontbieden alle Boekbinders en Boekverkoopers, en ze onder handtasting verplichten, geene zoodanige Libellen, enz. te aanvaarden, direct of indirect, door die van hun huisgezin, winkeldienaars, enz., maar dat zij ze aanstonds — zullen leveren in handen van gemelde Overigheid (gelijk in het plakkaat der Staten-Generaal van 1624) op poene dat die contrarie be-

vonden zullen gedaan, en nog eenige der voorschr. Exempl. onder zich te hebben, dezelve hen niet alleen afgenomen, maar zij zelfs gehouden zullen worden voor auteurs, drukkers en uitstrooijers van dien, en daarover metter daad in apprehensie gesteld, om tot volkomene achterhaling van die genen, daar meer aan schuldig mogen zijn, scherpelijk ondervraagd en zoo lang ingepalmd te worden, tot dat ze uitgevonden zullen zijn, als wanneer tegen de inventeurs, auteurs, veilders en omdragers van alle te voren verboden drukken tot executie dezer en voorg. Placcaten zal geprocedeerd worden met alle vigueur van justitie, zonder eenige conniventie, en dat alles boven verbod van hunne winkelnering, zoo zij eenige mogen doen"; met de gebruikelijke verdeeling van al de boeten in drie deelen ¹⁾). Het ware te wenschen geweest, dat al die bepalingen het aanhoudend insluipend kwaad hadden kunnen voorkomen.

Wij moeten den blik op andere onderwerpen vestigen en gaan over tot de behandeling van een reeks van verordeningen, die de kerkelijke zaken betreffen. De sekte der *Socinianen*, die allerlei verkeerde leeringen verkondigde en de ware Christelijke leer door valsche en goddelooze meeningen en dogma's poogde te bederven, was, na tot nog toe met name in Polen te zijn toegelaten, allengs ook in de Vereenigde Nederlanden binnengeslopen, zoodat tegen het midden der 17de eeuw zeer vele hunner geschriften hier te lande zelfs werden uitgegeven, terwijl hun gezag in Polen hoe langer hoe meer verminderde en zij ten laatste in 1660 als ketters uit dat Rijk ten strengste werden geweerd.

Hoe meer echter die sekte intusschen in de Vereenigde Nederlanden bekend raakte, des te duidelijker zagen de Staten in, dat de Sociniaansche leerstellingen geenszins met de ware en onvervalschte Christelijke leer, die de Gereformeerden in ons land beleden, konden samengaan; vandaar dat zij in de verschillende gewesten op onderscheiden wijzen de uitgave hunner boeken zoowel als hunne personen en

1) Gr. Placaat-Boek, I, 445; WILTENS, I, 410.

kinderen meenden te moeten weren en zware straffen tegen de overtreding der plakATEN vaststellen. Het oudste plakkaat, in het midden der 17de eeuw tegen hen uitgevaardigd, is van den 22sten Maart 1651, waarbij de Staten van Zeeland ¹⁾ verbieden: „dat niemand eenige Godslasterlijke Sociniaansche boeken en geschriften, of andere, behelzende kettersche en ergerlijke opinien, hier in deze Provincie zal vermogen te brengen, te drukken, of te laten uitgaan, ook niet koopen of verkoopen, op verbeurte derzelve, en op boete van *f* 100 voor de eerste reis, en voor de tweede *f* 200 en arbitrale correctie naar gelegenheid van zaken: — dat ook geene der voorschr. boeken of schriften zullen uitgegeven, verkocht of gekocht worden, al waren die zelfs daarnevens wederlegd, ten zij alvorens bij de Classen dezer Provincie geapprobeerd, daarna bij ons speciaal toegelaten”, op dezelfde boeten, enz. als boven ²⁾. Dit en de daarop volgende plakATEN schijnen te zijn ontstaan uit de beraadslagingen, die waren gevoerd in de Groote Vergadering, welke in het begin van evengenoemd jaar in 's-Gravenhage was bijeengekomen. Op de klachten der afgevaardigden van sommige Provinciën over de met den dag toenemende macht en gezag der Roomsch-Katholieken en de uitgave van strijdschriften en Sociniaansche boeken, besloten al de gedeputeerden der Provinciën, ter vergadering vertegenwoordigd, bij plakkaat van 27 Januari 1651: „Dat de Staten der respective Provinciën, elke in den haren, zullen vast houden, en, met de magt van het Land, handhaven den waren Christ. Herv. Godsdienst; dat de Secten, die gesecludeerd zijn van de publieke protectie, en alleen gedoogd worden, gehouden zullen worden in goede orde en stilte, en dat de placaten tegen de Pausgezinden voor dezen geëmaneerd, zullen blijven in hun vigueur, en

1) Zij hadden den 16^{den} October 1642 bereids verboden, dat iemand boeken ten nadeele van den Gereformeerden godsdienst zou schrijven en verspreiden. — Gr. Placaat-Boek, I, 236; WILTENS, met een enkel woord, I, 428.

2) Gr. Placaat-Boek, I, 459 en IV, 1040; WILTENS, I, 426 en 497; DE GIJSELAAR, bl. 57 v.

ook strikt worden geëxecuteerd ¹⁾. Hetzelfde verbod hadden de Staten van Holland den 10den November 1579 laten uitgaan, om nl. „eenige Sociniaansche of Atheïstische boeken in te brengen, het zij dezelve wederlegd zijn, of niet, op boete van f 100 ²⁾. Want die geschriften schijnen de Staten toen reeds geërgerd te hebben, ofschoon de menigte en de gevaarlijke aard dier werken eerst in het midden der XVII^{de} eeuw alle perken te buiten waren gegaan.

De Staten van Holland, die de verderfelijke gevolgen van die leer zeer wel inzagen, vaardigden den 19den September 1653 een plakkaat uit, dat veel scherper was en veel strenger straffen tegen de overtreding inhield. Want behalve de strafbepaling tegen de verspreiding van Sociniaansche meeningen en tegen hen, die met dat doel vereenigingen oprichtten, bepaald, wordt daarin gezegd: „Verbiedende voorts wel expresselijk alle Boekdruckers en Boekverkoopers, eenige Sociniaansche boeken, als Godslasterlijk en pernicious, in wat taal het ook zou mogen zijn, hier te Lande te doen drukken, of elders gedrukt herwaarts over te brengen, of te verkoopen, op poene dat de geen, die eenige Exempl. van dezelve gedrukt of verkocht zal hebben, de drukker voor de eerste maal verbeuren zal, boven de opzegging van zijne nering, eene boete van f 3000, en de verkooper eene van f 1000, $\frac{1}{2}$ voor den Officier, $\frac{1}{2}$ voor de armen ³⁾ (een belooning voor den aanbrengrer mist men hier), en voor de tweede reis uit den Lande gebannen te zullen worden. Ordonnerende mede, dat alle Drukkers en Boekverkoopers, binnen drie dagen na de publicatie van deze, alle gedrukte en geschrevene Exempl. van zoodanige boeken zullen over-

1) Zie WAGENAAR, XII, 174 v.

2) Zoo zegt DE GIJSELAAR, bl. 52.

3) In de Plakaten van de Staten-Generaal, der Provinciale Staten en van het Sticht of in de Keuren van de Stad Utrecht, wordt *den armen* meestal een aandeel in de boeten toegelegd; een teeken van het medelijden, dat onze voorouders bezielde. Daarentegen vindt men in de Amsterdamsche keuren, die op ons onderwerp slaan, geen enkele maal van het verdeelen van boeten melding gemaakt.

brengen in handen van de Magistraat hunner woonplaats, om aldaar gesupprimeerd en bewaard te worden. En opdat dezelve te beter zouden mogen worden achterhaald, zullen alle Boekdruckers en Boekverkoopers, die verdacht zouden mogen zijn eenige dier Exempl. achter te houden, gehouden zijn ter manisse ¹⁾ van de Magistraat harer woonplaats, zich met eede te expurgeren, geene van dezelve onder zich, of verborgen te hebben, op poene bij weigering van den eed, te verbeuren voor de eerste maal / 100, en voor de tweede, opzegging en verbod van nering naar gelegenheid van zaken" ²⁾).

Nu volgt een Resolutie van de Staten van Holland, van den 14^{den} December 1654, waarbij aan de stedelijke overheden een strenge, krachtige en nauwlettende uitvoering van het plakkaat des vorigen jaars wordt bevolen, voor zoo veel elk hunner zulks het best met den Regeeringsvorm zijner stad zou meenen overeen te komen, terwijl dit aan het slot door de Staten er wordt bijgevoegd: „Dan wat belangt het stellen van politieke Visitatores Librorum, in de voorsz. Remonstrantie (bij de Gedeputeerden van de Zuid- en Noord-Hollandsche Synoden aan H. Ed. Gr. Mog. gedaan) mede gementioneerde, hebben H. E. Gr. Mog. geoordeeld, dat de praktijk van dien binnen deze Landen van zeer dangereuse gevolgen zoude wezen, en is derhalve dienaangaande, geresolveerd, dat voorsz. Magistraten bij de meergemelde te schrijvene missive, onder anderen mede gansch ernstig zullen worden verzocht en vermaand, tegen het drukken van schadelijke en verboden boeken, achtervolgende de geëmaneerde Plakkaten te voorzien, en voorts dienaangaande zoodanige nadere remediën te adhiberen, als dezelve zullen bevinden van de meeste efficacie te wezen" ³⁾. Buiten kijf duiden de Staten door die woorden de Spaansche,

1) *Maenisse, maeninghe*. KILIAAN: *monitus, admonitio*; dus beteekent het hier: op vermaan van den magistraat.

2) Gr. Placaat-Boek, II, 2405; WILTENS, I, 498.

3) Gr. Placaat-Boek, VII, 613; WILTENS, III, 278.

in ons land in zoo'n slechten roep staande *examineurs* aan, waarvan zij de invoering in 't minst niet geraden achtten, wellicht, en dan terecht, van oordeel, dat die het kwaad niet zouden genezen.

Voorts vinden wij een keur, van 23 Juli 1655, door den magistraat van Utrecht afgekondigd, handelende over dezelfde materie en met dezelfde strenge straffen bedreigende, als het plakkaat der Staten van Holland, van 19 September 1653 ¹⁾.

Die gewestelijke plakkatē troffen echter het beoogde doel niet en ook de Staten-Generaal achtten het noodzakelijk bij plakkaat van 10 Februari 1656 de Sociniaansche geschriften in de geheele Republiek der Vereenigde Nederlanden te verbieden, met bevel aan alle boekdrukkers en boekverkoopers, al de exemplaren in hun bezit spoedig aan den magistraat hunner woonplaats ter hand te stellen (gelijk in het plakkaat van 19 September 1653), „op poene van contrarie bevonden wordende gedaan te hebben, of daarvan in gebreke gebleven te zijn, daarover naar exigentie van zaken gecorrigeerd te worden” ²⁾. Dit plakkaat is echter veel minder streng dan dat van 19 September 1653.

Niettemin nam de menigte van die in Nederland ingevoerde boeken niet slechts met den dag toe, maar, wat meer is, werden, in weerwil van de zeer scherpe verordeningen der Staten van Holland, van het jaar 1653 en van de stad Utrecht, van 1655, de werken van Socinius en zijn aanhangers in een lijvig repertorium, *Bibliotheca Fratrum Polonorum* getiteld, hier te lande uitgegeven, als ware allen tegelijk in 1656, op verzonnen plaatsen en bij verdichte boekverkoopers, verschenen ³⁾. Deze handelwijze, al was zij den

1) VAN DE WATER, III, 431.

2) Gr. Placaat-Boek, II, 2427; WILTERS, I, 501; DE GIJSELAAR, 58; waar evenwel in plaats van 1656, 1665 staat.

3) Die Bibliotheca bevat de werken der Poolsche broeders in 5 deelen. CRELLII opera, T. 1, 2, 3 (Vol. I), Eleutheropoli (sumtibus Irenici) apud Irenaeum Philaethium. — CRELLII opera, T. 4. (Vol. II), Irenopoli zonder naam van drukker. — SLICHTINGII opera, T. 1, 2. (Vol. III), Irenopoli apud

Staten stellig niet aangenaam noch welgevallig, aangezien de wet daardoor heimelijk ontdoken werd, kon toch op grond van de tot hertoe bestaande wettelijke bepalingen door hen niet worden gestraft, aangezien het zelfs iederen boekverkooper vrij stond, boeken zonder den naam van den boekhandelaar of van de plaats der uitgave 't licht te doen zien, mits zij geen laster of beledigingen bevatten, en daar de uitgevers, zoo zij onder verdichte namen optraden, zelfs van die vergunning geen gebruik maakten, konden de Staten hen op geenerlei wijze vervolgen. Dergelijke boeken waren steeds in den handel en te koop, hoewel, behalve de reeds genoemde, nog andere vrij strenge plakaten door de Staten, in de jaren 1659, '60, '74 en '78 werden uitgevaardigd, welke getuigden van den wil van die collegiën om bedoelde geschriften te vuur en te zwaard uit de Nederlanden te weren, al misten hunne pogingen ook den gewenschten uitlag.

Twee dagen voor het plakkaat, in de laatste plaats vermeld, den 8sten Februari 1656, werd door den magistraat der stad Utrecht een keur afgekondigd, waarbij hij verbiedt, „eenige ergerlijke, seditieuse of schandaleuse boekskens, enz. enz., rakende zoowel Politieke als Ecclesiastieke personen en zaken of derzelver regering, — in eenigerhande talen te maken, binnen voorsch. stad te

Iren. Philalethium. — WOLZOGENII opera, T. 1, 2. (Vol. II.) Irenop. zonder naam. — De werken van SOCINUS zelf, T. 1, 2. (Vol V.) Irenop. zonder naam. — Zij werden zekerlijk te *Amsterdam* gedrukt, want het is juist de letter der *Typi Blasiani*. En het is niet vreemd, tusschen 1650 en 1670 de Socinianen zoo beschermd te zien; toen toch zat aan het roer van Staat JAN DE WITT, en dat hij juist niet voor de leer van strikte rechtzinnigheid en meer Arminiaan was, de ware, zuivere Theologanten, zoowel Predikanten, als Professoren, daarentegen altijd sterk Prinsgezind waren, is een feit, dat uit de geschiedenis blijkt. (Aanteekening van H. W. T(EDMAN).

Die verzameling, schoon zij soms ook in 7, 8, 9 of 10 deelen vervat voorkomt, is echter, als zij de werken van de vier genoemde auteurs inhoudt, geheel compleet. De uiteenlopende verdeling hangt geheel af van het inbinden. Bij de collectie behoort ook: PRZICOVIUS, Cogitationes Sacrae; Eleutherop. A°. salutis, 1692, in zeer groot formaat, zonder naam van den drukker.

brengeu, te drukken, te doen drukken, of in druk of geschrifte te laten uitgaan, te verkoopen of strooijen op poene van *f* 600, zoo wel voor den auteur, drukker, als uitgever, distributeur en verkooper, en bovendien aan den lijve met bannissement, of anders naar exigentie van zaken gecorrigceerd te worden. Verbieden vorders alle Boekdruckers binnen deze stad, voortaan iets te drukken, of in druk te laten uitgaan, ten zij hun de persoon die hun het origineel ter hand stelt, bekend zij, en zij deszelfs naam en toenaam, een der Heeren Burgemeesteren in der tijd, alvorens bij schriftelijke memorie bekend gemaakt hebben, of dat die naam en toenaam voor in den titel van voorsz. boekskens of geschriften mede gedrukt zij, nevens hunne eigene namen en toenamen, woonplaatzen, en jaar van druk, alles op verbeurte van *f* 200 voor de 1ste, dubbeld voor de 2de, en boven deze poene, voor de 3de reis, arbitrale correctie; lastende en bevelende voorts allen Boekdruckers en Boekverkoopers, zoo eenige der voorsz. boekskens na dezen te voorschijn zouden mogen komen, dat zij, tot vermaningen van den Gerechte dezer stad te zamen, en ieder in 't bijzonder, zich bij eede zullen moeten zuiveren, dat zij den auteur van dien, noch ook den drukker, of die dezelve hen toegezonden heeft, niet kennen, en dat zoo haast zij kennis van dien bekomen, zij zulks den Heeren Burgemeesteren of den Officier bekend zullen maken op poene van voor ieder dag, dat zij weigeren zullen den eed te doen, te verbeuren *f* 10, tot datze voorsz. eed gedaan zullen hebben, welke poenen zijn $\frac{1}{3}$ voor den Officier, $\frac{1}{3}$ voor den aanbrengrer, en $\frac{1}{3}$ voor de ambachtskamer (*misschien de Kamer van het Gilde*) onverminderd de placcaten der Heeren Staten-Generaal" ¹⁾. Al duiden Burgemeesteren en Schepenen het niet rechtstreeks aan, nemen zij hier toch zeker voorzorgen, dat onder verdichte namen en plaatsen de Sociniaansche geschriften boven vermeld niet in druk zouden verschijnen.

Den 18^{den} Mei 1657 beval het Hof van Holland „allen

1) VAN DE WATER, III, bl. 428.

Drukkers en Boekverkoopers — aan welke pakketten van onbekende personen en plaatsen met ergerlijke boekskens, enz., mitgaders propositiën, resolutiën, missiven, en andere geschriften, staatszaken behelzende, toegezonden zouden mogen worden (*want dit voerden de boekverkoopers bij het verspreiden van libellen aan, om de vrij zware straf in de plakken bepaald, van zich af te wenden*) ze terstond aan voorschr. Hove over te leveren, op straffe uitgedrukt in de plakken der Staten-Generaal, van 4 Mei 1624, en 4 Januari 1651, tot aan de woorden „auteurs, drukkers en uitstrooijers van dien” ¹⁾).

In de Resolutie van de Staten van Holland van 4 September 1659, geven dezen te kennen, dat zij zoowel aan het Hof als aan den magistraat der steden van die Provincie zullen bevelen, „ordre te stellen tegen het drukken en verspreiden van fameuse libellen, mitgaders het drukken en verkoopen van propositiën, brieven, resolutiën, rapporten of andere acten van Staat, met last aan alle Officiers, om tegen de auteurs, drukkers en verkoopers van dien te procederen, volgens decreet van 4 Januarij 1651” ²⁾).

Keeren wij terug tot de plakken tegen de Sociniaansche boeken uitgegeven. Op den 30sten December 1659 lieten de Staten-Generaal, van oordeel dat hun plakkaat van 10 Februari 1656 zijn doel niet bereikte, een nieuw uitgaan, woordelijk van denzelfden inhoud als het bevel der Staten van Holland van 19 September 1653, en van die van Utrecht, van 25 Juli 1655 ³⁾).

Doch hierbij bleef het niet. Den 20sten Maart 1660 volgde een plakkaat van de Staten van Zeeland, betreffende Socinianen, dat geheel gelijkkluidend was met de Plakken van Holland's Staten van 1653, van die van Utrecht van 1655 en van de Staten-Generaal van 1659, waaraan aan het slot was toegevoegd, wat wellicht voor een deel ontleend

1) Gr. Placaat-Boek, II, 2469; WILTENS, I, 433; DE GIJSELAAR, 58 v.

2) Gr. Placaat-Boek, III, 520; WILTENS, I, 436; DE GIJSELAAR, bl. 59 v.

3) Gr. Placaat-Boek, II, 2597; WILTENS, I, 503.

was aan het bevelschrift der Staten van Holland, van 10 November 1579, bij het jaar 1651 aangehaald, en luidende: „Wij verbieden mede, dat geen der voorschr. Boeken en Schriften zullen uitgegeven, verkocht of gekocht worden, al waren die daarnevens wederlegd, ten zij alvorens bij de Classen dezer Provincie geaprobeerd, daarna bij ons speciaal toegelaten”, op dezelfde straffen, als bij het plakkaat van 1653 aan het slot zijn bepaald ¹⁾.

In het decreet van het Hof van Holland, op den 29sten September van evengenoemd jaar uitgevaardigd tegen de schotschriften, waarin de aanzienlijkste staatslieden der Republiek van dien tijd werden beleedigd, vindt men de herhaling van het plakkaat der Staten-Generaal van 4 Januari 1651, en van het decreet van genoemd Hof, van 18 Mei 1657 ²⁾.

In een plakkaat van de Gedeputeerden Staten van Friesland, van 15 Februari 1661, herhalen zij, wat vroeger door hen aangaande de fameuse libellen was verordend, terwijl zij tevens verbieden „het drukken van lasterlijke, diffamatoire, seditieuse en ergerlijke boeken. — Belasten diensvolgens alle Boekdruckers en Boekverkoopers in deze onze Provincie geene diergelijke onbehoorlijke, schandaleuse en oproerige boekskens, enz. te drukken, doen drukken, of elders gedrukt hier intevoeren om te veilen of te verkopen, en dezelve intetrekken op verbeurte der boeken, en dat de contraventeurs zullen boeten en betalen 50 gouden Friesche Rijders (veel zwaarder boete dan in de overige Provinciën) zullende daarvan de respective derdeparten gedistribueerd worden tot profijt der Officieren, Armen en aanbengers” ³⁾.

1) Gr. Placaat-Boek, IV, 1043, WILTENS, I, 505.

2) Gr. Placaat-Boek, II, 2623; WILTENS, I, 434. — Zie over een plakkaat van het Hof van Holland, van 1 Juni 1661, betreffende het boek van den Remonstrantschen Professor STEPHANUS CURCELLAEUS, *Quaternio Dissertationum Theologicarum adversus* SAM. MARESIUM, de Geschiedenis van de Kweekschool der Remonstrantsche Societeit, door A. STOLKER, in de Letteroefeningen, 1825, n°. XV, bl. 705 v.

3) THOE SCHWARTZENBERG, Gr. Placaat-Boek en Charterboek van Friesland, V, bl. 653.

Een resolutie van de Staten van Holland, van den 22sten Maart 1661 volgt in de rei der plakaten. Zij is van dezelfde strekking als hun plakkaat van 4 September 1659 ¹⁾.

Nu volgt een korte vermaning van den Amsterdamschen magistraat van 31 Maart 1661, om het plakkaat der Staten-Generaal van 4 Januari 1651 scherper in acht te nemen, met de toevoeging aan het slot: „Dat de poenen van de contraventeurs striktelijk zullen gevorderd worden, zonder eenige oogluiking of dissimulatie” ²⁾.

Den 23sten Augustus 1661 namen de Gedeputeerde Staten van Friesland het volgende besluit, in hun Resolutieboek opgenomen. Op de remonstrantie van het Synode, onlangs te Leeuwarden gehouden, is geresolveerd, — dat allen Boekendrukkers en Boekverhandelaars zal geordonneerd worden, dat zij alle drie maanden aan de respectieve Magistraten, waaronder zij zijn gezeten, een register zullen leveren van alle boeken, die bij hen gedrukt zijn, of die zij als nog onder de pers zijn hebbende, en zal ten dien einde aan respectieve Magistraten geschreven worden, dat zij zulks de Boekdrukkers onder hun bedrieve (*bestuur, ressort*) door hunne boden expres willen belasten” ³⁾.

De oorzaak hiervan meenen wij gelegen te zijn in het feit, dat er dikwijls boeken, die de Theologische belangen aanstoot gaven, waren verschenen. Overigens vonden wij hetzelfde bevel niet in de andere provinciën uitgevaardigd, wel een gelijksoortig of op hetzelfde neerkomend gebod, waarbij de Staten van Holland in 1581 en de Staten-Generaal in 1615 ieder boekverkooper bevalen, geen boeken uit te geven, alvorens de handschriften ervan den Staten aangeboden en door hen goedgekeurd waren.

Den 6den October werd door den Magistraat van Amsterdam een keur afgekondigd, waarin zij klagen niet alleen

1) Gr. Placaat-Boek, III, 520; WILTENS, I, 437; DE GIJSELAAR, bl. 60.

2) Handvesten van Amsterdam, bl. 571 v.

3) THOE SCHWARTZENBERG, Gr. Placaat-Boek en Charterboek van Friesland, V, bl. 662.

over de uitgave en den verkoop van fameuse libellen, maar vooral, „dat de Boekverkoopers, die voorsz. libellen enz. verkoopen, om niet gehouden te zijn des auteurs of drukkers naam te melden, voorgeven dezelve hen door onbekende personen ter hand gekomen zijn, zonder ook te weten van wien. — Verbiedende, „dat alle Boekverkoopers dezer stad, zoo haast hen eenige geschriften, enz. door onbekende personen zullen gebragt wezen, zonder dat hun bewust is, van wien zij komen, ze aanstonds te brengen (als in de plakaten van het Hof van Holland, van 18 Mei 1657 en van 29 September 1660) in handen van den Officier, op poene van *f* 100 op ieder soort (van boeken), boven en behalve de poene met opzigt van het drukken, verkoopen en strooijen derzelve voor dezen geëmaneerd ¹⁾.

Dat tegen de Sociniaansche geschriften en hunne secte, ook in Friesland eenige bepalingen, schoon zeer weinige, gemaakt zijn, bewijst het decreet van de Staten dier Provincie, die hunne gedeputeerden op den Landdag van 20 Februari 1662 bevalen, „de plakaten tegen het inkomen der Socinianen in deze Provincie en drukken van Sociniaansche boeken, voor dezen (van de Staten-Generaal 10 Februari 1656 en 30 December 1659) uitgegaan, weder te vernieuwen, met ampliatio van een streng gebod tegen het inkomen der Sociniaansche Quakers, enz, enz.” ²⁾.

Den 25sten October 1662 weigerden de Staten van Gelderland en Zutphen ³⁾ wijselijk te treden in het plan tot het aanstellen van Boeken-censoren of beoordeelaars, waarvan toen spraak was. Van het plan zelf vinden wij in de Vaderlandsche geschiedenis geen gewag gemaakt.

Voor Friesland vinden wij op 20 Februari 1664 de vergunning van het Octrooi van Provincie-drukker, waarvan

1) Handvesten van Amstelredam, bl. 572.

2) THOE SCHWARTZENBERG, Gr. Placaatboek van Friesland, V, 670.

3) Aangezien dit plan niet tot uitvoering en geen plakkaat ter zake tot stand kwam, wordt het niet gevonden bij VAN LOON, Gr. Geldersch Placaat-Boek.

wij boven reeds melding maakten ¹⁾). Het is een proeve van de octrooien, als die wel in iedere provincie zullen verleend zijn, maar die niet tot onze kennis kwamen, aangezien zij niet in de plakkaatboeken zijn afgedrukt ²⁾).

Den 7den October 1666 verboden de Staten van Zeeland: „dat niemand eenige lasterlijke en faamroovende boekskens, gefingeerde zamenspraken en dergelijke geschriften in dezelve Provincie zal mogen inbrengen, verkoopen of anderszins onder de gemeente strooijen, veel min die alhier drukken en uitgeven, op poene voor de eerste reize, van *f* 100, voor de tweede, dubbeld, voor de derde, gelijke poene en arbitrale correctie” ³⁾). De straf is verreweg minder, dan die, welke sedert omstreeks 1640 en later op dat stuk werd vastgesteld.

Een decreet van den volgenden inhoud werd den 8sten Januari 1669 door Gedeputeerde Staten van Friesland uitgevaardigd betreffende het verbieden van een werk van LIEUWE VAN AITZEMA, den Frieschen geschiedschrijver. „Gerepresenteerd zijnde, dat de werken van LIEUWE VAN AITZEMA, *Historie of Verhael van Saeken van Staat en Oorlogh in en omtrent de Vereenigde Nederlanden*, 1669, in grooter formaat, dat is, in folio, herdrukt zijn in 's Hage en opgedragen aan de Staten van Holland en Westfriesland, met vele zoo voor de Provincie Holland, als wel voornamelijk voor de andere 6 Provinciën ten hoogsten aanstootelijke, injurieuse en schandaleuze termen, waarbij welgemelde Provincie Holland, door eene al te grove flatterie en pluimstrijkerij, gelijk als de superioriteit over alle hare

1) Zie Hoofdstuk I, bl. 31.

2) In de *Opregte Holl. Bootsgesel* (tegen TROMP's verlaten van DE RUYTER, op 4 Augustus 1666) 4°. Rotterdam, 1666, zegt de drukker tot den lezer: „Ik weet wel dat korts, gelijk voor dezen meer, een verbod is gedaan aan de Boekverkoopers en Drukkers, van sommige, niet van alle steden van Holland, van niet te mogen drukken of verkoopen eenige Resolutiën van Staat, eenige dingen die tot iemands der Regenten lasteringen verstrekken, of diergelijken; maar” enz.

3) Gr. Placaat-Boek, IV, 1049; DE GIJSELAAR, bl. 60.

bondgenooten wordt aangesmeerd; welke dedicatie ook tegen goedvinden van gemelden auteur in dier voegen voor de voorschr. werken is gesteld; en naardien wij ons bevinden gehouden te wezen om het respect dezer Provincie in acht te nemen, en zulk ongelijk niet te dulden, veel min te handhaven, zoo hebben wij goedgevonden, het invoeren en verkoopen der voorschr. werken te verbieden, bij poene van 15 goudse Friesche ridders op ieder ingevoerd Exemplaar (een vrij zware boete) te verbeuren boven de Exemplaren zelve, welke breuken zullen geapliceerd worden, $\frac{1}{3}$ voor den aanbrengrer, $\frac{1}{3}$ voor den Arme, en 't resterende voor den calangerenden Officier" ¹⁾. Dit ontnemt echter niets aan den lof, dien bedoelde nauwkeurige geschiedschrijver door zijn geschriften heeft verworven. Want in het plakkaat zelf wordt woordelijk gezegd, dat de opdracht niet is van zijne hand, schoon hij die nieuwe uitgave zou hebben kunnen bezorgen, aangezien zijn dood voorviel in hetzelfde jaar 1669, als wanneer hij als Resident van den Vorst van Oost-Friesland bij de Staten-Generaal onzer Republiek overleed.

Den 12den Januari 1669 moeten Burgemeesteren van Amsterdam bij acte verboden hebben „eenige faamroovende libellen, schandaleuze en ongeschikte boekskens, gebiedende tevens (NB.) aan alle de verkoopers derzelve de exx. op den 14den ter Gildekamer te brengen; en aan de Overlieden, om dezelve naar hare waarde te taxeren, en op zoodanige taxatie *van dezer stede wege* ook aan te nemen: zullende HEd. Grt. Achtb. ordre stellen, dat ieder eigenaar zijn contingent zal worden betaald". Er lag dus der stad *veel* aan gelegen, deze stukken te bezitten, zoodat ze zelfs de uitgevers grootendeels wilde schadeloos stellen.

Ik vermoed, dat tegen dezelfde stukken gericht is het vermeldenswaardig decreet der Staten-Generaal van 9 Maart 1669, waarvan, schoon het zeer gewichtig is en den Staten tot uitstekende eer verstrekt, niets bij WAGENAAR voor-

1) THOE SCHWARTZENBERG, V, bl. 772.

komt, evenmin als van al de vorige plakkatens sedert het jaar 1608.

Het geldt niet alleen noch ook voornamelijk de fameuse libellen, waarin de aanzienlijkste personen der Republiek worden beleedigd, maar veeleer de ontuchtige geschriften, die de jeugd bederven en aanleiding geven tot losbandigheid van allerlei aard, tot het beperken en voorkomen waarvan de inhoud van het plakkaat derzelfde Staten van 4 Januari 1651 wordt herhaald ¹⁾.

In Friesland gebeurde in het volgend jaar iets van geheel anderen aard, dat op ons onderwerp betrekking heeft. Immers kwam daar in den naam der Staten op 5 Maart 1670 een plakkaat uit van dezen inhoud: „De Staten van Friesland bemerkende, dat vele nieuwigheden bij het drukken der A B C-boeken zijn ingeslopen, en vrezende, dat gevaarlijke ketterijen daaruit zouden ontstaan, ordonneren, dat zulke Exemplaren niet meer zullen verkocht worden, maar in 't vervolg na gecorrigeerde Exempl. bij de drukkers hier te lande gedrukt, zullen geconfereerd worden — bij poene, dat die voortaan zulke leerboeken tegen ordre voornoemd zullen drukken of verkoopen, daarover ieder reis zullen vervallen in de boete van 25 goud Friesche ridders boven verbeurte van alle Exemplaren” ²⁾.

Deze boete is met het oog op het misdrijf oogenschijnlijk vrij zwaar; maar intusschen worden de jeugdige gemoederen door den schadelijken inhoud van bedoelde geschriften alvast besmet, en spoedig moet dus een geneesmiddel van dat kwaad gezocht en paal en perk daaraan gesteld worden, indien men het zeer ware voorschrift: *principiis obsta!* ³⁾ wil opvolgen.

Hierop volgde het edict van het Hof van Holland, van 6 October 1672, waarbij wordt te kennen gegeven, dat,

1) Gr. Placaat-Boek, III, 520; WILTENS, I. 438; DE GJUSELAAR, bl. 61 vv.

2) VAN SCHWARTZENBERG, V. bl. 795.

3) D. i. Weersta het kwaad van zijn aanvang af, of, zooals, naar ik meen, Cats dat uitdrukt: Slaat eiers in de pan, daar komen mettertijd maar kwade kiekens van.

hoewel herhaalde malen en met verzwaring van boeten verboden werd, faamroovende en oproerige geschriften te drukken, sommige onverlaten toch daarmede voortgingen, „zelve, zonder naam van auteur of drukker, ze clandestin doende drukken, en zonder advisbrief, alleen met simpele memorien, zonder onderteekening van den zender, alom aan de Boekverkoopers in alle steden zendende, zonder dat men auteur, drukker of zender kan ontdekken of achterhalen". Het Hof verbiedt dan „aan Drukkers en Boekverkoopers, en alle andere personen, eenige zulke boeken enz. te verzenden zonder advisbrief door hen onderteekend. Verbieden mede voorschr. Drukkers, Boekverkoopers, enz. zulke boeken, zonder advisbrief door den zender geteekend, ontvangen, te verkoopen, maar gelasten hen integendeel, de pakketten aan hen geadresseerd, aanstonds te brengen aan den Advocaat-Fiscaal van dezen Hove, zoo de pakketten hier in Den Haag mogten zijn geadresseerd, of aan de Officieren in de steden, zoo ze aldaar iemand mogten zijn toegekomen, om onder dezelve geconfisqueerd te worden, en te blijven ten laste van hem, die de pakketten, zonder advisbrief, door hem onderteekend, aan anderen zal hebben toegezonden: alles op poene dat de contraventeur, voor auteur en drukker gehouden, en volgens placcaten gestraft zal worden ¹⁾."

Ofschoon het niet duidelijk blijkt, mag men toch aannemen, dat de uitvaardiging van dit edict vooral was uitgelokt door een zeer scherp gesteld schimpdicht getiteld *Hollands Venesoen, in Engeland gebakken enz.* ²⁾, dat zware beledigingen, gericht tegen den persoon van den Prins van Oranje, WILLEM HENDRIK, onlangs tot Stadhouder verheven, bevatte en waarvan PIETER DE GROOT, vóór dien tijd gezant van de Staten-Generaal bij den Koning van Frankrijk, LODEWIJK XIV, als de auteur doorging.

Het decreet van Gecommitteerden uit de Staten-Generaal

1) Gr. Placaat-Boek, III. 523; WILTENS, I, 444; DE GIJSELAAR, bl. 64.

2) WAGENAAR, Vaderl. Historie, XIV, 221. — Volgens anderen was JOACHIM OUDAAN de schrijver.

tot regeling der zaken van het Sticht, van 17 Januari 1674, ten doel hebbende het misbruik van de fameuse libellen te onderdrukken, geeft woordelijk de keur van den Magistraat der stad Utrecht, van 8 Februari 1656, terug ¹⁾).

Het Hof van Holland gaf op den 19den Juli 1674 nog een edict tegen zekere verspreide geschriften van de Sociëtaansche secte, bijv. de *Bibliotheca Fratrum Polonorum*, waarvan wij boven gewag maakten, den *Leviathan* van HOBBS en andere boeken, die de ware gereformeerde leer hevig aanvallen, allerlei goddeloosheden tegen het Hoogste Wezen bevatten, de grondslagen zelven van onzen godsdienst verwoesten en onervaren lieden tot twijfel vervoeren; met deze toeroeping aan het slot: „Verbiedende een ieder, dezelve te drukken, verspreiden of verkoopen, op auctiën of anderszins, op poene bij placaat van 19 September 1653 gestatueerd” ²⁾).

Nu volgt de Waarschuwing van de Staten van Holland, met het oog op Engeland, waarbij zij verboden, „dat niemand in de Engelsche of Schotsche tale zal mogen drukken eenige schriften, papieren of boeken, rakende den Koning van Groot-Brittannië, het Parlement van Engeland, zijner Majesteits Raad, Ministers, of bedienden, of de Engelsche

1) VAN DE WATER, t. a. p. I 735. — Op 't eind van 1673 of in de eerste dagen van Januari 1674 wendden zich in Zeeland, Deken en Beleders (Hoofdlieden) van 't gilde van Boekdruckers, Boekverkoopers en Boekebinders, tot Burgemeesteren, Schepenen en Raden van Middelburg klagende over: „vele fameuse libellen, dagelijks gedrukt wordende zonder naam van den regten auteur of drukker, strijdende tegen de Placcaten van den Lande en tot oneer strekkende of disreputatie van vrome en aanzienlijke personen in Kerk en Politie, waardoor vele moeilijkheden ontstaan, zoo verzoeken ze de sterke hand van HE. Achth. en door derzelver autoriteit gemagtigd te mogen worden tot ophaling derzelve, op boete als HE. Achth. zullen bepalen ten profijte van hun gilde, onverminderd het regt van den Heer Bailluw.” Waarop HEd. Achth. in dato 24 Januari 1674 bepalen „dat de Regenten van het gen. gilde geautoriseerd worden om al zulke Boekjens, met voorkennis van een der regerende Burgem^m en met assistentie van den Officier, is 't nood, op te halen; en dat zoodanig drukker of verkooper schuldig bevonden wordende, zal betalen de som van 10 £ vl., boven de actie van den Heere Officier.”

2) Groot Placaat-Boek. III, 523; WILTENS, I, 446 en 507.

natie, anders dan na daartoe alvorens van ons te hebben verkregen speciaal octroij en permissie" ¹⁾). Op poene, dat de nalatigen en contraventeurs, bij bannissement en confiscatie van goederen, zonder eenige genade zullen worden gestraft" ²⁾). Dat deze Waarschuwing den 9den Augustus 1674 verschenen, reeds den 12den September daaraanvolgende eenigermate werd uitgebreid, is een bewijs, hoezeer de zaak drong. De Staten hadden dan ook reden om te vreezen en zij waren inderdaad beducht, dat die geschriften, in 't Engelsch uitgegeven, dus met het stellige doel om ze in Engeland te verspreiden, menige beleediging bevatten voor dat Rijk, waarmee de Staten eerst den 19den Februari van evengenoemd jaar weder vrede hadden gesloten, waarin het, al was de beleediging ook nog zoo gering, allicht een rechtvaardigen grond zou kunnen vinden en als zoodanig aanvoeren, waarop het den oorlog zou hernieuwen, gelijk kort te voren was geschied, toen KAREL DE II, op den 7den April 1672, onze Republiek den oorlog verklaarde en, onder de wellicht minder gegronde beweegredenen tot den krijg, afbeeldingen, penningen, beleedigende geschriften tegen zijn persoon en zijn Rijk, hier te Lande uitgekomen, in rekening bracht ³⁾).

Een plakkaat van een geheel anderen aard, dat op kerkelijke zaken betrekking had, werd den 9den April 1675 door de Staten van Holland afgekondigd, met het doel om de rust en de eendracht in de Kerk te bevorderen en te bewaren. Hierbij werd bepaald: „Dat niemand van de gereformeerde Religie zich zal onderstaan eenig boek of geschrift, van hem of een ander gemaakt of overgezet, hande-

1) In de Waarschuwing, rakende dezelfde zaak, vijf weken later verschenen, wordt hier het volgende ingelascht: „Dat ook niemand eenige zoodanige geschriften, enz. in voorschr. tale reeds vóór den datum van deze onze nadere waarschuwing gedrukt geweest, en tot nog toe niet uitgegeven zijnde, zal mogen in 't licht geven, verzenden of verkoopen; lastende allen Drukkers en Boekverkoopers alle zoodanige Geschriften, enz. binnen 14 dagen na publicatie dezes te brengen bij den Magistraat hunner woonplaats.”

2) Groot Placaat-Boek, III, 524; WILTENS, I, 447; DE GJUSELAAR, bl. 66 v.

3) WAGENAAR, Vaderl. Historie, XIII, 478 v.; XIV, 10.

lende van de Religie, te laten drukken, of anderszins uitgeven, dan hetzelfde voorheen gezien en goedgekeurd zijnde van de Dienaren des Woords zijner Classis, of particulier Synode, of Professoren der Theologie van deze Provincie, en dat daartoe in elke Classis een genoegzaam getal Visitatores naar goedvinden van ieder Classis, zal gesteld worden, die bij zich zelve het geheele schrift examineren en daarna met de anderen confereren zullen ¹⁾. Dat van alle schriften, waarvan approbatie wordt verzocht, voorschreven Classis kennis zal worden gegeven, en zoo de Visitateurs dier Classe, na de lecture van 't geschrift, eenige grieven tegen hetzelfde zouden hebben, die Visitateurs eerst met den Auteur daarover zullen confereren, en zoo de Visitateurs geene voldoening krijgen, of de Auteur niet afstaat van zijn verzoek om approbatie, de Visitatores dan voorsch. Classis zullen rapporteren, van welke Classis ook andere Leden de lectuur van het geschrift kunnen verzoeken ²⁾. De approbatie van zoodanige geschriften moet geschieden in eene gewone Classicale Vergadering ³⁾. Classis en Visitatores zullen wel letten, dat in die schriften niets gevonden worde, aanlopende tegen de aangenomen Leere, uitgedrukt in Gods woord, en de Formulieren van eenigheid, d. i. Catechismus, Confessie en Canones Synodi Dordracenae ⁴⁾. Dat de Leden zich bij approbatie van een boek bezwaard vindende, daarvan zullen mogen appelleren aan het Synode, en dat het boek zoo lang zal worden ingehouden ⁵⁾. Zoo

1) Zie art. 1 van het plakkaat in Groot Placaat-Boek, III, 479; WILTENS, I, 253 en 385: DE GIJSELAAR, bl. 67. — Overigens vindt men de eerste sporen van die visitatie en approbatie in de Acta van de Synode te Embden gehouden, 1571, § 51; WILTENS, III, 415. — Voorts in de Acta der Synode van Dordrecht, 1578, § 55; WILTENS, III, 455. — Van Middelburg, 1581, § 38; WILTENS, III, 486. — Van 's-Gravenhage, 1586, § 49; WILTENS, III, 528. — Van de Dordtsche Synode, in 1618 en '49. § 55; WILTENS, I. 163.

2) Art. 2.

3) Art. 3.

4) Art. 4.

5) Art. 7.

iemand door een twisteschrift van buiten mogt worden ge-
 attaqueerd, hij niet mag procederen tot zijne verantwoording,
 voor hij zijn bezwaar aan zijne Classis heeft bekend ge-
 maakt, ten einde men overwege, of hij door iets anders kan
 gesauveerd worden" ¹⁾). Uit deze Resolutie vloeit voort wat
 wij in Hoofdstuk I § 2, bladz. 35 aangaande het onder-
 zoek der kerkelijke geschriften hebben opgemerkt. —
 Keeren wij nu tot de staatkundige zijde van ons onderwerp
 terug.

Terwijl verscheiden personen in het jaar 1675 alle pogin-
 gen in 't werk stelden om den Prins van Oranje, WILLEM
 den III^{den}, een hoogere waardigheid op te dragen en de
 provisioneele Regeering van Gelderland, ten dien einde
 samengeroepen en afgevaardigd, hem op den 29sten Januari
 1675 de hoogste macht met den titel van Hertog van Gel-
 der en Graaf van Zutphen had aangeboden, weigerde de
 Prins, ofschoon van de zaak niet afkeerig, na de Staten
 der overige gewesten, wier afgunst hij dachtte, te hebben
 geraadpleegd, de hoogste macht (sovereiniteit) te aanvaar-
 den, bedankte die Staten voor den hem gegeven raad en
 richtte aan de Staten van Zeeland een uitnemende missive,
 waarin Zijne Hoogheid zijn rechtschapen gemoed geheel
 bloot lag, en die in druk verscheen. Maar toen uit een en
 ander bij sommigen het vermoeden was ontstaan, dat de
 Prins inderdaad zich van de sovereigniteit had willen mees-
 ter maken en daarover eenige geschriften waren verschenen,
 verklaarden de Staten van Holland en West-Friesland, bij
 plakkaat van 26 September 1675, dat de inhoud van be-
 doelde geschriftjes onwaar was, enz., onder bijvoeging: „Dat
 zij, die auteurs daarvan of schuldig daaraan mogten worden
 bevonden, als rustverstoorders en oproermakers aan lijf en
 leven zullen worden gestraft. Verbieden ook op dezelfde
 poene zoodanige — geschriften — te drukken, maar ge-
 bieden ze allen aanstonds te verbranden of aan den Magistraat

1) Art. 8.

hunner woonplaats over te leveren." Het overige hebben wij reeds meermalen vermeld ¹⁾).

Den 11^{den} October 1676 vaardigden de Staten van Utrecht een plakkaat uit tegen de uitgevers van libellen en in 't bijzonder tegen zekeren JOHANNES ROTHE, die den Prins van Oranje in een geschrift ²⁾, vol van de gruwelijkste lastertaal, zwaar beleedigd had. In dat plakkaat worden woordelijk herhaald de plakkaten betreffende oproerige geschriften, enz. van den Utrechtschen Magistraat, van 8 Februari 1656, en van gecommiteerden uit de Staten-Generaal voor de zaken van het Sticht, van 17 Januari 1674, met toepassing van het verbod aangaande het invoeren van zoodanige geschriften in de stad Utrecht op de geheele Provincie en verhooging der boete van f 600, te voren tegen de boekdrukkers en uitgevers vastgesteld, tot een bedrag van f 1000 ³⁾.

Nu volgt een plakkaat van de Raden der Provincie, namens de Staten van Gelderland en Zutphen, van 15 November 1676, en dat met het oog op genoemden JOHANNES ROTHE bepaalt, dat, zoo eerroovende en lasterlijke geschriften uitkomen, de boekverkoopers onder eede moeten verklaren, dat zij den auteur ervan niet kennen; maar indien een boekdrukker libellen zal hebben uitgegeven, deze, behalve de verbeurdverklaring der exemplaren, voor de eerste reis een boete belooft van f 200, voor de 2de het dubbel dier boete, en voor de 3de arbitrairlijk, naar bevind van zaken, zal worden gestraft ⁴⁾).

Een plakkaat van de Staten van Holland en West-Friesland, van 25 Juni 1678, verklaart de *Opera Posthuma* van SPINOZA „profaen, atheïstisch en blasphemant; verbiedende op de hoogste straf het verhandelen, verkoopen, drukken en overzetten van hetzelfde"; met toevoeging van verschei-

1) Groot Placaat-Boek, III, 524; WILTENS. I, 448; DE GIJSELAAR, 67 v. WAGENAAR, Vaderl. Historie, XIV, 345—367.

2) *Een kort en grondigh Verhaal, waar nyt de Oorlogh, tusschen Franckryck, Engelandt, en desen Staat gesprooten is* enz.

3) VAN DE WATER, I, 735 v.

4) VAN LOON, Groot Geld. Placaat-Boek, II, 464.

den voortreffelijke redeneeringen over het bewaren van den zuiveren Godsdienst en de onthouding van atheïstische boeken ¹⁾).

Eindelijk vermelden wij hier een plakkaat van den Magistraat van Utrecht, van 24 October 1678, het laatste, dat uitdrukkelijk het verbieden van Sociniaansche geschriften betreft, waarbij zij zich beklagen, dat hun vorig plakkaat, van 23 Juli 1655, niet „naar behooren is nageleefd en verbieden aan een ieder en speciaal allen Boekdruckers en Boekverkoopers eenige Sociniaansche, of Arriaansche boeken, als godslasterlijk en pernicieus”, onder aanhaling van de beide boeken boven op 19 Juli 1674 vermeld, „binnen deze stad en vrijheid van dien te drukken, of elders gedrukt hier te brengen of te verkoopen”, op dezelfde straffen, die wij op de jaren 1653, '55, '59 en '60 hebben medegedeeld ²⁾. Wat wij nopens de Socinianen in 't midden hadden te brengen, neemt hier een einde.

Zij waren ongetwijfeld zeer goddelooze sectarissen, die de Kerk met vele verkeerde leeringen bezoedelden, edoch, de herhaaldelijk tegen hen door de Staten uitgevaardigde edicten vermochten niet hunne geschriften te weren. Die heiligschennende boeken werden door de Staten verbeurd verklaard, evenals de fameuse libellen, waarvan zulks dikwijls is gebleken en nog vaak blijken zal. Ofschoon door die verbeurdverklaring boeken schijnen te worden geweerd, is toch wat BÜCHER dienaangaande schreef in 't algemeen genomen waar ³⁾. „De ondervinding heeft geleerd” — zoo beweert hij — „dat die verbeurdverklaring weinig baat, doch veeleer den trek der koopers prikkelt en den verkoopters de gelegenheid verschaft de verboden boeken heimelijk voor grof geld te verkoopen, om niet te spreken van het feit, dat dergelijke verbodsbepalingen meestal maar voor korten tijd worden in acht genomen en in zwang zijn, omdat

1) Groot Placaat-Boek, III, 521; WILTENS I, 450.

2) Men vergelijke hiermede, wat wij op 7 September 1686 en 26 Februari 1732 en het jaar 1701 hebben aangetoekend.

3) In zijn aangehaalde *Dissertatio circa Libris improbatæ lectionis* p. 67.

de begeerte der geleerden welke boeken dan ook in hunne bibliotheken op te nemen door wettelijke bepalingen bezwaarlijk kan worden onderdrukt." Evenwel gaven onze Staten-Generaal zoowel als die der afzonderlijke gewesten door die pogingen, tot wering van het kwaad aangewend, blijk van den godsdienstigen aard, die onzen voorvaderen plaacht eigen te zijn.

Het plakkaat van de Staten van Holland en West-Friesland, dat volgt, is van den 19den September van het volgende jaar en heeft betrekking op een hoogst zeldzaam onderwerp, nl. op *de couranten* ¹⁾. Immers wordt daarbij verboden „het drukken van eenige Fransche couranten alomme binnen deze Provincie, wordende den Duitschen (d. i. de Nederlandsche, niet de Hoogduitsche) Courantiers gelast wel toe te zien en te bezorgen, dat zij in hunne couranten niemand in 't particulier, noch ook eenige Collegien en Societeiten of professien, het zij geestelijk of wereldlijk, eenigen den minsten aanstoot geven, op poene van arbitrale correctie naar exigentie van zaken ²⁾).

Een Resolutie van evengenoemde Staten van 5 December 1679, die de boekdrukkers nog meer van nabij betreft, luidt als volgt: „Is goedgevonden, dat alle Octroijen, door Hun Ed. Gr. Mog. te verleenen tot het drukken of herdrukken van eenige boeken, zoo moeten worden geclauserd, dat de verzoekers van voorsz. Octroy gehouden zijn

1) De nieuwsbladen, die wij bedoelen (Nieuwstijdingen, Couranten), in 't begin der XVIIde eeuw, naar 't schijnt, het eerst te Venetie verschenen (anderen noemen Duitschland als hun bakermat) brachten, nadat zij gedurende die gansche eeuw allengs in bijna geheel Europa waren in 't licht verschenen, behalve een niet te versmaden nut, niet zelden ook vrij ernstige bezwaren te weeg; zoo vergalt het misbruik het gebruik van nagenoeg elke zaak. In die dagen had een geest van kwaadsprekendheid ze bevangen en om dien te onderdrukken moesten, aangezien die geschriften anoniem waren, niet de auteurs, maar de uitgevers (courantiers) op bevel der Staten worden gestraft.

2) Groot Placaat-Boek, III, 526. — Voor eene strenge censuur of liever scherp schrijven van wegen Prins WILLEM III aan een Amsterdamschen Courantier over uitdrukkingen ten nadeele zijns schoonvaders, den Hertog van York, in 1679, zie WAGENAAR, Amsterdam, VI, 34.

een Exemplaar van het boek, waarvoor zij Octroy verzoeken, gebonden en wel geconditioneerd te brengen in de Bibliotheek van Hun Ed. Gr. Mog. Universiteyt te Leyden, en daarvan behoorlijk te doen blijken, op poene van verstooten te zijn van het effect van voorsz. Octroy" ¹⁾). Uitgebreid en met verscheiden bepalingen vermeerderd ging die Resolutie den 30sten April 1728 van dezelfde Staten op nieuw uit, zooals te zijner plaats zal blijken.

Het naast volgt het plakkaat nopens den nadruk, van 16 Februari 1680, waarbij de gecommiteerde Raden der Staten van Zeeland het volgende bepalen: „Waarschuwen en verbieden allen Drukkers dezer Provincie — nate drukken, uitgeven of te verkoopen de Resolutien, Placaten en Ordonnantien van de Heeren Staten en Hun Ed. Mog. Gecommiteerde Raden, die door den beëdigden Stadsdrukker op onze speciale orde zullen worden gedrukt, noch ook eenige biljetten van particulieren met het wapen der Provincie te authoriseren, in allen schijn als of die met de auctoriteit van Hun Ed. Gr. Mog. waren bekrachtigd. Op poene van verbeurte der Exempl. en f 100 voor de

1) Groot Placaat-Boek, III, 552; WILTENS, I, 388; SIEGENBEEK, Geschied. der Leidsche Hoogeschool, II (Boekery), bl. 16 v. Ik weet niet of deze bepaling wel ooit in Utrecht plaats gegrepen heeft; wel voor de Stads-, nooit voor de Acad. Bibliotheek. Daar echter was het gewoonte, dat de geleerde zelve, of zoo 't werk anoniem was, de Boekhandelaar, het boek, of zoo 't klein was, een aantal exemplaren, aan de Stedelijke Magistraat *aanbood*, dediceerde, en daarvoor een gratificatie of remuneratie kreeg. Ik weet niet waaraan deze gulheid toe te schrijven, maar vinde er vele bewijzen van, o. a. in FR. BURMANI *Traiectum eruditum* en in de MSS. aantekeningen daarop van den Stads-Secretaris C. A. VAN WACHENDORF, in mijn exemplaar. Men schijnt in plaats eener remuneratie eenige exemplaren (misschien wel drie) van den Boekhandelaar, die iets dediceerde, voor rekening genomen te hebben, daar zulks tot twee verminderd werd, volgens de resolutiën van Burgemeesteren van Utrecht in dato 7 Juni 1773. Hoe belangrijk zou het voor de geleerdheid geweest zijn als Burgemeesteren van Amsterdam voor eene Stads-Bibliotheek eene dergelijke ordonnantie, als de Staten van Holland voor Leiden, en dan wel *van alle werken*, niet alleen van de geootroieerden, hadden doen uitgaan en als er dan de hand aan gehouden was! Wat is er, tusschen 1600 en 1750 vooral, in Amsterdam bijzonder in 't Latijn, niet gedrukt geworden!

eerste reis, dubbele boete en arbitrale correctie voor de tweede; de boete te appliceren, $\frac{1}{2}$ voor den calangerenden Officier, $\frac{1}{2}$ voor den Aanbrenger en de Armen" ¹⁾).

Een plakkaat betreffende hetzelfde, zeer dikwijls voorkomende onderwerp, werd den 28sten November 1681 door de Staten van Holland en West-Friesland uitgevaardigd, waarbij verboden werd te *drukken* schotschriften, zonder of met den naam van den boekdrukker; boeken, die de regeering van de Republiek en hare bondgenooten betroffen, zonder den waren naam van den drukker; voorts zulke fameuse libellen of boeken, handelende over het bestuur van het gemeenebest, *uit te geven*, zonder naam van of met een verzonnen naam van den drukker: „ten ware dat hij, die voorschr. Memorien en zaken van den Lande, enz. zou willen drukken, permissie van de Magistraat zijner woonplaats had bekomen, en dat zij, die de voorschr. Memorien zouden willen verkoopen, met eede zouden willen verklaren, dat ze niet wisten dat voorschr. valsche of gefingeerde naam eene dusdanige was, en konden aanwijzen, dat zij voorschr. geschriften van een bekend Boekverkooper of Boekdrukker hadden ontvangen, of dat zij van den ontfang kennis gegeven hebbende aan den Magistraat hunner woonplaats, van dezen permissie tot verkoopen gekregen hadden: alles op poene van daarover aan den lijve, ten minsten bij openbare geesseling gestraft te worden" ²⁾).

Wij voegen hier eenige plakkaten, van dezelfde Staten uitgegaan, aan toe, die van 24 Juni 1684 ³⁾, 29 December 1688 ⁴⁾ en 18 Januari 1691 ⁵⁾. In de beide jongste plakkaaten wordt den Officiers en rechters, die ze ten uitvoer leggen, de ontzetting uit hun ambt voor oogen gehouden,

1) Groot Placaat-Boek, III, 531.

2) Groot Placaat-Boek, III, 1415; WILTENS, I, 452; DE GIJSELAAR, 69 v.

3) Groot Placaat-Boek, IV, 380; WILTENS, I, 453; ter loops WAGENAAR, Vaderl. Historie, XV, 195.

4) Groot Placaat-Boek, IV, 387; WILTENS, I, 454.

5) Groot Placaat-Boek, IV, 389; WILTENS, I, 456; DE GIJSELAAR, die ze met een enkel woord op bl. 70 vermeldt.

ingeval zij het niet goed en ijverig waarnemen. Weinige dagen na de afkondiging van het plakkaat van 1691, op den 27sten Januari nl., vaardigden de Staten-Generaal een ander plakkaat van volkomen dezelfde strekking uit, en waarvan het eenige doel schijnt te zijn geweest, wat Holland voor zich alleen had vastgesteld op al de Provinciën van toepassing te doen zijn ¹⁾. Een bijzondere oorzaak voor die plakkaten vonden wij bij de geschiedschrijvers niet vermeld en het onderwerp der geschriften die toen werden verboden, is ons niet bekend. Zij schijnen echter evenzeer de Republiek en hare bewindslieden, als het naburig Frankrijk en Engeland te hebben betroffen.

Wij keeren terug tot het jaar 1680, om een blik te slaan op hetgeen vervolgens in de Vereenigde Nederlanden ten deze is geschied.

Vooreerst noemen wij een plakkaat der Staten van Holland, van 28 November 1681, tegen het drukken van schandelijke of fameuse libellen, met of zonder naam van drukker „de Regeringe van den Lande ende desselfs Vrienden ende Geallieerden concernerende” waarvan de inhoud bijna gelijklopend was met vroeger uitgevaardigde plakkaten.

Vervolgens komt in aanmerking het plakkaat der gecommitteerde Raden van Friesland, van 12 Mei 1682, betreffende de niet geapprobeerde Theologische boeken, luidende: „Verbieden een ieder Boekverkooper op poene van 25 gouden Friesche Rijders op ieder Exemplaar, Theologische boeken zonder approbatie der faculteit ²⁾ aantonemen, en ordonneren, ze ontfangen hebbende, alhier op 't Collegie te brengen, niet te drukken, doen drukken, of verkoopen ³⁾).

1) Groot Placaat-Boek, IV, 490; WILTENS, I, 458; DE GIJSELAAR, 70 v.

2) Hier gold dus ook de goedkeuring ter zake van Theologische geschriften, die den 9den April 1675 in Holland werd vastgesteld.

3) THOE SCHWARTZENBERG, aangehaald werk. D. V. 1201. — Dit is het laatste Friesche plakkaat. In de XVIIIde eeuw werd te Leeuwarden de *Friesche courant*, de eenige in de Provincie, uitgegeven, voor het privilege waarvan de drukker in eens af, f 1000 aan de Provinciale kas betaalde. De regeering na eenige jaren vernemend, dat de man er veel geld van trok, zegde hem aan, dat, wilde hij het privilege behouden hij dan een

Twee jaren later, op den 12den Mei 1684, achtte de Magistraat van Amsterdam het noodig de Keur van 2 October 1649 en de beide Keuren van 1661 betreffende de fameuse libellen te hernieuwen. „Daar dezelve niet naar behooren worden geobserveerd” — zoo luidt de aanhef — „maar in disobservantie en ten eenenmaal in vergetelheid zijn geraakt, en dat vele zich verstouten in vilipendie dier placcaten te drukken en intebrengen scandaleuse paskwilen, benemende niet alleen het respect van particulieren, maar ook van Heeren van de Regering van Staat en Steden, van vreemde Heeren en Vorsten, vrienden van den Staat, enz. enz. zoo verbieden wij, dat niemand zich zulks verstoute, ten zij onder de geschriften de eigen, en geen gefingeerde naam van auteur en drukker sta, op poene van, boven de boeten in voorschr. Keuren, f 50, voor den auteur, en wat betreft den drukker, dat zijn huis zal worden toegesloten en zijne nering een jaar gesuspendeerd zal zijn” ¹⁾. De oorzaak der in dat jaar in weerwil van de strengste keuren uitgekomen schotschriften, schijnt te moeten worden gezocht in de oneenigheden, die ten jare 1684 tusschen den Stadhouder WILLEM den III^{den} en de Stad Amsterdam waren ontstaan, wegens het onderscheppen door den Prins van geheime missives door den ambassadeur van Frankrijk bij onze Republiek, den graaf d'AVAUX, aan de regeering dier stad gericht. Intusschen verminderde de tweedracht door de uitgave van verscheidene pamfletten niet en ofschoon het den schijn had, dat de Magistraat van Amsterdam, bij den keur van 12 Mei 1684, haar eens vooral wilde onderdrukken, legde hij het er inderdaad op toe, dat aan zijn besluit wat minder streng de hand werd gehouden, omdat de Prins van Oranje reeds lang te voren daar zeer gehaat was ²⁾.

jaarlijksche recognitie van f 2000 geven moest, waarin hij toch toestemde: het was dus tamelijk lucratief. Naderhand toch kwam er nog een afzonderlijke *Leeuwarder courant* bij een ander uit.

1) Handvesten van Amsterdam, bl. 1044.

2) Zie het getuigenis van WAGENAAR in diens Vaderl. Historie, XV bl. 195 v.

Het plakkaat der Staten van Holland van 24 Juni 1684, is reeds door ons vermeld. In 1685 vaardigde de Amsterdamsche Magistraat, op 31 Juli, een Keur uit, waarin het volgende wordt te kennen gegeven: „In ervaring komende, dat hier onder de hand worden gedrukt eenige France Couranten of Nouvelles, waar in de tijdingen alleen gesteld zijn na het goedvinden van den auteur of drukker, zonder acht te slaan of ze met de waarheid overeenkomend zijn, of niet, het geen de menschen misleidt, en offensie geeft aan uitheemsche Potentaten, — zoo verbieden wij, zoodanige hier te drukken of te doen drukken — op poene dat de schuldigen zullen worden gecondemneerd in eene boete van 100 zilvere Ducatons, en boven dien de stad voor een jaar ontzegd; de boete $\frac{1}{2}$ voor den Heer Hoofdofficier, en $\frac{1}{2}$ voor den aanbrenger, renoverende wij hierbij de Keure van 5 Maart 1683”, betreffende dezelfde zaak ¹⁾.

Bij plakkaat van 9 Januari 1686 bepaalden de Staten van Holland, „dat de auteurs, of die genen welke hunne boeken zouden willen drukken, Octroy daartoe verzoekende, de namen van voorschr. boeken met hun naam of titel moeten uitdrukken, en dat op meer dan één tractaat, door denzelfden auteur gemaakt, en in het request uitgedrukt, octroy zal verleend worden, zoo die tractaten, ten tijde van het verzoeken van octroy, door den auteur zijn gebragt in staat om gedrukt te worden; eindelijk, zoo iemand octroy vraagt op boeken van diverse auteurs, alsdan zoo vele octroybrieven per request zullen gedépêcheerd worden, als er auteurs zijn” ²⁾.

Een tweede plakkaat, van 21 Februari 1686, door de Staten van Holland na dat van 19 September 1679 betreffende de couranten uitgevaardigd, bepaalt het volgende: „Verbieden dat niemand drukke — eenige Fransche Couranten, 't zij onder den naam van Gazettes, of van Gazette raisonnée, Nouvelles Choiesies, Lardons, enz. — op poene van

1) Handvesten van Amsterdam, 1044.

2) Groot Placaat-Boek, IV, 361; WILTENS, I, 389.

arbitrale correctie, zoo wel voor maker, als voor drukker" ¹⁾).

Een Amsterdamsche Keur, van 22 Juni 1686, houdt een uitbreiding in der voorgaande en bepaalt: „Alle dewelke zullen durven ondernemen Fransche Couranten, Nouvelles, Relations, enz. — te drukken —, te doen inkomen, — te verkoopen en te debiteren, zullen voor 3 jaren de stad en jurisdictie worden ontzegd, en gecondemneerd worden in een boete van 200 zilveren Ducatons; zullende op dezelfde wijze gestraft worden de Boekverkoopers, die in hunne winkels die papieren te lezen geven, of gedoogen, dat ze daar worden gelezen". De boete moest worden verdeeld, als in de Keur van 31 Juli 1685 was voorgeschreven ²⁾. Wij komen er openlijk voor uit niet te weten waaraan het is toe te schrijven en hoe het kwam, dat reeds sedert 1679 in Holland, maar vooral in 1685 en volgende jaren te Amsterdam, schadelijke Fransche Couranten in zulk een mate werden verspreid, dat dit feit tot het uitvaardigen van zooveel plakكات en keuren aanleiding gaf. WAGENAAR geeft hier geen licht.

Een Keur van de Utrechtsche regeering van 7 September van evengenoemd jaar, luidt: „Verbieden aan alle Boek-drukkers en Boekverkoopers eenige godslasterlijke en schadelijke boeken, in 't bijzonder *Historia Reformationis Polonicae*, enz. binnen de Stad en Vrijheid van dien te drukken, intebrengeu, te verkoopen", onder toevoeging van dezelfde boeten als in de besluiten tegen de Sociniaansche geschriften, in de jaren 1653, '55, '59 en '60 genomen. Hierdoor hellen wij, evenzeer als door de titels der verboden boeken, tot het vermoeden over, dat dit plakkaat ook de Sociniaansche geschriften geldt, ofschoon daarvan geen bijzondere melding wordt gemaakt ³⁾.

1) Groot Placaat-Boek, IV, 362. — Den 28sten Februari 1686 namen de Staten-Generaal een resolutie om den Magistraat te gelasten, te zorgen dat er geene *paskvillen* uitkwamen tegen den Koning van Frankrijk. Zie Groot Placaat-Boek, IV, 382.

2) Handvesten van Amsterdam, bl. 1044 v.

3) VAN DE WATER, III, bl. 433.

Den 9den Januari 1688 beveelt de Magistraat derzelfde stad, „dat de Boekdruckers dezer Stad van alle boeken, welke zij drukken, 't zij voor personen buiten deze Provincie of anderen, een exemplaar vereeren zullen voor de Bibliotheek dezer Stad” ¹⁾).

Opnieuw verbood dezelfde Overheid den 5den December van evengemeld jaar „ergerlijke geschriften, boekjens, enz., waarin de eer van hooge en lage standspersonen, zoo wel Politieke, als Ecclesiastieke, zeer schandelijk bespot wordt, — te drukken, intebrenge, enz. op poene van f 500 boven arbitrale correctie, $\frac{1}{2}$ voor den Officier, $\frac{1}{2}$ voor 't Stads-kinderhuis” (zoo werd weder voor de armen gezorgd) „onverminderd de respectieve placcaten der Staten-Generaal en andere ordonnantien” ²⁾).

Den 7den Augustus 1688 zonden Overlieden van het Boekverkoopersgilde van Amsterdam aan al de gildebroeders aldaar deze gedrukte waarschuwing, welke hun door der Stede Hoofdofficier gelast was: „dat ze zich zullen hebben te onthouden van het drukken, uitgeven of verkoopen van al zulke boekjes, libellen, paskwillen of andere diffamatoire Schriften, hoe ook genaamd, die eenigzints strekken tot disrespect, calomnie of kleinachting van Koningen, Princen of voorname personen; zullende degene, die zulks na dezen komt te doen, zonder de minste conniventie niet alleen gestraft worden volgens de Placcaten en Ordonnantien, maar daarenboven door Burgemeesteren dezer stad gehouden worden voor Rebellen van den Lande. Een ieder wachte zich voor schade”. — Ik denk dat de beklimming van den troon van Engeland door WILLEM III aan kwaadwilligen aanleiding kan gegeven hebben, om de tegenpartij in Engeland misschien, of wel om WILLEM zelve van eigenmachtige handelingen te beschuldigen.

Het plakkaat der Staten van Holland, van 29 December 1688, hebben wij boven bij het jaar 1681 vermeld.

1) VAN DE WATER, III, bl. 764.

2) Dez., III, bl. 431.

Wij zijn nu genaderd tot het jaar 1690, toen de menigte van paskwillen, waarin de regeering van Amsterdam werd beleedigd, als met den dag was toegenomen. Onder bepaling van een tamelijk zware straf beveelt dan ook de magistraat op den 4den Februari van gezegd jaar, „zich te onthouden van eenige faamroovende paskwillen — te maken, op poene van bij publieke geesseling, bannissement of tuchthuis te worden gestraft, naar exigentie van zaken. Verders, dat de verkoopers, 't zij Boekverkoopers, Boekbinders of anderen, die paskwillen verkoopen, ombrengen, of doen brengen bij Boekdruckers, of Boekverkoopers, — zullen gestraft worden, als auteurs”; terwijl tegen boekverkoopers en boekbinders, die paskwillen, zonder naam van schrijver of drukker, zullen aangenomen en niet terstond bij den Hooftofficier der stad zullen gedeponeerd hebben, een boete van f 1000 wordt vastgesteld, „welverstaande als zij geene der Exempl. verkocht zullen hebben”, anders zal zij stellig vermeerderd worden; welke som verre overtreft het bedrag, dat in een dergelijk geval den 6den October 1661 te Amsterdam werd bepaald ¹⁾.

Men mag de gissing opperen, dat de paskwillen te dier tijde ontstonden ten gevolge van de oneenigheden, die tusschen den Prins van Oranje en de regeering van Amsterdam waren gerezen, zoowel wegens het verlangen van Z. H. om WILLEM BENTINCK, graaf van Portland, in de Statenvergadering van Holland zitting te geven, als door de quaestie, of de nominatie van Schepenen van Amsterdam den Prins, die zich in Engeland als Koning van dat Rijk ophield, al of niet derwaarts moest worden toegezonden. Over deze geschilpunten heeft WAGENAAR in 't breede gehandeld ²⁾.

Het is hier de plaats te gewagen van een ander plakkaat van den 18den Januari 1691, door de Staten van Holland uitgevaardigd ³⁾ en den 27sten dier maand door de Staten-Generaal

1) Handvesten van Amsterdam, bl. 1045.

2) Zie zijn Vaderl. Historie, XVI, 59—96.

3) Groot Placaat-Boek, IV, 390.

algemeen gemaakt ¹⁾). Beide betroffen niet de paskwillen, maar de schadelijke couranten, en herhaalden woordelijk de besluiten der Staten van Holland, van 19 September 1679 en 21 Februari 1686.

Toen de regeering van Utrecht in 1692 had bespeurd, dat sedert eenigen tijd in die stad werd uitgegeven en verkocht een boek van den vermaarden BALTHASAR BEKKER, getiteld: „*De Betoverde Wereld*, waarin meenigvuldige schadelijke en de H. S. verdraaijende stellingen en uitleggingen”. kondigden zij den 23sten September van dat jaar het verbod af, „aan een ieder en speciaal alle Boekdruckers en Boekverkoopers, dit boek binnen deze Stad en Vrijheid te doen drukken of in te brengen, enz., op poene, dat, die eenige Exempl. zal gedrukt of verkocht hebben, boven opzegging van zijn nering, verbeuren zal 200 zilveren Ducatons; $\frac{1}{3}$ voor den Hoofd-Officier, $\frac{1}{3}$ voor den aanbrengrer, en $\frac{1}{3}$ voor 't Stads Kinderhuis. Moetende Drukkers en Boekverkoopers alhier, binnen 3 dagen, de gedrukte Exemplaren van voornoemd boek brengen in handen van het Gerecht dezer Stad” ²⁾).

Voorts bestaat er een Keur van den Amsterdamschen Magistraat van 29 Mei 1693, waarbij aan den uitgever van nieuwsbladen (Courantier) bevolen wordt, „zorg te dragen, dat hij geene verdichte tijdingen verspreide en altoos opregte berigten bekomme; wegens schepen in lading liggende en derzelve vertrek, niets te melden, waarmede de vijand (i. c. Frankrijk) zijn voordeel kon doen; geene aanstootelijke uitdrukkingen betreffende den Paus, de Kardinalen, de Geestelijkheid, of eenige gekroonde hoofden, Prinsen of Mogendheden, vooral zoo zij vrienden of bondgenooten van den Staat zijn, in de Courant te voegen; de huisselijke zaken en resolutien van den Staat, al zijn ze binnens lands niet ten eenenmale geheim, echter in de Couranten ook niet wereldkundig te maken” ³⁾).

1) Groot Placaat-Boek, IV, 391; WILTENS, I, 460.

2) VAN DE WATER, III, 433.

3) WAGENAAR, Historie van Amsterdam, VIII, bl. 720.

Eindelijk, en hiermede wordt de reeks van plakaten van de XVII^{de} eeuw gesloten, moet vermeld worden een Ordonnantie, den 28sten Januari 1695 insgelijks door de overheid van Amsterdam afgekondigd tegen de nieuwstijdingen en ongeoorloofde libellen, waarvan artikel 1, dat alleen op ons onderwerp slaat, als volgt luidt: „Ordonneren, dat niemand hier ter Stede eenige nieuwe tijdingen, liedekens, of andere boeken, aan iemand zal mogen verkoopen of geven, om die langs de straat omteroepen, of op publieke plaatsen, of bij de huizen te gaan veilen, op verbeurte van de Exemplaren en de boete van *f* 12 voor de eerste maal, van dubbel voor de tweede en van arbitrale correctie voor de derde maal, de boete te appliceren $\frac{1}{3}$ voor den Heer Hoofd-Officier, $\frac{1}{3}$ voor 't gild en $\frac{1}{3}$ voor de Armen ¹⁾.

Overigens is deze boete, de tijdsomstandigheden in aanmerking genomen, zeer gering. Veel hooger boeten toch werden in soortgelijke gevallen vóór dien tijd opgelegd.

De eerste keur uit de XVIII^{de} eeuw is die, door de regeering van Amsterdam op den 12^{den} Juli 1702 uitgevaardigd, waarin de Keur van 12 Mei 1684 tegen de fameuse libellen woordelijk wordt herhaald, met verandering der boete, die daarin wordt bepaald op *f* 300 „voor den auteur, en ten laste van den drukker *f* 100, en dat zijn winkel 6 weken gesloten zal blijven” ²⁾.

Den 9^{den} December 1702 klaagden de Staten van Holland over dezelfde materie, dat nl. verscheidene smaadschriften tegen Koningen en buitenlandsche aanzienlijke personen werden uitgegeven; voorts, dat in verschillende openbare nieuwsbladen met minder eerbied dan betamelijk is over hen werd gesproken. Zij verboden daarom den verkoop en het inbrengen ervan, wat de couranten aangaat met deze uitzondering: „ten zij permissie bekomen hebbende van de Magistraat hunner woonplaats, zonder in dezelve eenige gekroonde Hoofden, enz. eenigen aanstoot te geven, op poene

1) Ordonn. v. h. Boekverkopers Gilde van Amstelredamme (1798) bl. 18 v.

2) Handvesten van Amsterdam, bl. 1045.

van arbitraire correctie aan den lijve naar exigentie van zaken. — Verder verstaan wij, dat de vorige Placcaten in hun geheel blijven, voor zoo ver in dezen niets ter contrarie daartegen wordt gedisponeerd" ¹⁾).

Op welke uitlandsche vorsten dit plakkaat het oog heeft, hebben wij niet kunnen vinden en durven wij haast niet gissen. Misschien werden Engeland en de pas ten Koninklijken troon gestegen ANNA STUART bedoeld, in wier hulp, in den kort geleden aan den Franschen Koning verklaarden oorlog, eenige Nederlanders geen vertrouwen stelden.

Den 27sten December van evengenoemd jaar kondigden de Gecommitteerde Raden van Utrecht woordelijk hetzelfde plakkaat ook in hunne Provincie af ²⁾).

De menigte van plakkatē, inzonderheid betreffende het verbod van fameuse libellen en de schadelijke nieuwsbladen is in de eerste helft der XVIII^{de} eeuw veel minder talrijk, dan in het tweede gedeelte der voorgaande eeuw. Wellicht is dit een teeken van de meerdere rust, die ons Vaderland tot ongeveer de helft der XVIII^{de} eeuw genoot, of zoo men wil, gaf juist die rust aan de aristocratische partij, die toen bovendreef, gelegenheid aan de vroeger uitgekomen plakkatē strenger de hand te houden. Niet dat het in de vorige eeuw aan bepalingen van beschreven recht ontbrak, maar ten gevolge van toen minder heerschende in- en uitwendige rust, was de nauwkeurige toepassing ervan ook minder streng gehandhaafd. Nu waren de partijschappen mede bijna bedaard, welke anders een zeer gereede aanleiding zouden hebben kunnen geven tot het ontstaan van smaad- en schotschriften, en wellicht koesterden de schrijvers ook eenigermate vrees voor die Hooge Overheid, welke thans rustig regeerde.

In 1708 treffen wij aan een Ordonnantie van de Ridder-schap en de Steden van Overijsel, van den 8sten Maart, waarbij wordt bepaald: „Dat geen Boekdrukker in deze Provincie zal vermogen eenige Theologische boeken te

1) Groot Placaat-Boek, V, 691; WILTENS, III, 255; DE GIJSELAAR, 71.

2) VAN DE WATER I, 736 v.

drukken of te doen drukken, anders als met vermelding van den naam des auteurs en drukkers (daar hierdoor veeltijds schadelijke leeren worden voortgebracht), als ook met vermelding van de approbatie der Visitatores door de Classen" — (voor Holland den 9den April 1675, voor Friesland den 12den Mei 1682 bepaald) — „dat ook geen Boekverkooper zal vermogen zoodanige Theologische boeken te verkoopen of te veilen, ten zij gevisiteerd en geaprobeerd bij deze visitatie ¹⁾).

Den 28sten Juni 1715 kwam de vroeger op bl. 4, Hoofdstuk I, § 1 enz., reeds breedvoeriger vermelde Resolutie der Staten van Holland uit. Ten behoeve der Overlieden van de Boekverkoopers-gilden in vele steden van Holland bestaande, die over het nadrukken van boeken zich hadden beklagd, werd dit plakkaat in zake de octrooien door de Staten uitgevaardigd. Ofschoon wij daarvan boven reeds verscheiden punten vermeldden, komt het ons niet ongepast voor het hier geregeld en uitvoeriger te herhalen, omdat het ons onderwerp zeer van nabij betreft. „Na deliberatie over het Request der Overlieden, is bij Hun Ed. Gr. Mog. goedgevonden en verstaan, dat niet zullen mogen worden verzocht eenige Octroijen tot het drukken en verkoopen van boeken onder verkeerde titels, maar dat in het request de regte naam van het boek zal moeten worden gesteld.” (Iets dergelijks werd den 9den Januari 1686 bepaald). „Dat de boeken, waarop voorschr. Octroijen zullen verzocht worden, moeten behooren in vollen eigendom, ten minste voor het grootste gedeelte, aan Ingezetenen van dezen Landen, en hier te Lande gedrukt zullen moeten zijn. Dat in geval van verzoeken en obtineren van Octroijen of Collectiën of Corpora, in dezelve niet zullen mogen worden geïnserieerd eenige boeken, welke bij andere ingezetenen van den Staat reeds zijn gedrukt, tenzij met consent van de eerste drukkers.

1) Zie: Landregt v. Overijssel, bl. 4 en 117. — Een vonnis tegen N. MUYS VAN HOLY, op 19 October 1708 geveld, voor 't schrijven en uitgeven van lasterlijke brieven, enz., vermeldt J. KONING, Lijfstraffelijke regtsoefening te Amsterd. 1828, bl. 176.

En ten opzichte van School- of Kerkboeken, mitgaders oude Auctores Classici geene verdere Octroijen zullen mogen worden verzocht, als op de Annotatiën, Commentariën, Indices, enz., die op nieuws daarbij zullen gevoegd worden, alles op poene van nulliteit der Octroijen. — Eindelijk, dat de poenaliteiten tegen die genen, die eenig boek, waarop Octroy is geobtineerd, in 't geheel of ten deele nadrukken, of elders nagedrukt, in deze Provincie invoeren, uitgeven of verkoopen, in de formulieren van Octroy ordinair gesteld op *f* 300, voortaan zullen verhoogd worden tot *f* 3000, en dat telkens, zoo menigmaal dezelve zullen worden achterhaald" ¹⁾. Deze Resolutie moet zeker onder de belangrijkste en voornaamste wetten worden geteld, die de belangen der boekdruckers van weleer in ons vaderland raakten.

Een Plakkaat van een anderen aard, dat den 21sten November 1715 van de Staten van Holland uitging, handelde over de Kerkelijke censuur. Dat van 9 April 1675 werd daarbij nog uitgebreid en het volgende er aan toegevoegd: „Professoren in de Theologie van onze Universiteit te Leyden, en Regenten der Collegiën aldaar, zullen geene boeken of geschriften over de Religie (uitgezonderd de *Exercitationis Academicæ*) mogen laten drukken of anderszins uitgeven, tenzij zij op het titelblad expresseren of doen expresseren hun naam en professie. — Statueren wijders, dat een boek of geschrift (van de zaken der Gereformeerde religie handelende) zijne approbatie van Professoren of Classis (volgens art. 1 en 2 van het Plakkaat van 1675) gekregen hebbende, de auteur achter het titelblad zal moeten laten drukken, dat hetzelfde van Proff. of Classis is gevisiteerd en geapprobeerd, met bijvoeging door welke Classis, en den dag der approbatie der Proff. of van het Classis. En zullen alle boeken van de Religie, niet voorzien van zoodanige approbatie der Proff. of Classis, gehouden worden als niet voortgekomen uit den schoot der Gereformeerde Kerk in deze

1) Groot Placaat-Boek, V, 603; WILTENS, III, 252.

Provincie, niettegenstaande dezelve ook door een Gereformeerd persoon mochten geschreven of uitgegeven zijn" ¹⁾).

Den 16den October 1723 vaardigden de Staten van Holland een plakkaat uit tegen de losbandigheid der couranten, die missives van gezanten dezer Republiek bij buitenlandse Vorsten hadden openbaar gemaakt. Het stuk kan niet woordelijk worden medegedeeld, omdat de tekst zelve in de Plakkaatboeken op dat jaar niet voorkomt. Het werd echter den 9den Februari 1771 hernieuwd ²⁾ en komen wij er later uitvoeriger op terug.

Het Hof van Holland liet op 21 Januari 1726 een besluit uitgaan, waarbij werd aangetoond, dat de losbandigheid van de pers verbazend was toegenomen en dat zelfs de godsdienst, evenmin als de politiek en de staatslieden, ongedceerd bleven. De politieke en kerkelijke schotschriften worden opnieuw verboden en summierlijk er bij gevoegd: „Wij beveelen, dat niemand eenige geschriften uitgeve of drukke, ten zij dat het origineel door den auteur of uitgever, die ook bekend moet zijn, is geteekend, en voor zoo veel die geschriften, zaken van Religie of Staat en Regering betreffen, daarenboven gemunieerd met de permissie of auctoriteit, daaromtrent naar ordre van den Lande vereischt. Dat niemand van de drukkers binnen deze Landen iets drukke, ten zij geteekend en gequalificeerd als boven, welke teekening en qualificatie zij moeten bewaren, en gerequireerd worden, exhiberen. Dat geene drukkers eenige gedrukte papieren uit hunne drukkerijen zullen te voorschijn brengen, ten zij voor dezelve gedrukt zijn hun naam en woonplaats, zullende bij manquement de drukkers als auteurs beschouwd worden. Dat niemand eenige gedrukte of ongedrukte libellen van buiten komende ontfange, of bij inadvertentie ontfangen hebbende, debiteere. Dat niemand eenig gedrukte libellen zonder naam en woonplaats van drukker verspreide, maar dat ieder zal gehouden zijn, zoo eenige dier libellen tot zijne

1) Groot Placaat-Boek, V, 604; WILTENS, I, 390; DE GIJSELAAR, 71 v.

2) Zie ook hierachter op blz. 154, noot.

kennis komen, ze terstond aan te geven, en indien hij ze magtig is, ze overtegeven, benevens de denuntiatio van den auteur of houder derzelve aan den Procureur Generaal of de respective Officiëren der plaatsen waar zulks voorvalt; lastende den Officiëren tegen de overtreders te procederen, niet alleen tot de straffen bij de vorige placaten gestatueerd, maar ook ter oorzake van hardnekkigheid, tot hooger straffen, van bannissement of aan den lijve, en ook tot *confiscatie van goederen*, naar exigentie van zaken" ¹⁾). Wij zien hier geen bloote herhaling van vroegere bepalingen, maar het verbod wel degelijk ook uitgestrekt tot die gevallen, waarin, dewijl daartegen de hoogste straf nog niet was vastgesteld, de ervaring had geleerd dat de verbodsbepalingen werden overtreden.

Wat het naast volgt, is het Plakkaat der Staten van Holland, van 30 April 1728, houdende uitbreiding van hun Plakkaat van 5 December 1679, dat wij boven vermeldde en hetwelk eenigszins in onbruik was geraakt ²⁾). Zij verordenen daarbij: „Is verstaan, dat van nu voortaan allen, die verkregen zullen hebben Octroy tot het drukken of herdrukken van boeken, kaarten, printen, enz. een Exemplaar daarvan op groot papier, gebonden en wel geconditioneerd zullen moeten brengen in de Bibliotheek van Hun Ed. Gr. Mog. Universiteit te Leyden binnen 6 weken, nadat zij hetzelfde boek, enz. hebben beginnen uittegeven, op boete van f 600 ten behoeve der Nederduitsche armen ³⁾) van de

1) Groot Placaat-Boek, VI, 555; WILTENS, III, 256. — De verbeurtverklaring is iets nieuws en komt hier 't eerst voor.

2) Deze herhaling werd veroorzaakt door Mr. D. VAN ROUEN, Secretaris van Curatoren te Leiden, die in 1725 Secretaris geworden, terstond dit uit naam van de Curatoren bij de Staten aanbod, en verkreeg. Tweeërlei bepaling werd door 't Gilde (te Amsterdam?) tegen 't concept-plakkaat ingebracht: 1°. 't geen geagreëerd werd, dat de boete, bij verzuim der 6 weken, niet zou accreëren; 2°. dat niet werd goedgekeurd, dat ze slechts f 300 mogte bedragen."

3) Nergens vroeger zagen wij zoo bepaald melding gemaakt van *Nederduitsche* armen. Ongetwijfeld werden zij gesteld tegenover de armen van de Waalsche, R. Katholieken, Luthersche en andere gezindten.

woonplaats des verzoekers, en op poene van met ter daad verstooten te zijn van het effect van voorsch. Octroy. Dat ook hetzelfde nodig zal zijn, zoo de verzoekers, gedurende den tijd van hun Octroy, het boek willen herdrukken met eenige observatiën, noten, verbeteringen, veranderingen enz., of ook in een ander formaat. Dat wijders, Octroy verkregen zijnde op het drukken van eenige Journalen, Mercuriussen, of andere, jaarlijks op nieuws uitkomende boeken, de drukkers daarvan, na expiratie van hun verzocht Octroy, schoon zij daarin geene renovatie hadden verzocht, jaarlijks tot hetzelfde gehouden zijn" ¹⁾).

Terzelfder dage verscheen een Plakkaat van dezelfde Staten, van een gansch andere strekking, uitgelokt door een niet lang te voren geconstateerd misbruik, bepalende, „dat niemand hier te Lande zal mogen drukken eenige boeken, op den naam van Professoren, of andere leden onzer Universiteit te Leyden, die te voren nooit gedrukt zijn geweest, als hunne Schriften, Lessen enz., ten zij alvorens daartoe te hebben verkregen schriftelijk consent van dezelve of van hunne erfgenamen. Dat niemand in deze Landen zal mogen inbrengen of verkoopen eenige boeken van dezelve Proff. enz., die buiten deze Prov. gedrukt zouden mogen zijn, en *hier* nooit zijn gedrukt, wanneer ze zonder consent dier Proff. of hunner erfgenamen gedrukt zullen zijn. Alles op verbeurte der Exempl. en eene boete van f 600 te verbeuren bij den drukker, inbrenger, uitgever of verkooper (volgens de gebruikelijke wijze in 3 deelen te verdeelen); lastende onze Officiëren alle boeken zonder voorsch. consent reeds gedrukt of hierna te drukken, op te halen en te doen scheuren.”

Tot dusverre het Plakkaat; in de Resolutie, bij die gelegenheid in de Staten-vergadering genomen, en waarbij de afkondiging van het even vermeld Plakkaat werd vastgesteld, werd bovendien het volgende opgenomen: „Dat

1) Groot Placaat-Boek, VI, 598; WILTENS, II, 520.

daarentegen dezelve Proff. en andere Leden van voorschr. Universiteit eenige boeken bereids door hun uitgegeven, en binnen deze Landen gedrukt, met eenige verbeteringen, veranderingen of bijvoegselen in het licht willende geven, die zullen moeten laten drukken door den drukker, die de voorschr. boeken de eerste maal heeft gedrukt, of door die deszelfs regt zullen verkregen hebben, ten ware daarover tusschen uitgever en drukker anders ware geconvenieerd, en dat zij over het herdrukken elkander niet kunnende verstaan, het different zal worden gearbitreed door 2 personen, bij ieder één te kiezen. Dat eindelijk Proff. enz. over het drukken en uitgeven van eenige werken, met Boek-drukken hier te Lande geconvenieerd zijnde, zulke werken niet zullen ophouden; dat ook de Boekdrukkers het af-drukken van zoodanige boeken niet mogen uitstellen of laten steken: en dat de schade daardoor bij den een of ander te veroorzaken, mede zal worden geregeld door 2 onpartijdige personen, te kiezen als voren" ¹⁾).

Den 19den October 1730 werden op bevel van den Magistraat van Amsterdam de Keuren hernieuwd betreffende de oproerige geschriften, waarin de stedelijke overheid in het bestuur der stad werden beleedigd en openlijk zwart gemaakt, zoodat het volk tegen hem werd opgeruid. Aan den aanbrengrer van de auteurs, van de drukkers en uitgevers dier pamfletten wordt een geldelijke belooning van *f* 500 toegezegd ²⁾. Welke bijzondere oorzaak er bestond, dat toen

1) Het Plakkaat en de Resolutie zijn opgenomen in het Groot Placaat-Boek, VI, 399 vv.; WILTENS, II, 522 vv.

2) Handvesten van Amsterdam, bl. 1045 v. — E. C. D'ENGELBRONNER vermeldt in *De Weegschaal*, 1839, n°. 2, bl. 47, onder „Beteugeling der Drukpers”, dat 14 Juni 1730 de Staten van Holland besloten, dat de Ridder-schap en verdere H. E. Gr. Mog. Gecommitteerden met en benevens eenige Commissarissen uit den Hove zouden nazien *de placaten en ordres van den Lande tegen de licentie van het drukken* en te overwegen of ze niet behoorden te worden vernieuwd, veranderd of met bijvoegselen vermeerderd. Commissarissen adviseerden, dat tot stuiting van gemelde licentie H. E. Gr. Mog. te arresteren hadden een placat, waarvan een concept daarnevens ging. Doch hiervan rapport gedaan zijnde, had deze zaak geen gevolg, dan dat

ten tijde zooveel smaadschriften het licht zagen, is ons niet gebleken ¹⁾).

Het Hof van Holland gaf den 26sten Juli 1731, naar aanleiding van twee Fransche boeken, ten vorige jare in Den Haag uitgekomen (*Critique désintéressée des journaux littéraires etc.* door F. DE BRUYS en *Lettres serieuses et badines sur les ouvrages des Savans* door BARRE DE BEAU MARCHAIS) en waarin vele met den waren godsdienst strijdige leerstellingen werden verkondigd, die streng moest worden geweerd, een verbod met toevoeging van het volgende: „Verbiedende verder een ieder, de zaken bij de respectieve Synodes of andere Kerkelijke Vergaderingen dezer Landen verhandeld — door eenige geschriften aan te tasten, of de personen gemelde Synodes en Kerkelijke Vergaderingen gecomposeerd hebbende te carperen, zulke geschriften te verspreiden, veel minder te drukken of te doen drukken, op poene dat tegen schrijvers en drukkers zal worden geprocedeerd tot het infligeren van zoodanige straf als tegen perturbateurs van de gemeene ruste der Kerke dezer Landen bij den Hove of andere Justiciëren bevonden zal worden te behooren” ²⁾).

Wij zagen reeds dat de werken van SPINOZA den 25sten Juni 1678 door de Staten van Holland verboden werden. Een Plakkaat van deze, van 26 Februari 1732, tegen de geschriften der Hattemisten, waarvan men beweerde dat zij dezelfde kettersche meeningen verkondigden als de volgers

alle de leden kopij van 't zelve verzochten, om daarop de intentie hunner principalen te verstaan en de finale resolutie dan tot nadere deliberatie werd uitgesteld.

1) In het contra-adres van het Amsterdamsche boekdrukkersgilde dd 12 October 1730, wordt gewag gemaakt van *Libertijnsche en andere Kettersche boeken* (dus Theologie) en van *Journalen, Bibliotheken en Nouvelles*. Kan onder de laatste ook het schrijven van JEAN LE CLERC begrepen wezen? — In Juli 1730 (12 December 1764 herhaald) werd te Amsterdam op last der Staten-Generaal verboden eenige indagingen, vonnissen enz. te drukken, enz enz. betreffende de groote misdaad (crimen contra naturam, sodomie), die in 1730 aldaar zeer sterk werd bedreven.

2) Groot Placaat-Boek, VI, 637 WILTENS, III, 259; DE GJUSELAAR, 73 v

van SPINOZA, verbodt die boeken nadrukkelijk op dezelfde boeten ¹⁾. Den 10den April 1732 verbodt het gerecht der stad Utrecht een boek, getrokken uit de geschriften van PONTIAAN VAN HATTEM, op arbitrale straf, met een premie van 100 Ducatons voor den aanwijzer.

Bij gelegenheid der uitgave van andere Spinozistische libellen hernieuwden de Staten-Generaal op 22 Mei 1733 het laatste plakkaat der Staten van Holland, waarbij tegen de boek-drukkers, uitgevers en verspreiders dezelfde boete werd bepaald, die in het plakkaat van 1678 was vastgesteld ²⁾.

In een plakkaat der Staten van Zutphen, van 16 September 1737, is bepaald: „dat Bijbels, Liturgiën en Heidelbergse Catechismus niet gedrukt zullen worden, of gedrukt zijnde, uitgegeven dan na revisie en onderteekening der Predikanten door 't Classis te committeren” ³⁾. In December 1738 kwam een verbod uit van Burgemeesteren van Amsterdam, om voortaan geen boeken of geschriften over *Kerkelijke zaken* te drukken of uit te geven, dan met kennis van H. Ed. Gr. Achtb., op poene van de hoogste ongenade, „dewijl sedert eenigen tijd vele boeken en geschriften dien-aangaande zijn uitgegeven.”

De Staten van Gelderland en Zutphen vaardigden den 28sten April 1740 een Plakkaat uit betreffende de kerkelijke belangen, waarin zij bepalen: „Niemand van de Gereform. Religie mag boeken laten drukken, het zij van hem, of van een ander gemaakt, dan na visitatie en approbatie van het Classis, particulier Synode, of Professoren in de Theologie;

1) WILTENS, II, 588.

2) WILTENS, II, 598. — Burgemeesters van Amsterdam, ten gevolge van een Resolutie der Staten van Holland van 26 Februari 1734, verboden den 9den Maart van dat jaar den Courantiers aldaar, „de correspondentie met eenige Ministers van dezen Staat buitenslands, of derzelver Secretarissen, op 't formeren der Couranten; zoowel als de insertie derzelver missiven, ofschoon op andere wijs verkregen; op boeten als naar zaaksgelegenheid bevonden zal worden gemeriteerd te zijn.”

3) Groot Geld. Placaat-Boek, III 572.

zullende bij nalatigheid van dien de boeken gehouden worden als niet voortgekomen uit den schoot der Gereform. Kerk, boven de verbeurte van alle Exempl. en eene boete van f 100 voor de eerste, en f 200 en arbitraire correctie voor de tweede reis ¹⁾. Van Holland zagen wij dergelijk plakkaat van 9 April 1675, van Friesland van den 12den Mei 1682 en van Overijssel van 8 Maart 1708.

Wanneer het in een staat rustig is en vreedzaam, zijn daar twisten en oneenigheden bedaald, heerscht overal en bij allen eendracht, dan wordt daar ook geen aanleiding gevonden beleedigingen in woord en schrift althans, tegen het Vaderland en zijne burgers te uiten. Immers als de partijschappen zijn verstomd, rest er bijna niets, dat door den nijd of smaad zou kunnen aangevallen worden. Hieruit volgt dan ook, dat aangezien toen ter tijd en in de eerste helft dezer eeuw ons Vaderland in vrij kalmen en rustigen toestand verkeerde, nagenoeg geen smaadschriften het licht zagen. Dat dit werkelijk zoo was, wordt door de geschiedenis bevestigd, want van 1726 tot 1745 kwam geen *algemeen* plakkaat tegen smaad- en eerroovende geschriften in ons Vaderland uit ²⁾.

Wij zouden dus tot de beschouwing van dien minder vreedzamen tijd moeten overgaan, doch vermits, behalve de plakkaten, die de pamfletten raken, hier ter plaatse ook van andere, die voor ons doel dienstig zijn, melding dient

1) Dit Plakkaat wordt niet gevonden bij VAN LOON, wiens verzameling niet verder loopt dan tot Februari van dat jaar, maar is ontleend aan een brief van den Heer JOH. IN DE BETROUW. Wij betreuren het intusschen zeer, dat de zeer nauwkeurige Plakkaatboeken niet van al de Provinciën en Steden voorkomen en, als zij bestaan, niet tot onze dagen reiken. De meesten hunner gaan niet verder dan tot het midden der vorige eeuw.

2) Er bestaat wel een plakkaat van Amsterdam van het jaar 1730, dat boven is vermeld, doch dat betreft die stad alleen. Voorts een ander van de Staten-Generaal van 1 Juli 1735 tegen een enkel schotschrift, *Agtste Vervolg van de Latijnsche en Nederduitsehe Keurdigten*, in 't bijzonder gericht, zie Groot Placaat-Boek, VI, 465 en WILTENS, IV, 428. Dit gaan wij echter met stilzwijgen voorbij, wijl wij van afzonderlijke libellen geen gewag maken.

te worden gemaakt, wenschen wij eerst na te gaan wat het jaar 1744 in dat opzicht heeft gegeven. De couranten komen opnieuw te berde.

Den 15den April van dat jaar ging een plakkaat uit van de Staten van Holland, waarbij zij te kennen gaven, na lezing der Haarlemmer Courant van den vorigen dag, waarin een zinsnede voorkwam, die voor verscheiden Vorsten beledigend was, „dat de Burgemeesters van Haarlem zullen verzocht worden, den Courantier daarover te hooren, en deswegens naar bevind van zaken te corrigeren; en dat mede aan Heeren Regeerders van de Steden dezer Provincie, in welke Couranten worden uitgegeven, zal worden aangeschreven, omtrent de Courantiers, ieder in de hare, zoodanige ordre te stellen, dat in de Couranten niets worde gebragt, dat eenige vreemde Hoven regtmatige reden van offensie geven kan”¹⁾.

De Staten-Generaal vaardigden den 29sten Mei van hetzelfde jaar een meer dringende Resolutie uit van de volgende strekking: Daar de Courantiers zich meer dan ooit geëmancipeerd hebben, in hunne Couranten te insereren brieven, memoriën, resolutiën en andere stukken tot de deliberatie der hooge Regering specterende, zoodanige zelfs, die de Regering oordeelt, dat secreet moeten gehouden worden, — dat ze zich daarenboven de licentie geven in hunne Couranten te doen influeren Nouvelles en reflectiën voor Souvereinen, geallieerden en vrienden van den Staat odieus, gelijk daarover nog laatstelijk klachten van het Hof van Vrankrijk zijn ingekomen, — en dat deze licentie der Courantiers veeltijds moeilijkheden aan de Regering komt te verwekken; zoo verzoeken Hun Hoog Mog., dat Heeren Staten tegen zoodanige buitensporige licentie genoegzame ordres gelieven te stellen, en Courantiers op zware poenaltiteiten te verbieden, zonder kennis en goedvinden der Hooge Regering of van de Magg. der steden en plaatsen, daar de Courantiers resideren: op gelijke poenaltiteiten van

1) Groot Placaat-Boek VII 818.

in hunne Couranten te maken verhalen of reflectiën, die aan andere Potestaten reden van offensie kunnen geven, zonder dat het tot hunne verschooning zal kunnen dienen, dat zij die uit andere Couranten getrokken hebben" ¹⁾).

Om zoo spoedig mogelijk aan het verlangen der Staten-Generaal te voldoen, bepaalden de Staten van Holland reeds op den 5den Juni: „Dat aan Burgg. en Regeerders der Steden, leden dezer Vergadering zal geschreven worden, ieder in hunne Stad, en aan de gecommiteerde Raden in beide quartieren respective, in de verdere steden en plaatsen zorg te dragen, dat geene Couranten, Gazettes of andere Nouvelles onder wat naam, worden gedrukt, verkocht of gedivulgeerd, of elders gedrukt zijnde, ingebragt, verkocht of gedivulgeerd, zonder daartoe behoorlijke permissie gevraagd en bekomen te hebben, en dat in dezelve gepermitteerde Couranten, aan geene gekroonde Hoofden, enz. eenige aanstoot worde gegeven; dat de Contraventeurs mogen gestraft worden volgens placaat van Hun Ed. Gr. Mog. van 9 Dec. 1702; en dat men ook vigilere op de nakoming van Hun Ed. Gr. Mog. resolutie van 4 Sept. 1659" ²⁾).

Een besluit van het Hof van Holland, van 29 Juni 1745, en dat weinig nieuws behelst, verbiedt: „het drukken, verkoopen, enz. van eenige geschriften — door welke — aan eenige gekroonde Hoofden enz. — aanstoot gegeven wordt — op poene dat de Contraventeurs — zullen gestraft worden, volgens beschreven regten en placaten dezer Landen" ³⁾).

Tot hiertoe hadden alle smaadschriften *tegen het vaderland en zijne burgers* opgehouden te verschijnen; men mag dit althans vermoeden voor zooveel de plakATEN er over zwijgen. De geschriften daarentegen, die beleediging en bevatten *tegen buitenlandsche Vorsten* waren niettemin in grooten getale uitgekomen, zooals uit hetgeen wij zoo even opmerkten, duidelijk blijkt. Het is ons niet bekend, wie de beleedigde

1) Groot Placaat-Boek, VII, 818; DE GIJSELAAR, 74.

2) Groot Placaat-Boek, VII, 819; DE GIJSELAAR, 74 v.

3) Groot Placaat-Boek, VII, 820; WILTENS, IV, 429; DE GIJSELAAR 75 v.

Potentaten zijn, waarvan in die 4 plakkaten wordt gewag gemaakt, daar de titels der smaadschriften daarin niet worden vermeld. Den 17den Mei 1744 brak de oorlog tusschen de Staten-Generaal en LODEWIJK de XVde, Koning van Frankrijk, uit. De Staten hadden dien op alle mogelijke wijzen trachten te voorkomen, uit vrees dat de Koning zich zwaar beleedigd achtte. De uitkomst bewees, dat hunne vrees niet ongegrond was, blijkens het plakkaat van 15 April, waarin gesproken wordt van klachten over fameuse libellen van 's Koningswege bij de Staten ingebracht.

Toen de pogingen om den vrede te bewaren verijdeld bleken, dienden vooral het plakkaat van 29 Mei en het daarmede samenhangende van 5 Juni van hetzelfde jaar om zwaarder beleediging te beletten. Wat het plakkaat van 29 Januari 1745 betreft: wellicht waren er in Nederland personen, die MARIA THERESIA, Koningin van Hongarije, haatten en aan hun vijandige gezindheid tegen die Vorstin, met wie de Staten-Generaal een verbond hadden gesloten en wie zij hulp verleenden, lucht gaven.

In hetzelfde jaar werd andermaal tegen de libellen hetzelfde verbod uitgevaardigd. Den 4den Juni 1745 deed het Hof van Holland een besluit uitgaan van nagenoeg denzelfden inhoud als het naastvoorgaande, waarbij het „drukken, enz. vooral van zoodanige naamlooze geschriften, als strekken tot laesie van eer, faam en goeden naam van eenige personen of familien, op poene bij vorige plakkaten gestatueerd op perturbatie van gemeene ruste enz.”¹⁾

Door de uitvaardiging van die vier plakkaten van de jaren 1744 en '45 was de drielichtheid der Courantiers niet gestuit; integendeel nam zij dermate toe, dat, op verzoek van de Staten-Generaal, de Staten van Holland op den 28sten October 1746 hoofdzakelijk hetzelfde voorstelden, wat in de plakkaten van 29 Mei en 5 Juni 1744 betreffende de nieuwstijdingen was bepaald, nl. het daarin opnemen van

1) Groot Placaat-Boek, VII, 821; WILTENS, IV, 431; DE GUSELAAR, 76.

„eenige propositiën, brieven, resolutiën, rapporten, memoriën, garnisoens-lijsten en andere acten van Staat, reflectiën, hatelijk voor vreemde Mogendheden, vrienden van den Staat, en tot vilipendie der hooge Regering" 1).

Daar het nu van zelf spreekt, dat die scherpe plakكات tegen de libellen niets te weeg brengen, tenzij ze even streng worden uitgevoerd en dewijl de Staten van Holland bespeurden, dat die resolutiën niet behoorlijk en spoedig werden toegepast, vaardigden zij den 12^{den} October 1748 een bijzonder plakkaat uit, waarbij den Procureur-Generaal en de overige rechterlijke ambtenaren werd bevolen, zoowel in de steden als op het platteland, te zorgen, dat de plakكات tegen de libellen uitgekomen ten uitvoer werden gebracht 2).

Terwijl wij, als gewoonlijk, de plakكات tegen de afzonderlijke verboden schotschriften, die reeds lang vergeten waren, hier voorbijgaan (o. a. een van het jaar 1749), moeten wij nu in de eerste plaats bespreken een plakkaat van de Staten van Holland, betreffende zekere privilegiën, waarvan, schoon boven reeds vermeld, hier in de tijdsorde dient te worden gewag gemaakt. Aan het verzoek der predikanten en ouderlingen van de Luthersche Kerk te Amsterdam, „dat in het vervolg geene Privilegiën op de Psalmen- en Gezangboeken bij die van de onveranderde Augsburgsche Geloofsbelijdenis in hunne Kerken gebruikt wordende, zullen worden verleend, en dat van nu voortaan geene Bijbels of Nieuwe Testamenten volgens de vertaling van M. LUTHERUS in de Nederd. taal overgezet, mitgaders geene Psalmen- en Gezangboeken, — bij de Luth. Gem. in deze Landen gebrui-

1) Groot Placaat-Boek, t. a. pl.; DE GIJSELAAR, 77, die echter in plaats van 28 October, den 6^{den} opgeeft.

2) Groot Placaat-Boek, t. a. p.; DE GIJSELAAR, 77. — Den 29sten September 1748 werd in Amsterdam verboden het drukken, enz. van zoodanige zaken of pasquillen, waardoor de Regeering en anderen zouden kunnen beledigd worden. — Den 30sten Maart 1751 legde REITZ het Rectoraat der Utrechtsche Academie neder met het houden eener redevoering: *de Conscribendis librorum*, over welke instelling hij zich in enkele opzichten gunstig uitlaat en wier ambtspligten hij opsomt, enz.

kelijk, mogen worden gedrukt zonder revisie en approbatie van den Kerkenraad der voorsch. gemeente", verleende de Staten den 29sten September 1752 een gunstig gehoor, verklarende, „dat, blijvende het Privilegie in 1745 aan eene Compagnie Boekverkoopers voor 15 jaren verleend, voor het drukken der Psalmen en Liederen, in zijn geheel, voorts geene verdere Privilegiën op de Psalmen, enz. van voornoemde Gemeenten, zullen worden verleend; en dat verder geene Bijbels of N. T. volgens LUTHER's vertaling in 't Neêrduitsch overgezet, ook geene Psalmen, enz. — zullen mogen worden gedrukt, zonder revisie en approbatie bij den Kerkenraad van de Luthersche Gemeente dier stad, alwaar ze staan gedrukt te worden, en bij zoo verre daar geene Luthersche Gemeente mogt zijn, dan van den Kerkenraad dier Gemeente te Amsterdam, op poene van confiscatie van alle Exemplaren zonder die auctoriteit gedrukt, en van f 500 voor den drukker dier boeken, geheel ten voordeele van de Luthersche Armen dier stad¹⁾.

De magistraat van Amsterdam kondigde in 1754 een keur af, met verbod tegen het drukken en verspreiden van fameuse libellen, met toezegging eener praemie van f 1000 voor den aanbrengrer der auteurs, drukkers of verspreiders²⁾. Den 7den Maart van hetzelfde jaar werd door de Staten van Holland uitgevaardigd eene hernieuwing van de voorgaande tegen de schotschriften en afbeeldingen gerichte plakكاتen, waardoor beleedigd wordt „de hooge Regering, mitsgaders hooge Personagiën bij ons ten hoogsten respectabel — tot vermindering van de auctoriteit van haarl. Overigheid en tot afkeering der goede affectie, respect, eer

1) Groot Placaat-Boek, VIII, 458; WILTENS, IV, 37. — Den 12den November 1753 werden de Resolutiën der Burgemeesteren en Vroedschap van Utrecht, van 9 Januari 1688 en die van 20 Juli 1691 hernieuwd (zie hiervoor blz. 141).

2) Onmiddellijk vervolg op WAGENAAR, XXII, 165—167. De aanleiding hiertoe was de uitgave van: *Het Gedrag der Stadhoudersgezinden verdedigd door Mr. A. v. K.* [ps. van [Mr. ELIE LUZAC] en het tegenschrift: *Het Stadhouderschap wettiger gehandhaafd enz.* door ESOPUS DEN BESCHERMER.

en gehoorzaamheid, die de Gemeente aan hunne Overigheid en hooge Personagiën verschuldigd is." Waarbij nog moet worden gevoegd: „Zoo is 't dat wij daarin willen voorzien, met *Communicatie en overleg van H. K. H. de Vrouwe Gouvernante* inhaererende onze vorige tegen Paskwillen, enz., vooral van 18 Januarij 1691 met de poenen daarin vervat, — aan den aanwijzer van schrijvers, drukkers, zettters of drukkers-knechts derzelve, eene praemie van f 3000, en impunitieit met naamsverzwijging belooven. Verbiedende vervolgens een iegelijk — te maken, drukken, uitgeven, — alzulke ergerlijke, oproerige en scandaleuze Paskwillen op eene boete, voor de 1ste reis, van f 3000 en arbitrale correctie naar exigentie van zaken; voor de 2de, van f 6000, en op poene ten minsten van bannissement voor altoos uit de Provincie van Holland en Westvriesland. En zoo voorschr. personen de boetens niet kunnen betalen, zullen ze publiek gegeesseld en mede voor altoos gebannen worden." De boeten werden als gewoonlijk in drieën verdeeld ¹⁾.

Uit hetgeen daarin gezegd wordt met betrekking tot de Gouvernante schijnt, in verband met de strekking van het geheele plakkaat, te blijken, dat toen door die schotschriften personen tot het Hooge stamhuis van Oranje behorende werden beleedigd, vooral omdat over gemeen overleg tusschen den Oranjevorst en de Staten-Generaal of die van Holland geen melding wordt gemaakt, noch in het plakkaat tegen de fameuse libellen van 1691, noch in die van vroeger dagteekening.

Onze meening, dat die paskwillen bedoelden de personen, waarvan wij zoo even spraken, te beleedigen, wordt versterkt door de titels van twee libellen, door ons hiervoor op blz. 160 vermeld ²⁾. Wij merken op, dat, terwijl bijna bij ieder door de Staten-Generaal of door de Staten van Holland hernieuwd plakkaat onmiddellijk zwaarder straffen

1) Groot Placaat-Boek, VIII, 570; WILTENS, IV, 432; Nederl. Jaarb. 1754, 175 v.

2) Zie Onmidd. vervolg op WAGENAAR. Dl. XXII, 166, in de noot.

werden vastgesteld, die bij dit plakkaat bepaald zeer zwaar mogen heeten. Bij ons schijnt toen het geval te zijn geweest, wat in Engeland ten tijde van HUME (d. i. in 't midden der XVIII^{de} eeuw) plaats greep. Die beroemde geschiedkundige en wijsgeer zegt omtrent zijn vaderland het volgende: „Nos lois générales contre les séditieux et contre les libelles, sont à un point, à ne pouvoir être renforcées. Il ne reste donc que deux moyens de nous borner davantage à ces égards. 1°. Ce seroit de soumettre tout ce qui s'imprime à la censure”; waartoe ook sommige Nederlanders in 1769 hun toevlucht poogden te nemen, schoon met ongunstigen uitslag, omdat de zaak aan te veel bezwaren onderhevig en in strijd met den volksaard was, gelijk wij verder zullen zien. 2°. „De confier à la Cour le pouvoir arbitraire de chatier les auteurs de tous les écrits, qui lui déplaisent”, wat bij ons niet kon geschieden. „L'un et l'autre de ces moyens”, voegt de Engelsche schrijver er bij, „seroit une infraction si criante de tous nos privilèges, que probablement ce ne pourroit être là, que les derniers abris d'un gouvernement despotique 1).

In het volgende jaar, toen de schrijver van de Haagsche Courant, die om zijn waarheidsliefde weinig werd geprezen, daarin eenige hem ongeoorloofde zaken had opgenomen, bevalen de Staten van Holland den 29sten Augustus 1755 den Magistraat van elk der steden van dat gewest te doen, wat in het plakkaat van 5 Juni 1744 was voorgeschreven, met herhaling van de bij vorige plakkatën gestelde straffen 2).

Een plakkaat door de Staten van Holland en West-Friesland van den 4^{den} Aug. 1761, betreffende kerkelijke zaken, verbiedt voornamelijk opnieuw het drukken en uitgeven van

1) HUME, Essais Moraux et Politiques. (Fr. vert.), VI, 19 v., in de verhandeling *De la liberté de la presse*.

2) Groot Placaat-Boek, VIII, 572. — In Juli 1757 werd een zeker opstel te Amsterdam van wege den Hoofdofficier rondgezonden, tegen de licentie der Nieuwspapieren.

kerkelijke geschriften, zonder voorafgaande visitatie en goedkeuring van de bevoegde autoriteit¹⁾. Hierin stemt dit plakkaat overeen met dat van 9 April 1675, door hen herhaald en uitgebreid den 21sten November 1715. Aan dat woordelijk herhaald stuk voegen zij de volgende strafbepalingen toe: „zullen daarenboven auteur, uitgever, verspreider en drukker ieder verbeuren eene boete van f 1000 voor elke contraventie van voorsz. punten; waarin ook zij vervallen, die eenig boek, waarvan de auteur geene professie doet van de Gereform. religie, uitgeven, verspreiden of drukken, zonder dat de naam en professie des auteurs daarvoor gesteld zij. — Verbieden eindelijk ook, eenige zulke niet geaprobeerde boeken uit eenige der Gëunieerde Provinciën of ressort van de Generaliteit binnen onze Provinciën intevoeren, te verspreiden en te verkoopen, op boete van f 300 voor ieder Exemplaar, welke boeten zullen zijn: $\frac{1}{3}$ voor den Officier, en $\frac{1}{3}$ voor de Gereform. Armen der Stad, waar de calange plaats heeft”²⁾.

Zonder gewag te maken van het naamloos geschrijf, vol smaad en haat, dat bij gelegenheid van de tragische geschiedenis in het leven van den aanzienlijken Fries, den beroemden dichter VAN HAREN, uitkwam, welke geschriften in 1761 door de Staten van Holland werden verboden, gaan wij over tot het jaar 1762, waarin op 30 Juli datzelfde college een plakkaat uitvaardigde tegen een werk van een Fransch geleerde, hetwelk, omdat het thans in zeer veler handen is en door menigeen wordt gelezen, hier door ons moet worden vermeld, al onthouden wij ons ook overigens meestal van afzonderlijke verboden boeken te spreken. Het werk van ROUSSEAU, den wijsgeer van Genève, getiteld: *Emile, ou de l'Education*, door de Staten verklaard „godloos,

1) Zie de aanleiding o. a. bij SIEGENBEEK, *Geschied. d. Leidsche Hoogeschool*, I, 278 v.

2) Groot Placaat-Boek. IX, 208; WILTENS, V, 442; DE GIJSELAAR, 78. De zaak zelve wordt uitvoeriger behandeld in Onmidd. Vervolg op WAGENAAR XXIII, 179 v. en 217; Nederl. Jaarb., 1761, bl. 847—860.

schandaleus, ergerlijk en profaan, strekkende om de onervaren jeugd van den eenigen weg ter zaligheid af te leiden", dat boek eerst met privileges uitgekomen, werd, nadat zijn schadelijken inhoud was bekend geworden, daarvan vervallen verklaard en tevens elkeen het drukken en uitgeven ervan op een boete van f 1000 verboden. Reeds vroeger had dit geschrift in andere landen van Europa hetzelfde lot ondergaan en werd het zelfs den 9den Juni 1762 te Parijs verbrand ¹⁾).

Maar even als de zwaarste straffen en bedreigingen dikwijls weinig uitrichten tot het bereiken van de beste bedoelingen, zoo ging het ook hier: de trek naar het verbodene had de overhand en ofschoon het verkoopen van ROUSSEAU's boek in ons Land was verboden, werd het later toch dikwijls van buiten af hier ingevoerd, in losse vellen, en heren derwaarts verspreid onder andere goede boeken, waarvan de verkoop bij de overheid geen kwaad vermoeden wekte.

Twee jaren later, op den 14den December 1764, verbood het Hof van Holland twee Fransche geschriften: *Dictionnaire Philosophique portatif* door VOLTAIRE en *L'Evangile de la Raison*; geschriften, waarin de Heilige Schrift openlijk werd aangevallen en die derhalve niet alleen in het vuur geworpen en door beulshanden verbrand werden, maar waaromtrent den boekdrukkers en boekverkoopers hetzelfde, ja, een veel scherper verbod werd gegeven, dan dat het boek van ROUSSEAU gold, daar zij binnen drie dagen na de afkondiging ervan al de exemplaren moesten overgeven, op een boete van f 100, boven de op het jaar 1762 aangehaalde van f 1000 ²⁾).

In 1765 verboden de Staten van Friesland de uitgave en de verspreiding der Nederlandsche vertaling van een ander

1) Groot Placaat-Boek. IX, 194; WILTENS, V, 445. Uitvoeriger in Onmidd. vervolg op WAGENAAR, XXIII, 217 v.

2) Zie Onmidd. vervolg, XXIII, 355 v.; het placaat in Groot-Placaat-Boek, IX, 195.

werk van VOLTAIRE, getiteld: *Sur la tolérance en matière de Religion* ¹⁾).

Het Hof van Holland zelf, nadat het had bespeurd, hoe die schadelijke geschriften in 1762 en volgende jaren van dag tot dag steeds meer verspreid werden, schreef over die zaak aan de Staten der Provincie, op den 29sten Januari 1765, ten geleide van een concept-plakkaat, om de godsdienst en zeden bedervende boeken te verbieden. De Staten vereenigden zich echter niet met dat ontwerp. Intusschen dacht het Hof ook over het aanstellen van *Censoren*, die al de boeken in de Vereenigde Nederlanden verschenen voor dat zij te koop werden gesteld, zouden lezen en goedkeuren, in geval zij naar hunne meening niets verkeers bevatten, doch verbieden, indien zij hun, om welke reden dan ook, schadelijk voorkwamen. Men zag echter in, dat deze zaak aan zoovele bezwaren onderhevig was, dat werd afgezien van het voornemen bij de Staten van Holland toen ter tijde deswegens een voorstel in te dienen.

Nadat de Roomsch-Katholieke Kerk, bij den aanvang der XVI^{de} eeuw, de wetenschap had verkregen, dat met hare leer strijdige geschriften werden uitgegeven, teekende de geestelijkheid die met een zwarte kool, noemde ze *kettersch*, verbood de lezing ervan aan de leeken en bracht ze daarom op den Index.

Aan het gerechtshof der Inquisitie, dat op het einde der XVI^{de} eeuw, met het oog op de van het Christelijk geloof afvallige Joden in Spanje was opgericht en de ketters zelven oordeelde, droeg de Paus ook de boeken-censuur op. De zaak was ook PHILIPS II aangenaam en welgevallig, daarbij verwonderlijk wel passend in zijn regeeringsbeleid, aangezien de Censoren alle boeken gedeeltelijk of geheel verboden, waarin iets in strijd met den Roomsch-Katholieken godsdienst werd gevonden, die de Koning met hart en ziel was toegedaan, welke daardoor krachtens het beginsel, dat toen

1) Onmidd. vervolg, t. a. p. bl. 356.

reeds in die Kerk gold, dat nl. *allen, die buiten haar stonden, verdoemd waren*, als van zelf er toe gebracht werd de ketters te haten en te vervolgen en hunne boeken door tusschenkomst van de censuur te verbieden.

Hieruit volgt als van zelf, dat de benaming van *Boeken-Censor*, evenmin toen als later, in de Vereenigde Nederlanden zeer in den smaak viel. Toen echter in 1765 en volgende jaren van die censoren gewag werd gemaakt, wilde het Hof van Holland, bij een geheele wijziging der zaak, desniet-tegenstaande den naam behouden. Dit zal van zelf blijken, als wij hebben doen opmerken, dat de theologische geschriften, die de Roomsche-Katholieke Spanjaarden kettersch noemden, bij de Protestanten het hoogst stonden aangeschreven. Ook was het doel, dat men er bij ons mede beoogde, veel prijzenswaardiger. De Spanjaarden toch, door een allerhevigsten haat tegen de ketters gedreven, poogden hunne pogingen met den mantel van den godsdienst te bedekken en stoffen verbazend over het handhaven van den waren godsdienst: zoo niet PHILIPS zelf, zijn althans diens handlangers in Nederland aldus te werk gegaan. Den onzen was het daarentegen te doen om den Gereformeerden godsdienst en zijn eenig fundament, de Heilige Schrift. De Nederlanders veroordeelden niet die buiten het Gereformeerde Kerkgenootschap leefden (want een goed Gereformeerde is ervan overtuigd, dat ook onder de Christenen, die een andere leer volgen, mannen worden gevonden, die door deugd en godsdienstzin uitblinken), maar zij betreurden, dat in de XVIII^{de} eeuw reeds gedurende vrij langen tijd de godsdienst door vele geschriften op veelvuldige wijze werd beleedigd, en zijne grondslagen, die op de Heilige Schrift steunen, geminacht, ja bespot werden; dat de goede zeden door ontuchtige geschriften en afbeeldingen werden bedorven en de jeugd ten verderve werd gevoerd. Uit die beginselen moeten ook worden verklaard de vroeger hier te lande, in de jaren 1654 en '62 aangewende pogingen om visitateurs of censurs van de boeken in te stellen, waarvan boven te zijner plaats melding werd gemaakt. Het is derhalve niet te verwonderen, veeleer goed

te keuren en te prijzen, dat het Hof van Holland en de Staten, die door dezelfde gedachten geleid, reeds in 1762 en '64, gelijk reeds werd opgemerkt, eenige geschriften van ROUSSEAU en VOLTAIRE hadden verboden, alle pogingen inspanden om dit kwaad te genezen op de wijze als wij weldra zullen zien. Het streven was hoogst prijzenswaard; evenwel was het te vreezen, dat het in de praktijk niet zou opgaan. Om kort te gaan: onze meening aangaande de censors, zooals die in 1765 en daarop in 1769 werden voorgesteld is deze: dat de toeleger der zaak alleszins is goed te keuren en den hoogsten lof verdient, edoch in *abstracto*. „La sureté générale de l'Etat”, zegt BIELFELD ¹⁾, „et la sureté particulière de chacun de ses membres exigent, qu'on ne permette point la publication des livres impies, des libelles contre le Gouvernement, des ouvrages scandaleux et capables de corrompre la jeunesse, ou d'entraîner l'innocence au crime. Ces considérations ont donné à la police l'inspection sur les imprimeries, librairies, colporteurs, et autres personnes, qui débitent les livres, et sur les auteurs.” Maar in de *uitvoering* is de zaak moeilijker; want zoo dezelfde maatregel op de boeken zelfen wordt toegepast, zoo de boeken aan den in het plakkaat voorgeschreven regel worden getoetst, zal de zaak nooit tot een goed einde kunnen worden gebracht, zoowel door de onkunde van de censors, die niet in staat zijn boeken van allerlei inhoud te beoordeelen, als ten gevolge van de gezindheid dier personen, die, te zeer aan zekere beginselen in kerkelijke, moreele of politieke aangelegenheden verslaafd, afkeerig zijn van andere wetenschappen, zoomeede wegens de onzaglijke menigte van boeken, waarvan de lezing al te veel tijd zou kosten, en eindelijk door de onbepaalde uitdrukkingen, die worden gebezigd. Wat toch zijn *goddelooze en ontuchtige geschriften*, wat is de *ware christelijke godsdienst*, wat de *grondslagen* van dien godsdienst, waarover de Protestanten zelfen het onderling oneens

1) Institutions Politiques. I, 105. C. VII, § 13.

zijn; wat beduidt het, dat die *fundamenten worden bespot*. Al die woorden gebruikte het Hof van Holland in zijn ontwerp van 7 September 1769, waarover straks. Mag dus de instelling van censurs in de praktijk onuitvoerbaar zijn, in het afgetrokkene beschouwd, is zij niet te verwerpen, zoodat, alles wel beschouwd, op het Hof van Holland van toepassing mag worden verklaard het gezegde: *Al schiet de kracht te kort, moet men den wil toch loven*. Wij gaan nu over tot het onderzoek der pogingen zelve, die in 1769 werden aangewend.

Tot hiertoe zagen wij, dat hetzij door de Staten-Generaal, hetzij door die der afzonderlijke Provinciën, elk op hunne wijze, pogingen werden gedaan om de losbandigheid der drukpers te fnuiken, die evenwel den gewenschten uitslag misten. Derhalve werd te dien einde in 1769, na langdurige beraadslagingen in de Staten-vergadering van Holland, door het Hof van Holland op 7 September van gezegd jaar het plan geopperd, zoo even vermeld, tot het instellen van boeken-censurs, door wier tusschenkomst zeer velen van oordeel waren, dat het kwaad 't best zou worden voorkomen. Niet allen echter waren evenzeer met de zaak ingenomen; de boekdruckers- en boekverkoopersgilden in sommige steden, vooral in Leiden, verzetten er zich vrij sterk tegen en leverden hunne bezwaren schriftelijk bij den magistraat in, die zoo zwaar wogen, dat het Hof, overtuigd, dat de uitvoering van bedoelden maatregel niet alleen aan vele moeilijkheden onderhevig was, maar dat ook de lasten de daaruit wellicht voortspruitende lusten verre overtroffen ¹⁾, die in-

1) Het plan mishaaide niet alleen aan de Protestanten. Laat ons hooren, wat LE CLERCQ in de *Bibliothèque Choisie*, t. XV, part. I, bij de beoordeeling van Vol. II van het *Repertorium Tractatum Politicorum*, die onder de regeering van WILLEM III, als Koning van Engeland uitkwamen, betreffende de Roomsche-Katholieken zegt, bl. 78 v.: „Une bonne partie des Catholiques Romains même désapprouve extrêmement la pratique des lieux, où il n'est pas permis d'imprimer sans approbation des Censeurs publics, à cause de l'expérience, qui a appris, que ces Censeurs s'opposent très souvent à la vérité”. Dit is het oordeel der Roomsche-Katholieken over de censurs, waarbij kan worden gevoegd hunne meening over de Indices van verboden

stelling van censurs geheel liet varen en van meening was, dat het doel op een andere wijs moest worden bereikt.

Want gedelegeerden uit het Hof stelden een plakkaat op, waarbij zij voorgaande plakaten op den voet volgden, dat zij den Staten van Holland ter goedkeuring en afkondiging overgaven. Het komt mij niet ongepast voor hiervan ter loops melding te maken. Het stuk verbod: „het maken, drukken en uitgeven van alle zoodanige boeken, waarbij de gronden van den Christelijken Godsdienst aangetast, of de H. Schrift, als mede de ware Gereformeerde Religie, op eene spotachtige wijze behandeld worden, gelijk ook alle boeken en geschriften, door hunnen obscoenen inhoud geschikt om inbreuk te doen op de goede zeden, en strekkende tot bederf der jeugd: onder bedreiging van geldboete, ban of gevangenis, naar mate de boeken meer of minder schadelijk geoordeeld zouden worden, en het boosaardig opzet der overtreders verdiende. Verder dat Boekverkoopers of Drukkers niets drukken zouden, zonder te weten, wie de maker ware, wiens naam zij, des gelast zijnde, den Procureur-Generaal of Officier moesten openbaren op boete van f 600 voor de eerste, en dubbeld voor de tweede reis, uitgezonderd de Boekdrukkers en Boekverkoopers die een boek buiten 's lands gedrukt, en hier openlijk verkocht, zouden herdrukken. — Op gelijke boete moet ook op het titelblad naam en woonplaats, enz. staan” (gelijk wij in 1581 en meermalen zagen) — „maar zoo de naam van een Boek-

boeken, door BAILLET, hiervóór bl. 91, vermeld. Wat moeten wij er van denken? LE CLERCQ zegt verder, als ware 't ten gunste der censurs, „Si l'on permet d'imprimer indifféremment, sans l'approbation des Censeurs, des livres, on publiera mille impiétés, en faveur de l'Athéisme et du vice, et même des ouvrages séditieux, et propres à troubler la société civile”. Hij weerlegt dit op de volgende wijze: „Mais il-y-a des loix contre les séditieux, et rien n'empêche, qu'on ne punisse ceux, qui n'ont point de conscience, comme les Athées, et les gens de mauvaise vie, que ne peuvent pas dire, qu'elle les oblige de défendre leurs sentimens.” — De meening van HUME, in zake de boeken-censuur, die wij op het jaar 1754 aanhaalden, bewijst genoeg, dat, zoo hij in de Vereenigde Nederlanden had geleefd, hij nooit de instelling van censurs zou hebben goedgekeurd.

drukker of Verkooper door een ander voor een geschrift valsch mocht zijn geplaatst, moest hij, wiens naam geplaatst was, zoodra het tot zijne kennis kwam, hiervan den Procureur-Generaal of den Officier verwittigen, of anders verantwoordelijk zijn, als had hij het zelf gedrukt en uitgegeven; dit zou hij mede zijn, zoo hij het boek verkocht had, schoon voorgevende dat hij van dien valschen naam onkundig was: die een valschen naam had doen stellen, zou verbeuren f 600, zoo het boek niet tot de in dit placaat verbodene behoorde; en dubbeld, zoo het er onder moest gerekend worden" ¹⁾).

Edoch beviel dit ontwerp aan elk der leden van het College der Staten niet even goed; dit scheen althans hieruit te blijken, dat sommigen er afschrift van vroegen, om, zooals zij voorgaven, den inhoud ervan rustig te kunnen overdenken en overwegen. Zóó ging men meermalen te werk, indien de zaak minder in den smaak viel, en in alle gevalle stond veel de invoering van dat plakkaat in den weg, zoodat de Staten van Holland op 24 Januari 1770 de goedkeuring ervan tot nader orde aanhielden.

Intusschen trachtten zeer vele boekdrukkers en boekverkoopers in Holland, toen de tijding van de uitvaardiging van het plakkaat hen had bereikt en zij de ontelbare nadeelen, die daaruit voor hen en de vrijheid der drukpers zouden ontstaan, doorzagen, gedurende dat tijdsverloop het kwaad te bezweren, en wendden zij daartoe, zoowel te Amsterdam als te Leiden, alle mogelijke pogingen aan. Drie Amsterdamsche boekhandelaars, ARKSTÉE en MERKUS, P. MEIJER en Z. CHATELAIN en zijn zoon, die onder de voornaamsten van het vak behoorden, gaven hunne grieven schriftelijk over aan het Boekdrukkers- en Boekverkoopers-gilde dier stad, dat collectief die memorie bij den aanvang van 1770 bij de Stedelijke regeering indiende ²⁾. De memorie

1) Zie Onmidd. vervolg op WAGENAAR, XXIV, 227 vv.

2) Door den boekhandelaar J. SCHREUDER werd nog aangevoerd, dat door dit concept-plakkaat alle handel naar buitenslands, Emden, Cleef, Oost-Friesland enz. . . zou verlegd worden. (Van België spreekt men geen woord!)

oppert nog grooter bezwaren tegen de voorgenomen maatregel, als daar zijn: de onbepaalde uitdrukkingen, de onmetelijke kennis, die een censor zal moeten bezitten, ervarenheid nl. in iederen tak van wetenschap, hoogstzelden in een persoon vereenigd; de bezwaren zoo even vermeld. Voorts brengt het plakkaat de moeielijkheid mede, dat niemand in 't vervolg anoniem een boek kan uitgeven, en meer zwarigheden van dien aard, die breedvoeriger en woordelijk in de Nieuwe Nederl. Jaarboeken, Dl. V, 2de gedeelte, 1770, bl. 789—807 zijn opgenomen¹⁾. Zien wij wat te Leiden gebeurde. Het geheele boekdrukkers- en boekverkoopersgilde aldaar bracht, door zich op het einde van 1769 krachtig tegen de door het Hof voorgestelde censurs te verzetten, er 't meeste toe bij, dat men het plan liet varen. Een ander plakkaat, door het Hof den Staten van Holland aangeboden, trachtten drie van de voornaamste Leidsche boekhandelaars, C. VAN HOOGEVEEN JR., P. VAN DER EYK en D. VIJGH te voorkomen. Te vergeefs echter pleegden zij ter zake overleg met de Hoofdlieden van het gilde en toen zij kennis hadden gekregen van het geschrift der Amsterdamsche boekhandelaars, wendden zij zich ook persoonlijk tot den Stedelijken Magistraat, dien zij verzochten hun voorspraak bij Holland's Staten te zijn en te trachten te bewerken dat dezen het ontwerp-plakkaat niet goedkeurden, uitvaardigden en deden afkondigen.

Dit driemanschap van boekverkoopers had aan zijn

Voorts dat deze bepaling juist zou geschieden in een tijd, dat men elders meer vrijheid van drukpers verleende (nadat men tot dusverre door onwetende Geestelijken weerhouden werd), zooals men, zonder van het Zweedsche Rijk te reppen, in Frankrijk en in alle de landen van het huis van Bourbon thans gewaar wordt (ook Spanje?). De vrijheid van drukpers toch is haast één met de vrijheid van geweten. — Er is niets meer op deze zaak gevolgd.

1) Het wordt ook geheel ontleed en bij excerpt meêgedeeld door D'ENGELBRONNER in *De Weegschaal*, 1829, II, 48—74. Bij gelegenheid der strenge voordracht van wet van 22 December 1828, voor de 3de of 4de keer na uitgave van dit proefschrift komt die auteur terug op de onmogelijkheid der censuur en 't geen van 1765—'70 hierover in Nederland voorviel.

request toegevoegd een breedvoerig, in vrijmoedige bewoordingen opgesteld, vertoog, dat van degelijke en uitstekende kennis van zaken getuigde, waarvan auteurs waren de zeer geleerde Leidsche advocaat ELIE LUZAC en zijn bloedverwant van vaderszijde, IZAAC ELIE LUZAC, die procureur was, van wien de eerstgenoemde door verschillende geschriften, hetzij met zijn naam verschenen, hetzij anoniem, zijn verwonderlijke geleerdheid bewees¹⁾, en des te meer voor het schrijven van dat stuk de rechte man was, omdat hij, zelf tot het boekverkoopersgilde behorende, zeer goed begreep wat in het belang zijner vakgenooten was en wat hun rechtens toekwam. De zeer bekwame man nam die taak gaarne ten behoeve zijner collega's op zich.

De grenzen aan dit proefschrift gesteld gedoogen niet over dit uitmuntende geschrift van LUZAC uit te weiden. Hij beweert, dat het plakkaat tot allerlei moeielijkheden zal leiden en niettemin door de afkondiging ervan nooit het goede en loffelijke doel, dat het Hof en de Staten beoogden, zal worden bereikt. Wij kunnen volstaan met de mededeeling van het voornaamste, dat hij van zins was goed te keuren en waarover hij uit een rechts- en staatkundig oogpunt uitmuntend heeft geredeneerd.

1°. Hij beweert, dat, behalve eenige leemten, waaraan het ontwerp-plakkaat lijdt, daarin twee tot het wezen der zaak hoogst noodige, in de strafwet noodzakelijke vereischte zaken ontbreken; dat het *definiceerende* gedeelte (de redactie) onvoldoende is door de vage, onbepaalde termen, en dat het met het *vindicatieve* deel (de bepaling der straffen) niet beter gesteld is, aangezien tegen hen, die het plakkaat overtreden, een zware boete, of verbanning of gevangenisstraf wordt vastgesteld, naarmate het veroordeelde geschrift meer of

1) Het stuk is getiteld: Request van C. VAN HOOGEVEEN JR., P. VAN DER EYK en D. VIJGH aan den Gerechte van Leyden, om te obtineeren, dat het nader geadresseerd Concept-Placaet tegens Godslasterlijke en obscœne boeken werde gedeclineerd. Nevens de Memorie tot appui van het Request er bijgevoegd. 1770. 8°. — Zie over den schrijver de Notice van H. C. CRAS, in het Magasin Encycl. par A. L. MILLIN, 1813, T. IV, Août, p. 308—333.

minder schadelijk wordt geacht, of de snoode toeleg van hem, die de wet overtreedt, zulks schijnt te eischen;

2°. meent het plakkaat iets tot stand te kunnen brengen, wat geenszins daarvoor vatbaar is;

3°. zal de uitvoering van het plakkaat den boekhandel verderfelijk moeten zijn en de boekdrukkers en boekhandelaren aan eindelooze kwellingen blootstellen;

4°. is LUZAC van meening, dat zulk een plakkaat strijdig is zoowel met de natuurlijke vrijheid der inwoners, als met hunne burgerlijke vrijheid, die aan alle ingezetenen van Holland onder het billijk bestuur der Staten van dat gewest toekomt;

5°. betoogt hij, dat zulks in 't minst niet met de gesteldheid van Holland is overeen te brengen wat zijn handel betreft en inzonderheid met het oog op de beoefening der letteren en wetenschappen.

6°. Eindelijk beweert hij, dat het plakkaat den uitmunten uitslag, dien de Staten ervan verwachten, niet hebben zal, doch òf niets zal teweeg brengen òf integendeel veel kwaads zal brouwen.

In de meermalen aangehaalde *Nieuwe Nederl. Jaarboeken* is de breedvoerige verhandeling van den zeer bekwamen schrijver over het bedoelde punt in haar geheel opgenomen ¹⁾.

Dit geschrift had het gunstige gevolg, dat de Leidsche boekverkoopers er zich van hadden voorgesteld. Immers daardoor en ten gevolge van andere degelijke vertoogen, die door bekwame Hollanders ²⁾ werd uitgegeven, werden de

1) Nieuwe Ned. Jaarb., 1770, bl. 809—896.

2) Hieronder moet worden geteld een naamloos geschrift van 12 bladzijden, getiteld: *Brief aan een Regent van eene Hollandse Stad, rakende de Drukkers*, dat omstreeks dienzelfden tijd schijnt te zijn uitgekomen, daar LUZAC daarover meermalen in zijn onderzoek op bl. 868 en 883 melding maakt. Het is niet *seker*, wie de auteur van dit goed gestelde geschrift is. Om meer dan eene reden mag LUZAC zelf daarvoor gehouden worden, ook wegens de onderteekening van den brief, nl.: L. C.

Staten van Holland genoopt het plakkaat te laten varen en niet af te kondigen ¹⁾).

Wegens het gewicht der zaak verwijlden wij langer bij het punt betreffende de boeken-censors en bij het ontwerp-plakkaat door het Hof aan de Staten voorgesteld. Wat nu volgt kan spoediger en gemakkelijker worden afgehandeld.

In de eerste plaats treffen wij aan een plakkaat van de Staten van Holland, van 9 Februari 1771, waarin de Courantiers worden berispt, die al te losbandig waren geweest in het gedeeltelijk of geheel uitgeven van missives van Ambassadeurs dezer Republiek bij vreemde Mogendheden. Bij die gelegenheid wordt het plakkaat van 16 October 1723 hernieuwd en dien auteurs ernstig het gebruik van het verlof ontzegd, „terwijl tegen de schuldigen naar gelegenheid der zaken zal geprocedeerd worden” ²⁾).

Den 1sten Mei 1773 vaardigden de Staten van Holland een plakkaat uit, waarvan het volgende als de oorzaak wordt vermeld ³⁾). Zoodra het bevallige, verstandige en in wel-sprekenden stijl geschreven boek van MARMONTEL, *Bélisaire* getiteld, in ons land bekend was geraakt, ontstond daarover twist met het oog op de meerdere of mindere kerkelijke verdraagzaamheid. Die het geschrift van M. hoogschatten waren voor een ruime opvatting der zaak, terwijl zij, die ernstiger en strenger dachten over kerkelijke belangen, een beperkte verdraagzaamheid voorstonden. De vonk werd tot een vrij hevigen brand aangeblazen, en om dien te blusschen strekte het evengenoemde plakkaat, waarin wordt bepaald, „dat niemand make, drukke, uitgeve boeken, waarin de Christelijke Religie en de leerstukken van dezelve, — die in de Kerken van dezen Lande worden geleerd en beleden, — tegengesproken en bespot worden, — op poene dat de makers derzelve, of die ze willens en wetens hebben

1) Zie Onmidd. vervolg, XXIV, bl. 225—231 en breedvoerig: Nieuwe Ned. Jaarboeken, t. a. p., bl. 783—899.

2) Groot Placaat-Boek, IX, 402.

3) Onmidd. vervolg, XXIV, 335 v.

gedrukt of verspreid, beschouwd zullen worden, de hooge Overheid te hebben geattenteerd, en als verstoorders der gemeene rust van den Lande, naar eisch van zaken, zelfs met bannissement, zullen gestraft worden" ¹⁾).

Tegen eenige naamlooze geschriften, waarin zekere personen, die op het eiland Walcheren ambtsbetrekkingen bekleedden, in minachting werden gebracht, lieten de Staten van Zeeland op 23 Februari 1775 een plakkaat uitgaan, waarbij verboden wordt „het opstellen en verspreiden van eenige naamlooze en hatelijke geschriften, waardoor de gemeederen der ingezetenen opgestoot worden tegen hunne medeburgers — op poene van boven de dubbele vergoeding der toegebragte schade, rigourens te worden gestraft" ²⁾).

Op den 5^{den} Mei 1781 vinden wij een plakkaat der Staten van Holland, van een dergelijken inhoud als die van 16 October 1723, 29 Augustus 1755 en 9 Februari 1771. Te recht worden daarin twee dagbladschrijvers, die onwaarheid omtrent de Koningen van Denemarken en Pruisen hadden doen drukken, berispt en bevolen het geschrevene te herroepen, „op poene van de hoogste indignatie van Hun Ed. Gr. Mog." ³⁾).

De Staten van Gelderland en die van Zutphen namen op 30 Juli 1781 tegen fameuse libellen van ongeveer dezelfde strekking, als in Holland reeds zeer dikwijls waren verschenen, maatregelen, vervat in het volgende plakkaat, dat, aangezien het Gelderland alleen betreft, hier een korte vermelding verdient. Daarin wordt verboden „het maken, drukken, verkoopen en verspreiden van eenige paskwillen, enz. — met of zonder naam van maker of drukker; ook dezelve van elders in deze Provincie intebrenge, het zij ze strekken tot nadeel en verachting of kleinachting der hooge Overheid, of van bijzondere Regeringspersonen, of wel van andere hooge of lage Staatspersonen in dienst van dezen Staat; op

1) Groot Placaat-Boek, IX, 200; Ned. Jaarb., 1773, 467—469; WILTENS, V, 446; DE GIJSELAAR, 78.

2) Groot Placaat-Boek, IX, 403.

3) Groot Placaat-Boek, IX, 408.

poene van confiscatie van alle Exemplaren en eene boete van f 1000, zoowel bij den auteur, als bij den drukker, uitgever, inbrenger, distributeur of verkooper te verbeuren ¹⁾. Met een enkel woord voeg ik hierbij, dat dit plakkaat strekte om de in Gelderland uitgekomen smaadvolle libellen tegen den Hertog van Brunswijk, die, weleer voogd van WILLEM V, toen nog hier te lande de hoogste eereposten bekleedde, te onderdrukken.

Intusschen was de menigte van fameuse libellen zoo onmetelijk groot geworden en bevatten zij zulke zware beleedigingen, inzonderheid tegen den Prins van Oranje zelf en zijn geslacht; en tegen andere in openbare betrekkingen geplaatste personen in het bestuur van het Vaderland, dat het Hof van Holland op 30 September 1781 aan de Staten dier Provincie het voorstel deed tot het uitvaardigen van een nieuw plakkaat tegen bedoelde smaadschriften, met bepaling van zeer zware straffen tegen de overtreders, nl. tegen de boekdruckers en boekverkoopers, die gezegde geschriften anoniem zouden drukken en uitgeven ²⁾.

1) Zie: Vervolg op WAGENAAR, IV, 96. Nieuwe Nederl. Jaarb., 1781, 1329; DE GIJSELAAR, 79 v. dwaalde, toen hij het plakkaat der Staten van Gelderland, in de Nieuwe Ned. Jaarb., van dat, voorkomende in 't Vervolg op WAGENAAR, onderscheidde.

2) Zie: Vervolg op WAGENAAR, V, 282—285. — Tegen het op 4 Juli 1781 van de Staten van Utrecht uitgegaan plakkaat leverden de Utrechtsche boekhandelaars W. J. REERS, A. en G. T. VAN PADDENBURG, G. VAN DEN BRINK Jsn. en D. KEMINK een zeer goed request in aan de Staten 's Lands van Utrecht, gedrukt in den Nederl. Postrijder, 1781, en aldaar 13 blz, in 12° groot. Vele zwarigheden er tegen opperend, als: dat een boekverkooper niet alles kan lezen wat hij verkoopt; de titels soms niets van den kwaden inhoud verraden; men niet altijd de bedoelingen, verdichte namen en persoonsverbeeldingen vatten kan; boekverkoopers geene uitleggers van fabelen kunnen worden; dat men niet weet, wat al tot *vilipendia* kan gebracht worden; wie de *hoogere en lagere* Staatspersonen zijn; met aanhaling van § 449 van CATHARINA II's Nieuw Wetb.: „indien de misdaad van gekwetste Majesteit in te onbepaalde uitdrukkingen in de wetten beschreven wordt, opent men de deur voor vele misslagen”; dat zulks nog moeilijker is in tijden van partijschappen; de supplianten niet weten welke werken staatkundig goed zijn, en vooral niet, daar de waarheden in 't oog der eenen, door den ander als gevaarlijke grondstellingen beschouwd worden; men zal

Met dat al kon er paal noch perk worden gesteld aan een kwaad, dat in de geheele Vereenigde Nederlanden reeds zulke vorderingen had gemaakt. De menigte dier libellen, satires, enz. waste met den dag, waarbij nog moeten gevoegd worden de talrijke couranten en weekbladen, die de Staten der Provinciën, ieder in de hunne, zich beijverd hadden te verbieden door het uitvaardigen van verscheiden plakkaten in de jaren 1781, '82, '83. Wij gaan die echter, als minder met ons doel in verband staande, voorbij; de meermalen aangehaalde werken kunnen daarover worden nageslagen. De scheld- en smaadredenen gingen zoo hoog, dat Prins WILLEM zelf over de hem aangedane beleediging zich beklagde en de beteugeling van de pers eischte in een buitengewone Staten-vergadering ¹⁾.

Intusschen deden de Staten van Holland, ten einde eenigszins zulk een groot kwaad te keeren en gehoor gevende aan het voorstel van het Hof van Holland ten vorigen jare gedaan, op 10 Januari 1783 de plakkaten tegen de fameuse libellen, van 18 Januari 1691 en 7 Maart 1754, hernieuwen ²⁾.

Den 18den Mei 1784 gaf de Regeering van 's-Gravenhage een keur tegen de fameuse libellen, terwijl op 8 September van dat jaar door den Rotterdamschen Magistraat het bevel werd uitgevaardigd, „dat de drukkers geene andere nieuws-

zich dus alleen tot oude boeken moeten gaan bepalen; ieder kan in de verzoeking komen den boekverkooper een slecht boekje te doen ontbieden, hem dan aan te klagen en als delateur $\frac{1}{3}$ der f 1000 te genieten; dat ook handelaars, die alleen van 't verkoopen van brochures leven, geruineerd zijn. Ze erkennen, *dat de boekhandel sedert eenige jaren alhier sterk is toegenomen*. Ze verzoeken dus, zoo mogelijk, alles te mogen verkoopen (zelfs naamloos), wanneer Auteur of drukker zich bij hen bekend maken, of dat een *examinatus* moge benoemd worden door de Staten, om vóór de uitgaaf te bepalen, of deze meest anonieme stukken zullen verkocht mogen worden of niet. — Op 12 October 1781 trokken de Staten van Utrecht hun plakkaat weer in en liiniteerden het tot op deze gevraagde clausule.

1) Vervolg op WAGENAAR, V, 309.

2) Groot Placaat-Boek, IX, 411.

papieren zullen mogen laten drukken, dan die bij stedelijke Resolutie zijn opgegeven" ¹⁾).

Twee jaren later volgt een plakkaat der Staten van Gelderland, van 8 September 1786, dat vrij streng is en zeer gepast in verband met de tijdsomstandigheden (indien nl. door het verzwaren der straffen het kwaad onmiddellijk kan worden beperkt), doch in de dagbladen met den scheldnaam van *het bloedplakkaat* wordt bestempeld. De Staten hernieuwen daarbij hunne plakaten tegen de fameuse libellen en schotschriften, van 30 Juli 1781 en 8 Mei 1783, en verbieden in 't bijzonder, „geene Couranten, enz. uit te geven, te drukken en te verkoopen, zonder permissie van de Stedelijke Magistraat of Hoofdofficieren ten platten lande ²⁾”. Dat Courantiers geene Staatsstukken in hunne dagbladen mogen insereren; dat men geene paskwilen of eerrovende libellen make, op poene van *f* 1000" ³⁾.

De Staten van Friesland verboden, bij plakkaat van 25 September, „eenige geschriften, waarin de handelingen der Regering van de Republiek, of van deze of gene Provinciën, steden of landen worden getaxeerd, of regenten, amptenaren of particuliere personen in eer of reputatie worden beledigd, te schrijven, drukken, verkoopen enz., op poene van bannissement of zwaarder straffen naar gelang van zaken ⁴⁾”. Voorts moet nog worden vermeld het plakkaat van het Hof van Holland tegen de teugelloosheid der schotschriften, van 16 Februari 1787, waarbij al zijne vroegere ter zake betrekkelijke besluiten werden hernieuwd.

Op den 22sten November van hetzelfde jaar werd te Leiden een besluit afgekondigd, waarbij scherp werd verboden „het stellen, schrijven, verspreiden van lasterlijke, logenachtige

1) De Haagsche Keur wordt gevonden in de Nieuwe Ned. Jaerb. 1784, bl. 996; de Rotterdamsche, aldaar, bl. 1520.

2) Art. 1 van dit plakkaat. Nieuwe Ned. Jaerb., 1786, 939—947, DE GIJSELAAR, 83. v.

3) Art. 4. t. a. p.

4) Nieuwe Ned. Jaerb., 1786; 1171; DE GIJSELAAR, 83.

of smadende en honende papieren en geschriften, — op poene van naar alle regueur van regten te zullen gestraft worden" ¹⁾).

Sedert dit tijdstip tot aan de in 1795 voorgevallen omwenteling treffen wij — behalve het straks te vermelden besluit van 22 Maart 1792 — geen enkel plakkaat aan van de Staten-Generaal, de Provinciale Staten zoo min als van eenig Hof, al waren de tijdsomstandigheden meestal niet minder woelig, dan zij sedert 1780 waren geweest. Mij komt de opmerking, die de rechtsgeleerde DE GIJSELAAR op bl. 85 van zijn Proefschrift deswegens heeft gemaakt, waarschijnlijk voor, dat nl. de oorzaak hiervan wellicht moet worden gezocht in het feit, dat in de meeste steden, althans van Holland, de besluiten tegen de fameuse libellen, satiren, enz. door hare Overheden zelven werden uitgevaardigd. Wellicht waren de Staten zoowel als de Raadsheeren van oordeel, dat, door zulks stilzwijgend goed te keuren, voor de rust der steden beter gezorgd en daarin voorzien werd. Althans herhaalde de Magistraat van Amsterdam het plakkaat der Staten van Holland van 9 December 1702 op dat stuk, den 27sten Januari 1791, die van Delft den dag daarop, de regeering van Rotterdam en die van Haarlem ²⁾ op den 4^{den} Februari van hetzelfde jaar ³⁾).

Ten slotte worde hier vermeld een plakkaat van de Staten van Holland, van 22 Maart 1792, van dezelfde strekking als dat van 5 Mei 1781 en de vorige daarbij aangehaalde, strekkende om de dристheid der couranten te bedwingen ⁴⁾).

Nu de reeks van plakkaten, die ons onderwerp raken en, voor zooveel wij ze hebben kunnen vinden, in al de Vereenigde Nederlanden gedurende de twee volle eeuwen

1) Nieuwe Ned. Jaerb., t. a. p. 5715; DE GIJSELAAR, 84 v.

2) Haar besluit wordt woordelijk gevonden bij C. DE KONING, Tafereel van Haarlem, 1808, 111de dl. 276—279.

3) Het Amsterdamsche besluit wordt medegedeeld in de Nieuwe Ned. Jaerb., 1791, bl. 25; het Delftsche, bl. 17; het Rotterdamsche, bl. 90 en het Haarlemsche, bl. 134 ald.

4) Groot Placaat-Boek, IX. 453.

van het bestaan der Republiek werden uitgevaardigd, behandeld is, wenschen wij een oogenblik stil te staan en met een enkel woord aan te toonen, welke gevolgen daaruit voor onze zaak, t. w. voor de rechten der boekdrukkers en boekverkoopers bij het drukken en uitgeven zijn voortgesproten.

Wat wij in 't algemeen aangaande de vele plakATEN van verschillenden aard en doel tegen de fameuse libellen uitgevaardigd mededeelden, slaat in zooverre op onze rechten, als daarbij aan de boekdrukkers en boekhandelaars verboden wordt het drukken en uitgeven van die geschriften en alle andere schadelijke werken, vol beleedigingen en smaad, die daarna mochten uitkomen. Men meene echter niet, dat buiten de door ons vermelde plakATEN geen andere tegen afzonderlijke schotschriften uitkwamen. Aan den voet dezer bladzijde zullen wij de plaatsen aanhalen, waar de talrijke plakATEN te vinden zijn, die men soms mocht wenschen na te gaan ¹⁾. Hetzelfde geldt van het verbod betreffende de uitgave van nieuwspapieren of weekbladen. In hoeverre dit verbod betrekking heeft op het onderzoek zelf aangaande de vrijheid van drukpers, of op eene meerdere of mindere beperking daarvan en hare noodzakelijkheid, over welk punt de geleerden in 't oneindige hebben gehandeld, die verbodsplakATEN liggen buiten de grenzen, die wij ons stelden. Dit alleen dient te worden opgemerkt: indien men opmerkzaam nagaat, dat de straffen en boeten tegen de overtreders

1) Van 1606—1638. WILTENS: I. 415. — Andere, van 1614—1653, ald. 424. — In 1651, ald. 429. — In 1655, ald. 430 en 432. — In 1669, ald. 441. — In 1618, ald. II, 286. — In 1706, ald. 428. — 1732, ald. 588. — In 1733, ald., 598. — In 1731, ald. III, 262. — Van 1633—1722, ald. 266. — Van 1746—1749, ald. IV. 432. — Het plakkaat van 1781, dat hierop slaat, Groot Placaat-Boek, IX, 409, van hetzelfde jaar in Vervolg op WAGENAAR V, 285 v. — Van 1783, Groot Placaat-Boek, IX, 411; Vervolg op WAGENAAR, V, 286 v. — Over De Post van den Nederrijn, Vervolg op WAGENAAR, V, 288—294; VI, 376—383; XII, 300—305. — Van 1788, Vervolg op WAGENAAR, XXI, 37 v. — In 1790, Vervolg op WAGENAAR, XXIII, 274—282; en over het Haarlensche libel, door beulshanden verbrand, vervolg op WAGENAAR, XXIII, 282—284; DE KONING, Tafereel van Haarlem, III, 270—273. Stellig is ons buiten deze menigte van geschriften, nog het een en ander ontsnapt.

vastgesteld steeds verzaagd werden hoe verder men in den tijd vooruitgaat, maar dat daarom de menigte van meermalen verboden boeken niet in dezelfde verhouding verminderde, noch het aantal overtreders afnam, dan schijnt men a posteriori te moeten erkennen, dat die vermeerdering van straf niet het beste middel was om dat kwaad te beteugelen, vooral omdat, hoe meer de straffen tegen de losbandigheid der drukpers worden verzaagd, de overtreders der wettelijke bepalingen op dat stuk met meer fijn overleg zondigen door het uitgeven van geschriften zonder den naam van auteur of uitgever of aanduiding van plaats. Er geschiedt nog meer dat door velen reeds werd herhaald, maar inzonderheid door DE SÉRIÈNE, *Intérêts des Nations de l'Europe*, I, laatste pag. juist is opgemerkt in deze bewoordingen: „Si on consulte l'expérience, on ne peut se dissimuler, que ces condamnations n'ont jamais produit d'autre effet, que d'exciter la curiosité du Public, de faire rechercher avec plus d'avidité les ouvrages proscrits, les rendre plus chers et en faire multiplier les éditions. Une condamnation a souvent fait la fortune d'un livre, qui sans cela auroit eu peu de lecteurs et seroit promptement tombé dans l'oubli. Il ne faudroit même que de semblables condamnations pour tirer un grand nombre de livres de la poussière des Magasins”.

„'t Verboden wil men allermeeest,
 „En tegenstreven noopt den geest,
 „Die dan den yver blusschen wil,
 „Zie door de vinghers en zwijght stil”.

zegt Vondel en het „Netimur in vetitum” van den Romeinschen dichter is nog niet verouderd.

Wellicht ware het beter geweest alleen de geschriften te weren, die of het Opperwezen beschimpen of smaadredenen bevatten tegen het Hoogste gezag, den Staat en de overige, lager geplaatste overheidspersonen; overigens zou men gematigd moeten te werk gaan, omdat het in 't algemeen waar is, dat hoemeer de boeken worden verboden, zij des te meer verspreid en gelezen worden. De geschriften

evenwel, die God en het Hoogste gezag aanranden, moeten hiervan worden uitgezonderd, aangezien zij den godsdienst aanvallen, de rust van den Staat verstoren en tot oproer aanzetten. Intusschen geven wij gaarne toe, dat het een allermoeilijkste zaak is en verwonderen ons niet, dat de regeering van Leiden, bereids in 1582, gelijk wij hiervóór op bl. 100 mededeelden, openlijk er voor uitkwam, dat het een moeilijke zaak is die buitensporigheden tegen te gaan, zonder dat het tot grooter kwaad aanleiding geeft. Wat zouden die mannen wel gezegd hebben, zoo zij in de zeer bewogen tijden hadden geleefd, waarin ons vaderland van omstreeks 1781—1795 verkeerde?

Wij spraken op bescheiden wijze ons oordeel uit over de medegedeelde plakaten. Die, welke rechtstreeks bedoelden den boekdruckers en boekhandelaars bevelen te geven en, om zoo te zeggen, *stellige* rechten toe te kennen, waren niet talrijk, en daaruit blijkt, dat, zoo zij slechts niet door het drukken en uitgeven van goddelooze en lasterlijke geschriften den godsdienst of hunne medemenschen beledigden, de uitoefening van den boekhandel hun naar hartelust was vrijgelaten, met inachtneming der bepalingen, waaraan zij door de plakaten van 28 Juni 1715 en enkele van gelijke strekking gebonden waren.

Wij hebben statuten, keuren, gebruiken en gewoonte-recht te berde gebracht, want daarin was van de 16de tot de 18de eeuw het geheele recht in ons vaderland vervat, behalve hetgeen wij uit het Romeinsche recht hebben behouden, dewijl uithoofde van de verschillende gewesten, waaruit de Republiek bestond, een eenparige wetgeving tijdens het bestaan van het Vereenigde Gemeenebest niet bestaande was en de samenstelling van een Wetboek, voor alle Provinciën van kracht, evenmin werd voorgenomen, omdat de gesteldheid van den Staat dit bezwaarlijk toeliet. Hieruit volgt, dat, met uitzondering van de plakaten door de Staten-Generaal uitgevaardigd, er een opmerkelijke verscheidenheid van rechtsbepalingen in alle deelen der Republiek heerschte. Want dat geheel bijzonder recht ontstond eenig

en alleen uit misbruiken en gebreken, die hier en daar bestonden en aanleiding gaven tot het maken van plakkaaten; evenwel bestaat er in ons onderwerp niet zoo groot verschil van recht, als in die hoofdstukken welke eigenlijk tot de zakelijke en persoonlijke rechten van allen betrekking hebben. Immers komen die rechten overal in aanmerking, zoodat elke stad, ja elk dorp zijn eigen rechten kan bezitten, gelijk dikwijls het geval was. De rechten nu, waarover wij handelen, werden slechts in de grootere steden gevonden, aangezien boekdrukkers en boekverkoopers meestal niet elders woonden, althans in kleinere plaatsen niet zóó talrijk waren vertegenwoordigd, dat onze speciale rechten daar konden gelden. Zelfs nu nog vindt men een boekdrukker of boekverkooper in de dorpen van ons land, behalve in Groningerland, waar in de dorpen, die de hoofdstad van het gewest omgeven, meer dan 30 boekverkoopers en één boekdrukker gevestigd zijn.

Indien derhalve een wetboek in de Vereenigde Nederlanden niet bestond en de Nederlanders, voor zoover zij alleen het vaderlandsch recht, en niet het Romeinsche volgden, geheel bijzondere rechtsbepalingen hadden, gelijk uit de boven medegedeelde plakkaaten en verordeningen blijkt, blijft ons slechts over te onderzoeken, waarom er talrijke plakkaaten werden uitgevaardigd, die niets anders dan eene herhaling waren van vroeger afgekondigde. Dit moet voor een deel hieruit worden verklaard, dat, daar de boekdrukkers en boekhandelaars door de straffen, bij elk plakkaat gevoegd, van het veronachtzamen evenmin als van het ontduiken dier wettelijke voorschriften werden afgeschrikt, de magistraat zich genoodzaakt zag dezelfde plakkaaten met verscherpte poenale sanctie te herhalen. Voorts kwam er nog iets bij. Dikwijls toch, al scheen het eene herhaling, werd er eene kleine wijziging gemaakt of was het doel van den wetgever veranderd; want door die costumen, keuren, enz., welke, inzonderheid wat ons onderwerp aangaat, bijzondere bepalingen bevatten, gelijk bijv. het geval was bij den onderscheiden aard der verboden boeken, konden de Staten

door het afkondigen van nieuwe plakكات het misbruik van de drukpers niet geheel opheffen. Weldra toch kwamen er andere boeken uit, die naar de meening der meerderheid niet tot de vroeger verboden soorten behoorden en daarvan zeer weinig afweken.

Eindelijk (wat inderdaad niet zou zijn geschied, indien onze voorouders een algemeen wetboek hadden bezeten) werden meermalen vroegere plakكات, al had er geen wijziging plaats, herhaald, indien de voorgaande soms in onbruik waren geraakt of indien de gesteldheid van een stad voormaals zoodanig was geweest, dat men toen ter tijde niet dan met groote moeilijkheden de plakكات zou hebben kunnen ten uitvoer leggen (waarover o. a. de overheid van Leiden in 1582 klaagde, gelijk boven werd vermeld), doch later de tijdsomstandigheden waren veranderd en de regeering het hernieuwde plakkaat veilig in werking kon doen stellen. Wellicht waren de plakكات niet zelden herhaald, ingeval verzuimd was ze uitvoerbaar te verklaren.

Zoo zijn wij dan genaderd tot de eindpaal van hetgeen wij ons hadden voorgesteld, van het veld der rechten van de Vereenigde Nederlanden tot aan het jaar 1795 te doorloopen, toen, gelijk ieder bekend is, het bewind van den Stadhouder zoowel als dat der Staten een einde nam. Aan gezien evenwel, al is de Staatsvorm gewijzigd, zijne rechten niet ten ondergaan, volgt hieruit vanzelf, dat dezelfde rechten bleven bestaan, totdat zij door bijzondere wetten in 1796 werden afgeschaft, waarover wij in § 4 zullen handelen.

§ 3.

De rechten in de Zuidelijke Nederlanden
d.i. in de X Provinciën,
die sedert het einde der XVIe tot aan het einde
der XVIIIe eeuw werden vastgesteld.

Voordat wij overgaan tot de vermelding der rechten, die na de omwenteling van 1795 in de Bataafsche Republiek

geldig waren, moeten wij terugkeeren tot de X gewesten, tot de Zuidelijke Nederlanden, die, onwillig toe te treden tot de Republiek der Vereenigde Nederlanden, Philips de II bleven aanhangen en daarom bijna tot op onze dagen afgescheiden bleven en hare eigen rechten onder een ander bestuur bezaten.

Wij willen dus in de eerste plaats de gesteldheid dier rechten onderzoeken, waaronder de bewoners van dat gedeelte van Nederland hebben geleefd, totdat zij tegen het einde der XVIIIe eeuw andere rechtsbepalingen verkregen.

Vooraf moeten wij er op wijzen, dat deze opgave zeker niet in alle opzichten volledig zijn zal. Want daar wij de Plakkaatboeken van al de Zuid-Nederlandsche provinciën niet konden inzien, doch slechts die van Brabant en Vlaanderen vermochten te raadplegen, spreekt het vanzelf, dat sommige bijzondere bepalingen, wellicht in andere gewesten van kracht, ons ontsnapten, schoon het van den anderen kant waar is, dat de voornaamste plakكاتen werden uitgevaardigd in de beide genoemde provinciën en dat die, welke voornamelijk tot ons onderwerp behooren, betrekking hadden tot al de Pausgezinde Nederlanders en niet tot een afzonderlijk gewest daarvan, uitgezonderd enkele, die of het Hertogdom Brabant, of het Graafschap Vlaanderen of wel de steden, in een van beide gelegen, betroffen. Maar bovendien betreuren wij het, dat we niet even nauwkeurig konden doordringen tot de oorzaken en doeleinden van de plakكاتen elk afzonderlijk, als dat met die der Vereenigde Nederlanden het geval was. De oorzaak daarvan is hierin te zoeken, dat wij weliswaar niet geheel verstoken zijn van een goed geschreven geschiedenis van geheel de Zuidelijke Nederlanden, zooals wij er een van de Vereenigde Nederlanden bezitten, maar de *Histoire Générale de la Belgique* van L. D. J. DEWEZ vermeldt niets aangaande de plakكاتen, die op ons onderwerp betrekking hebben, zoodat daarin zelfs geen enkel woord over de plakكاتen van 1570 en '71 en den *Index Expurgatorius* wordt aangetroffen. Intusschen lag wellicht dit buiten zijn plan en is het met het oog op de ge-

schiedenis niet zóó noodig te achten, dat zijn werk zonder het navorschen van *alle* plakATEN kan gezegd worden geen *historie* te zijn ¹⁾.

Wij keeren terug tot het tijdstip waarop de beide deelen van Nederland zich van elkander afscheurden. Vooreerst moeten wij herinneren wat vóór de troebelen van 1572 in al de Nederlanden was uitgevaardigd en daar reCHtens was, hetgeen in § 1 werd vermeld. Er waren plakATEN, die niet in alle opzichten aangenaam waren, gesproken uit den hevi-gen haat der Spanjaarden tegen de ketters en hun zucht om hun godsdienst daartegen te beschermen, dus alleen on-aangenaam waren voor de Gereformeerde Nederlanders, den Pausgezinden daarentegen naar den zin.

Bij de opsomming dier plakATEN komt het eerst in aan-merking de *Synode van Kamerijk*, die in 1586 plaats had. In art. 3 van het 1ste Hoofdstuk van hare besluiten, beveelt zij, dat niemand behalve de beëdigde boekverkoopers en boekdrukkers boeken zal verkoopen, invoeren, drukken noch verspreiden ²⁾. Dat voorts ieder boek door den Bisschop, zijn gemachtigde, den Censor der Academie van Leuven of die van Douai ³⁾, welke laatste in 1563 was gesticht. Nadat evenwel Karel II van Spanje in 1668 bij den vrede van Aken die stad aan Frankrijk had afgestaan, bepaalde zich dat recht van onderzoek tot de Leuvensche Hoogeschool alleen.

Bij het plakkaat van 19 Februari 1593, dat nu volgt, is,

1) Duidelijk te verklaren zijn sedert 1572, de scheiding der Z. en N. Provinciën van Nederland, die talrijk vermenigvuldigde of althans vergrootte *Indices librorum prohibitorum*, zoowel door den Paus, als, meen ik, ook door de Spaansche geestelijkheid, uitgevaardigd, vooral in België scherp uit-gevoerd, wijl zulks op de grenzen van een kettersch land lag, waar van dag tot dag meer werd uitgegeven en veel geschrijf van dien aard, dat het zoodanig in tegenstelling stond tot de in België beledene, zoo kerkelijke als wereldlijke leer, als het licht staat tot de duisternis.

2) Aan art. 1 van het plakkaat van 11 Maart 1616 wordt toegevoegd: „op poene van *f* 300 voor den Drukker en *f* 20 voor den Verhandelaar of Verkooper”.

3) ANSELMUS, t. a. p. §§ 13 en 14.

in den naam des Konings, dat van 1 Mei 1566 behoorlijk gevolgd ¹⁾). Den 19den April 1594 kwam een ordonnantie uit van Aartshertog Ernst, Gouverneur-Generaal der Nederlanden, bepalende, dat voortaan aldaar (in de Spaansche Nederlanden) geen *privilege* zou verleend worden, zonder dat de drukker zich tot het bezorgen van een gebonden exemplaar van het werk aan de Koninklijke bibliotheek verbond. In 1595 volgde een supplement-ordonnantie des Graven DE FUENTES om daarenboven 2 exemplaren van ieder *geoctroieerd* boek te bezorgen voor de bibliotheek op 't Escuriaal ²⁾).

J. F. WILLEMS, in zijn *Verhandeling over de Nederlandse Taal- en Letterkunde* ³⁾, schrijft: „Zij (de Nederlandse Letterkunde) kon — in Holland — ruimer adem halen, zonder te moeten zuchten onder de verdrukkende Plakkaten, welke haar hier in 't Zuiden benaauwdten, want bij Ordonniën van H. Hooghh., gegeven te Brussel 25 Mei 1601, 31 Augustus 1608, 11 Maart 1616 en 29 October 1626, was voorgeschreven: 1°. dat elk in 't licht komend werk door de geestelijke en wereldlijke overheden moest zijn goedgekeurd (waardoor menigmaal gebeurde dat het in de handen van die Heeren steeken bleef, of er niet ongeschonden uitkwam; Achter de *Schatkiste der Philosophen en Poëten*, uitgegeven door de Mechelsche Kamer de *Peoen* in 1621, vindt men eene *Waerschouwinghe* en daarin deze woorden: „Beminde Vrienden, alzoo wij (naer ouder gewoonten) allen de wercken hebben moeten laeten visiteren bij onsen gewoone-lycken Censor librorum, heeft hij geraeden gevonden *aen*

1) Zie Tweede Placcaet-Boeck van Vlaenderen (het 11de deel van het geheele werk) 1ste uitg. 1629, bl. 24. — F. ZYPAEI Notitia Juris Belgici lib. IX, 293.

2) Wyl zulks zeer slecht uitgevoerd werd, ordonneerde de Gouverneur-Generaal in 1684, dat men in de octrooien zelve zou invoegen de verplichting om 2 exemplaren te bezorgen (in plaats der 3, van 1594 en '95, wyl 't Escuriaal nu ophoudt), nu op boete van nulliteit van 't octrooi en / 100; te voren, van geen privilege te zullen verleenen.

3) II, I, bl. 4 v. (Antwerpen, 1820).

(sic!) sommige der Auteurs (in margine geciteert) uit den druck te laeten, ende oock eenighe woorden in de binnewercken te veranderen," enz.) [het is nog veel dat men dit durfde schrijven.]

2°. Dat elken Boekdrukker, Verkooper en Binder, met het intreden van zijn ambagt, bij eede beloven zoude geene verboden (d. i. hollandsche) boeken in te brengen, te drukken, te verkoopen of te binden; en

3°. dat er geene kisten of pakken met boeken zouden mogen geopend worden, noch geene openbare boekveilingen plaats hebben, zonder tusschenkomst der Boekkeurders.

Deze gestrengheid ging zoo ver, dat de wereldlijke macht meer dan eens genoodzaakt was palen te stellen aan de doemzucht der geestelijke Censores. (Zie de *dépêche* van MARIA THERESIA aan den Raad-Procureur-Generaal van Brabant, van 5 November 1761 ¹⁾, in het *Codex Brabanticus* van VERLOO, bl. 247: „Aiant eu raport de votre representation, nous vous faisons la présente pour vous dire, que nos Conseillers Fiscaux, devant par état veiller à l'ordre public, à la conservation de nos prérogatives et au maintien des maximes, qui constituent le droit public du pays, ces devoirs ne seraient pas certainement remplis, si vous vous contentiez de viser les Catalogues des livres à vendre d'après l'approbation du Censeur Ecclésiastique, vu les principes que les gens d'Eglise cherchent souvent à faire valoir au préjudice des droits des Souverains, des loix, de l'état, des libertés des peuples. Ainsi c'est notre intention, etc.)."

De maker van de Ordonnantie van 31 Augustus 1608 is ons onbekend. Het is iedereen duidelijk, dat zij van wege het hoogste gezag is uitgevaardigd; toch zouden wij niet durven verzekeren, dat zij van de Aartshertogen Ferdinand en Isabelle uitging of wel door het Provinciaal Hof in 't leven werd geroepen. Hij beveelt „geen boeken te verkoopen in

1) Dus ruim 150 jaren nadat het kwaad gewoed had.

eenig sterfhuis, zonder visitatie" ¹⁾). De Romeinsche rechtsgeleerde Ulpianus ²⁾ getuigt, dat iets dergelijks reeds in zijn leeftijd plaats had, waar hij beweert, dat bij boedelscheiding verboden boeken, tooverboeken bij geval, en dergelijke niet moesten worden afgetrokken, doch als vergift onmiddellijk worden vermeld ³⁾).

Twee jaren later, gaf het Hof van Vlaenderen voor dat gewest, op 29 Januari 1610, een plakkaat uit, waarbij met herhaling uit dat van 29 April 1550 en van art. 28 van het plakkaat van 19 Mei 1570 werd bevolen, „dat de Boekverkoopers de bij hun van buiten ontvangen boeken ten allerlangst 's anderendaags na derzelver aankomst ter visitatie zullen aangeven bij den officier hunner woonplaats. — Verder, zij die verbodene boeken inbrengen en ontvangen, worden gegeesseld, met boete van *f* 10.— voor elk boek, en eeuwig bannissement op poene van de galg. — Die zulke boeken 24 uren onder zich behoudt, zonder ze den Officier gebragt te hebben, betaalt pecuniele boete of andere, ter arbitrage der Magistraat ⁴⁾).

Den 20sten Februari 1616 en den 11den Maart van dat jaar volgden van Vlaenderen en Brabant twee plakkatén, beide van dezelfde strekking ⁵⁾). Nieuwe bepalingen zijn daarin de volgende: „Niemand mag geadmitteerd worden (als Drukker en Boekverkooper), ten zij hij geleerd hebbe de kunst van drukken en boekverkoopen, bij eenigen in eed zijnde; geëxamineerd door 2 Commissarissen, de een door den Bisschop, de ander door de Magistraat gesteld;” overigens moesten de artt. 1, 2 en 3 van 1570 worden opgevolgd ⁶⁾).

1) ANSELMUS, t. a. p. § 11.

2) L. 4, § 1, ff. Fam. ercisc. BÜCHER heeft over deze plaats van ULPIANUS een dissertatie geschreven.

3) Zie: PAULUS JCTUS., Sentent. lib. V, tit. 23, § 18.

4) Placcaet-Boeck van Vlaenderen, dl. II, 17; ANSELMUS, t. a. p., § 16, 18.

5) Placcaet-Boeck van Vlaenderen, dl. II, 19; het bestaat uit 17 artikelen. Dat voor Brabant is opgenomen in Placcaeten der Hertogen v. Brabant, boven aangehaald, I, 473 en bevat 18 artikelen; ANSELMUS, t. a. p. § 21, 22, 24, 26, 31—34, 42.

6) Art. 2.

„Van de visitatie zijn uitgezonderd ordonnantiën, huurecdulen, verkoopingsbrieven en dergelijken ¹⁾. Boeken van wijdloopige materien moeten, vóór ze gedrukt worden, van ons octrooi hebben, niet alleen als ze op nieuw gedrukt, maar ook als ze veranderd en vermeerderd worden ²⁾. Drukkers en boekverkoopers mogen hunne boeken niet doen drukken in andere landen, ten zij ze te voren gevraagd hebben aan de drukkers van Antwerpen, Loven en Douay, of iemand van hen het zou willen aanvaarden, op gelijken voet, conditiën en fraaiheid als geschieden zou in andere landen; 't welk aanvaard zijnde, zijn de drukkers en boekverkoopers aan hun verbonden, al ware het, dat het hun 10, 15 ja 20 p.Ct. meer kostte dan buitens lands. En zoo het buitens lands gedrukt is, zullen drukkers en boekverkoopers evenzeer daar voor moeten verantwoorden ³⁾. Alle drukkers moeten op het eerste of laatste blad der boeken stellen de acte van visitatie en privilegie, ook den tijd en de plaats van den druk, met de namen van de drukkers, en den prijs, zooals die gesteld zal zijn bij den genen, die daartoe gecommitteerd zal worden door die van de Wet der plaats" ⁴⁾.

Het komt ons vrij hard voor, dat de prijs niet door den verkooper zelve kon worden bepaald. „De pakken met boeken van buiten komende en gevisiteerd zijnde, mogen zonder eenig onderzoek van materie, tijd of plaats van den druk, of ook van den naam des drukkers, allerwege binnen deze landen verkocht worden ⁵⁾. Geene kramers mogen aan de poorten der kerken of hoeken der straten verkoopen eenige boeken, liedekens, Almanakken enz., maar alles moet geschieden door gezworene drukkers en boekverkoopers, op poene van confiscatie, te verdeelen $\frac{1}{3}$ ten onze profijte (d. i. van de schatkist), $\frac{1}{3}$ voor den aanbrengrer, en $\frac{1}{3}$ voor den

1) Art. 4.

2) Art. 5.

3) Art. 6.

4) Art. 7.

5) Art. 11.

executerenden Officier ¹⁾). Boeken, hier eerst gedrukt, daarna in de Vereenigde Provinciën nagedrukt met usurpatie van den naam des eersten Drukkers, zijn op gelijke poene verboden te verkoopen ²⁾). Alle Boekdruckers moeten voor hun huis hangen een teeken van drukkerij, 't zij een pers, of iets anders: en ter plaatse daar groote koopmanschap geschiedt, zal voor den Visitateur een redelijke loon gevonden worden bij gemeene overeenkomst van de geenen, die met zulke koopmanschap omgaan" ³⁾). Intusschen moet het verwondering wekken, dat noch in dit plakkaat, zooals noodzakelijk had dienen te geschieden, noch in de voorgaande, met een enkel woord gerept wordt van den *Prototypographus* of Opperboekdrukker van 1570. Wellicht kwam dit ambt aan Gouverneurs van de Zuidelijke Nederlanders, Alva's opvolgers, te hatelijk voor om het langer te bestendigen. Dit staat althans vast, dat het plakkaat van 1616 alleen spreekt van Visiteurs en Commissarissen.

Den 29sten October 1626 werd in den naam van PHILIPS IV, Koning van Spanje, een plakkaat uitgevaardigd, dat het voorgaande op den voet volgde, met de volgende, geringe bijvoegingen: „Almanakken, Prognosticationen en Kronijkens moeten niet alleen gecensureerd zijn door den geestelijken Censeur, maar ook in onzen Raad van Brabant, en om ze te drukken zal Octrooy verzocht worden voor zulken tijd van jaren, als wij zullen goedvinden te behooren, — op poene van verbeurte der Almanakken en 24 Rhijns guldens," op de gebruikelijke wijze te verdeelen ⁴⁾). „Ze mogen niet uitgegeven worden op namen van gefingeerde Meesters, op poene van arbitrale correctie ⁵⁾). Elk Drukker zal, telken jare goedstijds voor Kersmis (d. i. voor 't begin van een nieuw jaar) aan den Secretaris, die het Octrooy gedépêcheerd

1) Art. 12.

2) Art. 13.

3) Art. 14.

4) Zie art. 5 en 6 van dit plakkaat, te vinden in Placcaeten der Hertogen v. Brab., dl. I. bl. 476; ANSELMUS, t. a. p. § 37.

5) Art. 7.

heeft, van elk auteur zoo vele Exemplaren zenden, dat de leden van onzen Rade elk één hebben" ¹⁾). Dit getal overtreft verre dat waarvan in Noord-Nederland sprake was in 1803. (Zie wat hierachter in § 4 van dit Hoofdstuk op dat jaar is aangeteekend).

Het schijnt, dat die plakATEN vrij lang den door den wetgever gewenschten invloed hadden, want eerst vele jaren later komen dergelijke plakATEN weder voor.

Op 28 Februari 1651 werd op bevel van PHILIPS IV, door den Aartshertog LEOPOLD WILLEM, den zoon van FERDINAND II, Keizer van Duitschland, en gouverneur der Spaansche Nederlanden, een plakkaat uitgevaardigd, houdende het streng verbod geschriften, welke dan ook, van JANSENIUS en zijn aanhangers, uit te geven of in te voeren, als zijnde die in strijd met de leer der Roomsche-Katholieke kerk ²⁾).

De overtreders zouden voor de 1ste reis verbeuren f 300 en voor de tweede gedurende zes jaren uit de Zuidelijke Nederlanden worden verbannen. Aldus bepaalde het de Koning zelf bij uitvoeriger plakkaat van 1 April van hetzelfde jaar, waarop dat van 18 Februari 1654, ter verscherping der voorgaande bepalingen, volgde ³⁾).

Een Reglement van PHILIPS IV, van 20 November 1662 komt tegemoet aan de klachten der Brusselsche boekdrukkers en boekverkoopers over de kramers, die al lang een groote menigte boeken heimelijk hadden verkocht ten nadeele van de bij de wet toegelaten boekdrukkers en boekverkoopers, dezen te gronde gericht en kettersche gevoelens verspreid hadden. Volgens dat reglement kon niemand te Brussel dat bedrijf uitoefenen, tenzij hij was opgenomen in het daar bestaande boekdrukkers- en boekverkoopers-gilde. (Hierover later meer in het IIIde Hoofdstuk). Aan het slot

1) Art. 9.

2) Reeds in 1642 had Paus URBANUS VIII eene bul tegen JANSENIUS' geschriften uitgevaardigd. JANSENIUS stierf in 1638.

3) Zij komen voor in het Eerste Deel van het 3de Placcaet-Boeck van Vlaenderen (dl. II van het geheele werk), 1685, bl. 69—76.

wordt bepaald: „Alle verschillen en questien, die rijzen zullen ten opzichte van de Censuur der boeken, verkrijging van octroijen, overtredingen van privilegien, admissien tot het ampt van boekdrukken of boekverkoopen, met al dat daarvan dependeert, zullen immmediaat beslist moeten worden bij onzen Souvereinen Raad van Brabant” ¹⁾).

Volgt een plakkaat van KAREL II, van 30 April 1667, waarin wordt geklaagd, „dat dikwijls declarationen, manifesten, brieven of missiven van advertentie gedrukt worden, eenige zonder titel zelfs, onder voorwendsel van gedrukt te zijn naar andere elders gedrukt, en geheel valsch: dat ook injurieuse geschriften, zoo wel voor Princen, als Theologie rakende, zonder visitatie, censuur, en octrooy gedrukt worden.” Weshalve wordt bevolen de vroegere plakkatens scherper en nauwlettender uit te voeren. „Verbiedende ook allen Boekdruckers, eenige dier schriften te drukken, op poene van *f* 300, confiscatie van hun winkel en voor altijd uit deze landen gebannen te worden ²⁾).

Den 20sten April 1669 werd, met veel omhaal in naam des Konings verboden, „eenige scandaleuse boekskens in deze Landen te brengen, daar te drukken, verkoopen en debiteren op poene van lijfstraffe en confiscatie van goed. Ordonnerende alle Drukkers, Boekverkoopers, Kramers of winkellieden, die boeken, zoo zij ze mogten hebben, dadelijk te stellen in handen van den Officier hunner woonplaats; de aanbrengrer van de Drukkers, Verkoopers of inbrengers van voorschr. schriften, zullen genieten *f* 1000, en straffeloosheid, zoo ze medepligtig zijn, mits zij hen aanbrengen binnen 14 na publicatie dezes” ³⁾).

In het plakkaat van 15 Januari 1675 wordt dat van 14

1) Art. 40 van het plakkaat, voorkomende in Placcaeten der Hertogen v. Brab: dl. IV, bl. 48.

2) Deze straf wordt bij het plakkaat van 15 Januari 1675 zóó uitgelegd, dat de overtreders voor de eerste keer *f* 300 boete belooopen, voor de tweede hun winkel wordt geconfisceerd, en op de derde eeuwigdurende verbanning volgt.

3) Placcaet-Boek van Vlaenderen, III, bl. 79.

Mei 1667 nagenoeg herhaald. Opnieuw wordt bevolen een onderzoek van de kisten met boeken van buitenslands ingevoerd. Een boekdrukker, die een boek wil drukken, behoeft de goedkeuring van den Censor ¹⁾ en octrooi; den Censors en visiteurs wordt bevolen binnen 6 weken na de afkondiging van het plakkaat de winkels te visiteeren; voorts worden andere bepalingen, allengs in onbruik geraakt, dagteekenende van de jaren 1544 en 1570 en meermalen vastgesteld, opnieuw gestatueerd. Indien de boekverkoopers niet ten minste tweemaal 's jaars de visitatie hunner winkels toelaten, vervallen zij tot een boete van f 300 of hooger naar vereisch van zaken ²⁾).

De boeten werden hier niet zoo spoedig verhoogd als dat in de XVII^{de} eeuw in de Vereenigde Nederlanden het geval was.

Den 7^{den} November 1695 beval MAXIMILIAAN EMANUEL van Beieren, Gouverneur der Zuidelijke Nederlanden, het Hof van Vlaenderen, „de faire retirer par l'Office Fiscal tous les livres, écrits et imprimés, qui contiennent de nouveautés en matière de doctrine, et de défendre qu'il s'en vende, distribue ou introduise en ces Pays ³⁾).

Wij zijn nu genaderd tot de XVIII^{de} eeuw.

In 1713 kwamen de Zuidelijke Nederlanden bij den vrede van Utrecht in de macht van het Oostenrijksch-Duitsche Stamhuis, waarvan Keizer KAREL VI het hoofd was. Intuschen behielden die Landen hunne rechten ongeschonden ⁴⁾.

1) Uit de plakkaten van 1550 en 1570 blijkt, dat toen verscheiden censors in een en dezelfde plaats woonden; hier toch, in 1675, luidt het: „le Censeur, qui réside dans la ville, où se doit faire l'impression (sans que sera admise l'approbation d'un autre, résident ailleurs”).

2) Dit plakkaat wordt in 't Fransch gevonden in Placcaet-Boek van Vlaenderen, III, bl. 82. Den 6^{den} April 1675 kwam een plakkaat uit, dat de uitvoering van het vorige aandrang. Zie t. a. p. bl. 84.

3) Zie dit plakkaat in 't Fransch bl. 55 van het 1ste dl. van het 4de Placcaet-Boek van Vlaenderen (dl. V van het geheele werk).

4) In zijn bovenvermelde dissertatie verhaalt BUCHER bl. 57 vv., dat KAREL VI den 18^{den} Juli 1715 het voorstel tot en de Keizerlijke Kamer den 18^{den} September daaraanvolgende de afkondiging deed van een plakkaat

Het eerste plakkaat dat KAREL VI betreffende ons onderwerp deed afkondigen, was van den 22sten Februari 1727, waarbij hij het voetspoor der Spaansche Koningen volgde door de klachten van het plakkaat van 30 April 1667 woordelijk over te nemen en de bevelen van dat van 15 Januari 1675 te herhalen, met den last al de plakkatzen zijner voorgangers in de Spaansche Nederlanden, boven vermeld, ten uitvoer te leggen, wat aangaat de visitatie, het onderzoek naar de bekwaamheid, de censuur en wat hier verder toe behoort ¹⁾. Op denzelfden dag kwam een plakkaat uit, waarbij dat van 20 April 1669, nopens de goddelooze, eerroovende en verderfelijke libellen werd herhaald ²⁾. Een „Ordonnantie op het stuk van het drukken en vertieren van boeken” verscheen in naam des Keizers op 25 Juni 1729. „Wij ordonneren,” luidt het daar, „dat niemand zal geadmitteerd worden tot drukken en vertieren van boeken, ten zij hij hebbe doen blijken zijne professie van 't Catholiek Apostoliek en Rooms geloof, bij certificaat van zijn Bisschop of den Aarts priester, — ook van zijn goed gedrag bij gelijk certificaat van de Magistraat zijner woonplaats. Welke certificaten met de attestatie der Meesterdrukkers en gezworene Boekverkoopers, waaronder de pretendenden de konst en stijl der drukkerij geleerd hebben, van hunne bekwaamheid daarin, aan Ons zullen gebragt worden, aleer te bekomen onze opene brieven, of permissie om te oefenen den stijl van Drukker of Boekverkooper. Art. 1. — Voorsz. Drukkers zullen den eed doen in handen van den Opper-Officier der plaats, of van anderen, door onze Octrooy-brieven genoemd, niets te drukken of te doen drukken zonder visitatie — en zonder onze Octrooy-brieven. Art. 2 ³⁾. — Geen Drukker bij

betreffende smadelijke en lasterlijke geschriften en gedichten of andere, die de in het Heilige Rijk toegelaten godsdienstige gezindheden aanrandden.

1) In 't Nederlandsch en Fransch in de Placcaeten der Hertogen v. Brab., dl. V, bl. 512.

2) Zie bl. 516 van de aangehaalde Placcaeten, dl. V.

3) Toen over dit art. de quaestie was gerezen, of daaronder ook moest worden verstaan „het drukken van Theses, Gebedeboeken, Cartabellen,

ons aangenomen — mag eenig nieuw boek in 't licht brengen, zonder onze toelating of Octroy bekomen te hebben, om het te mogen drukken, daarbij voegende het origineel, geëxamineerd en geaprobeerd door den Bisschop, door zijne Censeurs of door de genen, daartoe van onzentwege gesteld. Art. 3. — Deze examinateurs zullen zonder uitstel hun examen en approbatie afvaardigen, zoo van de boeken daar men den druk van vraagt, als van de herdrukken; en zal hun daarvoor een redelijk salaris betaald worden, volgens den tijd daartoe besteed, te betalen door den drukker of herdrukker, 'tzij het boek goedgekeurd zij of verworpen; verbiedende allen drukkers, geene boeken te herdrukken, bij het Concilie van Trente en bij de lijst te Madrid in 1624 gemaakt, verboden. Art. 4. Na het eindigen des druks zal de Drukker terstond een exemplaar met de origineele

(directoires) voor de geestelijke getijden, Motieven van regten", bepaalde de Gouvernante MARIA ELISABETH, KARELS zuster, bij plakkaat van 9 Juli 1731, „dat de Theses ter publieke disputatie voorgesteld, door de ordinaire Boekkeurders zullen overzien worden, — de Theses in particuliere Conventen of Collegien te defenderen, moeten overzien en onderteekend worden door den Overste dier Conventen, en een ander bekwaam geestelijke, door dien Oversten genoemd. Art. 1 en 2. — Tot het drukken van de tweede soort van Theses is geen octrooy, noch andere approbatieacten noodig, dan voorsz. onderteekening. Art. 3. — Boekkeurders en Oversten, enz. zullen zorgen, dat in dezelve Theses geen satyre of lastering zij. Art. 4. — Ook niet iets tegen het Catholiek geloof. Art. 6. — De Cartabellen voor de Geestelijke getijden zullen door de gewone Examineurs gecorrigeerd worden; die voor de Conventen behoeven het alleen door de Oversten dier Conventen. Art. 7. — De Gebedeboeken zijn begrepen in het dispositief van het 4 art. van het Placaat van 25 Junij 1729. Art. 8. — Van de Requesten, of Motieven van Regten, wordt verboden meerdere exemplaren te drukken, dan er Regters in de Tribunalen zijn, waaraan ze moeten uitgedeeld worden. Art. 10. — Eindelijk wordt er bijgevoegd: de Boekdrukkers en Boekverkoopers geadmitteerd volgens de formaliteiten bij voorsz. Placaet van 25 Junij 1729 beschreven, zullen niet verbonden zijn, zich van een Octrooy tot het drukken van een boek te voorzien, tenzij als zij zouden pretenderen een exclusif privilege, met verbod van alle andere Boekdrukkers, van hetzelfde te mogen nadrukken, maar het zal genoeg wezen, dat zij voorzien zijn van de Acten van Approbatie der Examineurs, en van het verlof en de toelating bij art. 3 van voorsz. Placaet vereischt." Zie Placcaeten der Hert. van Brab. V, 529 en Deel I van den 4^{den} Placcaeth. van Vlaenderen, bl. 49.

minute aan de examinateurs ter collationering moeten brengen. Art. 5. — Ze moeten op het eerste en laatste blad van ieder boek de acte van approbatie, het extract van het privilege en de plaats des druks stellen". Art. 6. — Van den prijs van het boek, dien de Magistraat volgens het plakkaat van 20 Februari 1606, art. 7. moest bepalen, wordt hier niet gerept; dit achtte men wat hard. „Twee afdrukken zullen, binnen 14 dagen na het eindigen des druks, geleverd worden aan onzen Bibliothecaris en bewaarder der boeken. Art. 7 ¹⁾. — Ordonneren onze Raden Fiscale in de plaatsen hunner residentie in ieder Provincie, of hunne substituten, en aan de Hoofd-Officieren onzer andere Steden, ten minsten 2 malen 's jaars en zoo dikwijls hun goeddunken zal, de huizen, magazijnen, en winkels der Drukkers, Boekbinders en Verkoopers te visiteren, zonder dat deze dag of uur der visite weten; en de namen der overtreders onzer edicten het Gouvernement mede te deelen. Art. 8. — Voorsz. Drukkers, enz. zullen Raden, Fiscale, enz., de inventaris en lijst hunner boeken op de eerste vraag overleveren, en ook de lijst der nieuwe boeken, die zij ontvangen zullen, en zullen hun den vrijen toegang in winkels en magazijnen geven, op poene van f 300 tot ons profijt en daartoe genoodzaakt te worden bij middel van prompte executie, niettegenstaande alle privilegiën en vrijdommen, die zij zouden kunnen hebben ter contrarie. art. 9. — Verbieden alle Drukkers, enz., eenige balen, kisten, enz. van gebonde of ongebonde boeken te openen zonder geadverteerd te hebben onze Raden Fiscale, of onze Hoofd-Officieren, en de Censeurs of Boekkeurders, die allen de lijst der boeken, daarin vervat, moeten examineren, al eer ze kunnen verkocht worden, enz., op poene van confiscatie der boeken en f 300 — (op de gebruikelijke wijze in drieën te verdeelen) — en zoo er in

1) Daar de artt. 6 en 7 naderhand werden voorbijgezien, werden zij bij speciaal plakkaat van 11 October 1756 door KAREL ALEXANDER van Lotharingen, Gouverneur van de Keizerin MARIA THERESIA over de Zuidelijke Nederlanden, hernieuwd. In 't Fransch is dit plakkaat opgenomen in het 1ste Dl. van het 5de Placcaet-Boek van Vlaenderen, bl. 94.

die lijsten eenige verdachte boeken zijn, maximen tegen den Staat of de Religie behelzende, zullen deze verboden boeken ook ten onzen behoeve geconfisqueerd zijn. Art. 10." — De laatste bepaling is geheel nieuw, zooals de meeste volgende artt. — „Het hierboven gestatueerde zal ook achtervolgd moeten worden door de Boekbinders of Verkoopers, die de vrije jaarmarkten der steden onzer dominatie bezoeken, die mede vóór het openen hunner balen een inventaris zullen overleveren. Art. 11. — Onze Raden Fiscalen, Hoofd-Officieren en Boekkeurders, zoo Koninglijke, als Geestelijke ¹⁾, worden bevolen op het spoedigst te expediëren de visite der lijsten en inventarissen van voorsz. verkoopers op de vrije jaarmarkten, opdat zij in 't verkoopen niet opgehouden worden. Art. 12. — Die ook geene boeken zullen vertieren zonder schriftelijk verlof op den voet van voorsz. inventaris, op poene van *f* 300, te verdeelen als boven. Art. 13. — Verbieden alle Kramers in 't heimelijk of in 't openbaar te verkoopen, zonder voorsz. verlof, op poene van aanslag der boeken en *f* 25, te verdeelen als boven. Art. 14. — Verbieden aan erfgenamen van sterfhuizen eenige boeken te verkoopen, dan na een inventaris derzelve aan de Censeurs te hebben geëxhibeerd ter visitatie en na bekoming hunner approbatie, op poene van *f* 200 ten onzen behoeve, zoo ten laste der erfgenamen, als voor de gene, die ze vóór gezegde approbatie zullen verkocht hebben. Art. 15. — De suspecte boeken, die daarin zijn, zullen uit de verkooping getrokken

1) Wij kunnen niet zeker opgeven, wanneer deze dubbele censuur is ingevoerd, intusschen was zij in dit jaar nog niet in elke provincie van kracht; want een Koninklijke Censuur voor Vlaanderen werd eerst bij plakkaat der Keizerin MARIA THERESIA van 4 Maart 1755 ingesteld, bij gelegenheid dat gebleken was dat de Kerkelijke Censor der Stad Gent bij het keuren van zeker boek minder goed en bekwaam gehandeld had; en inderdaad, zoo er Censors moeten zijn, is het billijk en behoorlijk, dat boeken, die den Godsdienst niet raken, niet alleen moeten worden onderworpen aan het oordeel van de Kerkelijke Censors, die, meestal niet op de hoogte der politieke toestanden, gemakkelijk voor den Staat nuttige geschriften kan weren. Zie dit plakkaat in het 1ste deel van het 5de Placcaet-Boek van Vlaanderen (dl. V, 1ste gedeelte van het geheele werk), bl. 87.

worden, om, na rapport gedaan aan het Gouvernement, wedergegeven te worden aan voorsz. erfgenamen, of aangeslagen te worden volgens de qualiteit en het ampt der erfgenamen, gemagtigd of ongemagtigd tot het lezen en bewaren van dusdanige boeken. Art. 16. — En daar in sommige Raden te lichtelijk Octrooijen tot het drukken geaccordeerd worden, gebieden wij bij herhaling geene meer te vergunnen, ten zij men Ons of onze Stadhouderesse en Gouvernante Generaal de lijst der boeken toegezonden hebbe, die men zal willen drukken of herdrukken, met hun advies, en verbieden hun, Octrooy te vergunnen, zonder van onze resolutie hierop onderrigt te zijn, op poene van nulliteit der Octrooijen en van f 500, ten laste van den Drukker, of van de genen, die zich van zulk Octrooy zullen hebben bediend" ¹⁾).

Deze regel schijnt gedurende de geheele eeuw te zijn gevolgd, althans het blijkt niet, dat de bepalingen dezer wet ooit herhaald of uitgebreid werden.

De Oostenrijksche Gouverneurs werden dikwijls door zekere nieuwsbladen, die zich of smadelijk uitlieten over den Godsdienst of wel den Vorst en de Regeering in al te vrije bewoordingen gispten, beleedigd. Die couranten verborgen de plaats, waar zij uitkwamen, door de vermelding van een verzonnen of fictieven naam, of zagen, gelijk de naam aanduidde, inderdaad meestal in de Vereenigde Nederlanden het licht. Op den 7^{den} Juni 1734 verbood Keizer KAREL VI de *Gazette d'Utrecht*; den 20sten Augustus van het volgende jaar werd het plakkaat herroepen ²⁾. De *Keulsche courant* werd den 5^{den} November 1739 door het Hof van Brabant verboden ³⁾. Den 12^{den} April 1740 verbood KAREL, den 7^{den} Mei 1757 Keizerin MARIA THERESIA de verspreiding van de

1) Zie Placcaeten der Hert. van Brab., dl. V, bl. 521 en Placcaet-Boek van Vlaenderen (dl. V van het geheele werk), bl. 43.

2) Placcaeten van Brab., Dl. V, bl. 534 en 539; Placcaet-Boek van Vlaenderen, dl. V, bl. 64 en 66.

3) Placcaeten van Brab., dl. X, bl. 180.

Gazette d'Haerlem ¹⁾ en den 21sten Mei 1742 deed het Hof van Brabant hetzelfde ten opzichte van de *Francforter Courant* ²⁾.

Wij keeren terug tot den 12^{den} Februari 1739, toen een plakkaat uitging van Keizer KAREL, betreffende de fameuse libellen, waarbij, met herhaling der plakkatens van 1 Mei 1566, 19 Februari 1593 en 20 April 1669, wordt bepaald, „lijfstraf en confiscatie van goederen voor de makers, uitstrooijers, en verkoopers van schriften tegen de Religie, het gemeen welvaren, de rust en onze Souvereiniteit. — Arbitraire lijfstraffen ook met confiscatie van goederen voor de makers en uitstrooijers van schriften, nadeel doende aan de eer en faam van geestelijke personen of geëmploijeed in onzen dienst. — Eeuwig bannissement uit alle Landen van onze gehoorzaamheid, met confiscatie van de helft hunner goederen voor de makers of uijtsstrooijers van geschriften tegen de eer van particulieren, uitgezonderd wanneer deze laatste betichtingen in den grond eenige waarheid mogen behelzen, of absoluut valsch zijn; in het tweede geval mogen de straffen door uitspraak van den Regter tot lijfstraf verzwaard worden, zoo de gruwelijkheid der injuriën in zulke schriften zulks zal vereischen” ³⁾.

In het volgende plakkaat, van 14 November 1749, door dezelfde Keizerin uitgevaardigd, wordt bepaald: „Il n'est permis à personne d'imprimer, ou de réimprimer nos Placards sans être muni pour ce de nos lettres d'Octroi.” Die brieven van oetdooi werden in elke Provincie slechts aan een enkelen boekdrukker verleend ⁴⁾.

Den 4^{den} Maart 1755 deed MARIA THERESIA een plakkaat afkondigen, zijnde de herhaling van die van 20 November 1662 en 25 Juni 1672 (zooals in 't 1ste artikel wordt gezegd), waarvan wij het eerstgenoemde vermeld, het andere

1) Placcaeten van Brab., t. a. p., bl. 183 en 188; Placcaet-Boek van Vlaenderen, dl. V, 1, bl. 85 en 96.

2) Placcaeten van Brab., t. a. p., bl. 187.

3) Placcaeten van Brab., dl. X, bl. 178.

4) Placcaet-Boek van Vlaenderen, dl. V, 1ste gedeelte, bl. 97.

nergens gevonden hebben. Het nieuwe plakkaat ¹⁾ strekt om de onbeschaafde en onwetende meesters uit het boekdrukkers- en boekverkoopersgilde te Brussel te weren, waarover wij in het 3de Hoofdstuk meer zullen zeggen.

Den 10^{den} December van het volgende jaar verbood de Gouverneur van de Oostenrijksche Nederlanden, KAREL ALEXANDER van Lotharingen, allen boekverkoopers, „sous les peines statués par les Ordonnances, de vendre ou débiter aucune pièce ou brochure, relatif aux affaires du temps, imprimés dans les pays étrangers, sans en avoir au préalable obtenu la permission des Conseillers Fiscaux, qui auront soin de les examiner; — sont exceptés de cet examen les Manifestes publiés et à publier par les Puissances belligérantes” ²⁾. De oorlog tusschen Oostenrijk en Pruisen, tusschen Frankrijk en Engeland was toen uitgebroken.

Eindelijk bestaat er een plakkaat van denzelfden Gouverneur, van 4 Augustus 1764, luidende: „Nous étant revenu, que divers Catalogues de livres, que l'on expose en vente, ne passent pas l'examen du Censeur Royal, et que l'on se borne à l'approbation du seul Censeur Ecclesiastique, d'où il resulte que quantité de livres de la plus grande utilité, et contenant les meilleures maximes pour l'Etat, y sont présentés comme proscrits, tandis que d'autres, opposés à ces maximes, au bien de la religion et aux bonnes moeurs, y sont présentés comme bons et approuvés” (wat wij op blz. 198 ook afkeurden); „qu'au surplus il se rencontre entre ces Catalogues, ainsi censurés par le seul Censeur Ecclesiastique, quantité de contradictions, les unes en rejetant, et les autres en admettant les mêmes livres; nous vous envoyons copies de trois dépêches, adressées sur cette matière au Conseiller Procureur du Grand Conseil sous les dates du 28 Octobre et du 5 Novembre 1761, et du 27 Mai 1762”. Deze in naam des Keizers geschreven missiven handelden over de boeken door FOPPENS, een zeer geleerden Zuid-

1) Placcaeten van Brab., dl. X, bl. 171.

2) Placcaet-Boek van Vlaenderen, dl. V, 1ste gedeelte, bl. 95.

Nederlander, nagelaten, en bevatten niets dat hier vermelding verdient, als betrekking hebbende op een bijzonder onderwerp, door den Gouverneur echter ten voorbeeld gesteld; uitgezonderd een merkwaardige zinsnede uit het plakkaat van 5 November: „les gens d'Eglise (les Censeurs Ecclésiastiques) cherchent souvent à faire valoir leur principes au préjudice des droits des Souverains, des loix de l'Etat, des libertés et des privilèges des peuples. — Nous chargeant — zoo gaat het plakkaat van 1764 voort — de remettre ces copies aux Conseillers Fiscaux et au Substitut Procureur Général, voulant et statuant pour règle générale, que lorsque les Catalogues auront été examinés par le Censeur Ecclésiastique, ils le soient aussi par les Conseillers Fiscaux en l'un d'eux, en signant et mettant leur approbation au bas du Catalogue” ¹⁾).

Hiermede zijn wij aan het einde van hetgeen wij over de Algemeene plakATEN der Zuidelijke Nederlanden hadden te zeggen; intusschen zijn wij verscheidene bijzondere PlakATEN, inzonderheid betreffende het verbieden van afzonderlijke geschriften en fameuse libellen, vooral in de XVIII^{de} eeuw uitgekomen, stilzwijgend voorbijgegaan. Zij, die bedoelde plakATEN mochten wenschen in te zien, kunnen de opgave ervan aan den voet dezer bladzijde vinden ²⁾.

Aangezien de verzameling van de plakATEN van Vlaanderen met het jaar 1763, die van Brabant met 1768 eindigt, toen de laatste deelen het licht zagen, ontbreken de tot dit tijdstip geraadpleegde bronnen, en alles wat sedert dien tijd tot op het jaar 1794 door de Gouverneurs der Oostenrijksche

1) Placcaeten van Brab., dl. X. bl. 195. Drie brieven over hetzelfde onderwerp handelende, bl. 196 t. a. p.

2) Onder het Spaansche bewind: over de jaren 1688, '89, '91, '99, 1701 en 1704. Placcaeten van Brab., dl. V, bl. 505—509. — Voor het jaar 1688 ook: Placcaet-Boeck van Vlaenderen, dl. V, bl. 54. — Onder het Oostenrijksch bestuur: voor de jaren 1714, '23, '25, '28, '32, '37: Placcaet-Boeck van Vlaenderen, dl. V, bl. 55—68, en Placcaeten van Brab., dl. V, bl. 509—541. — Voor de jaren 1739, 59, Placcaeten van Brab., dl. X, bl. 175 v. — Voor 1742, t. a. p. bl. 186. — Voor 1768, t. a. p. bl. 192. — Voor de jaren 1755, 56: Placcaet-Boeck van Vlaenderen, dl. V, 1ste gedeelte, bl. 87—93.

Nederlanden of door de Provinciale Hoven werd uitgevaardigd, kennen wij niet. Wij gelooven echter veilig te kunnen aannemen, dat het aantal algemeene plakATEN althans niet groot is geweest.

Laat ons nu de gansche reeks in 't kort overzien.

Het meerendeel dier plakATEN was voor geheel Zuid-Nederland van kracht. Wij ontmoetten zeer weinig bijzondere plakATEN. Intusschen zag men, dat de rechten der boekdrukkers zoowel als van de boekverkoopers vrij beperkt waren. De vrijheid der boekdrukkers in het drukken, die der boekhandelaars in het uitgeven van werken, was daar binnen enge grenzen besloten en door verschillende bezwaren gedrukt. Zij waren er jaarlijks onderworpen aan een dubbele visitatie, ja zelfs van een doorzoeking hunner werkplaatsen, wanneer het den visitateur lustte, eindelijk aan een tweevoudige censuur, terwijl in de Vereenigde Nederlanden niets van dat alles geschiedde. Evenwel is het niet te verwonderen, dat de Pausgezinde Zuid-Nederlanders die banden duldden, althans zoolang zij den Spaanschen Koning gehoorzaamden, wiens regeeringsvorm, om onveranderd te kunnen blijven, dat nauwlettend en scherpe toezicht medebracht. Was ook onze eeuw niet getuige van diezelfde tot in 1819 in Spanje krachtig toegepaste Kerkelijke censuur, die alles verbood, wat van Kerkelijke geschriften haar gevaarlijk voorkwam; en nog zien wij er jaarlijks een Index verschijnen, door den Groot-Inquisiteur uitgegeven, van door de censuur verboden boeken. Want die Kerkelijke rechtbank, die ook den naam draagt van „le Saint Office”! is met die verschrikkelijke taak belast.

Bij art. 4 van het plakkaat van 25 Juni 1729 maakten wij gewag van den Index, die in 1624 te Madrid uitkwam, en door KAREL VI als richtsnoer voor de Zuid-Nederlandsche Censoren werd voorgeschreven.

Het is der moeite waard hierbij te voegen het ontwerp van een andere Index, in 1667 te Madrid verschenen en getiteld: „*Index librorum prohibitorum et expurgatorum novissimus pro Catholicis Hispaniarum Regnis*”, door den

Groot-Inquisiteur opgemaakt en in 3 klassen verdeeld, waarvan de eerste omvat: de schrijvers verdoemder gedachtenisse, wier uitgegeven en uit te geven werken verboden zijn, tenzij gezuiverd, of die, omdat zij onschadelijk schijnen, met name worden toegelaten. De tweede: de boeken van zekere schrijvers, die of verboden, of gezuiverd, of met een borgtocht of bijgevoegde verklaring aangeduid worden. De derde: De naamlooze boeken en de werken waarvan de schrijvers niet zeker bekend zijn, die of verboden, of gezuiverd of op een andere wijze aan een aanduiding of censuur onderhevig zijn. In 1762 werden de rechten van den Groot-Inquisiteur, wat de te verbieden boeken aangaat, eenigermate beperkt. Zie: J. F. BOURGOING, *Tableau de l'Espagne Moderne*, I, p. 349. — Nog in het midden der 18de eeuw had het nog zeer veel in, boeken, die argwaan konden wekken, te schrijven, te laten drukken, uit te geven, aangezien, wanneer het feit ontdekt werd, het onverbiddelijk gerechtshof der Inquisitie den schrijver zoomin als den drukker en den verkooper spaarde. Zie: *Tegenwoordige Staat van Spanje en Portugal*, bl. 89 v. — Zoo, schoon veel minder streng, heeft die rechtbank nog gedurende de gansche XVIII^{de} eeuw bestaan, totdat zij, na de revolutie, die in 1808 in Spanje ontstond, door NAPOLEON werd opgegeven. Na diens verdrijving in 1813 heeft ook de Vergadering zelf, bij welke toen voor de terugkomst des Konings het opperbestuur berustte, de Generale Cortes, de Inquisitie, als niet meer strookende met de Staatsinstellingen, laten varen. Edoch, toen FERDINAND VII terugkeerde, bleek het dat de aanzienlijke Spanjaarden vergeefsche moeite hadden gedaan; immers werd op zijn bevel het gerechtshof hersteld. Thans gewagen de nieuwsbladen van den krachtigen invloed, dien dat gerecht tegenwoordig uitoefent. Het jaar te voren, in 1818, kwam er wegens den dood van den Groot-Inquisiteur geen Index uit. Zie: *Staatscourant* 5 Juni 1818. — In December van dat jaar stelde dit tribunaal, dat krachtens zijn instelling zich steeds met geloofs- en godsdienstzaken bemoeide, doch nu zich ook met de zaken van Staat inliet, correctioneele

straffen vast, nl. gevangenisstraf van ten minste drie maanden en een boete van f 500 tegen hen, die zekere dagbladen en andere geschriften, die niets met den godsdienst uitstaande, zullen hebben ontvangen en behouden. Zie *Staatscourant* 29 December 1818. De Spaansche couranten van dat jaar schreven in Mei, dat geen algemeen edict van het gerechtshof der Inquisitie, wat de te verbieden boeken betreft, noch in dit, noch in 't vorige jaar te Madrid, was verschenen, hetgeen anders reeds tijdens de vasten placht te geschieden. Zie: *Staatscourant* 1 Juni 1819. Wie overigens de geschiedenis der Inquisitie wil leeren kennen, raadplege het uit echte bronnen geputte werk van LLORENTE, *Histoire critique de l'Inquisition d'Espagne*, 1817 en v. ¹⁾). Latere berichten uit Spanje zeggen, dat eindelijk op den dag van den H. FERDINAND van 1819, een edict is verschenen, waarbij 40 boeken worden verboden, in 3 klassen verdeeld, waarvan de 1ste, die bevat de Inquisitie (de Office), de lezing zelfs verbiedt aan hen, die anders door verlofsbrieven de vergunning hadden bekomen alles te lezen; de tweede de boeken, waarvan de lezing wordt verboden aan hen, die nooit gezegde brieven bekomen; in de 3de zijn opgenomen de boeken, waarvan de verbetering wordt bevolen.

Als straf wordt opgelegd de zoogenaamde groote excommunicatie en 200 gouden pistolen, ten behoeve van het gerechtshof, terwijl de schuldigen voor rebellen worden gehouden. Bij het inzien van de titels der boeken, moet men vaak de geringe mate van verlichting betreuren, die tot dat Rijk was doorgedrongen. Zie *Staatscourant* 1819 21 Juni en uitvoerig de *Leidsche Courant* van 25 Juni 1819.

In 1713 gingen de Spaansche Nederlanden in het Oostenrijksch-Duitsche Huis over. Ofschoon dit Huis denzelfden godsdienst beleeed als het Oostenrijksch-Spaansche, had het in zijne landen de Inquisitie niet toegelaten en KAREL VI had in de Zuidelijke Nederlanden den invloed en het gezag

1) Zie de beoordeeling van dit geschrift in de Allgem. Hall. Litteraturzeit. 1819, n°. 1, 2 en 3 en Gött. Gelehrte Anz. 1820, 1113—1119.

van het Spaansche gerechtshof terstond opgeheven, behalve dat hij, bij het 4de art. van het decreet van 25 Juni 1729 aan de Censors het gebruik van den Index van Madrid van 1624 toestond.

Daar nu in Spanje de Index der verboden boeken werd uitgegeven door den Groot-Inquisiteur, die de Censors onder zich had, was het waarschijnlijk dat, terwijl dit gerechtshof in Oostenrijk niet bestond, ook daar en in de Oostenrijksche Nederlanden de Index en de Censors zouden ontbreken en een eind zou worden gemaakt aan de al te scherpe keuring van uitgegeven boeken. Edoch was het er geheel anders gesteld.

Het plakkaat van 1729 vermeldt een Index, en de Gouverneurs der Oostenrijksche Nederlanden behielden de Censors voor Kerkelijke zaken en voegden hun, zooals wij zagen vóór 1729, politieke Censors toe, met het beste doel. Tot op het jaar 1794 schijnen zij die censuur te hebben uitgeoefend.

Het staat vast, dat ook in de overige Oostenrijksche landen de beide censuren bestonden en de Kerkelijke althans zelfs van den aanvang der XVI^{de} eeuw af stipt werd uitgeoefend, evenzeer als de instelling van visitateurs die de werkplaatsen en magazijnen der boekhandelaars te aller uur konden betreden om ze na te snuffelen. Zie BÜCHER's *Dissertatio de Jure circa libros improbatae lectionis*, waar op bladz. 51 en elders breedvoerig over dit punt gehandeld wordt en de plakkaten der Duitsche Keizers worden vermeld. Evenwel werd noch in Oostenrijk, noch in het overige Roomsche-Katholieke Duitschland dat verbod tot wering van boeken zoo angstvallig nageleefd, omdat de Paus, die zelf de oppercensor is, reeds gedurende bijna de geheele XVIII^{de} eeuw aldaar wel wat van zijn gezag had verloren. Wat meer is, BÜCHER heeft op bl. 70 zijner Dissertatie aangeekend, dat reeds in zijn tijd, ten jare 1726, zelfs de Roomsche Index van verboden boeken in Duitschland niet zoo streng meer werd opgevolgd en de Katholieke leeken ook wel protestantsche boeken lazen, waaruit de toestand in de

Zuidelijke Nederlanden, wat de verboden boeken betreft, nadat het aan KAREL VI kwam, schijnt te moeten worden opgemaakt. De scheiding van beide censuren in de XVIII^{de} eeuw schijnt van Oostenrijk te zijn gekomen; althans bestaat zij daar nog. Toen na 1814 in Oostenrijk het misbruik was binnengeslopen om de Theologische geschriften der Protestanten aan de Roomsche censuur te onderwerpen, bepaalde de Keizer tegen het einde van 1818 wijslijk, dat ze alleen door de politieke censurs moesten worden beoordeeld. En kort daarna berichtten de nieuwsbladen, dat de censuur steeds streng en nauwlettend genoeg het oog hield op de geschriften voor het onderwijs der jeugd bestemd; dat het echter iedereen vrijstond in staatkundige vertoogen het openbaar beheer te beoordeelen, mits van den godsdienst, de zeden, het Rijk, de buitenlandsche Vorsten daarin niet werd gerept. Vooral werd den Censors opgedragen de *romans* te keuren. BÜCHER, op blz. 69 zijner dissertatie, verhaalt, dat in het Protestantsche gedeelte van Duitschland, althans in het begin der XVIII^{de} eeuw, op sommige plaatsen nog eene, schoon minder gestreng, censuur werd uitgeoefend. Te Rome zijn nu nog twee congregaties (broederschappen), waarvan de eene heet: *Congregatio indicis*, die de boeken, welke het Roomsche-Katholieke geloof betreffen, nagaat en aan censuur onderwerpt, de andere de boeken der Kerk in het Oosten naziet en hare beoordeeling doet ondergaan.

Dit in het voorbijgaan.

In 1794 drongen de Franschen, die hunnen voorvaderlijken regeeringsvorm hadden omvergeworpen, toen zij zich ook van de Oostenrijksche Nederlanden meester maakten, hun recht aan de bewoners dier gewesten op. Wat daarvan het gevolg was zal later in § 5 moeten worden vermeld.

§ 4.

De rechten in de vroeger Vereenigde Nederlanden vastgesteld sedert de omwenteling van 1795, tot aan de inlijving in het Fransche Keizerrijk in 1810.

Daar de omwenteling, wier oorsprong en beginselen bekend zijn en die half Januari van het jaar 1795 ontstond, eene wijziging van vele rechten, inzonderheid van die waarover wij handelen, overeenkomstig de meer liberale begrippen, waarvan de toenmalige meest aanzienlijke personen waren doordrongen, noodwendig scheen te zijn, verwondert het ons niet dat wij, nog geen twee volle weken daarna, de provisioneele Representanten van 't Volk van Holland, den 31sten Januari hooren afkondigen, „dat het ieder geoorloofd zij zijne gedachten en gevoelens te openbaren, 't zij door de drukpers, 't zij op eene andere wijze.”

Deze voor Holland afzonderlijk geldende verklaring werd vervolgens voor de geheele Bataafsche Republiek, met welke benaming de vroegere Vereenigde Nederlanden toen begonnen te worden bestempeld, van kracht verklaard. Want den 30sten Mei 1797 werd de Constitutie van het Bataafsche Volk door de Nationale Vergadering goedgekeurd, waarvan het 6de art. geheele vrijheid van drukpers voor elken burger vaststelde.

Dit scheen intusschen van al te wijde strekking te zijn, en te recht voegde onze Grondwet, die in art. 227 de vrijheid van drukpers bepaalde, met de beste bedoeling er het volgende bij: „blijvende nogtans elk voor het geen hij schrijft, drukt, uitgeeft of verspreidt, verantwoordelijk aan de maatschappij of bijzondere personen, voor zoo verre dezer regten mogten zijn beledigd.” Wij komen hier later op terug.

Laat ons van deze verklaringen, die de pers in 't algemeen raken, overgaan tot hetgeen ons onderwerp meer van nabij

betreft. Vóór de revolutie had elke provincie der Vereenigde Nederlanden haar eigen wetgeving, zoodat in elk gewest, in verband met de omstandigheden, verschillende plakaten werden uitgevaardigd, die òf stellige rechten voor de boekdrukkers en boekverkoopers vaststelden, òf de uitgave, zoowel van fameuse libellen als van andere schadelijke en oproerige geschriften, verboden, òf betrekking hadden op de wijze van verspreiding van kerkelijke boeken, en dergelijke verbodsbepalingen meer, die meerendeels in Holland, waar de meeste boeken het licht zagen, uitkwamen. Ofschoon door de ommekeer van zaken de vorm en de gesteldheid der Republiek veranderden, gingen hare rechten daarom niet verloren en werden diensvolgens de vroegere plakaten niet van hun kracht beroofd. Maar de beginselen van de *Vrijheid* (de ware beteekenis van welk woord de meesten toen niet recht schijnen te hebben begrepen, al waren zij door een soort van helsche razernij bezeten, waardoor zij tot alles, hetzij goed of kwaad, werden vervoerd), waarvan elk den mond vol had, en de voor allen, uithoofde hunner gelijkheid, ook gelijke rechten, dat alles eischte niet slechts een zeer ruime vrijheid van drukpers, maar ook de afschaffing der octrooien, waarover wij opzettelijk in Hoofdstuk I § 2 hebben gehandeld. Hieruit schijnt verder te volgen, dat de rechten der boekdrukkers en boekverkoopers in de Bataafsche Republiek na 1795 bijna eenig en alleen het recht van kopij te hebben betroffen, en pogingen in 't werk gesteld werden om die rechtsverkrachting te verhoeden, welke in den nadruk bestaat, dien wij uitvoerig in Hoofdstuk I hebben besproken. Dat schotschriften, naamloos geschrijf enz. niet werden onderdrukt, was een noodwendig gevolg van onbeperkte drukpersvrijheid; wat evenwel in 1798 veranderde. Ofschoon wij nu toegeven, dat over die pogingen, welke evenzeer de uitgave van boeken als de bevestiging van het kopijrecht golden, evengoed in Hoofdstuk II had kunnen gehandeld worden, laten wij de uiteenzetting van die wetten en rechten varen, om niet in herhalingen te vervallen. Het is voldoende ze met een enkel woord te hebben vermeld.

Toen de voorvaderlijke wetten niet meer in den smaak vielen, deed op 8 December 1796, na het houden van gewichtige beraadslagingen ¹⁾, het Provinciaal Bestuur van Holland een wet afkondigen betreffende den *boekhandel*, de eerste die de Vereenigde Nederlanden aanschouwden, welke dien handel opzettelijk in zijn geheel betrof, voor zooveel de boekhandel aan wetten onderworpen kan en moet zijn. De aanleiding tot deze wet vermoede ik dat ten deele gegeven is door boekverkoopers, bij gelegenheid, dat vele der voornaamsten onder dezen zich beklagden, hoe in 1795 of in den aanvang van 1796 den boekverkooper ALLART zijn *privilegie* op STUART's *Romeinsche Historie* was ontzegd, zonder eenigen eigendoms-waarborg in de plaats te stellen. Eene andere aanleiding vinde ik in eene missive, gezonden door het Comité van Koophandel en Zeevaart, van Augustus 1795, aan Amsterdamsche boekhandelaars, denkelijk Gildes-overlieden, om de gedachten der Gildebroeders in te winnen over deze punten: 1. Welke middelen, zonder het accorderen van die soort van privilegiën, die onder het oud Bestuur plaats hadden, geschikt zouden zijn, om aan ieder Boekhandelaar, die een boek op zijne kosten uitgeeft, zijn recht van eigendom te bevestigen en alleszins te secureeren? 2. Hoe te handelen wegens het recht, dat Boekhandelaars kunnen sustineeren te hebben uit eenige geplaatste advertentie? 3. Hoe omtrent het recht van vertalingen, verkortingen enz. van reeds uitgegeven werken? 4. Om op te geven, welke middelen er zouden behooren in 't werk gesteld te worden om den vervallen Boekhandel te herstellen? waarover den 17^{den} dier maand gedelibereerd en antwoord ingezonden is. Het bovengenoemd Comité, waarbij eenige Commissarissen gevoegd waren, sloeg 27 November 1795 aan de Provisionele representanten van 't volk van Holland eene concept-publi-

1) Zeer lezenswaardig is wat over de beweegredenen en den oorsprong dier wet in hare inleiding voorkomt. Daar wordt de manier van handelen der aanzienlijken toegelicht. Waar zij gevonden wordt, hebben wij hiervóór op blz. 5 opgegeven. Zij is 12 bladzijden groot.

catie voor, welke een jaar later door 't Provinciaal Bestuur van Holland gearresteerd werd, in d. 8 December 1796. Op deze concept-publicatie van 27 November 1795, welke door de Stedelijke Besturen aan de Overheden der boekverkoopersgilden werden gezonden, had men te Amsterdam geene aanmerkingen dan op art. 5, over het invoeren van buitenlandsche nadrukken van hier te lande nagedrukte buitenlandsche werken. De quaestie rees nu, na 27 November 1795, te Amsterdam, of 't zelve verbindend was, dan slechts om consideratiën was toegezonden. Het heette: *tot informatie en naricht*. Hierover schreven overliden van Amsterdam naar 's-Hage aan 't Provinciale Bestuur van Holland, in d. 24 October 1796 en nogmaals den 7^{den} November. Daarop schijnt het besluit van 8 December eindelijk gevolgd te zijn ¹⁾.

Hiervóór op blz. 5 hebben wij die wet vermeld, echter is daarin nergens eenige inkrimping noch vermeerdering onzer rechten te vinden, behalve van die, welke het kopijrecht en de wijze van uitgave van boeken betreffen. Het gebruik, dat volgens het plakkaat van 9 April 1675 in Holland bestond en in andere gewesten krachtens latere plakkaten werd gevonden, dat nl. godgeleerde geschriften niet mochten worden uitgegeven dan voorzien van de goedkeuring der bekwaamste Theologanten, was door de wet van 1796 in Holland niet afgeschaft, omdat zulks reeds door het decreet van 31 Januari 1795 en voor de geheele Republiek door de Staatsregeling van 30 Mei 1797 was geschied.

1) Het concept werd ook door de Overliden rondgezonden aan de gildebroeders, met verzoek om consideratiën en advies, ten einde er het noodige gebruik van te kunnen maken. Verschillende boekverkoopers presenteerden requesten over het concept-decreet van 1795, welke in commissie gesteld en beoordeeld werden: althans ik hezit: Rapport van de Commissie tot onderzoek der requesten door verschillende Boekverkopers gepresenteerd aan de Vergadering der Provinciale Representanten van 't Volk van Holland, over het al of niet accorderen van privilegien, recht van kopij en praeadvertentie enz.; benevens het Decreet op het subjecte gearresteert bij de bovengenoemde Vergadering op 25 November 1795. In den Haag, Landsdrukkerij, 1795. 8o.

Wat wij zoo even zeiden aangaande de onbeperkte vrijheid van drukpers, welke door die Staatsregeling van het Bataafsche Volk werd bevestigd, datzelfde kan nagenoeg herhaald worden van de nieuwe politieke constitutie, *de Staatsregeling* geheeten, die in Maart 1798 door de Vergadering werd goedgekeurd, welke den naam droeg van *de Constitutioneele Vergadering representerende het Bataafsche Volk*. Daarin wordt iets ruimer bepaling in art. 16 gevonden, luidende: „Ieder burger mag zijne gevoelens uiten en verspreiden, op zoodanige wijze, als hij goedvindt; des niet strijdig met het oogmerk der Maatschappij. De vrijheid der drukpers is heilig; mits de geschriften met den naam van uitgever, drukker of schrijver voorzien zijn. Deze allen zijn, ten allen tijden, aansprakelijk voor alle zoodanige bedrijven, door middel der drukpers, ten aanzien van afzonderlijke personen, of der gansche Maatschappij, begaan, die door de Wet als misdadig zijn erkend ¹⁾).

In 1798 vaardigde het Uitvoerend Bewind een besluit uit tot breideling van de uitspattingen der vrije pers. Zie: Vervolg op WAGENAAR, XXXIX, bl. 283—288. Den 31sten Maart 1800 requesteerde D. DU MORTIER aan de Eerste Kamer van het Vertegenwoordigend Lichaam der Bataafsche Republiek, dat een zijner uitgaven in 's-Bosch werd nagedrukt, en zulks, wijl de wet van 1796 slechts Provinciaal was. Kan dit ook de wet van 1803 hebben voorbereid? Na 1796 zelfs en nog in 1802 zochten de Erven STICHTER gehandhaafd te worden bij hun octrooi, op hun Almanak verkregen; ze zochten dit bij 't Landsbestuur, niettegenstaande de wet van 1796; en nu stelt, 20 October 1802, P. VAN BRAAM, van Utrecht, voor, om hiertegen bij den Staatsraad request te presentereen door alle Boekverkoopers, die hierin belang hebben, en speciaal in dit Adres te verzoeken, „dat in eenige

1) Dit artikel, zoomede art. 6 der Staatsregeling van 30 Mei 1797 en wat het decreet van 31 Januari 1795 bevatte, wordt ook bij DE GUSELAAR, bl. 91—93 en bl. 109 gevonden. Wij zullen zijn geschrift nog meermaalen moeten aanhalen.

zaken den Boekhandel op de eene of andere wijze betreffende, geene Privilegien of Octroyen mogen worden verleend of gecontinueerd, voor en aleer omtrent dit stuk *in 't gemeen*, ten nutte van allen, door het Bewind en de Wetgeving, behoorlijke orde gesteld en voorzieningen zullen gedaan zijn. Inzonderheid dat nu, noch vervolgens, immer zoodanige verzoeken (als van de Erven STICHTER) mogen worden toegestaan, voor en aleer dezelve gesteld zijn in handen van de Boekverkoopers in de voornaamste steden, gelijk zulks voorheen in Holland plaats had; wordende als toen geene Octroyen verleend of gecontinueerd, voor en aleer dezelve door middel van de Gilden, door eenvormige rondzending waren gebragt onder het oog van alle Boekverkoopers van Dordrecht, Leyden, Amsterdam, Rotterdam, en mogelijk nog andere steden, waardoor menigvuldige malen is voorgekomen, dat de een geen inbreuk maakte op des anderen bezitting; en voornamelijk, dat niet, als gevolg van de vague en onbepaalde bewoordingen, waarin zulke verzoeken dikwijls gesteld zijn, en welke dus ook in de appointementen konden insluipen, de een of ander werd ingewikkeld in kostbare, ja ruïneuse processen" ¹⁾).

Door een reeks van verschillende regeeringsvormen, waarvan de een den andere spoedig opvolgde, bereiken wij het jaar 1803, waarin, op den 3den Juni, door het Staatsbewind der Bataafsche Republiek de wet werd afgekondigd, die wij hiervóór op blz. 6 hebben nagegaan, voor de gansche Bataafsche Republiek van kracht en houdende dezelfde bepalingen, die de wet van 8 December 1796 had voorgescreven. Art. 11 der wet van 3 Juni 1803 hief laatstgenoemde op, waar wij lezen: „Hiermede worden voor vervallen gehouden alle Placcaten en Wetten, tot dus verre,

1) In 1811 had deze firma aldaar meer dan een eeuw bestaan. Behalve de drukkers BRUIN, RUYS en anderen, waren zij onder de acht, die de meeste lettertypen bezaten. Geïnteresseerden waren Gebr. en Gez. VAN STADEN. Zij verklaarden, dat ze meer dan 30 familiën deden leven, en nog 300 anderen *gedoeltelijk* hielpen onderhouden. Deze verklaring staat in hun verzoek aan den Hertog VAN PLAISANCE, om hun octrooi te behouden.

ten opzichte van de uitgave van boeken, bij eenig Nationaal, Gewestelijk of Stedelijk Bestuur, in deze Republiek, in der tijd geëmaneerd." Overigens beoogde deze wet hetzelfde doel als de voorgaande en bevatte weinig toevoegingen of wijzigingen ¹⁾, behalve dat art. 8 iets nieuws bevatte,

1) Art. 7, litt. *b*. van dit besluit bevat een toevoegsel. De wetgevers n.l. bevelen „een Exemplaar van ieder oorspronkelijk of vertaald werk, dadelijk bij de uitgave, gebonden, te doen toekomen en aan het Gemeentebestuur der plaats van de uitgave en aan de Nationale Bibliotheek" (die in den Haag was). Wij herkennen hier het plakkaat der Staten van Holland, van 5 December 1679 en de ampliatie daarvan, van 30 April 1728. Volgens dat plakkaat moet echter maar één exemplaar, en wel aan de Academische bibliotheek te Leiden, worden toegezonden. Diezelfde bepaling zien wij vernieuwd en eenige malen uitgebreid door de wet van NAPOLEON, van 5 Februari 1810, bij ons ingevoerd den 9^{den} April 1811, waarvan art. 48 luidt: „Chaque imprimeur sera tenu de déposer à la préfecture de son département et à Paris à la préfecture de police (dus ook om te onderzoeken) cinq exemplaires de chaque ouvrage, savoir: un pour la bibliothèque impériale, un pour le ministre de l'intérieur, un pour la bibliothèque de notre Conseil d'Etat, un pour le Directeur-Général de la librairie." Behalve deze 5 exemplaren, voor wie 't 5de dan ook al of niet mocht zijn, moest er nog een 6de ingeleverd worden *voor den dienst van de algemeene Directie der Politie in Holland*, bij aanschrijving exécutoir verklaard sedert 1° Juni 1811. De klassieken worden hiervan uitgezonderd. Den 31sten December 1812 werd op de naleving dezer aanschrijving nog eens sterk aangedrongen. De wet van 24 Januari 1814 beveelt in art. 12: „Van alle gedrukte werken, hoe genaamd ook, zullen vóór derzelver uitgave, 3 Exemplaren (welke voor zooverre dezelve meer dan 100 bladzijden bevatten, ingebonden zullen moeten zijn) aan het departement van Binnenlandsche Zaken gezonden worden; zullende over derzelver emplooi nader worden gedisponeerd; en zijn onder deze bepalingen ook alle Nieuwspapieren, en periodieke werken, kaarten en plaatwerken begrepen." De wet van 23 September 1814 bevestigde woordeijk de vroegere bepalingen. Wij hebben haar echter niet in het *Staatsblad* gevonden. ROËLL schijnt haar over 't hoofd te hebben gezien, die toen Minister van Binnenlandsche Zaken was, doch vermeldt haar in een schrijven van 29 Juli 1816. Zie Staatsc. 13 Augustus 1816. — In de wet van 25 Januari 1817 art. 6, litt. *c*. wordt de volgende meer nauwkeurige bepaling dienaangaande aangetroffen: „Van elk werk vóór of gelijktijdig met de uitgave, zullen door den uitgever 3 exemplaren. waarvan één door hem op den titel, of, bij gebrek van titel, op de voorzijde eigenhandig geteekend, met bijvoeging der dagteekening en van eene schriftelijke verklaring van eenen Nederlandschen drukker met eigenhandige naam, plaats en dagteekening, dat het werk bij hem gedrukt is, moeten overgegeven worden tegen reçu aan het Gemeentebestuur zijner woonplaats, hetwelk dadelijk een en

nl.: „Wanneer iemand aan één of meer der voorsz. bepalingen mogt nagelaten hebben te voldoen, dezelve daardoor dadelijk van zijn regt van eigendom, of praeferentie, zal komen te vervallen, en mitsdien aan elk en een iegelijk vrijstaan, hetzelfde werk, hetzij oorspronkelijk, hetzij vertaald, nagedrukt te debiteren.” (Dit had hiervóór op blz. 6 kunnen zijn vermeld, als doelende op de wijze, waarop het kopijrecht eindigde).

Zoo werden dan eindelijk de rechten, die gelijkelijk aan de boekdruckers in de geheele Republiek toekwamen, omschreven, waarbij allen zich naar een en denzelfden regel voegden. Na die wet en met de bepaling van art. 16 der Staatsregeling van 1798 was de toestand van het boekdruckers- en boekverkoopersvak misschien niet te verwerpen, zoowel omdat de vrijheid van drukpers niet al te groot noch te zeer aan banden gelegd was, als met het oog op de rechten zelven van de boekdruckers en boekhandelaars. Intusschen komen er zeer weinig schotschriften, evenmin als eenige omschrijving onzer rechten in dien tijd van het bestaan der Bataafsche Republiek in het licht. De oorzaak hiervan is wellicht niet ver te zoeken en moet gezocht worden in het bekende gezegde: *Nitimur in vetitum semper cupimusque negata*, waarmede de den mensch ingeschapen trek naar het verbodene wordt aangeduid.

ander aan het Departement van Binnenlandsche Zaken zal verzenden.” Dit alles wordt verre overtroffen door hetgeen in Engeland bestaat. Immers vermeldde de nieuwsbladen, dat de boekdruckers en boekhandelaars van Londen en Westminster, den 22sten Maart 1819 een adres aan het Lagerhuis hebben aangeboden, om van de verplichting hun opgelegd aan eenige bibliotheken elf exemplaren van elk uitgegeven werk te doen toekomen; terwijl zij er bijvoegden, dat de prijs der boeken, door de firma LONGMAN & Co. van 1814 tot April 1818 krachtaus voorschrift overgegeven, de som van drie duizend pond sterling bedroeg. Zij betoogden tevens, dat die wet in dat opzicht zoowel den schrijvers als den boekverkoopers groot nadeel berokkende. Zie Staatsc. 30 Maart 1819. — Genoemde firma verkocht jaarlijks 5,000.000 banden, gaf werk aan 50 bedienden en 250 boekdrukkerijen en boekbinders. Voor advertentiën in dagbladen en tijdschriften betaalde zij jaarlijks 5500 pond sterling (1824).

Zoolang aanhoudend plakATEN tegen de fameuse libellen door de Staten uitgevaardigd en die geschriften meermalen verbrand werden, zooals den 23sten Maart 1790 te Haarlem geschiedde, was de reeks onafgebroken; toen echter de vrijheid van drukpers was gevestigd, aanvankelijk onbegrensd in 1795 en 1797, naderhand, in 1798, matig beperkt, be- kroop niemand de lust om satires te schrijven.

Bij de wet van 1803 had men, om welke reden dan ook, uit het voorgedragen concept-plakkaat doorgehaald het art. 7, overeenkomende met art. 9 der wet van 1796, inhoudende verbod van herdruk van Staatsstukken enz. H. H. Mog. in- tusschen voorzagen hierin door een decreet van 13 December 1805. Dit is later (in 1814 vv.) niet meer bepaald gewor- den, wellicht wijl 't, als niet bij de wet van 1813 staande, over 't hoofd gezien is.

Toen in 1805 de regeeringsvorm in ons vaderland opnieuw veranderd en een Raadpensionaris aan het hoofd der Repu- blik geplaatst was, voerde de hoogste overheid in den Staat, bij de wet van 2 December 1805, een zekere belas- ting in, *patent* genaamd, die aan hen, die verschillende openbare betrekkingen bekleedden, aan fabrikanten en trafi- kanten en aan alle neringdoenden werd opgelegd. Voor de bekomen vergunning om die betrekkingen enz. te vervullen, moest jaarlijks het daarvoor vastgesteld bedrag worden be- taald; werd dit niet voldaan, dan werden de schuldenaars, die bij de uitoefening van hun ambt de bescherming van het openbaar gezag behoefden, daarvan niet alleen verstoken, maar het ambt zelf ging terstond te niet en de uitoefening ervan werd den schuldenaar door dat gezag ontzegd. Wat nu de berekening dier belastingen betreft (indien hare hef- fing den Staat werkelijk ten goede komt) daarbij schijnt als beginsel in 't oog te moeten worden gehouden, dat alle belastingen steeds in verhouding moeten worden gebracht met de grootte van het voordeel, de winst, door een deel der inwoners verkregen of te verkrijgen, aangezien, naar- mate iemand groote voordeelen van eenige zaak trekt, hij naar die mate ook hoogere belastingen kan betalen voor

de belangen van den Staat, die tevens zijn eigen belangen zijn.

Wij zullen die nieuwe belasting of schatting aan dat beginsel toetsen. De te betalen som was voor de boekdrukkers en de boekverkoopers verschillend. Genen waren handwerkslieden of patroons, zoo men wil, en hoe meer knechts zij in hunne drukkerijen aan 't werk hadden, zooveel te meer drukten zij en schenen zij ook grooter winst te behalen; de heffing geschiedde dus naar het aantal knechts die een boekdrukker in zijn dienst had. — Voor de boekhandelaars, die eigenlijk kooplieden zijn (ofschoon zij oudtijds toch hadden behoord tot het boekdrukkers- en boekverkoopersgilde, als leden van het handwerksgilde), was een andere maatstaf van betaling dier belasting in 1805 voorgeschreven. Zij, die de grootere steden bewoonden, betaalden meer dan die in kleinere steden gevestigd waren. Volgens een juisten maatstaf; immers worden zij, die met denzelfden ijver het boekverkoopersvak uitoefenen, te recht geacht meer in een groote en volkrijke stad, dan in een kleine plaats te kunnen verkoopen. Want met het meeste recht moet, naar de meerdere of mindere winst, die de binnenlandsche handel geacht wordt aan te brengen, de te betalen belasting worden berekend, en hoe grooter de stad is, des te wijder ook het handelsveld zich uitstrekt.

Ten einde nu die belasting, naar een juisten maatstaf vastgesteld, door Koning LODEWIJK behouden en door WILLEM I in 1813 hersteld, voor zijn schatkist voordeelijker te maken, had NAPOLEON het door de boekdrukkers te betalen bedrag veel verhoogd.

Indien men dit verbindt met hetgeen wij verder zullen aanvoeren bij de bespreking van den 2^{den} titel der wet van 5 Februari 1810, zal ieder, die de zaak doorziet, licht begrijpen, dat dit verhoogd bedrag ook indirect heeft geleid tot vermindering van het aantal boekdrukkers, aangezien de minder bemiddelde gedwongen werden het vak vaarwel te zeggen. De lasten door NAPOLEON den boekdrukkers opgelegd, niet slechts in geld, maar ook van anderen aard,

waren veel drukkender dan die, welke de boekhandelaars bezwaarden, zooals wij verder breedvoeriger zullen uiteenzetten bij de behandeling van den 2den en 3den titel der wet van 5 Februari. Onder het Fransch bestuur verkregen de boekverkoopers de vergunning hun bedrijf uit te oefenen en een winkel te openen en te behouden tegen betaling eener jaarlijksche matige belasting, evenals te voren van het jaar 1805 af, naar de grootte der steden, waar zij gevestigd waren, met dien verstande evenwel, dat niet allen in dezelfde stad hetzelfde bedrag verschuldigd waren, wat al te hard zou zijn geweest: maar voor zooveel ons bekend is hing de grootte der belasting of van de uitspraak der overheid ¹⁾.

Nadat de omwenteling van 1813 had plaats gehad (om dit bij de behandeling van belastingen vooraf te doen gaan), werden de *patenten* en de wijze, waarop zij geheven werden, zeer te recht behouden. Na het herstel bij de boekdruckers van het aantal knechts als grondslag van berekening, zooals dat voor 1810 placht te geschieden, werd voor de boekverkoopers, behalve den maatstaf naar de grootte der steden, nog bepaald: dat de belasting moest worden geheven naar evenredigheid van het jaarlijks omgezette geld. In welke verhouding tot dat bedrag het patent geheven wordt, bepalen door de Stedelijke besturen jaarlijks opnieuw te kiezen personen, die den naam van *setters* dragen. Zij hebben ook van 1805—1810 dat ambt vervuld. — Wij keeren nu terug tot het jaar 1805, waarin de belastingen het eerst werden ingevoerd.

Tot op het einde van de Bataafsche Republiek ontmoeten

1) Bij de behandeling van het *patentrecht* in de Staten-Generaal, op 18 Mei 1819, was het advies van den afgevaardigde GENDEBIEN zeer scherp en tegen dat recht gekant. „Er bestaan,” zeide hij, drie onverzadelijke afgronden: het graf, de zee en de poelen van den fiscus.” Volgens hem is het *recht van patent*: de prijs voor een jaarlijkschen vrijbrief, voor eene jaarlijksche vergunning om een tak van nijverheid of eenig ambacht uit te oefenen.

wij niets, dat op ons onderwerp betrekking heeft. Toen in 1806 verscheiden landen, die aan Frankrijk grensden, door NAPOLEON met hooger en titel en rang werden begiftigd, edoch, in hun macht en invloed verminderd, aan Frankrijks willekeur moesten gehoorzamen, werd ook onze Republiek, die reeds deerlijk in haar bestaan geschokt was, in een Koninkrijk Holland herschepen, aan welks hoofd LODEWIJK NAPOLEON met de Koninklijke waardigheid werd bekleed. Daarom is het niet te verwonderen, dat hij onder anderen er op bedacht was wetboeken aan zijn Rijk te schenken.

Want al de plakkaten enz., waarover wij in § 1, 2, 3 en 4 handelden, zijn, sedert den aanvang der XVI^{de} eeuw, uitgevaardigd, toen in de Vereenigde-, noch in de Spaansche-, later Oostenrijksche Nederlanden Burgerlijke noch Strafwetboeken bestonden. Van daar dat alle rechten vervat waren in Landrechten, Plakkaten, Publicatiën, Ordonnantien, Reglementen, Statuten, Keuren, Octrooien, Handvesten, Costumen, Privilegiën, die allen, op verschillende tijdstippen vastgesteld, met het Romeinsche en het Canonieke recht de verzameling van rechten uitmaakten. Een deel van het Burgerlijk- hing zeer nauw met het Strafrecht samen, aangezien in hetzelfde plakkaat meestal vereenigd waren zoowel het voor de burgers vastgestelde en hun voorgeschreven recht, als de straffen, die door de overtreders ervan werden beloopen. De gedachte is verre van ons, die bijzondere en afzonderlijke rechtsbepalingen te verachten of ze bij de wetboeken achter te stellen, want wij weten zeer goed, dat er reeds lang een vinnige strijd gevoerd wordt onder de geleerden over de vraag, of wetboeken boven het gewoonterecht staan. Tevens weten wij, dat wetboeken meer geschikt schijnen te zijn voor den tijd, dien wij beleven. Toen dan in het jaar 1795 alles was gelijk gemaakt, beijverden zich de hoogste overheden van die Republiek, er op bedacht om die ontzachelijke menigte van speciale rechten af te schaffen, wetboeken op te stellen. Ofschoon verscheiden ontwerpen het licht zagen, kon de zaak haar beslag niet krijgen.

Eindelijk, toen het Koninkrijk Holland onder LODEWIJK

eenigszins tot rust kwam, kon het niet anders of 's Konings streven moest op het uitvaardigen van algemeene wetboeken gericht zijn. Hiervan was het gevolg, dat het Burgerlijk Wetboek, getiteld: *Wetboek Napoleon, ingerigt voor het Koningrijk Holland*, door den Koning bekrachtigd, den 24sten Februari 1809 verscheen, nadat op den laatsten dag van het jaar 1808 het Crimineel Wetboek was verschenen, dat vrij uitvoerig over ons onderwerp handelde en alles bevatte, wat toen ter tijde aangaande onze zaak scheen te moeten worden bepaald, en tevens met het Wetboek van Strafrecht kan worden in verband gebracht. Wij laten hier volgen wat de wetgever over dat punt in den 5den titel heeft vastgesteld. „Op gelijke wijze (d. i. naar gelang der omstandigheden, met gevangenis of bannissement, te zamen of afzonderlijk, niet te boven gaande den tijd van 6 jaren, gelijk het voorafgaand artikel had bepaald) zullen gestraft worden zij, die voorbedachtelijk openlijke daden plegen, of alzoo geschriften verspreiden of doen verspreiden, regtstreeks en opzettelijk ingerigt ter bespottung, belastering of vervloeking van het albesturend Opperwezen” ¹⁾. Het verheugt ons op te merken, dat hier aan het Hoogste wezen de verschuldigde eerbied en eer wordt bewezen, welke onze voorouders steeds aan God plachten te betoonen. Voorts wordt er bijgevoegd, dat: „Allen, die voorbedachtelijk openlijke geschriften verspreiden, regtstreeks en opzettelijk ingerigt om de hoogere of lagere gestelde magten, of die van dezelve hun gezag ontleenen, in of ter zake van derzelver functiën, voor het oog der ingezetenen te lasteren, te hoonen of te beschimpen, of de ingezetenen tot oproerigheid aan te zetten,” dezelfde straffen beloopten als bij de art. 85 en 86 is bepaald ²⁾. „Op gelijke wijze zullen gestraft worden de Drukkers of Boekverkoopers, welke zoodanige geschriften, als in art. 88 en 89 bedoeld zijn, drukken of doen drukken en alzoo in het licht geven, en welke

1) Zie: Crimineel Wetboek voor het Koningrijk Holland, art. 86.

2) Art. 89.

uit dien hoofde onder de verplichting liggen van zich met den inhoud van zoodanige geschriften bekend te maken" ¹⁾). Alle andere Boekverkoopers, die de bedoelde geschriften verkoopen, of aan anderen verzenden, zullen mede op dezelfde wijze gestraft worden, indien zij van den misdadigen inhoud dier geschriften zijn bewust geweest, of in weerwil van het verbod, van wege de politie gedaan, met het drukken, verkoopen of verzenden zijn voortgegaan" ²⁾). In art. 92 worden de beledigingen van zoodanigen aard, als in dezen titel zijn omschreven, aan vreemde mogendheden enz. zijn aangedaan, met dezelfde straffen bedreigd, alsof zij tegen den Koning of ambtenaren van dit Koninkrijk rechtstreeks waren begaan. In den XII^{den} titel van het Wetboek zijn andere bepalingen betreffende beledigingen en lasteringen opgenomen. Op dezelfde wijze (d. i. volgens art. 164) zullen gestraft worden, zij die in openbare of bijzondere geschriften eenen anderen van eenig misdrijf, slecht gedrag of kwaden handel ten onregte beschuldigen of verdacht maken, of die zoodanige geschriften

1) Art. 90.

2) Art. 91. Intusschen maken wij gebruik van hetgeen DE GIJSELAAR, waar hij, bl. 94—96 zijner dissertatie, die artt. bespreekt, dienaangaande opmerkt, bl. 109 v.: dat men moet billijken, dat de wetgever alleen heeft gewaakt tegen het *directe* en *met voordacht* gepleegde misbruik van schrijven en uitgeven; want indien ook, wat onder bedekte termen was aangeduid, werd veroordeeld, zou de deur voor ontelbare haarkloverijen en moeilijkheden zijn opengezet. Daarentegen is het te verwonderen, dat bij die artt. dezelfde straf is bepaald tegen hen, die het Opperwezen belasteren of vervloeken, als tegen de belediging van de hoogere of lagere gestelde machten, even goed menschen als zij. Op die woorden van evengenoemden schrijver antwoorden wij, dat de menschen niet tot Gods wrekers zijn gesteld en zij, die art. 86 overtreden, evenmin door ons moeten worden gestraft, behalve voor zooveel zij de openbare rust verstoren en anderen tot een kwaad voorbeeld strekken. — Dat zij, die het Opperwezen in geschriften of met woorden beledigd of vervloekt en klaarblijkelijk de heiligheid van den Christelijken godsdienst aangetast hebben, terecht door de overheid worden gestraft, beweert H. W. TYDEMAN, die, onder den verdichten naam van EUSEBIUS BELGA, in 1808 te Groningen en te Amsterdam een boek uitgaf, getiteld: *Proeve over het tegenwoordige verval en mogelijk herstel der Godsdienstigheid*, bl. 92—96 en bl. 164.

voorbedachtelijk verspreiden" ¹⁾). Drukkers of Boekverkoopers, die zoodanige teekeningen en prenten, als art. 164 bedoelt, en zoodanige geschriften, als in art. 166 bedoeld zijn, drukken, verkoopen of aan anderen verzenden, zullen mede op dezelfde wijze gestraft worden, indien zij van het honende in de voorsz. teekeningen of prenten, of van den laster in de voorsz. geschriften voorkomende, zijn bewust geweest, of in weerwil van het verbod, van wege de politie gedaan, met het drukken, verzenden of verkoopen zijn voortgegaan" ²⁾).

Intusschen zal men zich te recht verwonderen, dat in het geheele wetboek zelfs met geen woord gerept wordt van den nadruk, een misdrijf, dat in § 2 van het Iste Hoofdstuk door den Franschen Keizer met zware straffen werd bedreigd. Wellicht zal men meenen, dat de vorige wetsbepalingen op dit punt door het Koninklijk decreet van 31 December 1808, waarbij aan het Crimineel wetboek rechtsgeldigheid werd gegeven, vervallen waren. Maar dan moet ik noodzakelijk doen opmerken, dat art. 7 van evengenoemd wetboek zich daartegen verzet. Daar toch staat te lezen: „Door dit wetboek worden niet afgeschaft de navolgende wetten, reglementen of voorzieningen, voor zooveel die ten tijde van deszelfs invoering nog in gebruik zijn.” Onder n°. 12 worden daar aangehaald: „De wetten enz. betreffende het onderwijs of de oefening van kunsten en wetenschappen,” en onder n°. 13: „Betreffende gilden, neringen, koopmanschappen, bedrijven of ambachten.” Ieder zal zich de wet van 3 Juni 1803, die boven breedvoerig werd besproken, herinneren en wat daarover hier gezegd werd op blz. 48.

Het voorgaande vermeldt de rechten der boekdrukkers en boekverkoopers op het stuk van den eigendom en de uitgave der boeken tijdens de regeering van Koning LODERWIJK, die stellig de vrijheid van drukpers, voor zooveel die kon worden geduld, voorstond en, toen hij ten jare 1810 van het tooneel van Europa en der wereldsche Staatkunde

1) Art. 166.

2) Art. 167; DE GIJSELAAR, bl. 97 v. en 110.

aftad, ons vaderland NAPOLEON ten buit overliet, die de pers weldra binnen zeer enge grenzen zou gaan beperken. Hierover in § 6¹⁾.

§ 5.

Over de rechten vroeger in de Oostenrijksche Nederlanden na 1794 vastgesteld, totdat zij in 1810 dezelfde rechten bekwamen, welke voormaals in de Vereenigde Nederlanden van kracht waren.

Wij willen nu de behandeling der rechten van die voormalige Oostenrijksche Nederlanden weder opvatten, waar wij die tegen het einde der XVIII^{de} eeuw hebben afgebroken.

Nadat de Zuidelijke Nederlanden, aan de macht van Oostenrijk onttrokken, in die van Frankrijk waren overgegaan, werd hun rechtstoestand dezelfde als die in laatstgenoemd

1) Onze precaire toestand verbood ons toen reeds ernstig, vreemde Mogendheden in geschriften te beleedigen; van daar een verbod van het *Amsterdamsche avondjournaal*, beleedigend tegen Weenen en Berlijn, in d. 6 Augustus 1806. — Bepalingen aan welke de Courantiërs zich zullen te houden hebben, in December 1809. — Van 20 Februari 1810, om niets over de Pruisische Financiën in de Couranten over te nemen. — Zoo ook werd 8 Januari 1810 door 't Officie (Hoofdofficier) te Amsterdam afgegeven aan eenige Boekhandelaars in MS. eenige bepalingen, dat *niemand* in Couranten, etc. eenige tijdingen zal mogen plaatsen, aanstootelijk voor ons Rijk of de bevriende Mogendheden; niets over ons Rijk mogen schrijven, dan bij overneming uit de Koninklijke Courant, 't geen ook uitgestrekt wordt tot de wetten van Z. M., op boete, 1ste reis, van eene achtdaagsche schorsing; 2de reis, eene driemaandsche; bij verdere overtreding, van eene finale suppressie; dit werd, in form van Stedelijke aanschrijving de d. 25 April 1810, uitgevaardigd in 7 artt., waarvan art. 5 nog eischt, van ieder nieuwspapier ~~voor~~ de uitgaaf ~~een~~ exemplaar aan den Hoofdofficier te doen toekomen, en art. 7 bepaalt, dat aan Officiëren van Justitie en Politie wordt overgelaten, ter betere nakoming dezer bepalingen, hetzij gestadig, hetzij nu en dan, of bij voorkomende gelegenheden de nieuwsbladen te onder-

Rijk op het stuk van de drukpers en van den boekhandel bestond. Allereerst treffen wij een wet aan, die door het bewind der Fransche Republiek den 19den Juli 1793 werd uitgevaardigd, die wij, als bepaald het eigendomsrecht in zake kopij, betreffende in het 1ste Hoofdstuk te zijner plaats hebben vermeld ¹⁾. Nadat zij zich in 1794 van de Oostenrijksche Nederlanden hadden meester gemaakt, verklaarden de Franschen die wet ook daar van toepassing. Overigens strookte het met de in Frankrijk opgekomen beginselen van vrijheid, die reeds overal krachtig uitsproten en doorbraken, om geen andere bepalingen vast te stellen, waardoor de pers eenigermate aan banden gelegd of de uitgave en verspreiding van schotschriften verboden zou worden.

Zoo was de toestand gedurende het bestaan der Fransche Republiek, en nadat drie Consuls in het jaar 1801 de teugels van het bewind hadden gegrepen, bleef die onveranderd in wezen. Maar toen de eerste Consul, BUONAPARTE, tot Keizer was gekroond, was een zijner eerste gedachten, nieuwe wetboeken saam te stellen, die elk afzonderlijk te zijner tijd verschenen; de Code Pénal kwam uit in Februari

werpen aan eene voorafgaande censuur. — Een bewijs hoe wij reeds onder LODEWIJK's, hoewel ten einde snellend, bewind, de drukpers reeds aan banden zagen leggen (een voorbode van NAPOLEON's ijzeren schepter), vinden wij in 't verbod door den Hoofdofficier van Amsterdam uitgevaardigd op den 28sten Mei 1810 van MONZONGO's *Alleenspraak*, gedrukt te Amsterdam bij H. VAN KESTEREN. Welke alleenspraak met dit stuk bedoeld wordt, is mij onbekend; maar zeker is het, dat het den dwingeland betrof. Van gelijken aard was, op 28 Februari 1809, reeds het verbod van *Waarschouwing tegen de Requisitie*, etc." gedrukt te Amsterdam. — Van 12 December 1809, van: *Doléances du peuple du Continent de l'Europe, au sujet de l'interruption de leur Commerce* [naar 't Hoogd. van J. A. H. REIMARUS vert. door CH. VIL- LERS]. Hambourg et Amsterdam. — Van 19 Februari 1810, van: *Stukken, rakende het Hervormd Kerkgenootschap*." Amsterdam, bij ALLART.

1) Art. 6 dier wet luidt: „Tout citoyen, qui mettra au jour un ouvrage de littérature, — dans quelque genre que se soit, sera obligé d'en déposer deux exemplaires à la bibliothèque nationale; — faute de quoi il ne pourra être admis en justice pour la poursuite des contrefacteurs.” Zie Collection, etc. bij VAN CLEEF, aangehaald in Hoofdstuk I. Deze bevoegdheid werd ook krachtens art. 8 der wet van 3 Juni 1803 hem ontzegd, die eenige formaliteiten had verzuimd.

en Maart van het jaar 1810 en werd met den 1sten Januari 1811 uitvoerbaar verklaard. Dit wetboek bevat zeer veel, dat op ons onderwerp betrekking heeft, waaraan reeds den 5den Februari van laatstgenoemd jaar werd toegevoegd het zeer bekende decreet, waarover reeds in Hoofdstuk I werd gehandeld. Die artikelen nu van den Code Pénal en van gezegd decreet, die onmiddellijk in de voormalige Oostenrijksche Nederlanden rechtsgeldig werden verklaard en ons onderwerp zeer van nabij betreffen, zullen wij in 't bijzonder in de volgende § vermelden, zoodra de rechten, waaraan in 't midden van 1810 ook het Koninkrijk Holland zich moest onderwerpen, aan de beurt zullen gekomen zijn.

§ 6.

Over de rechten, die in geheel Nederland van het jaar 1810 tot op onzen tijd zijn vastgesteld, zoowel onder Keizer NAPOLEON als gedurende de regeering van WILLEM I¹).

De beide Nederlanden, die gedurende meer dan twee eeuwen gescheiden waren geweest, zagen zich wederom vereenigd, zoodra NAPOLEON in Juli 1810 Holland in het Fransche Keizerrijk inlijfde; maar hoe was die vereeniging? Niet onder het bestuur van zijn Graaf, als in 1555, toen KAREL V al de Nederlanden aan zijn zoon PHILIPS II overdroeg, doch vereenigd gehoorzaamden zij in 1810 den Keizer der Franschen. Zelfs de voormalige naam was hun ontnomen, het Koninkrijk Holland werd in de rechten deelachtig, die de Oostenrijksche Nederlanden reeds eenigen tijd bezeten hadden. Een andere politiek begon de bewoners van dat Rijk te besturen, de nieuwe wetgeving, die wij aan het einde van § 4 beschouwden, werd aanstonds in

1) Zie A. C. KRUSEMAN, De Fransche wetten op den Hollandschen boekhandel.

haar geheel afgeschaft, en andere wetten, van vreemden oorsprong en meestal in strijd met onze zeden, werden ons geschonken. Al de wetboeken, die NAPOLEON in 't leven had geroepen, werden in de beide Nederlanden ingevoerd. De Code Pénal, in Februari en Maart 1810 tot stand gekomen, werd voor geheel Frankrijk en bijgevolg, wat de voormalige Oostenrijksche Nederlanden aangaat, met 1° Januari 1811 uitvoerbaar verklaard, voor Noord-Nederland met 1° Maart van hetzelfde jaar. Aangezien nu zeer vele artikelen van dat wetboek ook in meerdere of mindere mate de rechten der boekdrukkers en boekverkoopers betreffen, dienen zij te dezer plaats te worden vermeld ¹⁾.

In de eerste plaats deze bepaling: „Seront punis comme coupables des crimes et complots mentionnés dans la présente section” (die handelt over de misdrijven tegen de veiligheid van den Staat en daarop de doodstraf en de verbeurdverklaring van goederen stelt) „tous ceux qui, — soit par placards affichés, soit par des écrits imprimés, auront excité

1) De volgende aantekeningen mogen hier eene plaats vinden. Den 7den September 1810 verscheen een algemeen Nederlandsch besluit, dat aan schrijvers en uitgevers van nieuwsbladen in Holland zal vrijstaan alle nieuwstijdingen en Keizerlijke besluiten en acten uit den Parijschen Moniteur en andere aldaar uitkomende geotrooieerde Bladen, *maar letterlijk*, over te nemen. — Den 24sten September verbod te Amsterdam van: „*Aan mijne lot- en landgenooten*”, 's Hage, bij THIERRY en MENSING; een *libel* genoemd. — Den 26sten October 1810 werd te Amsterdam, op last van den Franschen Minister van Justitie en Politie, verboden in eenige *Nieuwsbladen* iets over te nemen uit vreemde papieren, voordat die stukken aan gemelden Minister van Politie en door dezen aan den Prins VAN PLAISANCE, Stedehouder, ter approbatie zouden zijn ingezonden. Deze censuur en dit oponthoud tevens neep den kop in aan alle scabreuse buitenlandsche nieuwstijdingen. Na October van dit jaar komt dergelijk verbod niet meer voor op rondgestrooide boekjes; de moed was er uit, men durfde niet meer. — Den 12den Maart 1811 deelde de Directeur-Generaal der Politie in Holland, DEVILLIERS DUTERRAGE, den schrijvers, drukkers en boekhandelaars mede, dat hij met de grootste zorg waken zal opzichtsens de misbruiken, moedwilligheid en misdrijven door de drukkers gepleegd, enz. Zeven dagen later schreef hij aan HOLTROP, als Syndic de la maîtrise dite Boekverkoopers-gilde, dat de genomen maatregel „doit son origine à la conduite extrêmement répréhensible de plusieurs libraires et imprimeurs Amsterdammois.”

directement les citoyens ou habitants à les commettre. Néanmoins, dans les cas, où les dites provocations n'auroient été suivies d'aucun effet, leurs auteurs seront simplement punis du bannissement" ¹⁾). Verder: „Sera puni comme coupable de la rebellion quiconque y aura provoqué — soit par placards affichés, soit par écrits imprimés. Dans le cas, où la rebellion n'aurait pas eu lieu, le provocateur sera puni d'un emprisonnement de 6 jours au moins, et d'un an au plus" ²⁾). Het voorgaande raakt ons onderwerp in 't voorbijgaan; andere bepalingen, betreffende naamlooze en onder een verdichten naam uitgegeven geschriften, zijn de volgende: „Toute publication ou distribution d'ouvrages, écrits, avis, bulletins, affiches journaux, feuilles périodiques et autres imprimés, dans lesquels ne se trouvera pas l'indication vraie des noms, profession et demeure de l'auteur ou de l'imprimeur, sera, pour ce seul fait, puni d'un emprisonnement de 6 jours à 6 mois, contre toute personne, qui aura sciemment contribué à la publication ou distribution ³⁾). — Cette disposition sera reduite à des peines de simple police, 1°. à l'égard des crieurs, afficheurs, vendeurs ou distributeurs, qui auront fait connaître la personne, de laquelle ils tiennent l'écrit imprimé; 2°. à l'égard de quiconque aura fait connaître l'imprimeur; 3°. à l'égard même de l'imprimeur qui aura fait connaître l'auteur ⁴⁾). Si l'écrit imprimé contient quelques provocations à des crimes ou délits, les crieurs, afficheurs, vendeurs et distributeurs seront punis comme complices des provocateurs, à moins qu'ils n'aient fait connaître ceux dont ils tiennent l'écrit contenant la provocation. En cas de révélation, ils n'encourront qu'un emprisonnement de 6 jours à 3 mois, et la peine de complicité ne restera applicable qu'à ceux, qui n'auront point fait connaître les personnes dont ils auront reçu l'écrit imprimé, et à l'imprimeur, s'il est connu ⁵⁾). — Dans tous les

1) L. III, tit. 1, Cap. 1, Sect. 2, C. P. art. 102.

2) T. a. p. sect. 4 § 1 C. P. art. 217.

3) T. a. p. sect. 6 C. P. art. 283.

4) Art. 284.

5) Art. 285.

cas ci-dessus, il y aura confiscation des exemplaires saisis" ¹⁾. Ten opzichte van de onzedelijke geschriften wordt bepaald: „Toute exposition ou distribution de chansons, pamphlets, figures ou images contraires aux bonnes mœurs, sera punie d'une amende de 16 à 500 francs, d'un emprisonnement d'un mois à un an, et de la confiscation des planches et des exemplaires imprimés ou gravés de chansons, figures ou autres objets du délit ²⁾. — La peine d'emprisonnement et l'amende prononcée par l'article précédent seront réduites à des peines de simple police, 1°. à l'égard des crieurs, vendeurs ou distributeurs, qui auront fait connaître la personne qui leur a remis l'objet du délit; 2°. à l'égard de quiconque aura fait connaître l'imprimeur ou le graveur; 3°. à l'égard même de l'imprimeur ou du graveur, qui auront fait connaître l'auteur ou la personne, qui les aura chargés de l'impression ou de la gravure" ³⁾. Eindelijk is tegen den auteur deze bepaling opgenomen: „Dans tous les cas exprimés en la présente section, et où l'auteur sera connu, il subira *le maximum* de la peine attachée à l'espèce du délit" ⁴⁾.

Aangaande deze artikelen vindt men meer in de „Motifs" of beraadslagingen daarover gehouden ⁵⁾, dat hierop nederkomt: Er wordt betoogd, dat de naam van den schrijver of van den uitgever bekend moet zijn; want die een boek 't licht doet zien, moet de gevolgen dragen van zijn schuld; derhalve moet de schrijver of uitgever bekend worden. Dit is allernuttigst. Dus kan de wet bevelen, dat geen naamlooze boeken mogen worden uitgegeven. De verkooper kan gestraft worden, wiens straf echter vermindert wordt, zoo hij den uitgever noemt, wiens straf op zijn beurt wordt verlicht, als hij den schrijver bekend maakt, die, als degene, die het zwaarst van allen misdreef, al moge hij onbekend

1) Art. 286.

2) Art. 287.

3) Art. 288.

4) Art. 289. — DE GIJSELAAR vermeldt ook de artt. 283—89.

5) Motifs du Code Pénal betreff. L. III, tit. 1, chap. III, bl. 79 vv. édition D'HERHAN, 1811.

zijn, gemakkelijk bereikt wordt. De straf is naar den verschillenden inhoud der geschriften verschillend; het zwaarst indien het geschrift tot het plegen van misdrijven aanzet. De voorstellers van dit gedeelte van den Code voegen er bij: „Il n'y a rien dans ces articles, qui soit dirigé contre le sage emploi des lettres, mais seulement contre les productions clandestines: or, tout auteur, qui veut porter ses coups dans l'ombre, mérite bien, qu'on le suive à sa trace.” — Over de artt. 425—427 en 429 ¹⁾ hebben wij hiervóór op blz. 49 gehandeld. Ten slotte bepaalt art. 477: „Seront saisis et confisqués — les écrits ou gravures, contraires aux mœurs: ces objets seront mis sous le pilon.” Deze rechtsbepalingen schijnen niet viciëus te zijn.

Maar deze wettelijke bepalingen waren de eenige niet, die door NAPOLEON der pers en den boekdruckers en boekverkoopers werden opgelegd; den Zuid-Nederlanders tegelijk met de Franschen, met 1° Januari 1811 ²⁾; den Noord-Nederlanders, sedert 1° Maart van hetzelfde jaar.

In Hoofdstuk I zeiden wij reeds, dat NAPOLEON, enkele maanden voor dat het Koninkrijk Holland met Frankrijk werd vereenigd, op 5 Februari 1810 ³⁾, bovendien een bijzondere wet op het stuk van de drukkerij en van den boekhandel uitvaardigde, waarvan enkele bepalingen goed, doch de meeste een despotieke heerschzucht ademden, en die terstond na hare afkondiging in de Zuidelijke Nederlanden, die toen reeds een deel van Frankrijk uitmaakten, doch in Noord-Nederland, bij afzonderlijk decreet van NAPOLEON, van 9 April 1811, kracht van wet verkreeg. De wet van

1) L. III, tit. 2, ch. II, sect. 2, C. P. § 5.

2) Den 3den November 1810 vaardigde de Prins van PLAISANCE een besluit uit over het *drukken* der Keizerlijke wetten, natuurlijk ook in 't Fransch, te Amsterdam, maar dat de vertalingen, die het aan de rechtsgeleerden of boekverkoopers vrijstaat te doen en uit te geven, eerst door Keizerlijke censoren moeten goedgekeurd worden, enz.

3) In zijn Docum. Histor. III, 234, liet LODEWIK, 's Keizers broeder, zich over deze wet aldus uit: „Ce décret détruit entièrement la liberté de la presse; on était tenu d'envoyer le MS. à un Directeur-Général, qui seul pouvait permettre ou défendre l'impression.”

5 Februari, die vrij uitvoerig is, 51 artikelen bevat en in verscheiden titels is verdeeld, zullen wij analyseren en de voornaamste punten ervan aanduiden. Wat van minder belang en voor ons doel niet dienstig is, gaan wij voorbij ¹⁾).

Tit. I, artt. 1 en 2 handelt: „De la direction de l'Imprimerie et de la Librairie.” Art. 1 zegt: „Il y aura un Directeur-Général, chargé, sous les ordres de notre Ministre de l'Intérieur, de tout ce qui est relatif à l'imprimerie et à la librairie.” Art. 2: „Six Auditeurs seront placés auprès du Directeur-Général.” Ons oordeel over het meerendeel der artikelen schorten wij op totdat de geheele wet zal zijn medegedeeld.

Tit. II, artt. 3—9. „Des professions d'imprimeur.” Art. 3. „Le nombre des imprimeurs dans chaque département sera fixé, et celui des imprimeurs de Paris sera réduit à 60.” Dit getal was vroeger aldaar veel grooter ²⁾). Het aantal personen werd niet vastgesteld ³⁾). Art. 4. „Cette reduction ne pourra être effectuée sans qu'on ait préalablement pourvu

1) Zij is opgenomen in de meermalen aangehaalde Collection des Lois, bl. 1—20 en vertaald in A. C. KRUSEMAN, De Fransche Wetten enz. bl. 172 vv.

2) Dit blijkt uit het werk van JEAN DE LA CAILLE, *Histoire de l'Imprimerie et de la Librairie*, Paris, 1689, 4to, die handelende over de Parijsche boekdrukkers terloops mededeelt, dat zij reeds in zijn tijd veel sterker in getal waren. Dit geschrift wordt door BEIJER onder de zeer zeldzame boeken geteld in de *Memorias Historico-Criticas librorum rariorum, Dredae et Lips.* 1734, N°. 28, p. 50 vg.

3) In de Keizerlijke drukkerij waren, toen de heer C. J. KNEPPELHOUT die in 1804 bezocht, bijna 230 personen aan den gang. Bij besluit van 2 Febr. 1811 moesten in Parijs de aanblijvende drukkers, volgens bijgevoegde bepalingen, de personen koopen der afgeschafte! De Keizer wilde wel evenveel doen drukken als weleer, maar minder verantwoordelijke personen hebben; de overblijvende, met name bepaalde drukkers, moesten dus ook de geëdeeste zijn. Bij decreet van 11 Febr. 1814 zijn de 60 (van art. 3 v. 1810) tot 80 gebracht. Tot deze beheersching der personen behoort ook de aanschrijving van den Prefect DE CELLES, in dato 27 April 1814, dat alle boekverkoopers, drukkers, enz., allen ook, die, schoon geene drukkers, eigenaars van personen zijn en wonen in het 1° Arrondissement van het Departement der Zuiderzee en niet in Amsterdam of Haarlem (deze waren zeker vroeger opgegeven), schriftelijk, binnen 14 dagen, hun naam, woonplaats, enz. moesten opgeven.

à ce que les imprimeurs actuels, qui seront supprimés, reçoivent une indemnité de ceux, qui seront conservés" ¹⁾. Art. 5. „Les imprimeurs seront brevetés et assermentés." — Art. 6. „Ils seront tenus d'avoir à Paris quatre presses et dans les départemens deux." — Art. 7. Lorsqu'il viendra à vaqueur des places d'imprimeurs, — ceux, qui leur succéderont, ne pourront recevoir leurs brevets et être admis au serment, qu'après avoir justifié de leur capacité, de leur bonne vie et moeurs, et de leur attachement à la patrie et au Souverain." — Art. 8. „On aura, lors des remplacements, des égards particuliers pour les familles des imprimeurs décédés." — Art. 9. „L'impetrant (en recevant le brevet d'imprimeur) prêtera serment de ne rien imprimer de contraire aux devoirs envers le Souverain et à l'intérêt de l'Etat."

Tit. III, in drie afdeelingen gesplitst, handelt in de artt. 10—28: „De la Police de l'Imprimerie. Afd. I: De la garantie de l'administration." — Art. 10. „Il est défendu de ne rien imprimer ou faire imprimer, qui puisse porter atteinte aux devoirs des sujets contre le Souverain et à l'intérêt de l'Etat. Les contrevenans seront traduits devant nos tribunaux et punis conformément au Code Pénal (gelijk wij zoo even zagen), sauf préjudice du droit, qu'aura notre Ministre de l'Intérieur, de rétirer le brevet à tout imprimeur, qui aura été pris en contravention" ²⁾. Deze bepaling

1) De door deze suppressie leeg gewordenen, en ook alle andere drukpersen, bij *niet-drukkers* berustende, moesten volgens Keizerlijk besluit van 18 November 1810, allen in ééne maand aan den Prefect aangegeven worden, op boete van gevangenisstraf. Op dezelfde wijze werd den 30sten April 1811 op aanschrijving van den Prefect der Zuiderzee gelast de opgave van alle te Amsterdam voorhanden persen bij *niet-drukkers*, binnen 10 dagen, op *onbepaalde straf*. Want zoo beschouw ik — gelijk ieder tyrannische regeering, die gaarne door schrik regeert, en eenmaal die drijfveer doende werken, daarmede wonderen verricht, maar ook alle liefde doodt — zoo noem ik deze bedreiging, welke eigenlijk schering en inslag is der Napoleonische poenale wetten: „als zullende een ieder aan zich zelve te wijten hebben de nadeelige gevolgen, die uit eenige de minste nalatigheid of ongetrouwe opgave ongetwijfeld voor hun zouden voortvloeijen."

2) Dit is het eenige artikel dat door DE GUSELAAR wordt aangehaald, bl. 98 v. en 110 v.

is strenger dan die weleer in de beide Nederlanden gold; want aan niemand, dan in geval hij de wet andermaal overtrad, werd het uitoefenen van zijn bedrijf ontzegd. — Art. 11. „Chaque imprimeur sera tenu d'avoir un livre, — où il inscrira — le titre de chaque ouvrage, qu'il voudra imprimer, et le nom de l'auteur, s'il lui est connu. Ce livre sera représenté à toute requisition et visé, s'il est jugé convenable, par tout officier de police.” — Art. 12. „L'imprimeur remettra et adressera sur le champ au Directeur-Général, et aux Préfets, copie de la transcription faite sur son livre, et la déclaration, qu'il a intention de l'imprimer” ¹⁾. — Art. 13. „Le Directeur-Général pourra ordonner, si bon lui semble, la communication et l'examen de l'ouvrage, et surseoir à l'impression” ²⁾. — Art. 14. „S'il aura sursis à l'impression d'un ouvrage, il l'enverra à un Censeur choisi parmi ceux, que nous nommerons, pour remplir cette fonction.” — Art. 15. Notre Ministre de la Police générale et les Préfets dans leurs départemens, feront surseoir à l'impression de tous les ouvrages, qui leur paraîtront en contra-

1) Den 24sten Juni 1811 kwam een aanschrijving van den Prefect der Zuiderzee aan den Maire van Amsterdam, dat hij, schoon de wet van 5 Februari 1810 reeds sedert 1 Januari 1811 werkte, hij echter volg. art. 12 nog niet ééne declaratie om te drukken ontvangen had, en daardoor het zenden van copie uit hun drukkers-inscriptieboek (art. 11) ongenoezaam gekeurd was. — Het blijkt uit eene aanschrijving van MANGET, Inspecteur de l'imprimerie et de la librairie de l'Arrondissement d'Amsterdam, dat de drukkers de lijst der bij hen gedrukt wordende werken aan de boekverkoopers voor wie zij drukten, niet aan den Inspecteur zonden. Dit schrijven is uit 's-Hage, 28 Juni. Den 18^{den} Juli wordt aan de drukkers van 't Amsterdamsche gilde nogmaals door de Commissarissen geïnjungeerd, dat ze onverwijld aan den Prefect kopie van de opgaaf hunner sedert 1 Januari 1811 gedrukte boeken zenden zullen.

2) Sterker en beslissender is de aanschrijving van den Directeur-Generaal der Policie, in Holland, van 24 Juni 1811 (gedaan aan Commissarissen van het Gilde te Amsterdam), om hem ter *good- of afkeuring* te zenden het MS. van *ieder uitgegeven werk* (Classieken uitgezonderd), met schriftelijke opgave van *schrjver, vertaler en uitgever*, ten einde toestemming ter uitgave te bekomen. De maatregel, die gerekend was ingegaan te zijn 1 Juni 1811 is algemeen; ik zag slechts de speciale aanschrijving. — Zij werd voor Amsterdam nog eens herhaald in d. 31 December 1812.

vention à l'art. 10. En ce cas le manuscrit sera envoyé, dans les 24 heures, au Directeur-Général, comme il est dit ci-dessus." — Art. 16. „Si l'auteur refuse de faire les changemens ou suppressions jugés convenables par le Censeur, le Directeur-Général pourra défendre la vente de l'ouvrage, rompre les formes et saisir les feuilles ou exemplaires déjà imprimés."

Tit. III, sect. 2, handelt: „De la garantie des Auteurs et Imprimeurs." — Art. 21. „Tout auteur ou imprimeur pourra, avant l'impression, soumettre à l'examen l'ouvrage qu'il veut imprimer, ou faire imprimer. Il en sera usé dans ce cas comme il est dit aux artt. 14 et suivans."

Tit. III, sect. 3, bevat: „Dispositions relatives à l'exécution des deux Sections précédentes." — Art. 23. „Lorsque le Directeur-Général pensera qu'il n'y a pas lieu à examiner un ouvrage, et qu'aucun de nos Ministres n'en aura provoqué l'examen ¹⁾, le Directeur-Général enverra un récépissé de la feuille de transcription du registre de l'imprimeur, et il pourra alors être donné suite à l'impression." — Art. 24. „Lorsque l'ouvrage, que l'imprimeur aura déclaré vouloir imprimer, aura été examiné, — et qu'il n'y aura été rien trouvé de contraire aux dispositions de l'art. 10, il en sera dressé procès-verbal par le Censeur, qui paraphera l'ouvrage." — Art. 25. „Si le Directeur-Général, sur l'avis du Censeur, a décidé qu'il y a lieu à des changemens ou suppressions, il en sera fait mention audit procès-verbal et l'auteur ou l'imprimeur seront tenus de s'y conformer." — Art. 26. „La vente et circulation de tout ouvrage dont l'auteur ou éditeur ne pourra représenter un tel procès-verbal, pourra être suspendue ou prohibée; — et, en ce cas, les éditions ou exemplaires pourront être saisis ou confisqués entre les mains de tout imprimeur ou libraire."

1) Dit slaat op art. 19: »Lorsque le Directeur-général jugera qu'un ouvrage, qu'on se propose d'imprimer, intéresse quelque partie du service public, il en préviendra le Ministre du département, auquel l'objet de cet ouvrage sera relatif, et sur la demande de ce Ministre il en ordonnera l'examen."

Wij komen nu tot Tit. IV, die in de artt. 29—33 handelt: „Des Libraires.” — Art. 29. „Les libraires seront brevetés et assermentés.” — Art. 30. L'impétrant (recevant le brevet de libraire)¹⁾ prêtera serment de ne vendre, débiter et distribuer aucun ouvrage contraire aux devoirs envers le Souverain et l'intérêt de l'Etat.” — Art. 31. „La profession de libraire pourra être exercée concurremment avec celle d'imprimeur.” — Art. 33. „Les brevets ne pourront être accordés aux libraires, qui voudront s'établir à l'avenir, qu'après qu'ils auront justifié de leurs bonne vie et moeurs et de leur attachement à la Patrie et au Souverain.”

Volgt Tit. V, artt. 34—38, handelende: „Des livres imprimés à l'étranger.” — Art. 34. „Aucun livre en langue française ou latine imprimée à l'étranger, ne pourra entrer en France, sans payer un droit d'entrée.” — Art. 35. „Ce droit ne pourra être au-dessous de 50 pet. de la valeur de l'ouvrage. Le tarif en sera rédigé par le Directeur-Général.” — Art. 36. „Indépendamment des dispositions de l'art. 34 aucun livre imprimé ou réimprimé hors de la France, ne pourra être introduit en France sans une permission du Directeur-Général, annonçant le bureau de douane, par lequel il entrera.” — Art. 37. „En conséquence, tout ballot de livres venant de l'étranger, sera mis, par le préposé des douanes, sous corde et sous plomb, et envoyé à la Préfecture la plus voisine.” Wij herkennen hier het weleer in de Zuidelijke Nederlanden ingevoerd onderzoek van uit het buitenland ingevoerde balen, doch om een andere reden, en wel een godsdienstige; hier was de politiek in 't spel. — Art. 38. „Si les livres sont reconnus conformes à la permission, chaque exemplaire sera marqué d'une estampile au lieu du dépôt provisoire, et ils seront remis au propriétaire.”

Tit. VI spreekt in art. 39 v. over: „La propriété et sa garantie;” waarover wij hiervóór op blz. 7 hebben gehandeld.

1) Zie art. 9, betreffende de boekdrukkers.

Tit. VII is in twee secties verdeeld, waarvan de eerste in art. 41—44 handelt: „Des délits en matière de librairie et du mode de les punir.” — Art. 41. „Il y aura lieu à confiscation et amende au profit de l'Etat, dans les cas suivans, sans préjudice des dispositions du Code Pénal ¹⁾, 1°. Si l'ouvrage est sans nom d'auteur ou d'imprimeur. 2°. Si l'auteur ou l'imprimeur n'a pas fait, avant l'impression de l'ouvrage, l'enregistrement et la déclaration prescrites aux artt. 11 et 12. 3°. Si l'ouvrage ayant été demandé pour être examiné, on n'a pas suspendu l'impression ou la publication. 4°. Si l'ouvrage ayant été examiné, l'auteur ou l'imprimeur se permet de le publier, malgré la défense prononcée par le Directeur-Général. 5°. Si l'ouvrage est publié malgré la défense du Ministre de la police générale, quand l'auteur, éditeur ou imprimeur n'a pu représenter le procès-verbal (bedoeld in art. 24.) 6°. Si étant imprimé à l'étranger, il est présenté à l'entrée sans permission, ou circule sans être estampillé. 7°. Si c'est une contrefaçon, c. a. d. un ouvrage imprimé sans le consentement et au préjudice de l'auteur ou éditeur; ou de leurs ayant cause.” — Art. 42. „Dans ce dernier cas, il y aura lieu en outre à des dommages-intérêts envers l'auteur ou éditeur, ou leurs ayant cause, et l'édition, ou les exemplaires contrefaits seront confisqués à leur profit.” — Art. 43. „Les dommages-intérêts seront arbitrés par le tribunal correctionnel ou criminel selon le cas et d'après les lois.” — Art. 44. „Le produit des confiscations et des amendes sera appliqué, ainsi que le produit du droit sur les livres venant de l'étranger, aux dépenses de la direction générale de l'imprimerie et de la librairie.”

De 2de sectie van Tit. VII handelt in artt. 45—47: „Du mode de constater les délits et les contraventions.” — Art. 45. „Les délits et contraventions seront constatés par les inspecteurs de l'imprimerie et de la librairie, les officiers

1) Hier wordt bedoeld op art. 283 C. P.

de police, et en outre par les proposés aux douanes, pour les livres venant de l'étranger.

Eindelijk bevat Tit. VIII: „Dispositions diverses” artt. 48—51. — Art. 48 is hiervoor op blz. 214 reeds vermeld. — Art. 49 zegt, dat andere besluiten zullen worden uitgevaardigd („sur la proposition du Directeur-Général de la librairie, et le rapport de notre Ministre de l'Intérieur, art. 50), entre autres, sur la réception et la police des imprimeurs et libraires; et sur les libraires-étaleurs (boekenuitventers), lesquels ne sont pas dans les dispositions ci-dessus.” Laatstgenoemden waren, zoowel bij de wetten, die in de Spaansche Nederlanden golden, als volgens onze oude Gilde-Keuren, van de echte boekhandelaars duidelijk afgescheiden. De bedoelde decreten zijn nooit verschenen.

Indien over die wet een oordeel moet worden geveld, merken wij in 't algemeen het volgende op. Zoo de uitspraak van MONTESQUIEU waarheid bevat, dat nl. „l'esprit de modération est celui du législateur” — het ware te wenschen dat die stelregel elken wetgever voor oogen stond — dan volgt daaruit ten stelligste, dat NAPOLEON den naam van een goed en waar wetgever niet altijd heeft verdiend. Vergelijk de tit. II en III met IV. Het was zijn streven, niet alleen de menschen zelve, maar ook hunne gedachten en gevoelens te kluisteren en aan zich te onderwerpen. Op hem zouden kunnen worden toegepast de woorden, die SCHILLER, in zijn Wilhelm Tell ¹⁾ GESSLER, vóór dat TELL's pijl hem doodt, in den mond legt:

„Ein allzu milder Herrscher bin ich noch
Gegen dies Volk — die Zungen sind noch frei,
Es ist noch nicht ganz, wie es soll, gebündigt —
Doch es soll anders werden, ich gelob' es;
Ich will ihn brechen, diesen starren Sinn,
Den kecken Geist der Freiheit will ich beugen.
Ein neu Gesetz will ich in diesen Landen
Verkündigen. — Ich will” —.

1) IV Aufz. 3 Scene.

Wij gaan nu tot de bespreking der afzonderlijke titels over. De instelling van den Directeur in Tit. I schijnt van een gerechtshof van Inquisitie weinig te verschillen. De Directeur zoowel als zijn zes Auditeurs gedroegen zich diensvolgens, althans wat de censuur der boeken aangaat, die stellig en zeker niet minder streng was; alleen bestond dit onderscheid, dat de Groot-Inquisiteur inzonderheid zich bemoeide met den godsdienst, de Fransche Directeur daarentegen den blik gericht hield op wat den Staat en de politieke belangen aanstoot gaf.

De bepalingen in titel II, betreffende de vermindering van het getal der boekdrukkers, zijn eveneens zeer onrechtvaardig en willekeurig, 1°. omdat er geen enkele *deugdelijke* reden bestond tot die vermindering; 2°. aangezien de overblijvende boekdrukkers degenen, die werden opgeheven, moesten schadeloos stellen. Om die vermindering tot stand te brengen, verstrekke de Directeur brevetten van toelating van tweeërlei soort. Immers werden er èn levenslange, èn voor den aanvrager en zijne rechtverkrijgenden geldige, uitgereikt, krachtens art. 8 der wet. Van de eerste soort maakt de wet geen gewag, daar die levenslange toelatingen niet in het kader der wet vielen, als hebbende geen betrekking tot de groote boekdrukkers, die de anderen, uit hun bedrijf gestooten, schadeloos konden stellen en daartoe krachtens art. 4 waren gehouden. Want het eerstgenoemde brevet werd slechts aan kleine boekdrukkers gegeven, wien men, door een goddelooze barmhartigheid genoopt, niet terstond het brood uit den mond wilde nemen, doch wier winkels men zodoende toch door verloop van tijd poogde te verderven en te sluiten. Wij beweerden zoo even, dat er geen enkele *deugdelijke* beweegreden bestond voor die vermindering. Er werd ook geene aangevoerd; de ware oorzaak, die, zooals natuurlijk is, zorgvuldig verborgen werd gehouden, was deze, dat de Keizer zodoende des te beter de pers zou kunnen beheerschen en ondergeschikt maken aan zijn despotieken wil. Wellicht kwam er nog bij, dat de wetgever het aantal boekdrukkers

tot de meergegoeden onder hen wenschte te beperken, van wie, bij overtredingen der wet, de boeten gemakkelijker zouden kunnen worden bekomen. Wat wij op blz. 216 op het jaar 1805 over de *patenten* in 't midden brachten, kan hiermede voor een deel worden vergeleken. Behalve de vermindering bij art. 3 voorgeschreven, had art. 6 hier ook betrekking op. Want de Parijsche boekdrukkers, die, in geringen doen en door geldgebrek, geen 4 persen konden houden, werden tegen wil en dank genoodzaakt hun bedrijf te laten varen. Den Directeur viel, tengevolge van het op die wijze verminderd getal van drukkers, de inspectie der drukpersen, indien die noodig werd gekeurd, veel gemakkelijker en in minder tijd te bewerkstelligen en kon hij de drukkers, die de wet hadden overtreden, ook met meer spoed vervolgen. Zoo liep alles samen, om den Keizer een onbegrensde macht over de pers te verzekeren. — Wat art. 5 betreft: de *brevets* of wettige aanstellingen daar bedoeld, verschilden veel van die, waarover wij hiervóór op blz. 218 vv. hebben gesproken. 1°. werden laatstgenoemden vereischt met het oog op het daarvoor te betalen bedrag, terwijl in de eerstgenoemde van geld geen sprake is. 2°. werden zij in 1805 door het Stedelijk Bestuur verleend, onder Napoleon, door den Directeur-Général verstrekt. 3°. moesten laatstgenoemde jaarlijks vernieuwd worden, terwijl de *brevets* den aanvrager, of ook zijnen nakomelingen, voor het leven werden verleend. Deze bleven van 1810—1813 in stand, terwijl de andere, van 1805—1810 van kracht, op 't einde van 1813 herleefden. Napoleon schijnt bij het vergunnen der *brevets* wellicht bedoeld te hebben het aantal boekdrukkers overal te beperken, het te Parijs op 60 te brengen, niemand toe te laten dan met zijne goedkeuring, en met het bestaan van elken boekdrukker bekend te zijn, ten einde de overtreding zijner wet des te spoediger te kunnen vervolgen. Die wijze van handelen was volkomen onnoodig, aangezien door de onder NAPOLEON behouden en verzwaarde belasting, het *patent* genaamd, de boekdrukkers zoo goed als andere handwerkslieden reeds openlijk bekend waren.

Bij de enge grenzen aan de pers gesteld kwam nog iets anders, wel niet bij de wet bepaald, doch door den Directeur en zijn trawanten ons toch opgelegd, nl. dat de boekdrukkers geen grooten voorraad van uit linnen vervaardigd papier in hunne werkplaatsen mochten hebben, en, zoo zij het behoefden, aan de Overheid moesten kennis geven waarvoor zij het moesten gebruiken en welke boeken daarop zouden worden gedrukt, opdat al wat zou worden uitgegeven, des te meer openbare bekendheid zou erlangen. Voorts blijkt uit het slot van de artt. 7 en 9, uit het begin van art. 10 en het slot van de artt. 30 en 33 duidelijk het kwaad vermoeden, dat een despotieke regeering bezielt, die de menschen altijd voor slecht houdt, totdat zij van het tegendeel is overtuigd, en waarvan het beginsel, zelfs volgens het gevoel van MONTESQUIEU¹⁾ is: *den onderdanen schrik in te boezemen*. Zulk een bewind tracht door middel van schrik te heerschen en is tevens bevreesd, dat de onderdanen door middel van de pers hun gevoelens vrij willen uiten. Dat dit de handelwijze was van het Fransche bewind zal niet licht door iemand worden ontkend, die zal hebben bespeurd, hoe in tit. III zorg wordt gedragen, dat geen boek, dat uitkwam, den Directeur ontsnapte, en die tevens de instelling van Censors in art. 14 zal hebben opgemerkt, die naar welgevallen mochten veranderen, verminken, weglaten en weren en den uitgevers, die weigerden een zoo misvormd boek het licht te doen zien, de uitgave ervan te ontzeggen, krachtens art. 16²⁾. Indien de winkelvisitatie,

1) Esprit des Lois, III, 9 en op meer plaatsen.

2) Tot dezen titel heeft betrekking het Keizerlijk besluit van 3 Mei 1810: dat ter beschikking van den Minister v. Binnenl. Zaken eene somme zal gesteld worden, welke ieder jaar op het Budget van zijn Ministerie zal worden bepaald, onder het art. van *Algemeen Bestuur van den Boekhandel*, om bijzonder te dienen voor alle uitgaven betreffende de censuur. Op deze som zal de Minister, op voordracht van den Directeur-Generaal van den Boekhandel, de sommen vinden, noodig om aan ieder Boekbeoordeelaar toe te leggen, volgens den aard en uitgestrektheid van zijne werkzaamheden, tot vergoeding van uitgaven of bij wijze van gratificatie; de somme werd voor 1810 bepaald op fr. 36000. Zie Kon. Cour. v. 19 Mei 1810.

ieder half jaar geregeld te doen, aan de bepalingen der wet ontbrak en dat tevens en bovendien de boekwinkels ten allen tijde voor de visiteering moesten openstaan om ze te doorzoeken, zou men in de meening verkeeren, dat de toestand der pers onder de Spaansche heerschappij herleefd was. De censuur was althans zeer gestreng en het is onnoodig een Noord-Nederlander, die van April 1811 tot November 1813 als *auteur* optrad, te vragen, of de eerste, tevens de laatste *Directeur Général de l'Imprimerie et de la Librairie*, de Generaal Baron DE POMMEREUL, zijn gestreng en onwaardig ambt al of niet naar den wensch des gewelddenaars heeft bekleed.

De IVe titel betreft de boekverkoopers. Deze waren niet zelden, meermalen zelfs, boekdrukkers tevens, en oefenden door de boeken, die zij uitgaven, op eigen pers te drukken, hun bedrijf met minder onkosten uit. De wet van 5 Febr. bracht daarin scheiding te weeg, wel niet door een bepaling, die dit duidelijk zeide, maar toch zóó, dat de beide bedrijven van elkaár gescheiden werden en hij, die ze gezamenlijk wilde uitoefenen, de verplichtingen den boekverkooper en den boekdrukker opgelegd moest nakomen. De oorzaak hiervan was niet ver te zoeken. Zij, zoowel als het geheele decreet, wortelden in de vrees, dat het misbruiken van de pers den wetgever ten verderve zou strekken. Beschouwen wij met het oog hierop den toestand, zoowel van een armen als van een bemiddelden boekverkooper, bij overtreding der wet. Indien een boekverkooper, een der geringste van zijn stand en minvermogend zelfs, in zijn huisdrukkerij, d. i. als hij niet openlijk als boekdrukker bekend stond, verboden, eeroovende, lasterlijke of beleedigende geschriften liet drukken en op het feit werd betrapt, beliep de overtreder, zoo hij volgens de wet werd gestraft, volgens art. 41, verbeurdverklaring en boete. De confiscatie benadeelde hem ongetwijfeld, doch de daarmee gepaard gaande boete kon hij uit hoofde zijner armoede niet betalen. Daar hij echter bovendien krachtens art. 217, in verband met art. 212 C. P., of krachtens art. 283 van dat Wetboek strafbaar was, was de in beide ge-

vallen bepaalde gevangenisstraf van zes dagen tot zes maanden zoo'n armen boekverkooper wellicht niet onaangenaam, aangezien hij daardoor den kost kreeg en den Staat, die ten gevalle van den gevangene tot uitgave werd genoodzaakt, tevens moeite veroorzaakte. Indien hij ware ontvlucht zou zijn toestand nog ellendiger zijn geweest dan in zijn vaderland; want genoodzaakt zijn winkel en al zijn onroerende goederen achter te laten, zou hij in een vreemd land, ten gevolge van zijn geringe hulpmiddelen, den boekhandel niet hebben kunnen uitoefenen. — Een aanzienlijker en meer bemiddeld boekhandelaar daarentegen werd, indien hij dat persdeliet begaan had, niet alleen met de verbeurdverklaring van het boek, maar ook met gevangenis gestraft, overeenkomstig den aard van het misdrijf. Zoo deze ontvlucht was, met achterlating ja, van zijn pers en onroerende goederen, even als de arme boekverkooper, kon hij, schoon verstoken van den boekenschat, dien zijn winkel bevatte, toch wat hem het kostbaarste was door middel van wisselbrieven medenemen en elders de zetel van zijn vermogen en zijn winkel vestigen. Zodoende ontkwam hij aan de wet, tarte straffeloos den Keizer en gaf niet om hem, die den overtreder van zijn kant niet kon vervolgen. — Om het ongerief, dat uit het laatstvermelde geval zou kunnen ontstaan, voor te komen en in alle opzichten te ontgaan, en tevens een zeker verhaal op den drukker van libellen te hebben, scheidde de wetgever de plichten en rechten van de boekverkoopers en boekdrukkers van elkander en legde dezen een zeer zwaren last op, welke veel drukkender was dan die, waaronder genen gebukt gingen, zooals uit de vergelijking van tit. II en III met tit. IV ieder in 't oog zal springen. Nu de boekdrukkers ten eerste in hun vrijheid van beweging beperkt waren, waarbij voor hen nog kwam de jaarlijksche zware belasting van het patent, waarover wij boven spraken, achtte de wetgever het meer waarschijnlijk, dat zij het misdrijf van verboden geschriften of libellen te drukken niet zoo dikwijls zouden begaan, aangezien 1°. door het verminderd aantal personen, het bestaan der overgeblevene den Directeur

gemakkelijk kon bekend worden en het misdrijf bezwaarlijker zou kunnen worden bedreven, en 2°. de boekdrukkers, die niet tevens boekverkoopers waren, indien zij door de vlucht zich aan het over hen uitgesproken vonnis onttrokken en ztch buiten de grenzen van het Keizerrijk begaven, door de achterlating van hunne persen en wat daartoe behoorde, gezegd konden worden zodoende alles meteen te hebben verloren. Daarom wist de geslepen wetgever zeer goed wat hij deed, toen hij, in verband met het beoogde doel, de boekdrukkers meer dan de boekverkoopers bemoeilijkte.

In ons oordeel over deze wet bleven wij bij den IV^{den} titel staan. De V^{de} titel, die uitstekend in het systeem van censuur past en, wat betreft het onderzoek der in kisten gepakte, uit het buitenland ingevoerde boeken, de Spaansche visisatie in zake de van buiten ingevoerde boeken volkomen herinnert, ligt nu aan de beurt. De bepaling van art. 35, § 1 betreffende de betaling van 50 % van de waarde, was iets ongehoords en ten hoogste verderfelijk voor den handel in buitenlandsche boeken, die zodoende noodzakelijk tot stilstand werd veroordeeld ¹⁾.

Den VI^{den} titel bespraken wij reeds hiervóór op blz. 7, waar wij over het kopyrecht der boeken handelden ²⁾.

1) „Au milieu du mois de Janvier 1810 M. THÉOPHILE BARROIS, libraire, publia quelques pages relativement à la proposition d'un impôt de 50 pct. sur la librairie étrangère. Il démontre par des faits positifs, que le produit de ce droit sera extrêmement modique.” Zie: Discussions sur la liberté de la Presse, &c. par M. LOCRÉ, Paris, 1819, p. 239.

2) Worden herdrukken, in Nederland vóór de inlijving gemaakt van Fransche werken, *nadrukken* na de inlijving? Dit schijnt gevraagd of geopperd te zijn; genoeg, een decreet van den Keizer van 29 December 1810 voorziet hierin en bepaalt, art 1: „dat de uitgaven vóór 1 Januari 1811” (dus wordt nog een half jaar genade bewezen, sedert Juli 1810) „in Holland gedrukt en gedaan van werken bevorens dat tijdstip in Frankrijk uitgegeven, en welke eene letterkundige bijzondere eigendom van de schrijvers uitmaken, niet zullen kunnen worden beschouwd als nadrukken, wanneer zij vóór den 1sten Maart aanst. zullen zijn gestempeld.” Art. 2, dat dus binnen ééne maand na de afkondiging ieder uitgever zijn getal exemplaren den Prefect doe kennen, en (art. 3) „vóór den 1sten Maart alle de exemplaren den Commissaris, daartoe aan te stellen, zullen worden vertoond en door

De straf bij de 1ste Sect. van den VIIden titel tegen de overtreding bepaald, komt niet te zwaar voor. De verbeurdverklaring van het geschrift en de geldboeten waren zoowel op de fameuse libellen in de voormalige Vereenigde Nederlanden, als op al de verboden boeken in de Spaansche Nederlanden gesteld. Intusschen werden de straffen niet verzwaaard, zelfs niet in geval het misdrijf voor de tweede of derde maal werd herhaald.

Dit is het wat ons in de wet minder bevalt. Overigens bevatten de IVde en VIIde titels billijker bepalingen dan de rest.

Behalve deze wet werden door NAPOLÉON in de beide Nederlanden, in departementen verdeeld, nog andere decreten, die ons onderwerp raken, van 1810—1813 ingevoerd. Van dien aard was het decreet van 3 Augustus 1810, den 9den April 1811 hier te lande van kracht verklaard, dat de dagbladen betreft. Art. 1. „Il n'y aura qu'un seul journal (nl. dat over politiek handelt) „dans chacun des départemens autres que celui de la Seine.” — Art. 2. „Ce journal sera sous l'autorité du Préfet, et ne pourra paraître, que sous son approbation” ¹⁾.

Hoe die nieuwe bladen dan ook waren, hebben wij niet alleen zelven ondervonden, maar is uit de gezindheid der Fransche prefecten op te maken. Deze vermindering strekte klaarblijkelijk om te beletten, dat het aantal nieuwsbladen te sterk zou toenemen en talrijker worden dan

hem op de eerste bladzijde gestempeld.” Art. 4: „dat de boekverkoopers het 12de deel van het geheel der door hun opgegeven exemplaren, ter hunner dispositie staande, aan de auteurs of eigenaars zullen betalen, en zulks elke 6 maanden, in evenredigheid van den verkoop; welke gerekend zal worden volgens het getal der hun overig blijvende en door hun aan te wijzen exemplaren.” Uitgevaardigd door den Prefect van Zuid-Holland 1 Februari 1810. — Dit art. 4 is zonderling; het is om den auteurs in Frankrijk, die er wellicht over geklaagd zullen hebben, mede eenige winst te bezorgen van deze, in een, tijdens den nadruk vreemd land vervaardigten druk hunner werken!

1) Zie: Collect. des Lois, meermalen aangehaald, p. 22; DE GIJSELAAR, bl. 99 en 111.

de prefect zou kunnen of willen toelaten. Intusschen werden zij aan een onderzoek onderworpen en overal bespeuren wij angst en vrees, dat ongeoorloofde dingen aan 't licht zouden komen.

Overal vertoont zich een bewind, dat niet met vaste hand durft besturen, doch met geweld en gestrengheid heerscht en de gemoederen tegen zich verbittert.

Nadat aan NAPOLEON gebleken was, dat de Directie der drukpersen en boekwinkels te veel kosten na zich sleepte, vond hij terstond een middel om dat kwaad te verhelpen, terwijl hij er zich in 't minst niet over bekommerde of de uitgave der boekwerken daardoor al te zeer werd gedrukt en hun prijs moest verhoogd worden.

Immers vaardigde hij den 29sten April 1811 een decreet uit, waarbij hij bepaalde in art. 1: „Un droit d'un centime par feuille d'impression sur tous les ouvrages connus en imprimerie sous le nom de *labeurs* (boekwerken), quelque soit le format du volume, si ces ouvrages n'appartiennent à aucun auteur vivant ou à ses héritiers." (Krachtens art. 39 van het decreet van 5 Februari 1810). Dit artikel slaat op het geval, dat na een tijdsverloop van 20 jaren een boek aan den Staat zou gekomen en *domaine public* geworden zijn. Art. 2. „Ne seront pas passibles de cette taxe les ouvrages d'imprimerie, connus sous le nom d'ouvrages de ville ou bilboquets (smoutwerken)¹⁾, voor welke uitgave evenzeer (ten minste) autorisatie gevraagd moest worden, volgens uitspraak van den Prefect, in d. 11 November 1812. Want voor zulke werken, welke natuurlijk geen onderzoek ondergingen, was voor de uitgaaf en verkoop noodig een receptis; ja zelfs het deponeren der 5 exemplaren kon niet dan met vertooning van dien receptis geschieden; welke receptis intusschen geen permissie-geving was, maar slechts vanwege den Directeur ten bewijs diende, dat hij geen onderzoek noodig keurde, doch de drukker hem echter het plan ter uitgaaf

1) Zie: Collection, etc. p. 30. Vergelijk hiermede wat wij hiervoor op blz. 10 over dit decreet mededeelden.

had meêgedeeld. Na gemelde vergunning kon men nog niet verkoopen, dan nadat het tijdsverloop voorbij was, dat noodzakelijk was voor de uitoefening der surveillance door den Directeur-Generaal. Dit is de geest eener bepaling, te vinden in het *Blad der Zuiderzee*, dd. 12 November 1812. — Hoe lang kon het dus duren, eer een boek verscheen! En wat de tijd en wijze van betaling van dit gevorderd recht betreft, zulks werd later in verband gebracht met de bepaling van art. 48 der wet van 5 Februari 1810. Want een Keizerlijk decreet van 3 Juni dezes jaars gebiedt: „Chaque imprimeur, en effectuant le dépôt de cinq exemplaires — devra l'accompagner de la remise de son obligation personnelle, par laquelle il s'obligera à payer dans trois mois, à partir du jour du dépôt, la somme dont il est redevable, — d'après le nombre d'exemplaires de son édition, et le nombre des feuilles de ses exemplaires,” 't geen DE POMMEREUL, de Directeur-Generaal, bij uitgebreide missive van 20 Mei aan de drukkers bekend maakte¹⁾. Den 3den Juni 1811 volgde een tweede decreet, dat de uitvoering van het voorgaande beval en daarop aandrong²⁾.

Dit wat betreft de Fransche wetgeving. Ons land was daaraan nog onderworpen, toen in November 1813 de gezegende omwenteling plaats greep, waarbij de terugkeerende Prins van Oranje tot Souverein Vorst werd uitgeroepen. Met die waardigheid bekleed vaardigde hij den 24sten Januari 1814 het besluit uit³⁾, waarover wij hiervoor op blz. 17 vv. breedvoerig hebben gehandeld. Wat den Vorst, bij wien toen reeds het hoogste gezag berustte, tot de invoering van die wet noopte, heeft hij zelf in den aanhef ervan op uitnemende wijze kenbaar gemaakt: „Overwegende” — zoo luidt de inleiding — „dat de Wetten en Reglementen, aangaande de Boekdrukkerij en den Boekhandel, door het Fransch

1) Zie Bijlage I.

2) Zie: Collect. etc. p. 32 vv. De Directeur zelf lichtte dit punt breedvoerig toe.

3) Over de nuttigheid van 't *libérale* in 't Besluit des Prinsen van Oranje, van 24 Januari 1814, zie: VREEDE, Herinneringen, bl. 29 vv.

Bestuur in deze gewesten ingevoerd, niet alleen in den Boekhandel eene zeer nadeelige stremming veroorzaakten, maar ook eene strekking hadden, om de vrijheid der drukpers volkomen te onderdrukken, den voortgang van de verlichting te beletten, en alles te onderwerpen aan eene willekeurige censuur, ten eenemale strijdig met de liberale denkwijze, waarop elk regtgeaard Nederlander den hoogsten prijs stelt, en die steeds het Gouvernement dezer Landen heeft gekenschetst." Wat de artikelen zelven der wet aangaat: de volgende, welke de Fransche instellingen op dat stuk afschaften, komen hier in aanmerking.

Art. 1. De Fransche Wetten en Reglementen, betreffende de Boekdrukkerij en den Boekhandel, daaronder begrepen die, welke de Nieuwspapieren betreffen (van 3 Augustus 1810), zijn, van dato dezer, geheel en al afgeschaft. — Art. 2. Dientengevolge worden de Inspecteurs van de Boekdrukkerij en den Boekhandel honorabel van hunne posten ontslagen. — Art. 3. Insgelijks wordt de uit voorschrevene Fransche Wetten en Reglementen profluërende belasting (vgl. het decreet van 29 April 1811) ten behoeve van het fonds der generale directie van den Boekhandel, met dato dezer, afgeschaft. — Ten opzichte van de vrijheid der drukpers voegt de wetgever er in art. 4 bij: „Een ieder is verantwoordelijk voor hetgeen hij schrijft, drukt of uitgeeft; indien de Schrijver niet bekend is, of aangewezen kan worden, is de Drukker alleen aansprakelijk." — Art. 5. Elk stuk, dat zonder naam van den Schrijver of Drukker, en zonder aanwijzing van den tijd en de plaats der uitgave, in het licht komt, zal als een Libel beschouwd, en de Uitgever of Verspreider daarvan als Paskwilschrijver vervolgd kunnen worden" ¹⁾. — Dergelijke bepalingen waren te voren niet in de wet op de drukkerij en den boekhandel van 1796 of van 1803, wel in de Staatsregeling van 1798 opgenomen; nu echter maakten zij tevens een deel uit van de wet be-

1) Alleen de artt. 4 en 5 worden door DE GIJSELAAR, bl. 105 aangehaald.

treffende de boekdrukkerij. Wij zullen zien, dat zij later tot de bepalingen der Grondwet behoorden.

Wat dit besluit wijders in de artt. 6—13 vaststelde in zake het kopijrecht, den nadruk, de vertalingen, de boeken, die van het kopijrecht zijn verstoken, de exemplaren, die aan den Minister van Binnenlandsche Zaken moeten worden bezorgd, dat alles is hiervoor te zijner plaatse in Hoofdstuk I en II door ons meegedeeld. Ten slotte bepaalt art. 14: „Wekelijks zal eene lijst, van de bij het Departement van Binnenlandsche Zaken ingekomen werken, in de Staatskourant worden bekend gemaakt.” Op elken Maandag werden dus de titels van die boeken openbaar.

Deze wet, die met de tijdsomstandigheden uitmuntend strookte, werd door den Souvereinen Vorst niet uitgevaardigd, dan na alvorens den Commissaris-Generaal van Binnenlandsche Zaken te hebben gehoord. Want toen was WILLEM VAN ORANJE nog niet tot Souverein Vorst uitgeroepen, waren hem geen Ministers ter zijde gesteld en vaardigde hij evenmin, nadat over de zaken in de vergaderingen der Staten-Generaal was beraadslaagd, wetten uit, zooals geschiedde nadat in Maart 1814 de Grondwet vastgesteld en de Souvereine Vorst ingehuldigd was. Die Grondwet, welke de Noordelijke Nederlanden alleen betrof, bevatte geen enkel woord over de vrijheid van drukpers, aangezien bij de artt. 4 en 5 van het evenvermelde besluit daarin was voorzien.

Intusschen werden in de Zuidelijke Nederlanden, over wier lot de Koningen en Vorsten van Europa, die toen het overwicht hadden, nog steeds beraadslaagden, door het besluit van 24 Januari 1814 de Fransche wetten niet afgeschaft, doch bleef die wetgeving in 't algemeen behouden¹⁾, zoolang daar geen zekere of bepaalde voor in de plaats was getreden, met dien verstande evenwel, dat de bezwarendste bepalingen der wet van 5 Februari 1810, waarvan geheel Nederland een afschuw had, stilzwijgend

1) Nl. tot den 23ten September 1814.

werden voorbijgezien. Tot die meening worden wij als van zelf gebracht, wanneer wij van den eenen kant bedenken, dat terstond nadat de band tusschen de Zuidelijke Nederlanden en Frankrijk verbroken was, het ambt van den Directeur en de zes Auditeurs te Parijs werd opgeheven, terwijl van den anderen kant het vermoeden rijst, dat ook de overige bepalingen dier wet in onbruik zijn geraakt. Immers was ook den Zuidelijken Nederlanders de onderdrukking der vrijheid van de drukpers onder de Fransche heerschappij niet aangenaam, al waren zij van de Spaansche en Oostenrijksche kluisters niet afkeerig geweest. Want aan de censuur van die beiden waren zij van langen tijd her gewoon geraakt en droegen zij daarvan het juk gewilliger dan het Fransche, dat hun, als door indringers opgelegd, veel zwaarder drukte. Nu wellicht, nadat zij het meer knellende der banden door de Franschen der pers aangelegd hadden ondervonden en evenzeer met haat tegen de censuur van vorige eeuwen vervuld waren, verheugden zij zich ook over de vrijheid, die zij op het punt waren te verkrijgen.

Toen nu, in het begin der lente van 1815, bij NAPOLEON's nadering, de beide Nederlanden onder den naam van Koninkrijk werden vereenigd, moest een andere regel van bestuur, een nieuwe Grondwet worden gemaakt. Deze kwam midden in genoemd jaar tot stand en werd door Koning WILLEM I aangenomen. — Gaan wij nu na, welke bepalingen die Wet in zake de vrijheid van drukpers in het Koninkrijk der Nederlanden bevat, ten einde daaruit op te maken wat in 't algemeen het streven van de hedendaagsche Nederlandsche regeering om de pers en de rechten der boekdrukkers en boekverkoopers meer of min te beperken, inheeft. Het is een eenig artikel, dat uitmuntende bepalingen bevat, welke een nieuw bewind ten hoogste tot sieraad en eer moest verstrekken.

„Het is aan elk geoorloofd om zijne gedachten en gevoelens door de drukpers, als een doelmatig middel tot uitbreiding van kennis en voortgang van verlichting, te openbaren, zonder eenig voorafgaand verlot daartoe noodig te

hebben (dit doelt klaarblijkelijk op de censuur), blijvende nogtans, elk voor hetgeen hij schrijft, drukt, uitgeeft of verspreidt, verantwoordelijk aan de maatschappij of bijzondere personen, voor zooverre deze regten mogten zijn beleedigd" ¹⁾). In hoever ieder verantwoordelijk is wegens de aangedane beleediging, leeren de artt. van den nog vigerenden Code Pénal, die wij boven hebben vermeld ²⁾). — De bepalingen, die de Koning der Nederlanden vervolgens betreffende de vrijheid van drukpers vaststelde, steunen op de evengenoemde liberale grondbeginselen.

Intusschen stelde onze Koning, toen na NAPOLEON's terugkeer, in de Nederlanden de gegronde en niet geringe vrees ontstond voor stoornis der inwendige rust, ten einde zulks te voorkomen den Staten-Generaal een wetsontwerp voor, dat door hen aangenomen en den 10den April 1815 tot wet verheven werd ³⁾, waarvan het opschrift luidt: „Wet, houdende voorschriften tot spoedige en krachtdadige beteugeling van onrust en kwaadwilligheid.” Zij bevat 5 artikelen; het volgende heeft op ons onderwerp betrekking:

„Alzoo het raadzaam is, om in de tegenwoordige omstan-

1) Zie: Grondwet voor het Koninkrijk der Nederlanden 1815, art. 227.

2) De drukkers verantwoordelijk voor de geschriften die zij drukken, tengevolge van art. 227 der Grondwet en het Besluit van 23 September 1814 — Bestreden: Wanneer een schrijver bekend is, houdt des Drukkers verantwoordelijkheid op; ook blijkt zulks uit artt. 283—85 van het *Code Penal*, welke door het 2e art. van de Grondwet behouden zijn gebleven. (Zóó HOLTRUP.) Zie het bericht van het pleit over de zaak van DE MOOR, drukker van den *Spécialleur Belge*, en den Abt DE FOERE, in de *Amsterd. Ct.* van 8 Mei 1817, art. *Brussel*, (HOLTRUP.) Te Brugge zelve beschouwt men echter de zaak anders; nog in 1827 heeft het Hof en schrijver en drukker beiden om een beleedigend geschrift veroordeeld, 't geen misschien gevelde werd om een plasdankje te verdienen; trouwens het is door Z. M. gebroken en de straf geabsolveerd.

3) Zie over de wet van 10 April 1815 en hare hardheid de memorie van den boekverkooper A. P. LANGENHUIZEN (Advocaat DONKER CURTIUS) in December 1827 uitgekomen. Die wet leed herhaalden aanstoot, toen in Februari 1828 het boekje van DUCPÉSIAUX tegen ASSER, te Brussel werd opgehaald. GEELHAND DELLA FAILLE noemt haar in de *Vergad. d. St. Gen.* van 11 Maart 1828: „un monument de honte pour notre législation nationale.”

digheden met dubbele zorg te waken, tegen al hetgeen Onze goede onderdanen zoude kunnen storen, in de loffelijke pogingen, die allerwege met zooveel geestdrift ten behoeve des Vaderlands worden aangewend, en aan Ons gebleken zijnde, dat de bestaande wetten en regterlijke instellingen niet zoodanig zijn als vereischt wordt, en de kwaadwilligen, die het kweken van vertrouwen, onrust en oneenigheid ten doel mogten hebben, spoedig en krachtadig de welverdiende straffe te brengen: Zoo is het, dat Wij — statuëren: —

Art. 1. Onverminderd het verordende bij den Isten Tit. van het III^{de} Boek van het nog werkende Crimineele Wetboek, voor zooverre daaraan, bij de navolgende bepalingen niet wordt gederogeed, zullen alle degenen, welke zich zouden mogen verstouten, om zoodanige geruchten, tijdingen, berigten, of wat dies meer zij, uit te strooijen, welke eene strekking zouden mogen hebben om de goede gemeente in beweging te brengen, of dezelve, door onwaarachtige en verzonnen tijdingen van onheilen of tegenspoed te verontrusten; gelijk mede alle degenen, welke de onbeschaamdheid zouden mogen hebben om zich, hetzij door openlijke gesprekken, of uitroepingen, hetzij door eenigerhande daden of *geschriften*, te doen kennen als voorstanders of werktuigen eener vreemde overheersching en eindelijk alle degenen, welke oneenigheid, twist, tweespalt, verdeeldheid of wantrouwen onder de ingezetenen mogten zoeken te veroorzaken, of volksbewegingen, combustie of wanorde te verwekken, hetzij door het aanheffen van een oproerkreet langs de straten of openbare plaatsen; hetzij door andere bedrijven, door welke de rust en goede orde zoude kunnen gestoord worden, naar mate van de zwaarte van zoodanige zaken en misdrijven, en naar den minder of meerder verzwarenden aard der omstandigheden, gestraft worden, hetzij met gestrenge geeseling aan den lijve, hetzij met geeseling en brandmerk, en, in beide gevallen met gevangenzetting, niet te boven gaande den tijd van 10 jaren; — hetzij alleen met gevangenzetting, niet te boven gaande den voorschreven tijd. — Art. 2. Ingeval de misdrijven in het vorig art. vermeld, eene werke-

lijke verstoring der openbare rust of oproer zouden mogen verwekt of daartoe onmiddellijk aanleiding gegeven hebben, of daarmede zijn vergezeld geweest, zullen de daaraan schuldige personen, zoowel als de bewerkers en dadelijke begunstigers daarvan, met eene zwaardere straffe, en zelfs naar vereisch van zaken, met den dood, worden gestraft." De artt. 3, 4 en 5 bepalen de proces-orde in gemelde strafzaken, die scherp genoeg en snel te werk gaande mag heeten ¹⁾. Want de rechtbank van eersten aanleg doet uitspraak, van welk vonnis geen beroep op eene hoogere rechtbank openstaat; terstond toch, d.i. 24 uren na de uitspraak, moet het vonnis openbaar ten uitvoer worden gelegd.

Ofschoon op die wijze reeds, voor een deel, door gemelde wetten tegen het misbruik der pers in het Koninkrijk der Nederlanden verschillende maatregelen tot stand kwamen, bestond er toch geen bijzondere bepaling tegen de auteurs, die door hunne geschriften buitenlandsche Vorsten beleedigden, evenmin als tegen de drukkers en verkoopers ervan, voor het geval dat zij den schrijver niet kunnen aanwijzen. In dat alles werd vroeger in ons land ook voorzien, bijv. in 1744 (zie blz. 156); doch NAPOLEON had geheel en al verzuimd hierop een uitdrukkelijke wetsbepaling te maken, hetzij omdat hij 't beneden zich achtte in zijn Rijk op dat punt te letten, aangezien hij de overtuiging koesterde dat zijn persoon en zijn heerschappij boven alles uitstaken, hetzij omdat hij den regel huldigde, dat het misdrijf van majesteits-schennis ten opzichte van buitenlandsche Vorsten niet wordt gepleegd; hetzij ook, omdat hij er naar streefde door middel van de door hem ingevoerde censuur, die zijns erachtens alle schadelijke geschriften weerde, ook die, welke buitenlandsche Vorsten golden, te onderdrukken. Wat hiervan zij, het staat vast, dat hij in den Code Pénal dit punt zelfs met geen enkel woord aanroerde, en aangezien dat Wetboek ook voor ons Nederlanders tot nog toe van kracht is, gebeurde het

1) Zie: Staatsblad der Vereen. Nederl. 1814, n°. 32.

in 1816, en tengevolge van dat stilzwijgen, en door de gastvrijheid, die onze Grondwet aan vreemdelingen bewijst, in art. 4, luidende: „Alle die zich op het grondgebied van het Rijk bevinden, hetzij ingezetenen of vreemdelingen, hebben gelijke aanspraak op bescherming van persoon en goederen,” dat sommige Franschen van die gunstige bepaling misbruik maakten door zich opzettelijk naar de Nederlanden te begeven om aldaar tegen vreemde Vorsten, en met name tegen den Koning van Frankrijk, ongestraft hekel- en smaadschriften te doen verschijnen. Onze Koning heeft die leemte in onze wetten op dat punt duidelijk doen uitkomen in den aanhef der wet van 28 September 1816. Immers, nadat Z. M., ten einde dat misbruik te beperken, op den 13den dier maand een concept-wet nopens het onderdrukken van die losbandigheid der pers ten opzichte van buitenlandsche Vorsten den Staten-Generaal had aangeboden ¹⁾, vingen deze de beraadslagingen daarover aan op den 26 September en verhieven het ontwerp, nadat 9 leden dier zeer aanzienlijke Vergadering daarover het woord hadden gevoerd, met 64 tegen 4 stemmen tot wet ²⁾. Zij luidt als volgt: „Art. 1. Degenen, die in hunne geschriften vreemde Souvereinen of Vorsten in hun personeel karakter hoonen of beleedigen, de wettigheid van hun geslacht en regering tegenspreken of in twijfel trekken, of hunne daden met hoonende of beleedigende woorden berispen, zullen voor de eerste reize worden bestraft met eene geldboete van f 500, of bijaldien zij niet in staat zijn dezelve te voldoen, met eene gevangenis van 6 maanden; — voor de tweede reize met eene ge-

1) Staatsct. van 14 en 17 Sept. 1816.

2) Staatsct. van 26 Sept. 1816. De beraadslagingen zijn opgenomen in die van 5, 7, 8 en 9 Oct. — Er verscheen den 16den Sept. 1816 in den Haag ter Nederl. drukkerij eene brochure tegen het ontwerp, getiteld: *Quelques observations sur le projet de loi tendant à restreindre la liberté de la Presse*, met eene Nederl. vertaling er tegen over; vermoedelijk geschreven door GENDEBIEN of door DOTRENGE, die bij het adviseeren over de wet hunne stem nog niet uitbrachten, maar tot het laatst bewaarden, of door RELUPELIUS, die tegen art. 3 was bij zijn advies.

vangenis van 1 tot 3 jaren." — „Art. 2. Dezelfde straffen zullen toepasselijk zijn op de drukkers, uitgevers, uitventers (colporteurs) en boekverkoopers, die de gemelde geschriften zullen hebben gedrukt, of in het licht gegeven, of doen drukken, of in het licht geven, voor zoo verre dezelve den schrijver niet zullen kunnen aanwijzen, met zoodanig gevolg, dat de laatstgemelden niet alleen in handen der justitie geraken¹⁾, maar van het gepleegd misdrijf in regten kunnen worden overtuigd, en alzoo bestraft. Zullende de straf tegen de drukkers, uitgevers en boekverkoopers te appliceren, gepaard gaan met intrekking van hun patent, en met verbod, bij de eerste overtreding, om gedurende den tijd van 3 jaren, en bij herhaalde overtreding, gedurende den tijd van 6 jaren, eenig werk te mogen drukken of uitgeven, en in beide gevallen met verbeurdverklaring der exemplaren van het verboden werk of geschrift." — Art. 3. „Het zal noch aan de schrijvers of redacteurs, noch aan de drukkers, uitgevers of boekverkoopers tot eenige verschooning of verzachting kunnen verstrekken, dat de stukken of artikelen, waarover zij in regten mogten betrokken worden, door hen uit andere gedrukte werken of vreemde nieuwspapieren zijn overgenomen, getrokken of vertaald." — Art. 4. „Alle officiële klagten en reclamatiën van vreemde Gouvernemen ten, uit hoofde van geschriften, bij art. 1 vermeld, zullen door onzen Minister van Buitenlandsche Zaken directelijk worden gebracht ter kennis van onzen Minister van Justitie, ten einde de bij dezelve betrokkene schrijver, redacteur, uitgever, uitventer, drukker of boekverkooper, zoo daartoe termen zijn, door den Prokureur-Generaal of den Officier van het publiek Ministerie, onder welken hij ressorteert, in regten vervolgd worde"²⁾. Dat in de vorige eeuw voor de provincie Holland dezelfde verbodsbepalingen bestonden,

1) Dit werd er bijgevoegd, omdat die boekverkoopers dikwijls boeken van Fransche schrijvers, die in Frankrijk woonden, uitgaven. Die auteurs konden door onze politiebeambten niet worden gearresteerd.

2) Staatsbl. van 1816, N°. 51. De drie eerste artikelen vermeldt DE GUISSELAAR, t. a. p. bl. 106—108.

zagen wij hiervóór bij den 9den December 1702 en den 29sten Mei 1744. Intusschen moet geen bewoner van ons Koninkrijk, die het wel meent met het Vaderland, van oordeel zijn, dat hem de gelegenheid is benomen om wat het algemeen belang dient, openbaar te maken, en niet gelooven, dat aan de Grondwet geweld wordt gepleegd. Volstrekt niet. Maar hoe zouden beleedigingen, onzen bondgenooten aangedaan, tot het algemeen welzijn kunnen strekken? Het doel, dat de wet beoogt, moet dus alleszins worden gebillijkt.

De laatste in de reeks van wetten, die op ons onderwerp betrekking hebben, is die van 25 Januari 1817, welke reeds op blz. 61 is behandeld, als in 't bijzonder rakende het kopyrecht en wat daarmede in verband staat.

Vier dagen na het in werking treden der wet van 25 Januari 1817 dienden drie Brusselsche boekhandelaars, WEISSENBRUCH, Imprimeur-Libraire, DE MAT, Imprimeur-Libraire en Le CHARLIER, Libraire, bij de Staten-Generaal, die toen te Brussel zitting hielden, een request in, houdende het verzoek den invoer van Fransche boekwerken in het Koninkrijk der Nederlanden zwaarder te belasten, omdat de boeken, die van daar in Frankrijk werden ingevoerd, door zeer hooge rechten waren gedrukt. Zij voegden er bij, dat zoodoende het recht van wedervergelding, naar de toepassing waarvan de Koophandelsrechten van alle volken rechtmatig heenvoeren, in werking zou treden. Dat verzoekschrift had echter geen gevolg ¹⁾.

1) De inkomende rechten, die door Frankrijk van de uit België ingevoerd wordende boeken werden geheven, schenen dezelfde te zijn, die Napoleon had vastgesteld. Want 's Keizers wetten werden niet terstond na de terugkeer van LODEWIJK XVIII afgeschaft, schoon somnige daarna allengs buiten werking geraakten. Immers zagen wij boven, dat bij art. 35 al. 1 der wet van 5 Februari 1810 was bepaald, dat het invoerrecht van een boek niet minder kon zijn dan 50% der waarde; het decreet van 14 December 1810 had dit nader verklaard: „Les livres étrangers ou nationaux imprimés à l'étranger en langue Latine ou Française, sont soumis à un droit de 150 fr., pour 100 Kilogr. pesant” (d. i. nagenoeg 200 pond). In 1817 nu was België voor Frankrijk zulk een vreemd land, en de boeken, door Brusselsche boekverkoopers den Franschen toegevoerd, waren ongetwijfeld in 't Fransch, niet in 't Nederlandsch, geschreven. Vgl. in de Collect. des Lois, p. 50, de aantekeningen van den uitgever VAN CLEEF, 337.

Bij den aanvang van dit jaar werd de abt DE FOERRE, uithoofde van het schrijven van het weekblad van Brugge, *le Spectateur Belge*, krachtens art. 1 der wet van 14 April 1815, dat toen voor 't eerst, althans wat geschriften betreft, werd toegepast, tot een gevangenisstraf van twee jaren veroordeeld, in zijn hoedanigheid van auteur. Dit feit verkreeg een groote ruchtbaarheid; het hier te hebben vermeld komt mij voldoende voor, aangezien het eigenlijk een bijzondere zaak betreft, die in dit geschrift niet nader kan worden besproken.

Hetzelfde geldt aangaande hetgeen met den Haagschen boekdrukker en boekverkooper WALLEZ gebeurde ¹⁾. Tegen het einde van het jaar 1817 had deze een klein geschrift van twee Franschen, GUYET en CAUCHOIS-LEMAIRE, gedrukt en uitgegeven. Het was getiteld: „*Appel à l'opinion publique et aux États Généraux du Royaume des Pays-Bas en faveur des proscrits français contre leurs proscriptionnaires, par MM. CAUCHOIS-LEMAIRE et GUYET, domiciliés pendant 15 mois à Bruxelles sous la garantie de l'art. 4 de la loi Fondementale; exilés le 24 Mai 1817, en vertu d'une lettre de cachet, lancée par M. le Comte DE THIENNES, Ministre d'État.* La Haye, chez WALLEZ, 1817, 8°. Van weerszijden liepen de gevoelens van het al of niet oproerige van den inhoud zeer uiteen, doch dat de brochure *indirect* een vrij sterke aansporing tot oproer en onlusten bevatte, schijnt waar te zijn. Maar bij art. 102 C. P. wordt vereischt, dat iemand, om gestraft te worden, „ait excité directement, etc.” Dit behoort hier echter niet thuis. De vraag, die ons bezighoudt, komt geheel hier op neêr, of WALLEZ wegens het drukken en uitgeven van bedoeld geschrift, krachtens art. 4 der wet van 24 Januari 1814, in verband met het bepaalde bij art. 2 der wet van 28 September 1816, en krachtens art. 284 C. P. voor den inhoud der brochure, verantwoordelijk was, waarvan

1) Men zegt, dat DE GIJSELAAR tot de keus van het onderwerp voor zijn proefschrift gekomen is, op raad van deskundigen in 's Hage, bij gelegenheid der zaak van WALLEZ in 1818.

de schrijvers bekend waren, schoon hun naam op den titel niet was vermeld¹⁾. De beslissing luidde, dat de boekdrukker en de boekverkooper in dit geval voor den inhoud niet verantwoordelijk waren, zoodat WALLEZ bij den aanvang van 1818 werd vrijgesproken.

Terwijl deze zaak van den uitgever WALLEZ en de schrijvers GUYET en CAUCHOIS-LEMAIRE nog hangende was, viel er iets anders voor. In weerwil van de wet van 28 Sept. 1816, hadden verscheidene schrijvers door slimme en spitsvondige redeneeringen over de meening en de bedoeling der wet, zoowel wat betreft het juiste criterium der misdrijven, als ten aanzien der personen die de wet schuldig verklaart, de tegen dezen bedreigde straffen minder zwaar doen zijn of wel hen daaraan weten te onttrekken. Vreemdelingen en met vijandige gezindheid vervuld, hadden zij vreemde Vorsten zoowel wat hun persoon als hunne regeeringsdaden betreft voortdurend beleedigd. Dit werd in het schrijven waarbij op 's Konings bevel de Minister van Justitie VAN MAANEN het nieuw wetsontwerp op 3 Febr. 1818 den Staten-Generaal aanbod, te kennen gegeven; voorts was het van elders bekend, dat toen, evenals in het najaar van 1816 zeer veel Franschen, het nieuwe bewind in hun vaderland moede, naar de Nederlanden waren verhuisd en zich vooral te Brussel hadden gevestigd, waar zij zeer veel scherpe geschriften, tegen Frankrijk en zijn Koning gericht, opstelden en in 't licht gaven. In het begin van 1818 had de gezant van Frankrijk bij ons Hof, de Markies DE LA TOUR DU PIN, op nieuw zich deswegens sterk beklaagd, waarop, om den Koning van Frankrijk voldoening te verschaffen, het ontwerp van wet ontstond en bij de Staten-Generaal inkwam, waarbij die misdrijven duidelijker omschreven en de straffen verzaard waren. Het luidde als volgt:

1) Zie: Memorie aan de Heeren leden der Kamer van beschuldiging, bij het Hoog-Gerechtshof te 's Gravenhage, ingediend, door J. B. G. WALLEZ, 's Gravenh., Febr. 1818, groot 28 blz. Ter Nederl. drukkerij. — De steller dezer Memorie was de Advokaat J. D. MEIJER uit Amsterdam.

„Art. 1. Diegenen, welke in nieuwspapieren, periodieke werken, of in eenige boeken of geschriften hoegenaamd, vreemde Mogendheden, Vorsten of Souvereinen in hun personeel karakter beleedigen, de wettigheid van hun geslacht en regeering tegenspreken of in twijfel trekken, op eene honende of beleedigende wijze zich uitlaten over derzelver daden, de door hen verordende inrigtingen, of over derzelver regeering of bestuur, of betrekkingen en goede verstandhouding met andere Staten, Mogendheden, Vorsten of Souvereinen, of welker geschriften de strekking hebben, om de ingezetenen van de met dit Rijk in vriendschap zijnde Staten tot onrust, oproerigheid of ongehoorzaamheid tegen hunne wettige Overheden aan te zetten, zullen worden gestraft met gevangenis van één tot drie jaren, en bovendien, naar omstandigheden, kunnen worden verwezen tot eene boete van f 300 tot f 500.” — Men ziet, dat art. 1 der voorgaande wet van 1816 nauwkeuriger is geredigeerd.

„Art. 2. Tot de straffen in het vorig artikel vermeld, zullen, naar mate van omstandigheden, mede worden verwezen, diegene, welke in eenige der in hetzelfde artikel bedoelde werken of geschriften zich schuldig maken aan lasteringen, beleedigingen of beschimping jegens den persoon of het karakter van Ambassadeurs, Ministers en andere diplomatieke Agenten van vreemde Mogendheden, welke bij het Gouvernement der Nederlanden zijn geaccrediteerd, en volgens het regt der volken mogen staat maken op eene bijzondere bescherming van den Souverein, in wiens land zij zich bevinden.”

Dit was geheel nieuw: het gansche artikel was in het ontwerp opgenomen ten gevalle van den Ambassadeur DE LATOUR DU PIN. — „Art. 3. De drukkers, uitgevers of boekverkoopers van eenige der bovengemelde geschriften, zullen, wanneer zij eigenaars of mede-eigenaars daarvan zijn, of als de oorspronkelijke of eerste uitgevers tot het in het licht komen van dezelve hebben medegewerkt, gestraft worden met eene gevangenis van één tot drie jaren, en daarenboven met verbeurdverklaring en vernietiging der

exemplaren van het werk of geschrift, en met intrekking van hun patent, verzeld van het verbod, om, gedurende eenen tijd, gelijk staande met het dubbel van de hun opgelegde gevangenisstraf, eenig werk te mogen drukken, uitgeven of verkoopen. — Art. 4. De drukkers, welke alleen hunnen arbeid leenen tot het drukken van eenige der bovengemelde geschriften, zonder eenig deel te hebben aan derzelver verkoop of verspreiding, mitagaders de boekverkoopers en andere personen, welke dezelve niet voor eigen rekening, maar voor rekening van een ander, of in kommissie verkoopen, zullen gestraft worden met de straffen in het vorig artikel gestatueerd, voor zooverre namelijk dezelve drukkers, boekverkoopers of uitventers, den schrijver of eersten oorspronkelijken eigenaar niet zullen kunnen aanwijzen, met zoodanig gevolg, dat dezelve niet alleen in handen der Justitie geraken, maar ook van het gepleegd misdrijf in regten kunnen worden overtuigd en gestraft; zullende echter ook in dit geval altoos de bij hun gevonden wordende exemplaren werden verbeurdverklaard en vernietigd. — Art. 5. Bij herhaalde overtreding zullen de misdrijven, in de voorgaande artikelen opgenoemd, worden gestraft met gevangenis van drie tot vijf jaren, en bovendien met eene boete van f 500, verbeurdverklaring en vernietiging der exemplaren van het werk of geschrift, en met intrekking van het patent voor altijd, en verbod om immer verder eenig werk te mogen drukken, uitgeven of verkoopen.”

Deze artikelen weken geheel af van de artt. 1 en 3 der vorige wet, waarop zij toch gegrond waren. — Art 6 was gelijk aan art. 3 der wet van 1816, maar de woorden „door hen” ontbraken er aan. — Art. 7 was art. 4 der vorige wet, nochtans met verandering der woorden: „geschriften bij art. 1 vermeld” in „de in deze wet bedoelde geschriften;” en: „schrijver, redacteur, uitgever, uitventer, drukker of boekverkooper” in „schrijver, drukker, uitgever of boekverkooper.” Aan het slot werd toegevoegd: „En worden bovendien onze Prokureurs-Generaal en Officiëren van het publiek Ministerie wel ernstelijk gelast, om ex officio, en zonder

eenige klagten of reclamatie van een vreemd Gouvernement af te wachten, diegene, welke zich aan de misdrijven, in deze wet omschreven, schuldig maken, in regten te vervolgen" ¹⁾). Nadat het wetsontwerp was ingediend, vingen den 20sten Februari de beraadslagingen daarover aan, die zóó langdurig waren, dat de morgenzitting, indien de zaak daarin niet kon worden afgedaan, tenzelfde dage in eene avondzitting werd voortgezet, totdat, na breedvoerige discussie vóór en tegen door 17 afgevaardigden gevoerd, het ontwerp met 39 tegen 36 stemmen, werd verworpen en de Staten-Generaal den Koning verzochten de zaak in nadere overweging te willen nemen ²⁾). De wet van 28 September 1816 bleef dus tot den huidigen dag in wezen, zonder dat later andere ontwerpen werden ingediend.

Intusschen schijnt de menigte van hier te lande uitkomende, voor Frankrijk beleedigende geschriften thans eenigermate verminderd te zijn ³⁾).

Hiermede is in deze § de toestand der rechten ontvouwd, die van 1810 tot op dezen tijd in geheel Nederland, eerst onder de Fransche overheersching, later onder het bestuur van den Oranjevorst op dit stuk golden. Hoeveel zij van elkander verschilden en welke toestand verkieslijker is te achten, de beslissing hiervan laten wij veilig aan het billijk oordeel van den lezer over.

De lasten, die sedert de omwenteling den boekdrukkers en boekhandelaars werden opgelegd, zijn hiervoor op blz. 216—18 op het jaar 1805, in § 4 reeds besproken.

Eindelijk zal het, nu het *bestaande* recht geheel is afgehandeld, niet ondienstig zijn hier voor een deel te vermelden, wat tot nog toe onder *het vast te stellen* recht kan worden

1) Het wets-ontwerp wordt gevonden in de Haarl. courant van 7 Febr. 1818.

2) Zie: Staatsct. van 4, 18, 21 en 22 Febr. 1818.

3) H. SMITHERS zegt, bl. 109 van zijne „Observations made during a residence in the Netherlands”: „The liberty of the press is acknowledged but the author is considered liable, as in Britain, to an action if he injures another, or traduces the Government of any foreign State; and the laws against slander are enforced with great strictness.”

gebracht, ontleend aan het ontwerp voor een nieuw Wetboek van Strafrecht, in 1814 door zeer ervaren rechtsgeleerden bewerkt en dat, na binnen kort daarover te houden beraadslagingen tot wet te zijn verheven, tegelijk met de afschaffing van den Code Pénal, die dan eindelijk zou geschieden, ons vaderland zou worden geschonken ¹⁾).

Dat concept, veel meer in overeenstemming met onze zeden, dan het wetboek, dat nu nog bij ons geldt, aangezien het op vele plaatsen het Crimineel Wetboek voor het Koninkrijk Holland van Koning LODEWIJK op den voet volgde, wat meer is, daarop als 't ware berustte, werd mij door den Hoogleeraar KEMPER, een der auteurs van het ontwerp, ter inzage gegeven.

De volgende artikelen hebben op ons onderwerp betrekking. In den 2^{den} titel van Boek II, *over oproerige weerspannigheid, geweld en belediging van het openbaar gezag*, treffen wij aan, art. 168, dat woordelijk teruggeeft art. 86 van het Crimineel Wetboek, en gelijk in art. 86 de straf van art. 85 wordt herhaald, zoo bepaalt art. 168 de straf in het voorgaand artikel vervat. — Voorts art. 171: „Allen, die voorbedachtelijk openlijke daden plegen, of alzoo gedrukte of ongedrukte geschriften, teekeningen of prenten maken, aanplakken, doen aanplakken, verspreiden of doen verspreiden, regtstreeks, enz.;" het volgende komt overeen met art. 89 van het Crimineel Wetboek: „zullen gestraft worden met te pronkstelling, of met gevangenis of bannissement, te zamen of afzonderlijk niet te boven gaande den tijd van 6 jaren." De laatste woorden zijn weder dezelfde als in art. 168 en in art. 86 van het Crimineel Wetboek voorkomen. — Art. 172 is gelijkkluidend met art. 90 van het Crimineel

2) DE SÉRIENNE, Intérêts des Nations d. l'Europe, laatste blz., had, wat het vast te stellen recht aangaat, een ander doel voor oogen: „On pourroit" — zegt hij — „peut-être se promettre un heureux effet d'une loi, qui accorderoit des prix à ceux des écrits, qui par la supériorité du génie et l'art de leurs auteurs, auroient détruit les fâcheuses impressions, qui attirent sur d'autres écrits l'attention des Magistrats. Par là la Littérature reprimerait-elle sa licence, et nous aurions des écrits sages, etc."

Wetboek tot aan de woorden: „in het licht geven;” daarop volgt: „zonder dat eenige allegatie van onbekend te zijn met den inhoud dier geschriften hen van de straf zal kunnen bevrijden.” — Art. 173 geeft art. 91 Crimineel Wetboek volkomen terug, met weglating, en dat te recht, van het woord „drukken”, aangezien in het begin van dit artikel over de boekdruckers niets was gezegd. — Art. 174 komt overeen met art. 92 Crimineel Wetboek, met dat verschil, dat de woorden op het einde: „nagenoeg dezelfde straffen”, veranderd zijn in: „dezelfde straffen”. — In den 6den titel van Boek II, *over beledigingen en lasteringen*, stemt art. 254 volkomen overeen met art. 166 Crimineel Wetboek, terwijl de straffen ook dezelfde zijn. — Art. 255 eindelijk geeft art. 167 Crimineel Wetboek woordelijk terug, zoodat zelfs ook niet in dit opzicht het Crimineel Wetboek iets scheen te bevatten, dat de samenstellers van het ontwerp voor een nieuw wetboek mishaaide. De reden, waarom ook in dit ontwerp niets omtrent den nadruk wordt gezegd, wordt, evenals in art. 7 Crimineel Wetboek, hier in art. 8 opgegeven, als volgt: „Door dit Wetboek worden niet afgeschaft de navolgende wetten, reglementen of voorzieningen, voor zooverre die ten jare 1810 bestonden, of na den 1sten December 1813 zijn vastgesteld;” onder nrs 9 en 10 werden de wetten aangehaald en uitgezonderd, die het Crimineel Wetboek t. a. p. onder nrs 12 en 13 had bedoeld, terwijl onder n°. 10 het woord *Gilden* werd weggelaten, dat in art. 7 Crimineel Wetboek voorkwam. Waarom dit geschiedde, is ons duidelijk met het oog op de geheele opheffing der *Gilden*, waarover wij in Hoofdstuk III zullen handelen. Die uitzonderingen op art. 8 passen echter niet geheel en al voor de Zuidelijke Nederlanden, en zijn althans niet van toepassing te achten op de wetten vóór het jaar 1811 vastgesteld, aangezien die gewesten zelfs toen reeds stonden onder de Fransche heerschappij. Het zou ons dan ook volstrekt niet verwonderen, zoo dit artikel van het ontwerp, vóórdat het werd aangeboden, om de aangevoerde reden anders geredigeerd of eenigermate gewijzigd werd. Dit staat

vast, dat, door de afkondiging van de zoo even medegedeelde uitzonderingen op art. 8, in Noord-Nederland de wetten zouden worden bekrachtigd, die wij tot hiertoe mededeelden, nl. die van 1814, '15, '16 en '17; voor Zuid-Nederland, die van 1816 en '17. — Intusschen weten wij nog niet zeker, of de artikelen, die wij vermeldde, alle woordelijk zóó zullen zijn geredigeerd, als zij in het ontwerp voorkomen, in geval een nieuw Wetboek van Strafrecht mocht worden geschonken, aangezien, al mocht de Staatsraad in Januari en Februari van dat jaar daarover beraadslaagd en vele vraagpunten, door de leden van dat College gesteld, opgehelderd hebben, het wetboek toch, nadat het vanwege denzelfden Staatsraad op nieuw een nadere redactie zal hebben ondergaan, aan de beraadslagingen der Staten-Generaal moet worden onderworpen, ten einde, ook door hen goedgekeurd, ten slotte door den Koning onderteekeend en uitgevaardigd te worden. Wij zijn dan ook van meening, dat het ontwerp, eer het tot wet wordt verheven, op menige plaats vrij wat zal worden gewijzigd.

Intusschen zullen deskundigen het ons ternauwernood toegeven, zoo wij van meening zijn, dat er een zekere tegenstrijdigheid zal bestaan, indien de artikelen van het wetboek, die wij vermeldde, te eeniger tijd geheel worden goedgekeurd; eene antinomie namelijk tusschen de veronderstelling waarvan sommige artikelen van het ontwerp uitgaan en een door onzen Koning uitgevaardigde wet. Krachtens de artt. 172, 173 en 255 van het ontwerp schijnen niet slechts de schrijvers, maar tevens ook de boekdrukkers en boekverkoopers strafbaar te zijn, en wat bepaalt nu art. 2 der wet van 21 September 1816? „Dezelfde misdaden (in het voorgaande artikel vermeld) zullen toepasselijk zijn op drukkers, uitgevers, uitventers en boekverkoopers, die de vermelde geschriften zullen hebben gedrukt, of in het licht gegeven, of doen drukken, of doen in het licht geven, *voor zooverre dezelve den schrijver niet zullen kunnen aanwijzen, met zoodanig gevolg, dat de laatstgemelden niet alleen in handen der justitie geraken, maar van het gepleegd misdrijf in regten*

kunnen worden overtuigd, en alsoo bestraft." De laatst aangehaalde woorden strekten WALLEZ tot bescherming en gaven hem grond om zich daarop in zijn geschrift, op blz. 256 vermeld, tot zijn verontschuldiging te beroepen. Hij voegt daaraan toe het niet minder duidelijk sprekend 4de art. der wet van 24 Januari 1814, luidende: „Een ieder is verantwoordelijk voor hetgeen hij schrijft, drukt of uitgeeft; *indien de schrijver niet bekend is, of aangewezen kan worden, is de drukker alleen aansprakelijk*" ¹⁾. — Schoon nu de beide gevallen van 't ontwerp en van de wet van 1816 een weinig van elkander verschillen en het eene oproerige en tot oproer aansporende geschriften betreft of die, welke iemand met beleedigingen of smaadredenen aanvallen, terwijl het andere de geschriften bedoelt, waarin vreemde Vorsten, hunne Gezanten, enz. worden beleedigd, schijnt toch het verschil niet van dien aard te zijn, dat daardoor in de eerstgenoemde gevallen, uithoofde van den inhoud van het geschrift, de schrijver, zoowel als de boekdrukker en de boekverkooper strafbaar zijn; in het laatste geval daarentegen de schrijver alleen, terwijl op den boekdrukker en den boekverkooper dan alleen de strafwet van toepassing is, indien de schrijver onbekend is en niet in handen der justitie valt. Wij kunnen wel vermoeden, waarom de maker van het

1) Geheel van hetzelfde gevoelen is E. C. D'ENGELBRONNER, in de *Weegschaal*, 1820, n°. 4, April, bl. 124—130, en om dezelfde redenen, hoewel uitgebreider. Zie C. P. 283—288. — Ditzelfde principe vind ik reeds A°. 1701 in de remonstrantie der Amsterdamsche boekverkoopers om niet gestraft te worden over het drukken van Sociniaansche boeken, wier auteurs bekend en nog in levenden lijve zijn. Hiermede is verbonden de quaestie: een boek van buitenslands wordt na vertaling bij ons gedrukt en uitgegeven; het is onrechtzinnig, enz. (zooals in 't onderhavig geval in 1785 te Dordrecht met een boek van den Engelschen schrijver BRESTLEY het geval was). Wie is nu aansprakelijk voor de boete? De boekverkooper die bekend is of de drukker? Door den Hoofd-officier werd van den drukker, wiens naam natuurlijk niet op den titel stond, / 3000 geëischt en sluiting van drukkerij en winkel. Ik weet niet wat uitgewezen is, maar dat weet ik wel met HOLTRUP, dat de boekhandelaar aansprakelijk is, ten minste meer dan de drukker: maar eigenlijk kunnen geen van beide die sijnne distinctiën beoordeelen en de zaak zou tot den vertaler gerefereerd moeten worden.

ontwerp de artt. 3, 4 en 5 in de latere concept-wet betreffende het beledigen van vreemde Vorsten, die in Februari 1818 werd verworpen en boven door ons werd medegedeeld, inlaschte en de wet van 28 September 1816 wijzigde. Die artikelen toch schijnen, al werd de wet niet aangenomen, die, welke in het ontwerp voor een Wetboek van Strafrecht onder artt. 172, 173 en 255 zijn vervat, nabij te komen. — Wat daarvan zij, ons komt het niet billijk voor, dat de boekdrukker en de boekverkooper worden gestraft wegens den inhoud van een geschrift, zoolang de auteur ervan nog te bereiken is. Immers kan het den boekhandelaar en nog minder den boekdrukker toegerekend worden het boek, hem door den schrijver voor de drukpers en de uitgave ter hand gesteld, niet geheel te hebben gelezen, uit vrees en met het doel te onderzoeken, of het iets bevat, waardoor de schrijver oproer verwekken of sommigen beledigen kan. De bepalingen in art. 284, n°. 3 Code Pénal bedoelen hetzelfde en krachtens deze is de boekdrukker niet strafbaar uithoofde van den inhoud van het boek, doch alleen aan de politie-straffen van art. 475 onderworpen (omdat hij *zijn* naam verzuimde op te geven), in geval hij den naam van den auteur van het naamloos geschrift heeft aangeduid. Het komt ons voor, dat de boekdrukker en de boekverkooper alleen wegens den inhoud van het boek kunnen worden gestraft, wanneer zij strafbaar naamloos geschrijf, waarvan de auteurs niet bekend willen zijn of wellicht zich schuil houden, drukken en uitgeven; want indien de schrijver onbekend is, moet er iemand wezen, die als den schuldige kan worden beschouwd. Ingeval nu de boekdrukker en de boekverkooper zulks niet verhoeden, hebben zij de gevolgen aan zichzelven te wijten. — Misschien zal men mij hier toch tegenwerpen, dat, wie het een of ander werk het eerst uitgeeft en dit diensvolgens door het recht van kopij bezit (die het vervolgens gekocht heeft, niet) geheel dezelfde straf moet ondergaan, hetzij hij den schrijver noemt en openbaar maakt, hetzij hij het na-laait, omdat de auteur van oproerige geschriften niet steeds het meest van allen misdoet, daar de boekverkooper hem

dikwijls tot de uitgave ervan aanspoort. Hierop antwoorden wij 1°. dat dit geval hoogstzelden voorkomt en daarom de boekverkooper niet in die zeer talrijk voorkomende gevallen moet worden gestraft, waarbij hij den wensch van den schrijver vervult, doch hem van zijn kant niet tot de uitgave noopt en het boek, zonder het te hebben gelezen, na van den enkelen titel kennis te hebben genomen, uitgeeft; 2°. dat, ofschoon zij, die de tegenwerping maken, soms van oordeel mochten zijn, dat dit ten opzichte van den *boekhandelaar* rechtens moest zijn, wij de *boekdruckers* van alle schuld vrij achten, omdat, gelijk wij reeds opmerkten, de boekdrukker veel minder dan de boekverkooper kan genoodzaakt worden het boek, dat hij drukken zal, te lezen.

Na de uiteenzetting in dit Hoofdstuk van de rechten der boekdruckers en boekverkoopers wat de uitgave der boeken aangaat, en de mededeeling eener uitgebreide reeks van plakkaaten, edicten, wetten en besluiten, nagenoeg sedert de geboorte der boekdrukunst tot op onze dagen, staken wij de behandeling van dit punt, om in het volgende Hoofdstuk het een en ander op te teekenen betreffende den toestand zelve, waarin de boekdruckers en boekverkoopers weleer in de Steden van ons Vaderland verkeerden.

DERDE HOOFDSTUK.

Over de rechten der Nederlandsche drukkers en boekverkoopers in hunne Gilden.

Voordat wij het boekdrukkers- en boekverkoopersgilde in 't bijzonder bespreken, schijnt het niet ondienstig enkele algemeene beschouwingen over het begrip en den aard van het geheele Gildewezen in 't algemeen te doen voorafgaan, ten einde alzoo een beter en duidelijker inzicht te verkrijgen in het wezen dier orde van werklieden en patroons, om daarna tot de beschouwing van *onze* Gilden en hunne rechten over te gaan. Wat wij in de eerste § zullen opmerken, zal slechts als eene inleiding te beschouwen zijn tot hetgeen wij ons hebben voorgesteld in de volgende § over een enkel Gilde te zeggen. Iedereen zal dus begrijpen, dat wat in de eerste § wordt besproken, in 't kort en als ter loops geschiedt, althans niet als een afgewerkte schets te beschouwen is; het zullen zijn algemeene omtrekken, die voor het speciale Gilde, waarover in § 2 gehandeld wordt, meereendeels kunnen gelden.

§ 1.

Over de Gilden in 't algemeen.

In de eerste plaats geven wij hier de begripsbepaling van het woord Gilde, opdat duidelijk blijke, waarover wij zullen handelen.

De Gilden zijn openbare of bijzondere vereenigingen en samenkomsten van verscheiden personen, die tot het drijven van handel of de uitoefening van een handwerk zich hebben aaneengesloten, en aan en door bepaalde wetten en overeenkomsten zich onderling hebben verbonden ¹⁾.

Eerst zullen wij over de Gilden in *den vreemde*, daarna over de *Vaderlandsche* spreken.

a. OVER DE BUITENLANDSCHE GILDEN.

De eerste sporen van alle Gilden (niet wat den naam betreft, aangezien die in de middeleeuwen ontstond, maar wat hun bestaan aangaat) worden bij de meer beschaafde volken der Oudheid aangetroffen. Zij werden toen door verschillende benamingen aangeduid. Bij de Grieken waren zij bekend onder den naam van *hetairiai*, d. i. genootschappen, vereenigingen. Zoo ook werden zij genoemd in de zeer bekende wet van SOLON, die voorkomt in l. 4. ff. de Collegiis et Corporibus, welke wet ons al dadelijk brengt tot hetgeen bij de Romeinen aan die instelling eigen was.

Dat die vereenigingen bij de Romeinen bestonden, blijkt

1) Zie: J. L. H. VAN WASSENAER, Dissert. de Collegiis et Corporibus ad ff. L. XLVII, tit. 22, opgenomen in TELLENBERG's Jurisprud. Ant. I. p. 402 sqq. De definitie van Gilden komt voor t. a. p. bl. 415. DUMBAR geeft de volgende bepaling: „gevestigde sameningen (samenkomsten) van burgeren, één en dezelfde nering of koophandel drijvende, of één en dezelfde kunst oefenende, of één en hetzelfde handwerk doende, en aan zekere wetten gebonden. Zie: Kerkel.- en Wereldl. Deventer, I, Hoofdst. 8, aangehaald in Costumen, Ordonn. en Statuten v. Middelburg 1771, bl. 415.

niet alleen uit den aangehaalden titel der Pandecten, maar wordt ook door vele plaatsen bij de Romeinsche schrijvers voorkomende, door talrijke opschriften in steen, in koperen platen, enz. gegrift, bevestigd. Zij heeten daar *Collegia* of *Corpora Opificum* (Genootschappen van handwerkslieden). Immers worden zij aldus zonder onderscheid door de schrijvers genoemd, ofschoon door sommigen een zeker verschil tusschen die benamingen aangenomen wordt ¹⁾. Door NUMA werden verscheiden soorten van handwerken tot vereenigingen samengevoegd, en omgekeerd werden zij in den loop der tijden meermalen opgeheven, indien zij ontaardden en hunne rechten misbruikten, dikwijls ook weer hersteld, totdat zij sedert de regeering van ALEXANDER SEVERUS ongemoeid bleven bestaan ²⁾.

Tot zoover wat betreft de oude volken; wij gaan nu tot de latere tijden over. Nadat de stikdonkere nacht en de verbazend groote barbaarschheid der middeleeuwen ³⁾ allengs waren verdwenen en kunsten en wetenschappen beoefenaars hadden gevonden, nam het aantal handwerkslieden onder de meer ontwikkelde volken van Europa met den dag toe, zoodat hier en elders opnieuw vereenigingen ontstonden, waaraan de Duitschers, de Engelschen en de Nederlanders de toen nieuwe benaming van *Gilden* gaven.

Het is hier de plaats de afleiding van dit woord aan te geven. Het is ontleend aan het Saksisch, waarvan de geleerden de sporen in de hedendaagsche Duitsche, Engelsche

1) Zie VAN WASSENAAR, t. a. p. Hoofdstuk I, bij FELLEBERG, bl. 403 v. Het opschrift van den zooeven vermelden titel der Pandecten schijnt ook op dat onderscheid te wijzen.

2) Wie meer van dit onderwerp verlangt te weten, raadplege de meermalen aangehaalde Dissertatie van VAN WASSENAAR en J. G. HEINECCIUS' *Opusculorum Sylloge, Exercitationis IX, pars 1, de Origine et Juribus Collegiorum et Corporum apud Romanos*.

3) Sedert de jeugdige geleerde zijn doorwrocht proefschrift opstelde, zijn de denkbeelden op dat punt aanmerkelijk gewijzigd en de middeleeuwen ten gevolge van voortgezet wetenschappelijk onderzoek, in menig opzicht minder donker en barbaarsch voor den dag gekomen. Voor dit proefschrift geldt ook: *Il faut juger les écrits d'après leur date.* (Fort.)

en Nederlandsche talen hebben aangetoond. Het Saksische woord *Gild* beteekent volgens WACHTER ¹⁾ in de eerste plaats *schatting*, *belasting*, vervolgens *vrijwillige gift*, zekere *geldsom* door hen, die zulks wilden, in de vereenigingen verzameld, door de leden geschonken en ten hunnen bate besteed — het is duidelijk, dat *Gild* met ons *Geld* overeenkomt —, terwijl eindelijk de naam van *Gild* op die genootschappen en vereenigingen zelve overging. Evenzoo zegt DUCANGE ²⁾: „*Gilda*, d. i. broederschap, genootschap, samenwoning, kerspel, amtsgenootschap, is afgeleid van het Saksische *Gild* of *Gildum*, dat betaling, kwijting, het nakomen eener belofte (praestatie) beduidt, omdat zij, die dergelijke broederschappen aangaan voor gemeenschappelijke behoeften geld bijeenbrengen en betalen. Die genootschappen heeten ook *Gildia* en *Gildiales*, voorts *Uniones* en *Artes*, benamingen, die alle door DUCANGE worden opgesomd. Zij komen ook voor onder den naam van *Officia* ³⁾. — Anderen leiden het woord af van het Salische *laden*, vanwaar het Deutsche werkwoord „*laden*” d. i. uitnoodigen, bijeenroepen, welke afleiding mij evenwel minder waarschijnlijk voorkomt. De overige afleidingen gaan wij stilzwijgend voorbij.

Bij de Duitschers verkregen die vereenigingen achtereenvolgens andere namen, nl. *Zünfte* ⁴⁾ en *Innunge* ⁵⁾, voorts die van *Aemter* en *Gerechtigkeiten*.

In het Engelsch luidt hun naam: *Guilds*, *Companies*.

In het Fransch heeten zij: *Confréries*, *Communautés*, *Compagnies*, *Corps de Métiers* ⁶⁾, *Corps d'Arts et Métiers*, *Ju-*

1) In het Glossar. Germ. op dat woord.

2) In het Lexicon Med. et Inf. Latinit. op dat woord.

3) Vgl. BEKA, aangehaald in de voorrede van C. BURMAN op de Annales Traject, p. XX.

4) Er wordt beweerd, dat dit hetzelfde woord is, als het Latijnsche *juncta*, waarmede hier bijeenkomsten en vereenigingen worden aangeduid. De letters *s* en *j* (i) werden in de talen der middeleeuwen verwisseld.

5) *Innunge* of *Einunge* worden zij genoemd met het oog op den nauwen band, die de leden vereenigde. Hiermede hangen de Deutsche woorden *ein*, *vereinen*, *einig* samen.

6) Zie: Encyclopédie. Yverdon, A°. 1772, T. V en XI op de drie laatstgenoemde woorden.

*randes*¹⁾. Bij de Nederlanders: *Gilden* en twee eeuwen geleden: *Broederschappen*.

Dit betreffende de nieuwe benamingen; keeren wij tot de geschiedenis terug.

Het herstel der Gilden greep, nadat de middeleeuwsche duisternis allengs was geweken, niet in alle landen van Europa op den zelfden tijd plaats, evenmin als al die vereenigingen in dezelfde streek en in dezelfde stad of in hetzelfde jaar ontstonden.

In Italië alleen hielden zij nooit op te bestaan; zij werden door de Romeinen op de Italianen overgebracht²⁾. Hierin verschilt Italië van geheel het overige Europa.

In Duitschland, ofschoon het eerst in de XI^{de} eeuw en de daaraanvolgende gebeurde, kon het niet anders of, bij de met den dag toenemende macht en gezag der steden, moesten de Gilden herleven³⁾.

Wat Frankrijk betreft, LODEWIJK IX of de Heilige, stichtte in 1268 te Parijs de eerste koopmans- en handwerkslieden-gilden, onder den naam van *Confréries*⁴⁾.

In Spanje treffen wij de Gilden niet vóór de XVIII^{de} eeuw aan⁵⁾. Het is echter niet twijfelachtig of zij hebben vroeger reeds bestaan. In Engeland waren zij al in het midden der XVII^{de} eeuw in wezen⁶⁾. In Polen en Zwitserland worden zij ook gevonden; het tijdstip echter van hun ontstaan ont-

1) Zie: K. H. RAVE, Ueber das Zunftwesen, und die Folgen seiner Aufhebung, Leipzig, 1816, p. 13—29.

2) MERLIN. Répert. de Jurispr. op de beide laatstgenoemde woorden.

3) Zie: HEINECCIUS. boven aangehaald, waar hij handelt over de Collegia Opificum in Germania; RAVE, t. a. p. p. 13 en p. 30—45.

4) VELLY, Hist. de France, V. p. 298; HÉNAULT, Abrégé de l'Hist. de France, op dat jaar, I. p. 234; MERLIN, Répert. op Corps des Arts et Métiers.

5) Zie: DE CAMPOMANES in zijn, in 't Nederlandsch vertaald geschrift, getiteld: Over de gemeene Industrie in Spanje. Utrecht, 1730, blz. 124 v. — De Koning van Spanje heeft in 't eind van Mei 1820 op nieuw verbindend verklaard de bepalingen van de vergadering der Cortes, waarbij de gilden werden afgeschaft. Men was hierover zeer verblijd. Zie: Haarlemsche Courant van 10 Juni 1820.

6) Later komen wij hierop terug.

dekten wij niet. In Rusland ontbraken zij niet; volgens het getuigenis van VON ALTENHOVEN waren in Petersburg alleen 7203 personen in Gilden ingeschreven ¹⁾. In Denemarken en Zweden ontbraken zij niet.

Tegen het einde der vorige eeuw hebben de in vele landen bovendrijvende liberale beginselen hier en elders de opheffing der Gilden veroorzaakt; intusschen bestaan zij heden nog in Engeland, in een gedeelte van Duitschland en in Zwitserland. Elders, waar zij werden afgeschaft, waaronder Nederland, Frankrijk en een aanzienlijk deel van Duitschland behooren, wordt hun herstel door sommigen sterk verlangd. Wij laten dit punt evenwel rusten en gaan over tot het bespreken van de Gilden in *de Nederlanden*.

b. OVER DE VADERLANDSCHE GILDEN.

Wij moeten hier opmerken, dat, wat wij in deze rubriek zullen vermelden, vooral slaat op de Gilden der steden van Noord-Nederland, daar wij, wat op de Zuidelijke Nederlanden betrekking heeft, bij het ontbreken van Stedebeschrijvingen, den moed niet hebben zelve te gaan nasporen. Wij zullen dit punt onder verschillende hoofdstukken behandelen ²⁾.

1. *Oorsprong der Gilden.*

De handwerklieden ³⁾ vormden de Gilden. Zoo geschiedde het in 't algemeen, doch niet overal. Vandaar dat tusschen *Ambacht* en *Gilde* als tusschen geslacht en soort moet worden onderscheiden. Alle burgers, die tot den werkmansstand

1) Dit feit wordt vermeld in diens Plaatsbeschrijving van Petersburg.

2) Zie Bijlage K, waarin de schrijver door Prof. ACKERDIJK op dit be-
wezen wordt weerlegd.

3) Wij bedoelen overal die Gilden, welke zich op het vervaardigen van allerlei handwerk toelieden. Want er bestond nog een ander soort van Gilden in deze streken, wier leden zich om der godsdienstwille vereenigden, kortom, die een geestelijk karakter hadden. Vóór de Reformatie waren zij niet zeldzaam. Vgl. WAGENAAR, Beschrijving van Amsterdam, IX, 66.

behoorden, oefenden eenig handwerk of *ambacht* uit. Echter vormden zij niet altijd een Gilde, noch vereenigden zij zich daartoe, òf omdat in een en dezelfde stad het aantal handwerkslieden, die hetzelfde ambacht uitoefenden, daartoe niet groot genoeg was, òf om andere oorzaken. Vandaar dat het getal van ambachten dat der Gilden steeds overtrof.

Op verschillende tijdstippen ontstonden er in geheel Nederland menigvuldige Gilden. Indien werklieden, die hetzelfde vak uitoefenden, in voldoende getale in deze of gene stad woonden, verzochten zij den stedelijken Magistraat vergunning tot het oprichten van eene vereeniging of Gilde. Het verzoek werd steeds ingewilligd, omdat veel goede gevolgen, ook wat het gehalte van het vervaardigde aangaat, daaruit voortkwamen. Niemand toch werd als lid van een Gilde toegelaten, tenzij hij genoeg bekwaamheid bezat om een proefstuk van zijn vak te leveren; in dit geval werd hij als Gildebroeder aangenomen. — Bij het achtereenvolgens zich vestigen der afzonderlijke Gilden is het natuurlijk, dat die, welke de meest noodzakelijke werken tot stand brachten of wier leden lichaamsarbeid verrichtten, het eerst ontstonden; daarna de vereenigingen opkwamen, welke de toeneming en prikkeling der weelde bevorderden, en door een dagelijks in bloei toenemenden koophandel of door de uitvinding en het gebruik van nieuwe werktuigen werden gevorderd ¹⁾.

De eerste sporen der Gilden of *Broederschappen* (de Fran-

1) Men meene evenwel niet, dat ook in andere landen de oorsprong en ontwikkeling dier vereenigingen dezelfde was. Zoo schrijft MEIJER, in zijn werk, getiteld: *Esprit, origine et progrès des Institutions judiciaires des principaux pays de l'Europe*, la Haye 1818 en '19, dat vele steden in Frankrijk gaandeweg in den loop der XVI^{de}, en in de volgende eeuw zich van het feudaal verband losmaakten, zich onder de bescherming van den Koning stelden en zoo („en recevant des lettres de franchise de la part du Roi”) verschillende vereenigingen tot stand brachten, die den algemeenen naam van *Communautés* droegen, waaronder zeer vele *Corps de Métiers*, waaraan de Koningen, om zich tegen het toenemend gezag der stedelijke overheden te verdedigen, zeer vele voorrechten schonken, o. a. HENDRIK III in 1581.

sche *Confréries*) in de Nederlanden, vinden wij daar bij den aanvang der XIII^{de} eeuw ¹⁾).

In het jaar 1200 schonken Graaf DIRK VII en ALEID, zijne echtgenoot, een gildebrief aan het *Wantsnijders- of Lakenkoopers-Gilde* te Dordrecht. — In 1276 en het volgende jaar verkregen de *Wolwevers* aldaar hunne rechten, *Handvesten* genaamd ²⁾). Daar een vrij levendige handel bestond tusschen die stad, de Brabanders en de Vlamingen, is het waarschijnlijk, dat de Hollanders, en onder hen het eerst de Dordtenaars, van genoemde Zuidelijke broeders de Gilden hebben overgenomen.

Te Utrecht werden in 1268, in hetzelfde jaar als te Parijs, de eerste Gilden gesticht ³⁾). In eerstgenoemde stad bestond eertijds het gebruik, dat de Stedelijke Overheden slechts door de Gilden konden worden verkozen; daar nu niemand magistraat kon worden, tenzij hij burger was ('t welk in verscheidene steden krachtens hare gewoonte in zwang was), werd tevens vastgesteld, dat niemand burger kon worden, die zich niet als lid in het een of ander Gilde had doen opnemen en door het vervaardigen van een proefstuk om toegelaten te worden tot die Gilden, welke dat bewijs van bekwaamheid toelieten (de aanzienlijken kochten wel eens zulke proefstukken van een of ander bekwaam werkman) zich den naam van Gildebroeder had verworven.

Hieruit ontstond de gewoonte, dat vele aanzienlijke lieden hun naam aan een of ander Gild gaven ⁴⁾), dat de stedelijke regeering ook door de Gildebroeders gekozen werden. Aldus werd de toestand der Gilden, door deze aanzienlijke heeren

1) Bij VAN MIERIS, Groot Charterboek der Graven van Holland vindt men hier en daar sporen van het bestaan der Gilden reeds in de XII^{de} eeuw, waarvan op blz 115 Costumen enz. van Middelburg wordt gewag gemaakt. Deze Gilden behooren hier echter niet te huis.

2) Zie: VAN DE WALL, Handvesten en Privilegien van Dordrecht 1^e st. bl. 295.

3) Tegenwoordige Staat van Utrecht, I, blz. 56 en 425; Costumen van Middelburg, t. a. p.

4) Zoo lieten in Engeland verscheidene leden der Koninklijke familie, om de volksgunst te winnen, zich als Gildebroeder inschrijven.

beschermd, veel beter en gunstiger. Dat deze manier van kiezen te Utrecht vroeger in zwang is geweest, blijkt uit eenige Gildebrieven van 't jaar 1304 en volgende jaren ¹⁾. Ja zelfs gedurende den geheelen tijd, dat deze stad aan het wereldlijk gezag der Bisschoppen onderworpen was, d. i. tot 't jaar 1528, toen KAREL V Heer van Utrecht werd, heeft dit gebruik, om de overheidspersonen te kiezen, bestaan. Nadat echter deze regeeringskeuze aan de Gilden ontnomen was, werd er daarom, en te recht, bepaald, dat niemand Gildebroeder kon worden, als hij niet tevens de burgerrechten van de stad zijner inwoning had ²⁾. Aan deze bepaling is, voor zoover wij weten, in alle steden van ons Vaderland streng de hand gehouden.

Te Deventer zijn de Gilden ongeveer in denzelfden tijd als te Utrecht (in 1282) ³⁾ ontstaan.

Te Leiden wordt reeds in 't jaar 1312 van verscheidene Gilden gewag gemaakt; in dat jaar namelijk bepaalde Graaf WILLEM III, dat niemand in de Gilden opgenomen mocht worden, tenzij hij tevens burger (poorter) der stad was ⁴⁾.

In chronologische volgorde komen nu de Zeeuwsche Gilden; te Middelburg bestonden ze in 1319 volgens VAN MIERIS ⁵⁾. Te Zieriksee eerst in 1353 ⁶⁾.

Te Amsterdam waren geen Gilden voor 1384. In de overige steden van Zeeland in 1424 ⁷⁾.

De eerste Gildebrieven uit Groningen dagteekenen van 't jaar 1436 ⁸⁾.

1) Deze Gildebrieven komen voor bij VAN DE WATER, Utrechtsch Placaat-Boek, I, p. 67—92.

2) Vgl. hiermede Tegenw. Staat van Utrecht, vooral p. 419 en 421. — Meer over de Utrechtsche Gilden, hun recht en invloed op de regeeringskeuze geeft C. BURMAN in zijne *Annales Traject.*

3) Vgl. DUMBAR, I, pag. 8.

4) Vgl. ORLERS, *Beschr. der stad Leyden*, 3de uitg. van 1781, pag. 769.

5) *Groot Charter-Boek*, II, pag. 216.

6) *Id.*, II, pag. 809. Vgl. ook J. C. DE JONGE in zijne diss. „*Diplomata quaedam Hollandiae et Zelandiae*”. L. B. 1816, p. 59—60.

7) WAGENAAR, *Beschrijving van Amsterdam*, IX, p. 73.

8) *Tegenwoordige staat van Groningen*, II, p. 142. Toen werden de Gilden

In 't algemeen kan men dit aannemen, dat de meeste Gilden in de 14de eeuw in Nederland waren, en KLUIT zegt in zijne Historie der Hollandsche Staatsregeering¹⁾, waar hij breedvoerig handelt over den grooten invloed der Gilden op het Staatsbestuur en de stadszaken, dat men in 't algemeen kan aannemen, dat de meeste Gilden in de 14de eeuw in Nederland bestonden.

Nog enkele andere Gilden ontstonden in de 15de, 16de en 17de eeuw, doch in lateren tijd zijn er geen nieuwe bijgekomen.

In ons onderzoek omtrent het bestaan der Gilden in sommige plaatsen van België zijn we niet zeer gelukkig geweest.

We vinden gewag gemaakt van een Gilde boekdrukkers en boekhandelaars in 't jaar 1662 te Brussel, waarover we in § 2 nader zullen spreken. In de lijst der besluiten van Brabant en Vlaanderen wordt geen melding gemaakt van andere vereenigingen van handwerkslieden. Of er echter oudtijds hier of daar enkele vereenigingen van handwerkslieden of van patroons bestonden, behalve die eene, waarover we zoo even spraken, dat zou ik niet durven verzekeren: het is echter wel waarschijnlijk.

Doch zie hier wat een later onderzoek opgeleverd heeft. Het blijkt ten duidelijkste, dat de Gilden in de steden van België bloeiden. Ten eerste heeft de stad Iperen in West-Vlaanderen reeds vroegtijdig vereenigingen van handwerkslieden (genootschappen) gehad, vooral van Laken-, Sajatwevers en Volders. Deze vereenigingen schijnen in 't begin der 14de eeuw ontstaan te zijn; in 't midden van die eeuw bedroeg het aantal leden (werklieden van de Lakenhal) 200000. Ja, wat meer zegt, te Iperen was haar invloed op de stadsregeering zoo groot, dat de hoofden (Hoofdmannen) van deze en andere vereenigingen een groot deel van het stadsbestuur uitmaakten. Dikwijls werden ze tot schepenen

het eerst duidelijk opgenoemd, en wel in de algemeene Gildekeur: doch ze bestonden reeds in de 14de eeuw, en waren bereids in bloeienden staat in 1362. Vgl. FEITH, de Gildis Groningans, p. 182.

1) Deel IV, p. 176.

benoemd, soms ook tot opperbestuurder (Voogd) der stad Iperen. Vgl. hierover de Geschiedkundige onderzoekingen op de aloude Aenstellinge van den Voogd en de Schepenen en Raeden der stad Ypre enz., door J. J. LAMBIN, Ypre 1815. Verder voegen we hieraan eenige uittreksels van een handschrift toe, dat naar 't schijnt reeds vóór den vrede der Pyreneën door HOVINUS, voorzitter van Brabant in 1662 aan koning PHILIPS IV geschreven is. Wij kunnen het handschrift zelf, waarvan een afschrift op het stadhuis te Brussel bewaard wordt, en een overzicht bevat van de toenmalige binnenlandsche staatkunde der Spaansche Nederlanden, stilzwijgend voorbijgaan. Alleen wil ik vermelden wat er in die uittreksels te lezen staat: „De Staten der Provinciën bewilligden zelden in de op te brengen belastingen, zonder daarbij sommige voorwaarden voor zich zelve te bedingen. Het duurde soms drie jaren eer men de toestemming der Staten tot een bede bekomen kon, daar van hunne zijde op de noodzakelijkheid van eenparige bewilliging, van die des Konings op de genoegzaamheid van de toestemming der meerderheid werd aangedrongen. Zelfs de Dekenen der Gilden te Antwerpen meenden, dat hunne weigering voldoende was. — In 't algemeen waren de Belgen der 17de eeuw vrijheidlievender dan men gewoonlijk denkt. In Antwerpen namelijk was nog eene soort van volksregeering; de Dekens en Hoofdlieden der Gilden, en de Werkmeesters stonden het volk voor, en verdedigden hunne regten met standvastigheid, waardoor wel eens opschuddingen ontstonden. — Te Antwerpen gaf het volk, door de Gilde-dekens en Wachtmeesters der burgers vertegenwoordigd, den Koning ook een tweetal op, waaruit hij de benoeming van den Stadsraad en der Regenten mogt doen. — Te Leuven had het volk dezelfde rechten als te Antwerpen, en benoemde daarenboven geheelijk de Burgemeesters, onder 's Konings goedvinden. — Te Mechelen, als een gewest beschouwd, was de verkiezing der Regenten mede gelijk te Antwerpen.”

We zien dus, dat de invloed en de macht, die de Gilden in de Spaansche Nederlanden tot 't midden der 17de eeuw

op de regeering van sommige steden oefenden, zeer groot was. Uit de volgende bladzijden van dit proefschrift zal blijken, dat de Gilden daar voortdurend bloeiden: ja zelfs later dan in Nederland schijnt hun invloed op de stedelijke regeering aldaar onderdrukt te zijn ¹⁾).

Zeker weten we, dat te Mechelen oudtijds geene Gilden bestonden, wegens de beroeringen die door deze samenkomsten op woelige tijden veroorzaakt werden ²⁾); misschien worden hieronder ook die Gilden verstaan, waarover wij op blz. 271 noot 3 spraken.

Wat den nieuweren tijd betreft, we zullen later in § 3 handelen over de Gilden (*confréries, métiers ou corporations bourgeoises*), die onder Keizer JOZEF II voorkomen.

2. Aantal der Gilden.

Het aantal der Gilden is meestal evenredig geweest aan het getal der burgers, en even als hier eigen levenswijs, eerst eenvoudig, doch allengskens weelderig geworden. Waar eenvoud heerscht, zijn weinig behoeften: dus weinig ambachten; waar de weelde doorgedrongen is, zijn meer behoeften: dus zijn ook velerlei werklieden noodig. Waar de uitoefening van een nieuw ambacht vereischt werd en een voldoende aantal bazen of handwerklieden aanwezig was, daar werden Gilden gevormd ³⁾.

1) Dit gedeelte, dat in het oorspronkelijke werk van den schrijver onder de „toevoegsels en verbeteringen” aan 't einde van het boek is opgenomen, heb ik gemeend hier te moeten invoegen (De Vertaler.)

2) Geen vereeniging, noch gild, noch eenige bijzondere aanwijzing over hen, dan alleen de algemeene broederschap zal te Mechelen mogen zijn.” Dit leest men in de *Statuta Communia Mechl.* bij DU CANGE Glossar. onder 't woord *Gilda* (gilde) en in de *Verkorte Historie en Oudheden der 7 Vereenigde Provinciën*. Groote uitgave. II, p. 238 in de noot. — J. LIPSJUS, edit. 8°. III, p. 1381 en volg. handelt over andere vereenigingen ook *gilden* genoemd, die te Leuven en te Brussel vooral voorkomen, en vrij zijn van persoonlijken dienstplicht. Zij verschillen veel van onze vereenigingen genaamd: „Schutters van Hand- en Voetboog en van de Busse”; deze worden ook wel *sermens* genoemd.

3) Er zijn natuurlijk wel uitzonderingen. ORLERS immers schrijft, dat er in 1641 te Leiden een tamelijk groot getal boekdrukkers geweest zijn; ze hebben zich echter niet tot een gild vereenigd. Vgl. Beschrijving van Leyden, 2de uitg., p. 262.

Toch waren in aanzienlijke steden de handwerkslieden of patroons niet altijd in Gilden opgenomen; immers op handelsplaatsen vereischt de scheepvaart zeer veel arbeiders, en hoeveel zijn er niet voor den handel noodig? Zoo waren er te Amsterdam, buiten kijf de voornaamste handelsplaats van ons land, bijna 50 gilden te gelijk, en in 't jaar 1766, zoo wordt door WAGENAAR ¹⁾ vermeld, vereenigden zich soms twee of drie bedrijven tot één gild. Dezelfde schrijver geeft talrijke voorbeelden hieromtrent ²⁾. Wederom andere handwerkslieden waren er in diezelfde stad, die liever hun beroep zonder Gilde wilden uitoefenen ³⁾.

In andere steden daarentegen, waar datgene ontbrak wat voor den zeehandel noodig was, zouden de inwoners behoefte gevoelen aan andere dingen, b. v. aan datgene, wat op landbouw of binnenlandschen handel betrekking had. Zoo overtrof Utrecht in aantal Gilden Amsterdam. In 't midden der 18de eeuw bedroeg daar het aantal 70 en nog meer ⁴⁾. De invloed en macht der Gilden in deze stad vroeger zeer groot, en op bladz. 273 en volg. door ons besproken, maakten dat de handwerkslieden zich spoediger tot dergelijke vereenigingen aansloten, en dat hun aantal weldra toenam. Een groot deel van hun instellingen vindt men bij VAN DE WATER ⁵⁾ vermeld. BURMAN ⁶⁾ maakt onderscheid tusschen *hoofdgilden* en *lege* (lage) *Gilden*, die in de 15de eeuw en volgende tijden voorkwamen.

Te Haarlem ⁷⁾ bedroeg het aantal, toen de Gilden in 1798 opgeheven werden (hierover zullen we later meer zeggen) 44.

Te Leiden noemt ORLERS in 't jaar 1641 twee soorten van beroep: *Handwerken* en *Neringen*, en telt er meer dan 30 op ⁸⁾.

1) Beschrijving van Amsterdam. IX, p. 73 en volg.

2) Idem. IX, p. 80 en volg.

3) Idem. IX, p. 65 en breedvoeriger p. 225 en volg.

4) Tegenwoordige staat van Utrecht. I, p. 417.

5) Utrechtsch Placaat-Boek. III, p. 729 en volg.

6) In de voorrede van I, p. 21 Annales Traject.

7) DE KONING, Tafereel van Haarlem. IV, p. 278.

8) ORLERS, t. a. p., p. 262.

In 's-Gravenhage waren 45 Gilden in 't jaar 1739, toen RIEMER zijne beschrijving van die stad in 't licht gaf.

Te Dordrecht, in 1367, toen door de overheidspersonen eene keur aan de Gilden gegeven werd, bedroeg het aantal 44 ¹⁾. Evenwel in 1770, in 't jaar toen VAN DE WALL schreef, worden er niet meer dan 32 gevonden; sommige waren met elkander vereenigd, andere verdwenen en opgeheven. Te Deventer bestonden er in 1732, toen DUMBAR zijn werk schreef, 27 wereldlijke Gilden, waarvan de laatste in 1681 gesticht was ²⁾. Daarenboven telt hij er 28 op, die men geestelijke zou kunnen noemen; over deze soort hebben we in noot 3 op blz. 271 gehandeld.

Te Groningen waren twee soorten van Gilden: 1°. Burgergilden, door alle burgers ingesteld, ten getale van 18, die oudtijds veel macht en invloed hadden op de stedelijke regeering ³⁾, aangezien zij uit alle vereenigingen te zamen 2 mannen kozen, genaamd *Bouwmeesteren der Gilden*, die het recht hadden zich met enkele regeeringszaken te bemoeien (hetgeen echter tot moeielijkheden aanleiding gevende in 1663 werd afgeschaft ⁴⁾); en 2°. *Raadsgilden*, die door den gemeenteraad gekozen werden. De 15 voornaamste worden in bovengenoemd werk opgenoemd, en breedvoerig besproken ⁵⁾.

3. *Het aantal Gildebroeders.*

Zeer veel verschilde het aantal Gildebroeders in de steden; dit hing af van de soort van het Gilde, van de grootte der stad, van de meerdere of mindere behoeften aan het werk dat de Gilden maakten. Zoo was het getal der timmerlieden

1) VAN DE WALL, t. a. p. Zie hiervoor p. 273, noot 2.

2) DUMBAR, t. a. p. Zie hiervoor p. 274, noot 3.

3) Tegenwoordige staat van Groningen. II, p. 141 en volg.

4) Idem. II, p. 164.

5) Idem. II, p. 96—98.

en metselaars veel grooter dan dat der kantwevers, die b. v. te Haarlem waren ¹⁾.

In 't algemeen kan men zeggen, 1°. dat het getal der Gildebroeders niet bepaald kan worden; 2°. dat ieder die dit wilde, in een Gilde opgenomen kon worden. De geaardheid der meeste Gilden was zoodanig, dat het dwaasheid zou geweest zijn, het getal leden van te voren vast te stellen. Te Amsterdam bestond in 't begin dezer eeuw het Gilde der boekdrukkers en boekhandelaars uit 300 leden. Daarentegen schijnen in iedere stad ook twee of drie werklieden van een weinig uitgeoefend ambacht een Gilde te hebben kunnen vormen, mits zij daartoe toestemming van de stedelijke regeering bekwamen. Opdat echter het aantal niet al te zeer zou toenemen, waren er sommige Gilden, die geene leden boven het vastgestelde getal opnamen. Zoo wilde te Groningen het apothekers-gilde niet meer dan 12 leden aannemen, misschien wel omdat, als het aantal grooter werd, de winst van ieder lid kleiner werd, of, als de toegang tot het Gild voor ieder openstond, het gedwongen was vele onbekwame leden op te nemen. Dit laatste kon trouwens niet veel voorkomen, daar meestal, ten minste in ons land, een proefstuk, waarvan echter vele candidaat-leden der meeste Gilden vrijgesteld waren, in het apothekers-gilde bepaald vereischt werd. Deze voorwaarde is niet te verwonderen; het leven toch van een zieke hangt grootendeels van de bekwaamheid en nauwkeurigheid van den apotheker af.

Er waren echter in Nederland steden, waarin niemand kon wonen of waarvan niemand burger (poorter) kon worden, als hij zich niet eerst bij een of ander Gilde had aangesloten, zooals we vroeger gezegd hebben omtrent de burgerrechten der Utrechtenaren ²⁾.

Allen, die tot eene vereeniging behoorden (dit moet in de laatste plaats vermeld worden), waren niet gelijk in rang, niet allen waren leden. De leerlingen toch en de

1) Zie DE KONING, IV, p. 245.

2) Tegenwoordige staat van Utrecht. I, p. 419.

Gildeknecht (ieder Gilde had er één), werden niet onder de leden geteld, maar waren wel aan het bestuur en de zorg der vereeniging toevertrouwd. De leden zelve waren of *Gildebroeders* of *Deken en Hoofdmannen*, zooals we spoedig zullen zien.

4. *Het bestuur der Gilden.*

Tweevoudig was, naar de meening onzer voorvaderen, het bestuur, het *goddelijke* en het *menschelijke*.

Zij hadden het *goddelijk* bestuur, dat door de leden tot Hoofd van een Gild was gekozen, en waarvan sommigen meenden bescherming en hulp te zullen verkrijgen, indien zulks noodig was. Zoo was bij de Romeinen de beschermgod van alle vereenigingen Jupiter, en had daarenboven iedere vereeniging nog hare bijzondere beschermgoden. Zoolang de Roomsche-Katholieke godsdienst in de Vereenigde Nederlanden de overheerschende was, koos ieder gilde zich eenen mannelijken of eene vrouwelijke beschermheilige, wier vroeger leven eenigszins overeenkwam met het bedrijf dat door het Gilde uitgeoefend werd. Van deze smeekten de leden hulp en voorspoed in hun arbeid af. De verjaardag van zulk eenen heilige was een feestdag voor het Gilde. Het spreekt van zelf, dat enkele Gilden, die na de stichting der republiek der Vereenigde Nederlanden en na de invoering van den Hervormden godsdienst ontstonden, deze gewoonte der Katholieken om eenen beschermheilige te kiezen niet nagevolgd hebben, ofschoon zij eenen feestdag waarop niet gewerkt behoefde te worden, niet ongemerkt voorbij lieten gaan; tot bewijs strekke de feestdag der boekdrukkers die *Koppertjesmaandag* genoemd wordt.

Dit over de beschermheiligen: we gaan nu over tot degenen die als menschen, d. i. die werkelijk de Gilden bestuurden. In de meeste steden was gewoonlijk één lid der Gilden het opperhoofd, die *Deken* of *Olderman* heette. Hem stonden 2 of 3 andere leden ter zijde: *Hoofdmannen* of *Overmannen*, ook wel *Hovelingen* of *Vinders*, in het Gild

der goud- en zilversmeden *Keur- of Proefmeesters* ¹⁾ genoemd.

Nadat de Deken meestal gedurende 2 jaren opperhoofd was geweest, werd hij door den eersten Hoofdman opgevolgd. Zoo was ten minste in Den Haag de gewoonte bij het Gilde der boekdrukkers en boekhandelaars.

De „Hoofdmannen” waren de helpers van den Deken in het bestuur, hij won hun raad in, deed uitspraak met hen als er twisten tusschen de leden onderling ontstonden, en deed alles wat tot den bloei en de ontwikkeling der vereeniging kon strekken.

Soms stonden er 4 of 5 mannen aan het hoofd der Gilden, *Overlieden* genoemd, b. v. te Amsterdam ²⁾: deze werden door de stedelijke regeering gekozen. Te Utrecht was het weer anders. Wij hebben boven gezien, dat van 1304—1528 twee leden (Oudermannen) uit iedere Gilde de stedelijke regeering kozen ³⁾. Wij zagen op bladzijde 279 dat twee mannen (*Bouwmeesters der Gilden*) uit de 18 burgergilden grooten invloed hadden op het bestuur der stad.

In Gelderland konden de Gildebroeders tot schepenen benoemd worden. Te Arnhem maakten 6 *Gildemeesters*, als *Raden*, deel uit van het stadsbestuur en bleven dit tot het midden der 17de eeuw ⁴⁾.

Gravin JACOBA VAN BEIEREN gaf aan de stad Alkmaar in 't begin der 15de eeuw een nieuwen stedelijken regeeringsvorm, er bijvoegende dat er 9 Gilden gevormd moesten worden, waarvan aan 't hoofd van ieder een Deken moest staan. Deze 9 Deken en kozen 16 Hoofdmannen, en deze 25 personen te zamen kozen de Burgemeesters en Schepenen der stad ⁵⁾.

Te Dordrecht hebben de Gilden den meesten invloed op

1) Over de namen, die bijna in iedere stad verschilden, zie SCHOOCK, Belg. Foed. VII, 25, p. 207 en volg.

2) WAGENAAR, Beschrijving van Amsterdam. p. 73 en 'volg.

3) Vgl. C. BURMAN in zijne Annales.

4) SCHOOCK, Belg. Foed. XII, cap. 5, p. 285.

5) KLUIT, Hist. der Holl. Staatsreg. IV, p. 176. BOONKAMP, Alkmaar, p. 14. VAN MIERIS, Groot Charterb. IV, p. 839.

de stedelijke regeering geoefend, daar de burgers, den bloei van Brabant en Vlaanderen ziende, dien meenden ook te kunnen bereiken, indien ze met behulp der Gilden in de regeering beproefden te komen. — Maar, zal iemand mij willen opmerken, konden de overheidspersonen niet verhinderen, dat de burgers deel kregen aan de regeering? Misschien keurde de overheid (zoo beantwoorden wij deze vraag) deze pogingen van het volk goed, opdat zij aldus versterkt weerklink konden bieden aan de toenemende macht der Graven ¹⁾.

De Gilden hadden ieder hunne rechten, privileges en wetten van de stedelijke regeering gekregen; het was ten strengste aan de leden van ieder Gild verboden zelf wetten te geven; b. v. te Amsterdam in 't begin der 16de eeuw op straffe van *f* 12 ²⁾. Dit schijnt ook elders voorgekomen te zijn. De uitvoering en bescherming der rechten was aan de hoofdliden toevertrouwd.

Onder de wetten, volgens welke zij bestuurd werden, was deze bepaling, dat het niemand geoorloofd was, tegelijk lid te zijn van twee Gilden, 't zij omdat zulk een lid niet de belangen van twee gilden tegelijk kon behartigen, maar het eene bevoordeelede het andere zou benadeelen; 't zij omdat de belangen der Gilden met elkander in strijd konden zijn. Zeer moeilijk toch is het voor één mensch gelijkelijk voor twee van elkaar verschillende dingen te zorgen (we denken hier natuurlijk aan het bekende gezegde: niemand kan twee heeren dienen); 't zij eindelijk omdat deze corporaties in verschillende steden waren, en niemand tegelijk burger kon zijn van twee steden.

Na het midden echter van de 15de eeuw en later, is de invloed der Gilden op het stadsbestuur langzamerhand verminderd, nadat niet alleen de Dekens of „Hoofden”, maar alle burgers, „rijke, vroede, notabelen”, onder dat stadsbestuur

1) VAN DE WALL, Handv. van Dordrecht. p. 301 en volg. in de noot.

2) Het verbod wordt gevonden in de Handv. van Amsterdam, p. 1177, zonder datum, maar in alle geval van vóór 1532.

werden opgenomen. Toen nam noodzakelijkerwijze het getal van die burgers toe, die tezamen met deze Hoofdlieden bestuurden. Deze burgers echter komen niet onder den naam van Gildebroeders voor ¹⁾).

De macht en invloed der Groningsche Gilden op de stedelijke regeering, reeds in 1601 beperkt, is in 1663 geheel vernietigd ²⁾).

Het gezag dezer vereenigingen ging zoo ver, dat ze in Holland zelfs in 't midden der 18de eeuw landerijen en versterkte plaatsen in feudale bezitting mochten hebben, volgens bijzondere toestemming der Staten van deze provincie, mits de leden maar een of ander persoon aanwezen, die, voordat hij het feudum aannam, die rechten die men *heergewaden* noemde ³⁾ en welke waren een sperwer of een valk, ja soms ook een paar handboeien, aan den feudaal bezitter voldeed.

5. *Wetten en doel der Gilden.*

Ieder Gilde in Nederland had zijn eigen wetten van de Overheid gekregen. Volgens deze wetten was het in bijna ieder Gild *in hoofdzaak* verboden (over de wetten van ieder Gild in 't bijzonder te handelen ligt niet op onzen weg), lid te worden van een Gild, voor men burger der stad (poorter) was geworden. Slechts zeer zelden deed het geval zich voor, dat men gilden op het platte land vond. — Eén persoon kon geen lid zijn in verschillende steden van hetzelfde gilde (vgl. bladz. 283), omdat niemand burger mocht zijn van twee of meer steden. — Niemand werd als lid aangenomen, of hij moest eerst zijn proefstuk geleverd hebben, ten minste in de meeste Gilden. — Niemand kon Gilde-meester of Gildebroeder worden, als hij niet gedurende een

1) KLUIT, t. a. p. p. 246.

2) Tegenwoordige staat van Groningen. II, p. 144 en 164.

3) Vgl. SCHORER's Aanteekeningen op DE GROOT's Inleiding tot de Nederlandsche Rechtsgeleerdheid. Middelburg, 1784. p. 344.

bepaalden tijd (in overeenstemming met zijn meerdere of mindere bekwaamheid, en met de moeilijkheid van het proefstuk dat geleverd moest worden) leerling bij één patroon was geweest.

Zoo werd dus belet (we gaan nu over tot het doel der Gilden dat ten nauwste verbonden is met den aard der wetten), dat de werklieden slecht werk leverden, 'tgeen, als de Gilden niet bestonden, zonder twijfel hier en daar zou gebeurd zijn, gelijk nu de ondervinding helaas! ons dagelijks leert, dat menschen die hun ambacht niet verstaan soms zich voor patroons uitgeven, hunne knechts en leerlingen slecht onderrichten, en ons als 't ware geld afzetten voor slecht geleverd werk. Zulke en meer andere gebreken, waarop we later in § 3 zullen terugkomen, zijn voortgesproten uit de afschaffing der Gilden.

Wat anderen mogen zeggen over de nadeelen der Gilden, ons schijnt het hoofddoel uitstekend toe; in zoo ver dat het doel daarin bestond, dat koopwaren en werkstukken en alles wat de leden vervaardigden beter, nauwkeuriger en in alle opzichten netter gemaakt werden, dan indien de werklieden afzonderlijk, zonder zich bij eenige vereeniging aan te sluiten, hun ambacht uitoefenden. De proefstukken en de tijd, gedurende welken iemand knecht moest zijn, verhinderden dat onkundige en onbekwame lieden aangenomen werden. — Moeilijke ambachten, en verder die bedrijven welke weinig winst opleverden, zouden spoedig verdwenen zijn, als er geen Gilden bestonden hadden. — De proefstukken vermeerderden niet weinig den ijver der candidaat-leden. — Niet onder het doel, maar onder het nut der Gilden, moet gerekend worden de ondersteuning aan de weduwen der werklieden, ook aan de hulpbehoevende medeleden, uit de kas der Gilden verstrekt. Tot dit doeleinde moesten de leden eene jaarlijksche bijdrage betalen, die te Amsterdam ¹⁾ genoemd werd *Jaar-zangen*; een naam zijn oorsprong ontleenende

1) WAGENAAR, Beschrijving van Amsterdam. p. 69.

aan het feit dat de leden oudtijds geld moesten bijdragen voor het jaarfeest, waarop liederen gezongen werden; later bleef de naam, hoewel de zaak veranderde.

Iedereen die onbevooroordeeld nadenkt zal moeten zeggen: de Gilden hebben veel goeds gedaan waarvan we nu bij hunne afschaffing beroofd zijn. Niettemin zijn er sommigen die beweren, dat er vele nadeelen uit de gilden zijn voortgesproten, en dat hun nut wel op andere wijze kon verkregen worden. Of nu de afschaffing der Gilden, die tegen het einde der vorige eeuw in Nederland, Frankrijk, Duitschland plaats vond, de maatschappij en ons land in 't bijzonder schade of voordeel heeft toegebracht (over deze kwestie is hier en in Duitschland veel geschreven¹⁾) dat durven we niet beslissen, en dat willen we ook niet, omdat

1) Van onze landgenooten heeft zeer hevig tegen de Gilden uitgevaren C. ZILLESSEN in zijn *Onderzoek wegens Neerlands opkomst, bloei en welvaart*, 1796, pag. 185—194 en 369—391. Hij noemt ze p. 190 *prullen der Oudheid*. — Het zelfde deed reeds vroeger PHILIPPUS van Leiden, *de Cura Reip.* p. 116, 117, 118 en 135. — Verder een boekje van een anonymus getiteld: *Politieke Discoursen, handelende in 6 onderscheidene boeken van Steden, Landen en Oorlogen, Kerken, Regeeringen en Zeden* door D. C.; dit boekje verscheen in 1662 zonder vermelding van schrijver en plaats van uitgave. Later is gebleken dat de schrijver DE LA COURT, ook wel VAN DEN HOVE genaamd, geweest is. In dit boekje, zoo beweren de geleerden, zijn eenige hoofdstukken door J. DE WITT, Raadpensionaris van Holland, geschreven. Wij verwonderen ons zeer over het zesde hoofdstuk van 't eerste boek getiteld: *Dat beslotene Gilden der steden seer schadelijk zijn*, waarin vele misbruiken en gebreken, die toen reeds voorkwamen, opgesomd werden. — Tegen de Gilden is ook S. CLIQUOT-BLEWACHE, de schrijver van een boekje getiteld: *Considérations sur le commerce et en particulier sur les compagnies, sociétés et maîtrises*, te Amsterdam in 1758 anoniem verschenen. — In Frankrijk is hun vijandig BIELFELD ± 1750: *Justit. Politica*, I. 8, 34, p. 134. — Hun verdediger in Duitschland is PÖLITZ, in zijn *Staatslehre*, p. 155 en volg. Het boek verscheen in 1808. — In Frankrijk noemen wij nog als hun bestrijder Graaf CHAPTAL in zijn *De l'Industrie française*, Paris, 1819. II, p. 328—341, die ons bericht dat onder LODEWIJK XIV het recht om Gilden te stichten voor geld te koop was, wanneer de schatkist leeg was. Dit misbruik bestond gelukkig niet bij ons. — Wie meer over de Fransche Gilden wil weten, raadplege denzelfden CHAPTAL in de *Encyclopédie d'Yverdon*, MERLIN et HÉNAULT, aangehaald in de noten op blz. 269, 270.

daarvoor nu hier de geschikte plaats niet is. We gaan dus over tot datgeen, wat we vooral in dit hoofdstuk ons voorgenomen hebben te behandelen.

§ 2.

Over de Gilden der boekdrukkers en boekhandelaars in Nederland en over hunne rechten.

Het aantal drukkers schijnt in de 15de eeuw zoo gering geweest te zijn, dat zij geen Gild konden vormen. In de volgende eeuw nam het aantal langzamerhand toe, daar zij vrij hun ambacht konden uitoefenen en alles drukken zonder bepaalde toestemming der Hertogen of Graven. Dit duurde tot het jaar 1518, toen KAREL V het eerst hunne rechten begon te beperken, omdat men de schade zag die uit deze vrijheid van drukpers voortvloeide.

Ofschoon het aantal boekdrukkers en boekhandelaars, tevens ook het aantal steden waarin boeken gedrukt werden, toenam, schijnt hun getal in de 16de eeuw toch nog nooit zoo groot te zijn geworden, dat zij eenig Gild konden vormen, en dat zelfs niet in groote steden. Daar toch waren toen ter tijde misschien 4 of 5 boekverkoopers en even zoovele boekdrukkers, en omdat toen meestal één persoon beide beroepen uitoefende, gelijk wij op bladz. 3 van dit proefschrift gezegd hebben, bleef het getal des te kleiner van hen, die overigens een Gilde hadden kunnen vormen. Wij zeiden zoo even: *zelfs niet in groote steden* bestonden onze Vak-Gilden, daar hier over de kleinere geen sprake kan zijn. Immers wegens het gering getal leden niet alleen in de 16de eeuw, maar ook in de 17de en 18de eeuw konden daar geen boekdrukkers- en boekverkoopers-gilden gevormd worden. Dat in die steden, waar bij voorbeeld slechts 2 boekhandelaars met hunne

knechts woonden, zulke gilden niet bestonden, is onnoodig te vermelden. Ja, wat meer is, er zijn thans nog verscheidene steden, waar niet één boekdrukker (als een stad geen 6 of 7 duizend inwoners had, dan vond daar een drukkerij geen brood) doch wel een boekverkooper is ¹⁾. Indien men zich dan verwondert over de zeldzame aanwezigheid dezer Gilden, moet ik doen opmerken, dat het aantal zeer groot was in die steden, waar veel boeken geschreven en uitgegeven werden, zooals heden ten dage in plaatsen waar het landsbestuur gevestigd is, waar academiën of gymnasiën zijn, en verder in handelsplaatsen. Maar als nu de toestand tegenwoordig zoo schraal is, dan behoeven wij ons niet te verwonderen, dat drie eeuwen geleden in zoovele steden van Nederland de Gilden geheel ontbraken. Merkwaardig evenwel is het, dat sommige van deze soort Gilden reeds in de 17de eeuw in zulk een klein land bestonden, welks taal, hoewel voortreffelijk en vele andere talen in schoonheid en rijkdom verre overtreffende, in 't buitenland zeer zelden verstaan, gelezen en geleerd wordt. Een gevolg hiervan is, dat het uitgeven en verkoopen van boeken in de Nederlandsche taal, dat voor boekdrukkers en boekhandelaars in Noord-Nederland 't voordeeligst was (behalve enkele andere die in 't Grieksch, Latijn of Fransch geschreven zijn), alleen in Nederland en een deel van België geschiedde, en dat de boeken in 't Nederlandsch geschreven zeldzaam naar vreemde landen gezonden werden.

Maar laat ons tot de 16de eeuw terugkeeren, om te zien door welke oorzaak het getal leden, om een Gilde te kunnen vormen, ontbrak. Wij moeten hier echter opmerken, dat alle rechten, evenals de meeste die wij in 't vorige hoofdstuk van vóór het jaar 1795 vermeld hebben, van plaatselijken aard waren, dat deze afhingen van den regeeringsvorm onzer Republiek, en bijna altijd verschilden van de wetgeving der overige

1) Een uitzondering maakt *Oude Pekel-Ad* in de provincie Groningen, waar nu een boekdrukkerij gevonden wordt. Vgl. Mr. FRIJTH'S dissertatie de Gildis Groninganis. Groningae, 1838. p. 188.

provinciën en steden. Hieruit volgt dus, dat ons onderzoek zeer omvangrijk zou moeten worden; maar dit vervalt van zelf, omdat bij dit onderzoek hier en daar boekdrukkers en boekdrukkers-gilden ontbraken.

Reeds tegen het einde der 16de eeuw schijnen de drukkers en boekhandelaars zich soms bij de vereeniging van beeldhouwers en schilders aangesloten te hebben. Daarom worden de eerste ook dikwijls *die van de Konste* genoemd. Zij behoorden immers tot een Gild, dat de gewone handwerkslieden overtrof en tot de fraaie kunsten gerekend werd. Zij dus, die de beeldhouw-, schilder-, boekdrukkers-, borduur- en tapijtweverskunst beoefenden, hebben oudtijds in sommige steden van ons land ééne vereeniging gevormd; b. v. te Amsterdam, 's-Gravenhage. Te Leiden en te Utrecht hadden de boekhandelaars een afzonderlijk gild. Van deze Groote Vereeniging was door de schilders ook voordat de boekdrukkers er zich bij hadden aangesloten, LUCAS de evangelist tot beschermheer aangenomen, omdat de overlevering dezen als schilder (verver) voorstelde. Vandaar dat dit Gild meermalen het St. Lucas-gild genoemd wordt. Dit was de toestand tot het midden der 17de eeuw.

Daar we nu de geschiedenis van het Gilde van iedere stad afzonderlijk moeten behandelen, beginnen wij met de machtigste stad van Holland, die toen zijn grootsten bloei had bereikt, Amsterdam ¹⁾).

Nadat daar langzamerhand het ledental van het St. Lucas-gild, waartoe behoorden: de gezamenlijke schilders, teekenaars en etsers, graveerders en beeldhouwers, borduur- en tapijtwerkers ²⁾, en sedert 1621 de boekdrukkers en boekverkoopers, zeer was toegenomen ³⁾, hebben de boekhande-

1) Zie WAGENAAR, Beschrijving van Amsterdam, IX, p. 201 en volg.

2) Hiertoe behoorden te Amsterdam tot aan 't jaar 1579 ook de metselaars.

3) In de keuren van 't St. Lucasgild vinden we 't eerst volgens de wet van 14 Januari 1621 (ofschoon gedurende die geheele eeuw en reeds vroeger boeken gedrukt werden te Amsterdam) behalve bovengenoemde lijst van werklieden, ook *Boecke-binders en Verkoopers* in de Handv. van Amsterdam

laars pogingen in 't werk gesteld om vergunning van de stedelijke regeering te krijgen tot het oprichten van een afzonderlijk Gilde. Er waren in dien tijd boekdrukkers en boekverkoopers, die dit veilig konden vragen; immers de aanzienlijkste van allen waren de ELZEVIERs, WILLEM en JOHANNES BLAEU, JANSSONIUS-WAESBERGE en andere, beroemd om hunne drukkerijen (in lateren tijd ook WETSTEIN). De pogingen dezer mannen bleven niet zonder gunstig gevolg. De overheid gaf hare toestemming, zoodat den 20sten Januari 1662 plechtig een afzonderlijk Gild van *Boekhandelaren, Boekdrukkers en Boekbinders* gevormd werd, op de volgende voorwaarden, die aldus luiden in het besluit van dien dag:

„Alzoo mijne Heeren van den Gerechte bevinden, dat de Boekverkoopers hier ter Stede van een klein getal, daarmede zij eertijds onder het *St. Lucas Gild* gebragt zijn, nu zich tot zoo eene meenigte bevinden toegenomen, dat ten opzigte van dezelve en om alle confusie voortekomen, de dienst van hun winkelnring wel vereischt, dat zij van voorsz. Gild, waaronder nog vele anderen vereenigd zijn, gescheiden worden; te meer, overmits gemelde Boekverkoopers-negotie weinig of geene gemeenschap en overeenkomst heeft met de voorsz. andere, die als nu mede onder gemeld Gild sorteren; maar wel met de nering van het Boekdrukken, die tot nog toe onder geen Gild gebragt is: zoo is 't, enz.” — Wat het geld betreft dat de boekverkoopers en boekbinders in de kas van het Gild bijgedragen hebben, wordt aan 't einde bepaald: „mits aan voorsz. Boekverkoopers door hunne gewezene medebroeders uitgekeerd worde voor hun quota in het tegenwoordig Capitaal van 't zelve *St. Lucas Gild*

1748 op blz. 1368; de *Boekdrukkers* vormden eerst in 1662 een gilde; vgl. de Keur van 20 Jan. 1662, die we later zullen behandelen. — Overigens heeft reeds SCHOEPLINUS in zijn *Vindiciis Typographicis*, p. 31 not. p. opgeteekend: „*De eerste boekdrukkers zijn voortgekomen uit de schilders, schrijvers, beeldhouwers, wegens de verwantschap van deze kunsten met de boekdrukkerskunst.*”

een som van *f* 1200 ten behoeve van 't nieuwe Gild" ¹⁾.

Dat dit Gild geen beschermheilige had, is niet vreemd; immers de Roomsche-Katholieke godsdienst in de Vereenigde Nederlanden was verdrongen door den Protestantschen, en daarmede verdween dat gebruik. Ze behielden echter hun jaarfeest, *Koppertjesmaandag* ²⁾ genoemd.

Gelijk geen eenkele vereeniging zonder goede wetten krachtig kan zijn, zoo kon ook ons Gild wetten niet missen. En daar het stedelijk bestuur dit ook zoo begreep, vaardigde het den 9den September 1663 eene Ordonnantie uit van 27 artikelen, waarvan we de voornaamste in 't kort moeten mededeelen ³⁾, om goed te kunnen begrijpen door welke rechten de leden verbonden waren. Nadat wij in Hoofdstuk I en II over de uitwendige rechten der boekdrukkers en boekhandelaren gehandeld hebben, zullen we nu voortgaan met de inwendige rechten. In 't kort zeggen wij nog wat wij boven in § 1 n°. 5 over de gilden in het algemeen zeiden.

Art. 1. Niemand wordt tot het Gild toegelaten, dan hij die burger der stad is, die zijn entreegeld, toen hij lid werd, betaald heeft en gedurende 4 jaren, 't zij in deze stad, 't zij elders, leerling bij één patroon geweest is; terwijl de Ordonnantie van 6 Februari 1685 tegen de overtreders een boete van *f* 12 ten voordeele van het Gild bepaalt, volgens uitspraak van de Overlieden en den Gildeknecht. — Art. 2. Geen leerlingen worden toegelaten, voordat ze door hun leermeester in het Gildeboek, (leerlingsboek) zijn ingeschreven ⁴⁾.

1) Handvesten van Amsterdam, p. 1217.

2) Tot verklaring van dit woord diene het volgende: Ieder Gildebroeder kreeg een koperen penning, ter grootte van een rijksdaalder, welke gedragen werd bij de begrafenis van eenen Gildebroeder. Op de voorzijde stond het stedelijk wapen en de naam des broeders, op de keerzijde een Mercurius met een open boek, een drukpers, boekenpers, passer enz.

3) Deze wet wordt gevonden in de: *Ordonnantie van het Boek- en Konstverkoopers-, Boek-, Kaart-, Plaat-drukkers- en Boekbinders-gilde der stede Amstelredamme* 1798. Zie ook de Handvesten van Amsterdam van 1748, pag. 1217—1220, Vervolg van de Handvesten van Amsterdam van 1755, pag. 78 en eindelijk 't Tweede Vervolg van 1778, pag. 178 en volg.

4) In Frankrijk verbond zich altijd een leerling aan zijn patroon volgens een contract, genaamd *brevet d'apprentissage*. Zie MERLIN, onder het woord *Apprenti*.

Door den leermeester en door den leerling wordt ieder de helft der boete, dus *f* 6 betaald, indien de leermeester dit gedurende een maand verzuimd heeft; (er wordt aan toegevoegd, wat wel een bewijs is van de menschlievendheid onzer voorvaderen: indien er weeskinderen toegelaten worden, dan betalen alleen de leermeesters de helft; die leerlingen zelve zijn vrij). — Art. 3. Geen leerlingen beneden de 12 jaren worden aangenomen (vgl. de Keur van 1786 n°. 1), uitgezonderd enkele knapen, door wier hulp enkele bezigheden van minder belang verricht worden. — Art. 4. Indien een leerling gedurende den voorgeschreven tijd onderrecht heeft ontvangen, kan hij aan de Overlieden verzoeken bevorderd te worden tot leermeester, mits hij een zekere som gelds betaald heeft (voor een „burgerszoon” *f* 4.10; voor een „gekocht burger” *f* 7.10; gelijk mede een Boekverkooper, Binder of Drukker, van elders hier komende wonen *f* 7.10; mits hij toone 4 jaren bij één meester gediend, of even zoo lang de nering of ambacht op eene andere plaats geëxerceerd te hebben (geen proefstuk werd hier vereischt, zooals meestal in andere steden; vgl. hiervoor wat wij later aan het einde van onze bespreking over het Gild van deze stad zullen zeggen).

Een boekhandelaar, boekdrukker of boekbinder, die uit een andere plaats hierheen verhuist, kan lid worden, mits hij bewijzen kan vier jaren elders leerling of patroon geweest te zijn. Eveneens kunnen de weduwen na den dood van haren man hetzelfde beroep voortzetten: evenzoo eindelijk een der zonen van den gestorven patroon, met vrijstelling van den verplichten leertijd, mits hij ten minste 16 jaar is. De overige kinderen echter zijn niet vrij van dezen leertijd. Art. 1 van de nieuwe verordening door de stedelijke regearing den 28sten Juni 1666 uitgevaardigd ¹⁾, heeft de laatste bepaling aldus veranderd, dat alle zonen boven de 16 jaar

1) Handvesten van Amsterdam, p. 1219, waar echter gemeld wordt dat dit den 14^{den} Juli gebeurd is; en in de Keur van 25 Januari 1769 wordt 8 Juni genoemd. Zie noot 1 op bladz. 298.

van den overleden meester zijn ambacht konden uitoefenen, zonder eerst vier jaren leerling te zijn geweest. — Art. 5. Wanneer iemand eenig bedrijf uitoefent en de bepaalde som gelds om dat ambacht te mogen uitoefenen (art. 1 en 4) niet betaald heeft, dan moet hij bij ontdekking hiervan, binnen 8 dagen betalen en in het Gild opgenomen worden; zoo hij dit niet doet, moet hij iederen dag 6 stuivers betalen, en alle boeken die in zijn winkel of werkplaats aanwezig zijn, mogen verkocht worden ten voordeele van het Gild; voor *f* 6 echter kan men deze straf afkopen. De afkoopsom komt gedeeltelijk ten bate van den stedelijken rechter (Hoofdofficier) door wien de uitspraak is gedaan, gedeeltelijk ten bate van het Gild, gedeeltelijk ten voordeele der armen. — Art. 7. Ieder lid moet jaarlijks een bijdrage van *f* 1, *Oorcondspenning* genoemd, aan de Overlieden betalen. — Art. 8. Alle leden moeten aan hunne bestuurders den verschuldigten eerbied bewijzen, beleediging of belastering wordt gestraft met een boete van *f* 6. — Art. 9. De boekdrukker (volgens art. 2 van het besluit van 28 Juni 1666 boven vermeld, ook de plaatdrukker) mag geen grooter aantal exemplaren drukken, dan hem door den boekhandelaar of eenig ander persoon besteld wordt, op straffe van verbeurdverklaring der overige exemplaren, waarvan de helft gegeven wordt aan hem die benadeeld is; de andere helft met nog *f* 50 komt in de Gildekas. — Art. 11. Indien iemand ondersteuning wenscht te ontvangen uit de Gildekas, dan betaalt hij voor den eersten keer *f* 4; verder jaarlijks 12 stuivers, behalve de gewone bijdrage (in art. 7 vastgesteld); wanneer hij ziek is, zal hij iedere week 30 stuivers ontvangen. — Dit art. is den 26sten Januari 1695 veranderd ¹⁾, op bevel der stedelijke regeering, die er art. 3 bijvoegde, dat aldus luidde: „niemand heeft recht geld uit de Gildekas te verkrijgen, of hij moet terstond wanneer hij lid wordt dat recht koopen voor *f* 6. — Art. 12. Zij krijgen niets uit de kas, die geen vol jaar bijgedragen hebben aan

1) Handvesten, p. 1220, onder datum van 31 Januari.

de kas, evenmin als zij die door eigen schuld ziek worden of zich opzettelijk verwond hebben. — Art. 15. Niemand kan publiek of voor de hand bij opbod boeken verkoopen, dan die afkomstig zijn uit een boedel van een overleden eigenaar, of die tot een faillieten (desolaten) boedel behooren, of als iemand ophoudt boekhandelaar te zijn. Is dit laatste 't geval, dan kan hij nooit weder een nieuwe affaire oprichten. — Deze laatste bepaling is eenigszins gewijzigd door 't besluit van 28 Juni 1666, waarvan art. 3 verbood, dat een lid, eens zijn boeken publiek verkocht hebbende, wederom een nieuwe zaak oprichtte (d. i. met vóórzetting van eenige boeken of titels daarvan op de posten der deuren of vensters) binnen drie jaren na de auctie ¹⁾. — Art. 17. Boeken afkomstig van verlaten boedels en die daarom verkocht moeten worden, zullen verkocht worden met toestemming der Stadsregeering, door den *Concierge met afslag, zonder eenige boeken op te houden*. De catalogus moet acht dagen vóór den verkoop aan het bestuur van het Gild overhandigd worden, wat ook geschieden moet bij iederen anderen verkoop, op boete van f 12; de Gildeknecht moet bij iederen verkoop tegenwoordig zijn. — Art. 18. Verder indien zich 't geval van art. 15 voordoet en de catalogus der boeken 8 dagen vóór den verkoop ingeleverd is, zullen de bestuurders der plaatdrukkers en boekdrukkers, die daar komen om alles te onderzoeken, f 5 ontvangen ²⁾. — Art. 19. Te Amsterdam kan men boeken

1) Hiermede is regelrecht in strijd de verkoop van buitenstadsche boeken te Amsterdam in October 1767 door den boekverkooper S. J. BAALDE aangeslagen, en al wat daarover is voorgevallen.

2) De bijbels mochten niet verkocht worden bij zulke aucties; die behoorden tot het huis, zeiden onze voorvaderen. In Frankrijk moest voor veel geld eerst de toestemming van de regeering gevraagd worden, die dan het zegel (*timbre du Département*) op den catalogus zette. Daar moest ook, evenals bij ons, de 40ste penning, betaald worden aan de stad. Over deze belasting klaagde o. a. RÉNOUARD in zijn boekje te Parijs in 1816 verscheuen „*l'impôt du timbre sur les Catalogues de librairie, ruineux pour les libraires, et arithmétique-ment onéreux au trésor public*”; 't gevolg was, dat deze belasting aldaar afgeschaft werd. — In Frankrijk werden de catalogi veel nauwkeuriger en met veel meer aantekeningen voorzien, soms al te veel geïllustreerd in het licht

publiek laten verkoopen, als de overleden eigenaar niet gewoond heeft binnen de jurisdictie der stad; intusschen moeten de bestuurders van 't Gild hiervan verwittigd worden. — Art. 21. Niemand uit eene vreemde plaats komende mag boeken, 't zij gebonden, 't zij ongebonden, hier aan particuliere personen verkoopen, op straffe van verbeurdverklaring van alle boeken en daarenboven *f* 25 boete, te verdeelen tusschen den stads-rechter, de Gildekas en de armen. — Art. 22. Evenmin mag iemand in winkels of in zijn eigen huis wekelijksche, maandelijksche of andere bijeenkomsten houden, waarin gebonden of ongebonden boeken geveild en verkocht worden, op eene boete van *f* 25, te betalen door hem die de bijeenkomst heeft samengeroepen; het geld moet op dezelfde manier verdeeld worden als in de vorige artt. (Art. 21 en 22 zijn toegevoegd aan de keur van 28 April 1674)¹⁾. — Het is verboden boeken, brochures, liedjes te verkoopen of op den publieken weg te koop aan te bieden, op straffe van verbeurdverklaring der boeken en *f* 6 boete voor de eerste overtreding, bij eene tweede overtreding de dubbele boete, en eene straf, naar goedvinden van de overheid der stad te bepalen; terwijl het den bestuurders en den knecht van het Gild vrijstaat deze boeken of brochures aan een ieder te ontnemen en naar het Gildehuis over te brengen. (Art. 22 en 23 heeft het gemeentebestuur woordelijk overgenomen en vernieuwd den 29sten September 1672)²⁾. Dit besluit stond misschien in verband met hetgeen wij vroeger bladz. 127 en volgende zeiden. — Art. 24. Al wie deze bepalingen overtreedt, al is 't maar één uur, en door het Gildebestuur voor het gerecht wordt geroepen, moet behalve de gewone boete ook nog de on-

gegeven, om de koopers maar graag te maken door vreeselijke ophemeling der waarde van het werk. Het gebeurde dan ook dikwijls dat de koper teleurgesteld het boek weer aan den verkooper terugzond. RÉNOUARD zegt terecht in zijn werkje: „*Otez-lui les liens et laissez-le aller ; c'est pour le commerce la plus facile et la plus efficace de toutes les protections.*”

1) Handvesten, p. 1220.

2) Handvesten, p. 1220.

kosten van het recht betalen; al wie echter eenige bepaling overtreedt, waarop geen boete gesteld is, moet behalve de kosten van het geding, nog f 3 aan de Gilde-kas betalen. — Art. 25. Het bestuur van dit Gild bestaat uit 5 personen, 4 boekhandelaars en 1 boekdrukker. (In 't besluit van 28 Juni 1666 art. 5 heeft de stedelijke regeering het getal van 5 bestuursleden behouden, maar bepaald dat het bestuur zou bestaan uit 3 boekhandelaars, 1 boekdrukker en 1 plaatdrukker (konstverkooper). Deze bestuursleden kwamen ieder jaar op den 20sten Januari bij elkander om een dubbeltal op te maken, waaruit de Burgemeester een nieuw bestuur moest kiezen ¹⁾. — Art. 26. Jaarlijks benoemen de Burgemeesters een bestuurslid tot penningmeester, uit een tweetal door het Gildebestuur voorgedragen. — Art. 27. Iedere week houdt het bestuur eenmaal vergadering tot regeling der Gildezaken.

In zulk eene door 't gemeentebestuur uitgevaardigde wet, die in vele gewone gevallen voorzag, is het niet te verwonderen, dat slechts zeer weinige veranderingen behoefden gemaakt te worden. We hebben alleen bij ieder artikel aangeteekend, wat na verloop van tijd door latere besluiten van 28 Juni 1666, 19 September 1672, 28 April 1674, 6 Februari 1685 en 26 Januari 1695 ²⁾ er aan toegevoegd is ³⁾.

1) Te Parijs was het aantal bestuursleden veel grooter, geen wonder ook in zulk een groote stad. Sedert LODERWIJK XII had dit Gilde (Communauté) vele privileges gekregen van de verschillende Koningen. Daar was een hoofdbestuurder en 6 of 8 medebestuurders (adjoints). Zij moesten op gezette tijden de winkels en werkplaatsen inspecteeren; hun taak was te zien of er ook boeken in omloop gebracht werden die tegen den godsdienst, den Koning of den Staat en in strijd met de goede zeden waren. De hoofdbestuurder bleef soms 6 jaren in zijn functie, soms ook korter; hij was misschien herkiesbaar. Zie hierover het werk van JOANNIS DE LA CAILLE, aangehaald hiervoor op bladz. 230.

2) Zie ook behalve de plaatsen in het Handvest boven vermeld, de Ordonnantie van het Boekverkoopers-gilde enz., pag. 14—16.

3) Tot onze verwondering vinden wij niet éene Amsterdamsche keur, reglement of iets dergelijks omstreeks of kort na 1715. Er schijnt dus niets gevolgd te zijn op een request door 't boekverkoopers-gilde toen ingeleverd tegen verscheidene ingeslopen misbruiken, als 1°. tegen 't *nadrukken*,

We gaan nu met een grooten sprong over tot de volgende wetten, die sedert het midden der 18de eeuw uitgevaardigd zijn.

Op den 9^{den} Juli 1750 heeft de stedelijke regeering besloten, dat jaarlijks aan de bestuursleden uit de Gilde-kas eene som van f 250 moest betaald worden voor al hunne moeite, hun tijd en geld, die zij aan de Vereeniging besteed hadden. Ieder bestuurslid kreeg dus nu f 50, in plaats van de vroegere vrije vertering bij hunne vergaderingen en den jaarlijkschen maaltijd, misschien ook in plaats van de emolumenten van den proeftijd.

Toen eenige jaren later sommige boekverkoopers van enkele beleedigende en dus verboden boeken, die de Gildeknecht op bevel der Regeering van alle boekverkoopers opeischte, eenige exemplaren hadden achtergehouden en later voor veel meer geld dan vóór de verbeurdverklaring verkocht hadden, maakten de bestuurders der stad op den 21sten Augustus 1760 de volgende bepaling: „Dat diegene, welke iets strijdig aan de orders, die hen uit naam van Hun Ed. Achtbaren gegeven worden, mogten durven ondernemen, dadelijk zonder eenig figuur van proces uit het Boekverkoopers-Gild zullen worden gezet, ongeprejudiciëerd de acte, die tegens hen zou kunnen worden geïnstituëerd wegens het drukken, verkoopen of verspreiden van hetgeen bij Placaten van den Lande, of bij Keure dezer Stad verboden is” ²). De stedelijke regeering had den 5^{den} September 1758 verboden de *zoogenaamde* Ordinary Midden-Weekse Courant, of eenig dergelijk papier, onder wat titel het zijn moge, te drukken, te verkoopen of te verspreiden ³). Intusschen weten

2°. tot handhaving bij 't recht van *herdruk* van een buitenlandsch werk, 3°. tot verbod van 't verkoopen van verboden boeken, 4°. tegen het inbrengen van boeken in verkooping van anderen, 5°. tot nauwkeurige inschrijving der Gilde-leerlingen, 6°. tot wering der overtollig uit den vreemde toestroomende boekverkoopers. Al deze punten heb ik geëxerpeerd uit de papieren van J. DEN HENGST.

1) Vervolg van de Handvesten, p. 78 en Ordonnantie p. 16.

2) Tweede vervolg op de Handvesten, p. 179 en Ordonnantie p. 17.

3) Tweede vervolg op de Handvesten p. 179.

wij dat de verstandhouding in dat jaar tusschen ANNA de Prinses gouvernante van ons land en Amsterdam niet heel goed was.

Toen men korten tijd daarna ontdekte, dat de Keuren der jaren 1663, 1666 ¹⁾, 1695 en 1750 niet strikt opgevolgd werden en er verschil onder de leden omtrent de verklaring van sommige punten ontstaan was, zijn deze besluiten op bevel van de Regeering den 26sten Januari 1769 vernieuwd, toegelicht en vermeerderd, op de volgende wijze: Art. 1: „Niemand, het zij Boekverkooper, of andere, zal in deze Stad mogen brengen eenige ongebonden boeken, drukkerijen, platen, letteren, enz., om ze alhier, onder de Boekverkoopters of particulieren, bij auctie te veilen of te verkoopen, op verbeurte derzelve, en van *f* 25, $\frac{1}{3}$ voor den Officier, $\frac{1}{3}$ voor het Gild, $\frac{1}{3}$ voor de Armen. — Art. 2. Niemand zal hetzelfde mogen doen met gebondene boeken, om ze hier publiek te veilen of te verkoopen, tenzij ze nagelaten zijn bij lieden, wier sterfhuizen onder de jurisdictie dezer Stad zijn of wier erfgenamen binnen dezelve woonen, *met enkele weinige uitzondering* (die opgenoemd worden) alles op verbeurte als vooren ²⁾. — Art. 3. Zoo het getal der partijen boeken, van overledene personen meer dan één mogt zijn in eene verkooping, zal men, behalve het gewoone visitegeld van *f* 5, voor ieder partij aan Overlieden betalen *f* 1, en zullen de namen der overledenen enz. allen ter Gildkamer moeten worden opgegeven door den Verkooper, op boete van *f* 6, voor het Gild; dit heeft ook plaats omtrent de in art. 1 vermelde verkooping. — Art. 4. Opdat echter de Gildebroeders, met eenige partijen ongebonden

1) Hier heeft de voorrede van de Wet van 't jaar 1769: 8 Juni 1666, waarmede echter de Keur van 28 Juni van 't zelfde jaar bedoeld wordt.

2) Indien iemand echter gebonden boeken, uit andere steden of omliggende dorpen afkomstig, te Amsterdam wilde verkoopen, waar ze duurder verkocht werden en dus grooter voordeel voor den eigenaar of zijne erfgenamen opleverden, dan was hem dit niet geoorloofd volgens art. 2; doch de verkoop kon plaats hebben aan de grens van de Amsterdamsche jurisdictie, wat niet zelden gebeurde, b. v. op het raadhuys van het dorp Diemen.

boeken, drukkerijen enz. belast, en hiervan zich zoo licht niet kunnende ontdoen bij verkooping uit de hand als wel bij publieke verkooping, daartoe gelegenheid zouden bekomen: zoo wordt gepermitteerd, dat eenmaal des jaars eene publieke verkooping ¹⁾ van ongebonden boeken, drukkerijen, enz. onder de Gildebroeders dezer Stad zal mogen gehouden worden: waarin het alleen aan ieder Gildebroeder dezer Stad zal vrij staan zijne eigene ongebonden boeken, enz. te verkoopen, zullende geene boeken enz. in dezelve geveild worden, dan van Gildebroeders dezer Stad, op verbeurte derzelve, en eene boete van *f* 100, *op de gewone wijze in drieën te verdeelen*. — Art. 5. En ter bewaring der goede orde op die verkooping, zullen Overlieden eene lijst formeeren van alle Gildebroederen, en ze jaarlijks tegen den 1sten Dinsdag in Februarij nodigen ter gezamenlijke comparitie, ten einde bij meerderheid van stemmen te verkiezen 4 Gildebroeders, om de verkooping gedurende dat jaar te administreeeren, die dan ook den verkooptijd zullen bepalen. Aan hen zal ieder tijdig opgeven, wat hij zou willen verkoopen. — Art. 6. Opdat insgelijks de Gildebroeders zich van hunne gebonden boeken te gemakkelijker zouden kunnen ontdoen, zal het alleen aan ieder Gildebroeder dezer Stad vrijstaan, eenmaal 's jaars, eene publieke verkooping van zijne gebonden boeken te houden. Wijders zal

1) Houders van publieke verkooping te Amsterdam (ik denk dat bedoeld worden de publieke verkooping *onder boekverkoopers*) zijn beschouwd als onderworpen aan 't betalen van een afzonderlijk patent, buiten dat van Boekhandelaar bij besluit van December 1817; welk besluit gehandhaafd met redenen (tegen het ingediend request der Boekhandelaars) gestaafd wordt door den Minister van Financiën in d. 25 Maart 1818. Of dit besluit van December 1817 nu algemeen is geweest, is niet zeker, wel waarschijnlijk; zeker is 't, dat weinige dergelijke publieke verkooping en onder boekverkoopers plaats hebben dan te Amsterdam.

2) Hiertegen werd nu en dan wel gezondigd: 25 October 1802 deelen Commissarissen van 't voormalig boekverkoopers-gilde aan de leden een schrijven mede van het Comité van Algemeen welzijn te Amsterdam, over ongeregelheden bij publieke verkooping en.

het geen Gildebroeder gepermitteerd zijn, eenige boeken aan andere Gildebroeders of aan particulieren toebehoorende, onder de zijnen te mengen en te veilen. Alles op verbeurte der boeken en eene boete van f 50, te appliceren als boven. — Art. 7. Om voor te komen dat in alle zulke geconsenteerde verkoopingën, 't zij van ongebondene of van gebondene boeken, geen andere goederen verkocht worden, dan die den impretanten van het consent toebehooren, zal de verkooper, zoo tegen hem suspicie van het contrarie kwam te vallen, zich met solemnelen eede moeten zuiveren, ter discretie van mijne Heeren van den Gerechte" ¹⁾.

Om in 't kort de hoofdstukken van deze Keur aan te duiden, kan men zeggen dat de regel aldus geweest is:

Als er sprake was van verkoopingën: 1°. dat de verkoop van ongebonden boeken niet kon plaats hebben, tenzij in een besloten vergadering van het Gild, terwijl vreemde boekverkoopers van heinde en ver samengekomen dan tegenwoordig waren; de manier waarop de verkoop geschieden kon, wordt gedeeltelijk in 't begin van art. 4 van bovengenoemde keur aangeduid. Deze gewoonte is tot den huidigen dag in stand gebleven, niet alleen te Amsterdam, maar ook in andere steden, ofschoon de macht en invloed der Gilden voor 20 jaren opgeheven, geheel verdwenen is.

2°. dat gebonden boeken van particulieren (en gebonden exemplaren van boekverkoopers in geval van art. 6 van bovengemelde Keur) in 't openbaar verkocht worden, met goedkeuring van 't gemeentebestuur, terwijl de Gildeknecht verplicht was daarbij tegenwoordig te zijn. Overigens schijnt deze Keur van 't jaar 1769, eene verklaring der voorgaande Keuren, aan de Stedelijke overheid door het Gildebestuur te zijn aangeboden, waaraan de stadsregeering moeilijk iets kon weigeren, wel wetende hoeveel er haar en den Staat aan gelegen was de achting en toegenegenheid van alle

1) Vgl. Tweede vervolg van de voorn. Handvesten, p. 178 en Ordonnantie, p. 17—20.

Gilden, maar in 't bijzonder van het boekdrukkers- en boekverkoopersgilde zich te verwerven. Indien de Gilden iedere stad voordeel aanbrachten, heeft Amsterdam zeker dit 't meest ondervonden.

Maar keeren wij terug tot ons onderwerp. Den 25sten Januari 1786 heeft de Amsterdamsche regeering, op verzoek van ons Gild bepaald:

1°. Dat het volgende bij art. 3 van de wet van 9 November 1663 toegevoegd moest worden: „Zij die als leerling van het Gild ontslagen willen worden, mogen niet jonger dan 12 en niet ouder dan 25 jaren zijn.”

2°. Dat hij, die reeds elders zich als boekhandelaar gevestigd had, en zich in het Amsterdamsche Gilde wilde laten opnemen, alle boeken (*het fonds*) van den een of anderen boekhandelaar moest koopen. De oorzaak daarvan was hierin gelegen, dat zij anders vrij van deze onkosten, de overige Gildebroeders zouden benadeelen en zich de rechten van deze zouden toeëigenen; dat daarentegen door alle boeken (*het fonds*) te koopen, zij zich bij hunne leden welgevallig maakten; immers zij hadden nu middelen en een schat van boeken. Van dezen koop waren vrijgesteld die huwden met de dochter van een boekverkooper¹⁾; want als de schoonvader gestorven was, stond hij gelijk met den eigen zoon van den overledene, volgens art. 1 van de keur van 1666, en werd dan Gildebroeder.

In de laatste plaats kwam de verandering, waaraan de stedelijke overheid den 26sten Februari 1798 kracht van wet gaf, en die twee dagen te voren in overeenstemming met de presidenten der Overlieden van het St. Lucas-gild (schilders) enz. en van 't boekverkoopers-gild gemaakt was. Volgens deze verandering behoeften de boekverkoopers bij den publieken verkoop van prenten, plaatwerken enz. niets te betalen aan den Gilden-inspecteur, dan de geldsom voor die gelegenheid bepaald op den 29sten Januari 1704 in de Keur van 't

1) Vgl. bovengen. Ordonnantie, p. 20 en volg.

St. Lucas-gilde¹⁾, „indien (aldus gaan de presidenten den 24sten Februari 1798 voort) in éénen Catalogus voor f 100 of daar boven, aan eigenlijk gezegde Kunst-Printwerken gevonden worden; zullende de boeken, tot onderwijs in eenige kunst of wetenschap dienende, als ook boeken, waarin de prenten dienen tot opheldering of versiering der boeken, niet gerekend worden tot de visite van het St.-Lucas Gild te behooren.” Voordat dit den 24sten Februari 1798 vastgesteld werd, was gedurende een half jaar volgens art. 1 hoofdstuk VII van de nieuwe Keur van het St. Lucas-gilde van den 14den Juli 1797 het volgende van kracht geweest: „De Boekverkoopers zullen verplicht zijn, die gebonden werken, waarvan de bladen plaatdruk meer in getal zijn, dan de bladen letterdruk, in den Catalogus te stellen onder de printwerken, alzoo in dit geval de letterdruk gerekend wordt als eene verklaring der plaatdrukken, in tegenoverstelling wanneer de platen minder in getal zijn dan de bladen letterdruk, zulks gerekend zal worden tot versiering; en dus geene betaling van visite onderhevig”²⁾).

Wij zullen zien dat in sommige steden het proefstuk, hetwelk de boekdruckers en boekbinders, voordat zij lid van 't Gilde werden, moesten leveren, voorgeschreven was. In Amsterdam werd het nooit vereischt; ten minste het feit, dat daar met geen enkel woord melding gemaakt wordt van een proefstuk, geeft ons recht tot dit besluit. Wij begrijpen echter, dat de boekverkoopers van een proefstuk vrij waren; immers uit den aard der zaak zelve blijkt,

1) Die aldus luidt: „In alle verkoopingën, waarin te gelijk Boeken en Printenkonst worden bevonden, zal de visite gedaan worden door de Overluijden van het Boekverkoopers en Konstverkoopers Gilde, en het regt daarvan aan hen worden betaald, bijaldien de Printenkonst in waardij niet is te boven gaande de som van f 100, gedrukte boeken daar printen tot versiering in zijn, daaronder niet begrepen; voorn. Overluijden zullen dus geen regt van visite pretendeeren, als de Boeken in gemelde verkooping de voorn. som van f 100 niet te boven gaan; en voor zoover in eenige verkooping de Printenkonst, ieder in 't bijzonder, meer als f 100 bedroeg, zal alsdan ieder Gilde de visite gedaan worden.” Vgl. Handvesten, p. 1373.

2) Dit alles komt voor in bovengenoemde Ordonnantie p. 21 en volg.

dat geene proefstukken van een boekverkooper konden geëischt worden. Hij toch kan van te voren geen bewijs van bekwaamheid en toekomstigen ijver in het verkoopen leveren. Anders is het gesteld met de boekdrukkers en boekbinders. — Dat er ook niet in alle Amsterdamsche Gilden vroeger proefstukken vereischt werden, blijkt duidelijk uit het reglement, den 21sten Augustus 1740 aldaar aan alle Gilden voorgeschreven ¹⁾. Art. 5 daarvan zegt: *Elk Gild, proef subject, enz.*; dus werden er enkele uitgezonderd, waaronder ook het onze behoorde.

Voordat wij tot den nieuweren tijd overgaan, zullen wij eerst de gilden behandelen, die in andere steden voorkwamen, voor zoover wij daarover berichten konden inwinnen. De wetten van het Amsterdamsche Gild hebben meestal tot grondslag gediend voor de Gildewetten, die we in andere steden vinden. Dit maken we op uit het feit, dat deze van veel jongeren datum zijn, en groote overeenstemming hebben met de Amsterdamsche.

In de eerste plaats komt in aanmerking de stad Leiden, zoowel wegens den bloei en den roem van deze stad en hare Academie, als wegens het groot aantal leden van ons Gild en de verdiensten van zijn leden.

Wie toch zal ontkennen dat er in deze stad boekhandelaars en boekdrukkers in de twee voorgaande eeuwen geleefd hebben, die beroemd zijn geworden door hunne bekwaamheid en verdiensten in verschillende opzichten? Wie erkent niet terstond met ons dat de grootste lof dezer verdiensten aan de Academie toekomt? Deze toch zorgt niet alleen als eene liefderijke moeder voor hare kinderen, maar ook, zooveel in haar vermogen is, voor hen, die, niet tot hare kweekelingen behorende, haar toch om onderhoud vragen. Zoo is de Academie de zetel van iederen tak van wetenschap, niet alleen heilzaam voor de studeerende jongelingschap, maar zij deelt ook in ruimeren kring aan enkele klassen van burgers hare weldaden uit, door bovenal de boekhandelaars aan te

1) Vgl. Vervolg van de Handvesten, p. 70 en volg.

sporen, dat zij zich met ijver toeleggen op de verspreiding der wetenschap, door het drukken dier wetenschap, die allen trachten deelachtig te worden, van uit alle oorden van ons land, ja uit verschillende werelddeelen hier heen gekomen. Dat er bekwame mannen in deze stad geleefd hebben, het bedrijf van boekhandelaar en boekdrukker uitoefenend, is nauwelijks noodig te vermelden. Het zij genoeg de namen te noemen van de RAPHELINGS, vader en zoon, WILLEM BLAEU, de ELZEVIER, LE MAIRE, VAN DER AA, LUZAC en bovenal de LUCHTMANS, wier drukkerij onafgebroken gedurende 136 jaren reeds bestaan heeft ¹⁾, veilig onder het bestuur van de ervarenste boekhandelaars ²⁾, die uit de zeer geleerde boekdrukkers en boekverkoopers C. PLANTIN en F. RAPHELING (beiden hebben verscheidene boeken geschreven, de laatste was bovendien professor in 't Hebreeuwsch en Arabisch aan deze Academie) gesproten, eerbiedwaardige mannen, uitmuntende zoowel in kennis als in deugd, waren mijne voorouders, wier herinnering nooit uit mijn geheugen zal gewischt worden.

Dat zoovele en zulke bekwame boekhandelaars te Leiden woonachtig, een afzonderlijk gild vormden, zal niemand verwonderen. Zijn oorsprong echter hebben wij niet kunnen nasporen. Laat ons zien wat ORLERS in zijne beschrijving der stad zegt. Hij verhaalt ³⁾ dan, dat in zijn tijd (d. i. voor het midden van de 17de eeuw, toen de stad haar toppunt van bloei had bereikt, en in 1641 het aantal inwoners 100 000 bedroeg) er niet weinige ambachten te Leiden waren; deze

1) Den 17^{den} Mei 1683 heeft JORDANUS LUCHTMANS de eerste uit deze familie zich als boekverkooper gevestigd.

2) JORDANUS LUCHTMANS (die in 1705 Hoofdman van het Gild is geworden) en zijn zoon SAMUEL (die in 1714, nog geen 20 jaren oud, tot dezelfde waardigheid klom, heeft 18 malen die betrekking bekleed en was 7 malen tot Deken verkozen); verder zijn kleinzoon SAMUEL en JOHANNES, waarvan de eerste in 1755 Hoofdman was, de laatste in 1762); eindelijk de zoon van zijn kleinzoon SAMUEL, eveneens SAMUEL geheeten, die in 1812 stierf, wordt met eere genoemd in de *Konst en Letterbode* van 1813, n°. 3, I, p. 36—38.

3) Beschrijving van Leyden, 1641, p. 262.

echter hadden geen gilden gevormd. Eerst noemt hij de handwerken op, die gilden vormden; dan de neringen, die naar 't schijnt ook gilden vormden, hoewel hij van den gildenvorm niet uitdrukkelijk gewag maakt; doch 't is wel waarschijnlijk, want in de laatste plaats vermeldt hij die ambachten, die buiten de gilden stonden en alleen aan het toezicht van de stedelijke regeering onderworpen waren. — Verder telt hij onder de ambachten de boekverkoopers. Deze schijnen dus in 't jaar 1641 een afzonderlijk gild gevormd te hebben, niet zooals te Amsterdam, vóór 1663, met andere vereenigd; want zij worden duidelijk van de glazenmakers en schilders, van de steenhouwers en andere onderscheiden. —

Onder de ambachten die geen Gild vormden, rekent hij de boekdrukkers, er deze woorden aan toevoegende: *die alhier in goeden getale zijn*: eene aanwijzing, dat onze voorvaderen, in steden waar vele handwerkslieden van 't zelfde ambacht waren, niet *altijd* terstond een Gild vormden. Wij zien dus, dat in 1641 de boekdrukkers zich nog niet met de boekverkoopers vereenigd hadden; dit gebeurde eerst later ¹⁾.

Nadat wij in SIMON VAN LEEUWEN'S beschrijving der stad Leiden ²⁾ van 1672 en in VAN MIERIS en VAN ALPHEN van 1772 te vergeefs eenige bijzonderheden omtrent ons gild gezocht hebben, ontdekten wij toevallig eene wet of ordonantie van 't jaar 1775, waarvan de titel deze is: „Ordonantie, verleend bij die van den Gerechte der stad Leyden, op het Gilde der Boekverkoopers, Boek- en Plaatdrukkers, Boekbinders, Papier-, Pennen-, Land- en Speelkaartverkoopters; benevens een Reglement wegens het houden der Auctionen en 't geene verders tot de Boekneeringe behoort.”

1) Ten minste zagen wij op de vorige blz., dat JORDANUS LUCHTMANS reeds in 1705 Hoofdman van 't Gild was.

2) Alles wat deze op blz. 112 en volg. over de gilden zegt, komt hierop neer: „De voornaamste ambachten, handwerken en neringen bestaan onder een gilde van Deeken en Overluiden, tot onderhoudinge van de Wetten en Keuren op elk ambacht of nering gesteld, daarvan zommigen eene zekere proef hebben, dewelke moet worden goed gedaan bij diegenen, dewelke zich tot eenig ambacht, handwerk of nering willen begeven, eer zij 't zelve oefenen.”

De voornaamste hoofdstukken van deze wet zullen wij hier mededeelen. Daar echter de vroeger vermelde wet van het Amsterdamsche gilde van 1663 als 't ware het model is geweest waarnaar die van Leiden gemaakt werd, zullen wij, om kort te zijn, den lezer gedurig naar de oorspronkelijke wet van 1663 verwijzen. Dit moeten wij al dadelijk bij 't begin doen, want art. 1 van beide wetten is gelijkkluidend; behalve in dit eene punt, dat te Leiden van het candidaat lid vereischt werd dat hij hier (niet *hier of elders*, zooals te Amsterdam) gedurende 4 jaren bij denzelfden patroon in de leer was geweest, en vervolgens gedurende 2 jaren bij denzelfden of bij een anderen patroon, opdat hij des te beter zijn vak zou verstaan; de straf voor den overtreder was f 6, dus de helft van die te Amsterdam. — Art. 2 bevat hetzelfde als art. 2 van de Amsterdamsche wet. Het geld, vereischt tot de inschrijving als leerling, wordt alleen betaald door den leerling: de patroon, die de inschrijving verwaarloosd heeft, betaalt f 3: de weesjongens worden hiervan uitgezonderd. Daarenboven wordt er aan toegevoegd: de leerling die bij een anderen patroon in de leer gaat betaalt 10 stuivers, wanneer namelijk de oude patroon zijne toestemming geeft. (Art. 2 is op verzoek der „Hoofdlieden en Opzienders der Auctien en Boekneeringe”, den 2den Januari 1783 is dit art. uitgebreid door de stedelijke Magistraten, en bij die gelegenheid is hieraan toegevoegd: de patroon, die zulk een leerling in de leer genomen heeft, en binnen eene maand tijds zijn naam niet in het leerlingeboek ingeschreven heeft, beloopt een boete van f 3.) In art. 2 van de wet van 1775 wordt eraan toegevoegd: als hij zijn patroon verlaat zonder diens toestemming, en de leertijd, bij de wet bepaald, nog niet volbracht is, mag geen nieuwe patroon hem aannemen, op eene boete van f 6; dezelfde boete beloopt hij, die de leerlingen op slinksche manieren van andere patroons aftroggelt. Eindelijk, evenals volgens art. 3 van het Amsterdamsche reglement, worden geen leerlingen jonger dan 12 jaren aangenomen; het is den patroon echter geoorloofd jongere knapen voor onbe-

teekenende karweien in dienst te hebben. (Door de ampliatiën van de reglementen van 2 Januari 1783 wordt eene straf van *f* 3 vastgesteld tegen den patroon, die nalatig is: 't zij knapen ouder dan 12 jaren, 't zij leerlingen in het gildeboek in te schrijven. Aan een ieder wordt het toegestaan leerlingen en knapen in zijn dienst te hebben, als hij maar zorg draagt, dat zulke jongens binnen eene maand nadat zij hun 12de jaar bereikt hebben, in het gildeboek ingeschreven worden, anders vervalt de patroon in dezelfde boete.) — Art. 3. Geen leerling of jongen mag zijn meester verlaten, of hij moet dit 14 dagen te voren gezegd hebben; wederkeerig moet de leermeester den leerjongen 14 dagen van te voren waarschuwen, dat hij hem niet meer in de leer wil hebben, want anders belooft de patroon eene boete van *f* 20. — Art. 4. Wanneer er oneenigheid ontstaat tusschen den leermeester en den leerling, dan zal het bestuur dezen twist beslechten. — Art. 5 is gedeeltelijk gelijk aan art. 4 van het Amsterdamsch reglement; die zich als Vrij-meester wil vestigen betaalt *f* 15, d. i. eene veel grootere som dan te Amsterdam gevorderd werd. Verder wordt er aan toegevoegd: „Ook zullen alle Vrij-meesters, Boekverkoopers het Boekdrukken, gelijk ook de Boekdruckers het Boekverkoopen bij de hand mogen nemen, mits dezelve een dubbel recht aan het Gilde betalen, namelijk voor het verkoopen en voor het drukken, elks *f* 15, gelijk ook den jaarlijken oorcondspenning (d. i. de jaarlijksche contributie waarover later in art. 11) dubbeld”. — Art. 6. Het is niemand geoorloofd vermindering te vragen van den bij de wet gevorde den leeftijd, om zich dan als patroon te vestigen; hierbij is de wet van 15 Februari 1772 vernieuwd (die dit verbood, omdat men bevreesd was, dat er zeer onbekwame leden in 't gild opgenomen zouden worden. Om zeer dringende redenen echter kon men wel eens vrijstelling van deze bepaling krijgen). — Art. 7. Hetzelfde wordt omtrent de weduwe en de kinderen bepaald als in art. 4 aan 't slot van het Amsterdamsche reglement; de verandering echter van de Amsterdamsche wet van 28 Juni 1666 is te Leiden niet

aangenomen. — Art. 9 bevat een gedeelte van artt. 19 en 21 van Amsterdam. Het is niemand geoorloofd uit andere steden of van het platteland gebonden of ongebonden boeken naar Leiden over te brengen, om ze publiek, 't zij in huis, 't zij op de markt of op de straat te verkoopen, met schade der stadsbewoners: op straffe van art. 21 van de Amsterdamsche wet. — In art. 10 komt een verbod voor, dat wij elders niet vinden. „Geene der leden van dit Gilde zal mogen oprichten eenige Lees-bibliotheken, van wat natuur en onder welken naam ook, noch Catalogi daarvan uitgeven, als zijnde zulks bij Resolutie van Hun Ed. Gr. Achtb. van 9 November 1772 verboden.” De oorzaak van dit verbod is hierin gelegen, dat waar men Lees-bibliotheken vindt, er veel minder boeken verkocht worden, wijl daar iemand gemakkelijker en voor veel minder geld, zijne benoodigde boeken kan bekomen. — Art. 11 stemt eenigszins met art. 7 van Amsterdam overeen. Jaarlijks moet eene bijdrage van *f* 1, hier *Oorcondspenning* ¹⁾ genoemd, gegeven worden; zij die tegelijk boekdrukker en boekverkooper zijn betalen het dubbele; wie niet binnen eene maand betaalt, belooft boete. — Art. 12 bevat art. 27 van Amsterdam; hieruit zien wij dat deze vergaderingen, behalve de regeling der gildezaken, ook ten doel hadden de beslechting van geschillen onder de leden, (vgl. boven, art. 4 van deze wet.) Intusschen wordt het aantal bestuurders (Hoofdlieden of Opzieners) niet vermeld; uit het getal der onderteekenaars van de petitie van 11 December 1782 (vgl. boven art. 2) mag men opmaken, dat er 3 geweest zijn. Uit hetgeen ORLERS schrijft in zijne Beschrijving van Leiden ²⁾ trekken we het volgende besluit: Het bestuur bestond uit 3 leden, waarvan de opperste de Deken was, die zijn ambt twee jaren bekleedde; als deze tijd verstre-

1) Oorkonde is volgens KILIAAN: een getuigenschrift van groot belang. *Oorcondspenning* is dus een stuk geld, waarvoor men plechtig zich het lidmaatschap van eene vereeniging koopt.

2) Vgl. 2de druk blz. 734.

ken was, werd de eerste bestuurder, meestal de Deken, door de magistraten verkozen: de keuze van het bestuur werd uit een dubbeltal, vóór 1 Januari ingediend, door de magistraten gedaan. Op gelijke wijze geschiedde dit in 's-Gravenhage, volgens art. 10 van de wet van 25 Mei 1702, waarover later.

Dit was de wet (*Ordonnantie*), waarvan wij op blz. 305 den titel gaven. Nu volgt het besluit (Reglement) over publieke verkoopingën, en over boekverkoopingen op de Gildkamer, waarvan wij de voornaamste bepalingen zullen meedeelen. — Art. 1 komt eenigszins overeen met art. 6 van de Amsterdamsche wet van 26 Januari 1769: „Yder Vrijmeester Boekverkooper, binnen deze Stad woonende, zal eenmaal 's jaars, bij publieke auctie zijne eigene boeken, zelve, of door anderen, mogen verkoopen, het zij vermengd met boeken van particulieren, het zij apart. Twee of meer Boekverkoopers hun boeken vermengd, publiek verkoopende, zal de verkooping ieder hunner voor eene beurt in dat jaar verstrekken, mits hunne namen in het request vermeld staan. Doch particulieren hunne boeken verkoopende, kunnen hunne namen uitdrukken of weglaten naar welgevallen.” — Art. 2 stemt eenigszins met art. 18 van de Amsterdamsche wet van 1663 overeen. „De Boekverkoopers, welke eenige boeken, het zij verstorvene of andere, voornemens zijn bij publieke auctie te verkoopen, zullen aan de Opzieners der auctien vroegtijdig eene gedrukte Catalogus ter hand stellen, om door dezelve geëxamineerd te worden, of er ook iets in zijn mogt strijdig tegen de Ordonnantie van Hun Ed. Gr. Achtb., waarop de gemelde Opzieners zich zullen moeten verklaren onder de requesten, welke voor alle publieke auctien aan hun moeten overgegeven worden, om door hen te worden onderteekend, eer ze gepresenteerd worden, ten einde het nodig consent van die van den Gerechte te verkrijgen; ook zullen alle Boekverkoopers, vóór zij beginnen te verkoopen, voorsz. request den Opzieners vertoonen, opdat hun blijke, dat het nodig consent door die van den Gerechte daarop verleend is, zullen alsdan betalen vóór ieder

request *f* 2.10, of bij nalating daarenboven *f* 3." — Art. 3. „Zoo een Boekverkooper zijn eigen goed, of dat van een ander Boekverkooper in zijn request zal hebben aangegeven voor boeken van particulieren, zal hij voor de eerste reis verbeuren *f* 25, voor de tweede *f* 50, voor de derde mede *f* 50, en daarenboven sluiting van zijn winkel voor 6 weken."

Het schijnt dat deze gestrengte straf bepaald werd wegens datgene wat 't volgende art. bevat, waaraan weggelaten wordt: indien de boeken van particulieren onder de boeken van boekverkoopers verkocht worden. — In art. 4 wordt toch gezegd: „De Boekverkoopers zullen voortaan (dit wordt nu voor de eerste maal bevolen, en dus niet vernieuwd) gehouden zijn, in hun request te melden het getal der partijen aan particulieren toebehoorende, en van ijder derzelve, ter Secretarij dezer Stad, bij het afhalen van het request, moeten betalen *f* 3, voor de armen dezer Stad, behalve van de eerste partij, waarvoor het request gepresenteerd wordt." — Art. 5 „Wijders zijn alle Boekverkoopers hier verplicht in hunne requesten op de volgende 4 punten zich te expliceren: Of in de Catalogus der te verkoopen partij ook begrepen is, 1° goed, hun in eigendom toebehoorende; 2° eenig goed aan Boekverkoopers, binnen deze Stad, of 3° buiten deze Stad woonachtig, in eigendom toebehoorende; 4° of en hoevele partijen aan particulieren toebehoorende in de Catalogus vervat zijn. Van het goud en zilver, op de Catalogus vermeld, moet de Boekverkooper den Opzieneren bij een handschrift van een zilversmid de echtheid doen blijken." — Art. 7. „Boekverkoopers hier auctioneerende, mogen, mits alles op de Catalogus uitdrukkende, verkoopen: Instrumenten, behorende tot de Mathesis, Muzijk, Mechanie, Physica, Chymie, Astronomie en Anatomie; kisten, boekenkassen, lessenaars, enz., pourtraiten, teekeningen, prenten, kaarten, [historische penningen, doch met opgave van gewigt; eindelijk eenige bij name opgenoemde rariteiten."

Dit over de publieke verkooping; nu volgt 't tweede deel van het besluit, dat betrekking heeft op de verkoo-

pingen op de Gildekamer. — Art. 8. „Als het den Boekverkoopers voortaan behagen zal hunne eigene ongebondene boeken te verkoopen op de Gildekamer, of publiek onder Boekverkoopers, zoo van binnen als buiten de Stad, zullen zij daartoe moeten gebruiken den Gildeknecht, en den gewonen Schrijver, volgens art. 12, 13 en 14 hier onder, en ijder lid van het Gilde, zoo eene verkooping aanleggende, zal voortaan voor elk participant der verkooping betalen *f* 2.10 voor de Gildekamer; ook zal de Verkooper den Opzieners moeten kunnen verzekeren en doen blijken, dat in zijne verkooping geene boeken van buiten-Boekverkoopers gemengd zijn.” — Art. 9. „Indien een Boekverkooper binnen deze Stad woonachtig, is overleden, zullen zijne erfgenamen deszelfs fonds of assortiment mogen verkoopen, in het sterfhuis zelf, of waar zij zulks goedvinden, zonder eenig rantsoen aan het Gilde te betalen; en zullen tot zoo eene verkooping alle binnen- en buitenlandsche Boekverkoopers worden toegelaten.” Voorwaar een groote vrijheid! — Art. 10. „Niemand, 't zij Boekverkooper, 't zij particulier, zal in eenigerlei plaatsen, mogen aanleggen, weeklijksche, maandlijksche, of eenige andere bijeenkomsten, om aldaar gebonden of ongebonden boeken te veilen of te verkoopen, bij op- of afslag, op verbeurte van al het geveilde, of het provenu van dien, en nog *f* 25 daarenboven van ieder Verkooper, en *f* 6 van ijder daar tegenwoordig geweest zijnden Gildebroeder. Ook zullen geene Boekverkoopers van elders hier ter Stede eenige boeken, gebonden of ongebonden, publiek of onder Boekverkoopers, op eenige plaatsen, mogen verkoopen of veilen, noch door eenig Boekverkooper alhier doen verkoopen of veilen, op verbeurte van alle boeken of het provenu van dien, en *f* 100 daarenboven, bij den Verkooper te verbeuren.” — Art. 11. „Een gildebroeder binnen deze Stad wonende, zijne eigene boeken willende verkoopen onder de leden van het Gilde, betaalt voor rantsoen aan het Gilde van ieder gulden van het verkochte ¹/_{stuiver}; ten ware de verkooping boven de *f* 3000 bedroeg, als wanneer de Verkooper met 4 penningen van ieder gulden

zal kunnen voldoen." — Art. 12. „Iemand eene verkooping op de Gildekamer willende aanleggen, moet daarvan de in dienst zijnde Opzieners uiterlijk 3 dagen voor de verkooping kennis geven, opdat de Gildeknecht bij tijds dit aan de leden van het Gilde aanzegge: terwijl de Verkooper daar geene boeken, aan eenig ander Boekverkooper toebehoorende, mag veilen noch verkoopen, volgens art. 10." — Art. 13. „De Verkoopers zullen den Schrijver in alle verkoopingën onder het Gilde, of op de Gildekamer gehouden, voor zijn salaris en dienst een bepaald geld moeten betalen." — Art. 14. „De Verkooper of Verkoopers zullen den Gildeknecht tot zijn salaris voor de aanzegging, veiling, het rondbrengen der rekeningen en invorderen der penningen mede vast geld betalen: welk geld in beide artt. nauwkeurig bepaald wordt." — Art. 15. „De Koopers op de voorn. verkoopingën zullen bij hun eerste te doene koop stellen moeten suffisante borgen, tot genoeg van den Verkooper, of bij manquement van dien, het bij hun gekochte aanstonds betalen, en zullen de borgen voor al hetgeen, dat gedurende die geheele verkooping door zoodanig een persoon, voor wien zij zich als borgen hebben verbonden, wordt gekocht, moeten instaan en caveren, ten ware zij, als de Kooper, huns bedunkens, te veel kocht, de borgtogt aanstonds opzeiden." Deze borgstelling werd nooit, voor zoover wij weten, aan de verkooping gezonden, misschien omdat er geen straf op stond. Intusschen zien we, dat tot heden nog dikwijls van deze borgstelling melding gemaakt wordt op de keerzijde van het titelblad; de overige verplichtingen voor de verkoopers zijn meestal van de Gildenwetten afkomstig, ofschoon hunne kracht met de opheffing der gilden verdwenen is. — Art 16. „En zullen alle de voorz. boetens bekeerd worden $\frac{1}{3}$ ten behoeve van den Heer Hoofd-Officier dezer Stad, $\frac{1}{3}$ ten behoeve der publieke armen, en $\frac{1}{3}$ ten behoeve van het Gilde," volgens gewoonte. —

Geene andere wetten vinden we bij ons Gild te Leiden. Wat echter de Amsterdamsche belasting op de Catalogi betreft, waarover wij vroeger gesproken hebben, blijkt dat deze soort van belasting billijk was. Deze belasting, die

genoemd werd de 40ste penning, werd ook te Leiden en in andere plaatsen van Holland gevorderd, als een uitvloeisel van het besluit der Staten van Holland en Zeeland over de inkomsten of belastingen ¹⁾ van 9 Mei 1744, onder dezen titel: Ordonnantie op het middel van den 40sten penning ²⁾ van de verkooping en enz.". In art. 1 daarvan wordt onder meer gezegd: „Wijders zal ook van alle boeken, mitsgaders van alle goederen, op de Catalogen der te houdene auctien geëxprimeerd, bij vrijwillige publieke auctien verkocht wordende, de Impost van den 40sten penning worden betaald, welke bij de Boekverkoopers, afslagers of anderen, die daartoe zouden mogen gequalificeerd worden, aanstonds, voor dat voorsz. boeken aan de koopers geleverd worden, zal worden ontvangen, en bij hen, binnen 6 weken na 't verloopen van voorsz. publieke auctien, verantwoord, waar zulks behoort; doch in de Steden, waar over diergelijke auctien ook de Vendumeesters staan, zullen deze den Impost ontvangen en verantwoorden; des dat de sorteeringen van ongebonden boeken, die alleen onder die van het Gilde worden gedaan, daaronder niet begrepen zullen zijn" ³⁾. Hiernevens kan gevoeglijk art. 14 van 't zelfde besluit volgen: „Van dezen Impost zal niemand exempt zijn, buiten de Godshuizen, Kerken, Diaconien, en die speciaal Octrooij en vrijdom hebben bekomen, en zullen vervolgens de Steden

1) Daaruit zijn in 't begin dezer eeuw onze patenten ontstaan. Dit woord beteekent letterlijk „open brief" (van 't latijnsche werkwoord „patere" = open staan); zulk een brief geeft dus toestemming voor het uitoefenen van eenig ambacht. 't Spreekt van zelf, dat men geld betalen moet om zulk eene toestemming te krijgen.

2) Reeds vroeger dan 1744 werd deze 40ste penning geheven. Ik vind op 't Register der MSS. stukken van 't Amsterdamsche Gild, even voor of in 1700, n°. 50 request „om vernietiging van den 40sten penning in opzicht der Boekverkooping, zoo bij versterf als uitscheiden", opgesteld door H. WETSTEIN, nevens een „verder bericht der Boekverkoopers te Leiden." Dit verder bericht ontbreekt, maar men schijnt hun gevoelen gevraagd te hebben.

3) Vgl. Groot Placaet-Boek meermalen aangehaald VII p 1442 en Ordonnantie boven aangehaald, pag. 17—18.

en generalijk alle *Corporatien*, zoowel als particuliere ingezetenen dezen *Impost* betalen volgens art. 1" ¹⁾).

Over het proefstuk te leveren door hen, die meester in eenig ambacht wilden worden, is ons hier evenmin als te Amsterdam iets bekend; aldus schijnt er in beide steden geen proefstuk vereischt te zijn, noch voor den boekdrukker, noch voor den boekbinder, noch voor eenig ander lid, alleen moesten de leerlingen ijverig hunnen leertijd besteden om nuttige kundigheden in het aanleeren van hun vak te verkrijgen: want in art. 5 van de eerste wet van 1775 wordt deze uitdrukking gebezigd: „Een leerling zijne leerjaren behoorlijk uitgediend hebbende, enz.” Ook in noot 2 bladz. 305 zagen wij dat in de 17de eeuw te Leiden slechts voor sommige Gilden proefstukken geleverd moesten worden.

Ons Gild schijnt niet alleen in deze stad tegen het einde der vorige eeuw 't meest gebloeid, maar ook boven alle van dien aard in andere omliggende steden uitgeblonken te hebben. Toen in 1795, na de omverwerping van het Staatsbestuur, eene menigte verzoekschriften ingediend werden tot behoud van 't eigendomsrecht in het boekwezen, bezigde het Comité van Koophandel en Zeevaart in zijne besluiten van 27 Februari en 29 Juni van 't zelfde jaar deze uitdrukking: „dat het over deze zaak het oordeel zou inwinnen van boekdrukkers uit verschillende steden, voornamelijk echter van den Deken en de Hoofdlieden van het Leidsche Gild” ²⁾. Drie jaren later zijn alle Gilden afgeschaft, zooals wij hier achter breedvoeriger zullen uiteenzetten. — En zoo hebben wij dan alles besproken wat er over het Leidsche Gild te zeggen was.

Laat ons nu het Haagsche Gild beschouwen.

Wij verwonderen ons niet, dat hier zulk een groot aantal leden bestond, dat ze een gilde konden vormen. Wellicht

1) Groot Placaet-Boek, VII, 1444.

2) Vgl. over deze geheele zaak het concept-besluit (op bladz. 5 vermeld), van 8 December 1796.

moet de oorzaak daarin gezocht worden, dat 's-Gravenhage de zetel der regeering was, waar vele werken van verschillenden aard gedrukt werden. Hier waren oudtijds, evenals te Amsterdam, de boekdrukkers en boekverkoopers vereenigd met de leden van het St. Lucas-Gild. Volgens DE RIEMER¹⁾ hebben zij in 1656, volgens de Haagsche keuren in 1702 toestemming bekomen om een afzonderlijk gild te mogen oprichten :).

Wat de rechten van dit Gild betreft, hierover bezitten wij de eerste keur, die door de stedelijke regeering gegeven is aan het pas opgerichte Gild van Boek- en Konstverkoopers Boek-, Kaart- en Plaatdrukkers, Boekbinders, Papier- en Penneverkoopers, zooals ze betiteld werden. De keur is gedagteekend 25 Mei 1702 en bevat 12 artt., waarvan de voornaamste aldus luiden: Art. 1. „Voortaan zal niemand hier ter stede het verkoopen, binden of drukken van boeken (het zij in het openbaar of bij besloten winkel, zooals de Haagsche Magistraten er aan toevoegden, toen ze den 12 April 1717 met een afzonderlijk decreet art. 1 van de wet van 1702 verklaarden) mogen exerceren, als een geboren burger dezer Stad, of die zijn burgerschap behoorlijk heeft gewonnen (tot zoover stemt zij overeen met art. 1 van de Amsterdamsche keur van 1663 en de Leidsche van 1775) en een proefstuk heeft gemaakt ter approbatie („en in presentie” wordt er in de verklaring boven voornoemd aan toegevoegd, opdat de hoofdlieden niet bedrogen zouden worden, wanneer hun misschien een proefstuk geleverd werd dat niet het werk was van den candidaat) van Deken en Hoofdmanen, een proefstuk, bestaande in het inbinden van een Bijbel in folio, in Rusleer, met slooten en beslag; en een Atlas, of anders een Kaartenboek, en hetzelfde te vergulden op snee en op het pergament, of wel in een Franschen band, ter keuze en optie van den genen, die de proeve wil

1) Besch. v. 's-Gravenhage 1730 III, p. 287.

2) Keuren en Ordonnantien van 's-Gravenhage, boven aangeh. p. 129 N°. 66 p. 173 en volg.

doen"; er wordt nu in de verklaring aan toegevoegd: „Doch bijaldien iemand van het maken van het voorsz. proefstuk gaarne zou willen gelibereerd zijn, zal hij zulks kunnen redimeren, met aan voorsz. Deken en Hoofdmannen te betalen eene som van *f* 150.” — Ofschoon art. 1 van de keur, aan allen die lid wilden worden de verplichting oplegde een proefstuk te maken, mogen wij vermoeden, dat dit voor niemand anders dan voor de boekbinders gold, daar deze alleen bedreven moesten zijn in de kunst van boekbinden. Wij zouden echter ook mogen aannemen, dat de stedelijke regeering, oordeelende, dat de strekking van art. 1 al te ruim was, er in 1717 deze woorden aan hebben toegevoegd: *Doch bijaldien*, enz. Intusschen schijnt het wel wat al te hard, dat sedert 't jaar 1717 de boekdrukkers en boekbinders *f* 150 moesten betalen, om bevrijd te worden van een proefstuk, dat niet tot hun ambacht behoorde, en waaruit hunne bekwaamheid of onbekwaamheid niet kon blijken. Wij maakten reeds op blz. 303 de opmerking, dat men te recht van eenen boekdrukker en boekbinder een proefstuk kan eischen, doch niet van eenen boekverkooper.

Art. 2 is geheel gelijkluidend met 't zelfde art. van de Amsterdamsche wet van 1663; er wordt alleen aan toegevoegd: „Gelijk mede zullen moeten betalen voor hun inkomst gelijke 20 stuivers alle vreemdelingen, van buiten hier op eenige winkels gaande werken, en zullen de meesters voor de leerjongens (elders *leerlingen* genoemd) en knechts, bij onvermogenheid derzelve, of hunne ouders, voor dezelve moeten betalen.” Er wordt hierin geen melding gemaakt van den leeftijd van 12 jaar en het verschil tusschen leerlingen en leerjongens, 't geen wel het geval is te Amsterdam en te Leiden. — Art. 3 bevat dezelfde bepaling als art. 2 van de Leidsche wet van 1775 (vgl. boven bl. 306 en volg.): „Indien eenige leerjongens hun leermeester in deszelfs weerwil verlieten, vóór zij hun aangenomen tijd hadden uitgediend, zal geen ander meester, hiervan kennis hebbende, zulke jongens mogen aannemen; ook mag geen meester eens anders knecht van zijn winkel verleiden; beide op boete van *f* 3”;

dus de helft van de boete te Leiden. — Art. 4. „Alle die na dato dezes voorschr. Neringen of Ambachten alhier willen opzetten, zullen voor hun intrede, ten behoeve van het Gild, aan den Deken en Hoofdmannen moeten betalen: een Meesters zoon *f* 12; een burgers zoon binnen deze Stad geboren *f* 18; iemand van buiten 's Gravenhage, doch binnen de Provincie Holland geboren, *f* 21; ten ware hij met een burgers dochter getrouwd was, als wanneer hij zal volstaan met *f* 18; en hij die buiten de Provincie Holland, doch binnen het ressort van den Staat geboren is, *f* 25, doch met een burgers dochter getrouwd, *f* 21; en iemand buiten het ressort van den Staat geboren *f* 30, doch met een burgers dochter getrouwd *f* 25.” Het huwelijk met de dochter van een inwoner der stad bracht dus eenig voordeel aan; een grooter profijt hebben wij boven vermeld bladz. 301 bij 't jaar 1786; dit entreegeld is veel meer dan te Amsterdam, nog geen 40 jaren vroeger; vgl. boven bladz. 292.

Nu volgt art. 4: „Des zullen de weduwen van Boekverkoopers, Boekbinders en Boekdruckers, de Neringen of Handwerken mogen continuëren, zonder hierin eenigzins gehouden te zijn. — Art. 5. „Niemand zal eenige teekenen van Boek-, Konst-, Kaartverkoopers, of Boekbinden of Drukken voor zijn huis mogen hangen of uitzetten, ten zij hij alvorens het Gilde en de voorsz. artt. zal voldaan hebben.” — Art. 6. „Geene kramers of andere personen zullen mogen omloopen, venten, veilen, verkoopen of voorstaan, met eenige boeken, — kouranten, nouvelles, enz. op boete van *f* 6 voor de eerste reis, en voor de tweede, dubbele boete, boven de verbeurte der geveilde waren.” Wij zagen in 't vorige Hoofdstuk § 1, dat dit in de Vereenigde Nederlanden en in § 3 in de Zuidelijke Nederlanden en in dit hoofdstuk art. 23 van de Amsterdamsche wet van 1663 (te 's Hage echter minder streng dan te Amsterdam) niet verboden was. Intusschen is dit verbod zeer goed te keuren, daar, wanneer men boeken bij de eene of andere gelegenheid voor een kleinigheid machtig wordt, men aan de boekhandelaren die zich in eene stad gevestigd hebben groot nadeel berok-

kent. — Art. 7. „Geene Printkonst of Kaarten, en diergelijke, zullen worden verkocht door onvrije personen in eenige huizen, of op markten, op het Buiten- of Binnen-Hof of daarmede mogen worden voorgestaan, als alleenlijk op de vrije Jaarmarkt.” — Art. 8. „Niemand van de Gildebroeders zal bij publieke Auctie eenige boeken mogen verkoopen, ten zij hij daartoe hebbe bekomen speciaal consent van de Heeren Schout en Burgemeesters dezer Stede, op boete van *f* 12.” — Art. 9. „Alle Gildebroeders zullen alle jaren ten behoeve van het Gild moeten betalen 10 stuivers.” Dit klinkt eenigszins zonderling, want het is de helft, van 't geen 40 jaren te voren bepaald is in art. 7 van de Amsterdamsche wet van 1663. — Art. 10. „Tot onderhouding der goede orde onder de Gildebroeders worden aangesteld één Deken, en twee Hoofdmannen, van welke de Deken zal dienen twee jaren, en na verloop van dien zal uit de twee Hoofdliden één tot Deken worden verkoren, en in deszelfs plaats bij verdrag of meerderheid van stemmen der dienende Overlieden twee personen jaarlijks op den 9den Meij worden gepresenteerd aan Burgemeesteren, om bij Hun Ed. Achtb. één tot Hoofdman, en om het ander jaar ook twee personen, om één tot Deken te worden verkoren.” — Art. 11. „Voorsz. boetens zullen gekeerd worden, $\frac{1}{2}$ ten behoeve van het Gilde, en $\frac{1}{2}$ ten behoeve van den Officier.” — Art. 12. „Schout, Burgemeesteren, en Regeerders dezer Stede houden aan zich de magt om dezen Gildebrief te interpreteren, te vernietigen, veranderen, ampliëren, en corrigeren.” — Tot zoover de wet van 1702. Wij verwonderen ons intusschen dat er voor den leerling om meester te kunnen worden geen leertijd vastgesteld is.

Er is in de laatste helft van de vorige eeuw nog eene uitbreiding aan deze keur gegeven, want in die van 20 Mei 1768 hebben Burgemeesteren bepaald, dat „niemand in 't Gild zal geadmitteerd worden dan die 8 jaren of meer leerling geweest is.”

Wat de stad Haarlem betreft, weten wij dat daar een

Gilde van boekverkoopers bestaan heeft, volgens de lijst der Gilden die in 1798 te Haarlem voorkwamen en in dat jaar afgeschaft werden¹⁾, gelijk we later zullen zien. Reeds in 1630 waren de boekbinders en boekdrukkers in 't Gild van St.-Lucas opgenomen, maar vormden nog geen afzonderlijk Gild.

Dit over de steden van Holland. In de overige plaatsen van deze provincie konden wij geen enkel spoor van wetten van ons Gild ontdekken²⁾ omdat zij wegens verschillende oorzaken, die wij vroeger op bladz. 287 opnoemden, en omdat zij, als zij misschien bestonden, b. v. te Rotterdam, geen geschreven wetten of keuren van de stedelijke magistraten hadden ontvangen. Dat *onze* Gilden zelfs tegen 't einde van de 18de eeuw, niet lang voordat alle Gilden afgeschaft werden, niet in alle steden van Holland bestonden, blijkt o. a. daaruit, dat in art. 5 en 7 van de wet van 8 Dec. 1796, dikwijls hiervóór vermeld, de woorden voorkomen: „Het Boekverkoopers Gilde van de plaats, waar hij (d. i. de boekverkooper) woont, of zoo er aldaar geen Gilde is, dan het Gilde van eene der naburige plaatsen.”

Voordat we zullen eindigen met onze beschouwingen over onze Gilden in Holland voorkomende, moeten wij nog vermelden wat er bepaald is in art. 5 en 7 van de wet v. 1796 over 't boekverkoopers Gilde. De inhoud van art. 5 is: Indien iemand boeken buiten deze provincie herdrukken wil, dan moet hij een exemplaar van de oorspronkelijke uitgave, met zijn naam onderteekend, aan 't boekverkoopers Gilde van de plaats zijner inwoning toezenden, en zoo dat Gilde niet bestaat, dan aan het Gild van een naburige plaats. Dit werd bevolen, opdat niet de herdruk, buiten de provincie vervaardigd, onder den schijn van de oor-

1) Bij DE KONING Tafereel v. Haarl. IV, p. 278 in de noot.

2) De heer ACKERSDIJK heeft later aan den schrijver medegedeeld, dat hij in 1828 te Rotterdam op 't Stadhuis eene Ordonnantie van 26 Jan. 1720 op het boekverkooper-Gilde gevonden heeft. In dien brief wordt tevens gezegd, dat er onderscheidene keuren voor Gilden te Rotterdam aanwezig waren.

spronkelijke editie in omloop zou gebracht worden; de oorspronkelijke uitgave mocht men hier in omloop brengen. — Art. 7 deelden we reeds gedeeltelijk hiervoor op bladz. 56 mede; er wordt aan toegevoegd, wat betrekking heeft op ons gild: mits 1°. die Boekverkooper aan Deken en Hoofdlieden van het Boekverkoopers Gilde ter plaatse daar hij woont, of zoo er aldaar geen Gilde is, dan Deken en Hoofdlieden van dat Gilde in een der naburige plaatsen zijne te doene advertentie, door hem onderteekend, met aanteekening van den datum ter hand stelle; en 2°. 3 maanden na de gedane advertentie aan Deken en Hoofdlieden bewijze, dat hij het origineel werk bezit en met de vertaling of het nadrukken bezig is ¹⁾. Dit alles moest later, na de afschaffing der Gilden, aan het Gemeentebestuur bekend gemaakt worden. Uit de bepalingen der beide artt. blijkt, welken invloed ons Gild toen nog in Holland had, 2 jaren vóór de afschaffing der Gilden.

Nu gaan wij over tot de provincie Utrecht, in wier hoofdstad een boekverkoopers- en drukkers-Gilde is geweest, dat zeker zijn oorsprong en bloei te danken heeft aan de Academie en aan vele geleerde werken, die daar het licht zagen en in wier belang enkele ordonnantiën of wetten door de stedelijke regeering uitgevaardigd zijn.

Dat ons Gild met dat der glazenmakers oudtijds vereenigd zou geweest zijn, is niet zeker; dat dit echter het geval geweest is vermoeden wij, omdat in de gezamenlijke besluiten van de Utrechtsche Gilden, die in het werk van VAN DE WATER gevonden worden ²⁾, ons Gild terstond volgt op dat, hetwelk genoemd wordt: het Gilde der Glazenschrijvers en Glazenmakers.

Hoe het ook zij, in 1623 bestond reeds ons Gild als eene vereeniging, want in het besluit van 1 December van dat jaar wordt er melding van gemaakt, toen de stedelijke

1) Wij zouden hiervoor zeggen: *herdrukken*, in andere beteekenis gebruikt men tegenwoordig *nadrukken*.

2) Groot Placaat-Boek van Utrecht III, p. 728—852.

regeering op verzoek van bestuurders en leden van 't boekverkoopersgild, den publieken verkooper, dien men toen *Erfhuismeester* noemde, verbood: „eenige boeken, kaarten, printen en dependentien van dien, die binnen voorschreven Stad gezonden of gebragt zullen mogen worden, toebehoorende vreemde Boekverkoopers of Kaartprinters, wonende buiten deze Stad, en Vrijheid van dien, in het erfhuis te venten, of op zijn tafel te brengen, veilen of verkoopen, direct of indirect, op poene van 50 dubbele goude Nederlandsche ridders te verbeuren” ¹⁾. Hetgeen zoo streng verboden werd, omdat door deze daad zeer groote schade aan de leden van het Gilde toegebracht werd. Dit verbiedt Art. 2 van de Amsterdamsche wet van 26 Januari 1769.

Daarop volgt de wet van 3 Mei 1652 over de verkooping, waarvan art. 1 aldus luidt: „Op rapport van Heeren Gecommitteerden, die den Erfhuismeester en Boekverkoopers hier op gehoord hadden, is verstaan, dat van nu voortaan geene auctie of verkooping zal mogen gehouden worden, als alleen van de genen, die nagelaten zijn bij personen in deze Stad of Provincie overleden op verbeurte van f 100, voor den Officier, den aanbrengrer en de Armen, ieder $\frac{1}{3}$.” Hier was men vrijgeviger, dan te Amsterdam, waar wij zagen, dat slechts boeken in de stad of in hare jurisdictie nagelaten, verkocht konden worden, en dan te Leiden, waar geen verkoop van boeken, tenzij van hen die in de stad overleden waren, toegestaan werd. — Art. 2. „En zullen zij, die bij hun leven hunne bibliotheek bij auctie willen doen verkoopen, daartoe moeten verzoeken speciaal consent van de Vroedschap.” — Art. 3. „Dat de Catalogi van de al zulks te verkoopen boeken zullen vertoond worden aan de Dekens in der tijd; (volgens de wet van 15 Maart 1685 werd deze inspectie verder uitgestrekt: „De Vroedschap heeft verstaan, dat volgens het oud gebruik, geen vendu van boeken zal worden gehouden, ten zij alvorens de Catalogus vertoond worde aan den Rector Magnificus der Academie,

1) Groot Placaat-Boek III, bladz. 761.

en de dag van verkooping bij Z. Ed. gepraefgeerd) ¹⁾ 't vervolg van art. 3 is: en zal hij, die de verkooping laat doen, des noods, gehouden wezen te verklaren, dezelve te wezen der boeken van den verstorven persoon, of van zoodanige bibliotheek, daar consent toe gegeven is, en geene andere, op poene, zoo iemand van dezelve verklaring te doen, weigerig en in gebreke bleve, dat die auctie zal worden opgehouden, gelijk ze ook zal worden opgehouden, zoo voorsz. Dekens bewijzen kunnen, die verklaring niet naar waarheid gedaan te zijn. — Art. 4. „Dat van nu voortaan geene Catalogi van verkooping van boeken zullen mogen gedrukt worden, als met volkomene expressie van den naam of de namen van de verstorvene persoon of personen, die de boeken hebben toebehoord, op poene als voren.” — Art. 5. „Dat om alle bedrog voor te komen, en opdat van nu voortaan geene geraapte auctien, of verkooping van boeken meer zouden geschieden, onder wat pretext zulks zou mogen zijn, de bode (*knecht* van het Gild) bij alle verkooping tegenwoordig zal moeten wezen, en de boeken ophangen, opdat er geene buiten de Catalogen verkocht worden ²⁾).

Eenige misbruiken bij 't houden van boekverkooping schijnen in dien tijd langzamerhand ingeslopen te zijn, en aanleiding gegeven te hebben tot dit besluit.

Voegen we hierbij wat wij in andere provinciën en in Utrecht na het midden van de 17de eeuw zagen omtrent de Sociniaansche boeken, dan ligt het vermoeden voor de hand, dat de stedelijke regeering den verkoop van deze boeken op die wijze wilde beletten.

In chronologische volgorde komt nu 't besluit van 2 Febr. 1663 (een half jaar vóór de wet van het *Amsterdamsche* Gilde, waarover wij boven gesproken hebben); een tamelijk breedvoerige wet aan 't boekdrukkers- en boekverkoopers-Gild gegeven en gedeeltelijk hernieuwd den 13^{den} Maart 1667, waarbij 't volgende bepaald wordt: Art. 1.

1) Groot Placaat-Boek III, p. 763.

2) Idem p. 761 vv.

„Eerstelijk zal niemand, geen Gildebroeder of zuster zijnde, zelve, of door anderen, mogen drukken, binden of verkoopen eenige boeken, kaarten, prenten, gebonden of ongebonden, noch eenig gedrukt goed of waren, die dezen Gilde zal mogen aangaan, noch daarvan in deze Stad en Vrijheid van dien eenige winkel opzetten, op poene van confiscatie van 't verkochte werk, en f 12 daarenboven. — Art. 2. „Zullen geene schoolmeesters aan hunne discipelen, eenige Gildes waren, 't zij boeken of anders mogen verkoopen op boete van f 6: uitgezonderd dat de marskramers de almanakken hier gekocht, langs de straten mogen venten.” — Art. 3. „Geen Gildebroeder zal zich mogen verhuuren of laten gebruiken, van personen buiten dit Gild, tot executie van des Gilds nering, op boete van f 100, en zullen die van het Gild hun werk ook moeten laten maken bij een van het Gild op poene van f 3.” — Art. 4. „Dat geene vreemdelingen, waren van dezen Gilde, in deze Stad en Vrijheid van dien, zullen mogen veilen, verkoopen of verhandelen, als aan die van het Gilde, op poene van boven het goed te verbeuren f 50, en zoo wie eenige waren van buiten inbrengt, om aan 't geheele Gild te verkoopen, zal alvorens eene Catalogus dier waren aan de Dekens moeten geven, om die van het Gild te laden (*noodigen*) en tegen den beraamden tijd de verkooping alleen in de Gildekamer te doen, zonder dat eenige buiten-boekverkoopers of anderen daarbij zullen mogen zijn, als met consent van de Dekens, en zullen die verkoopers van ieder gulden geven één stuiver, boven de gewone onkosten (volgens de wet van 14 Mei 1666 bedragen die 4 penningen van de gulden voor het afslaan, op- en uitschrijven der rekeningen), — maar die van dit Gilde, hunne eigene waren, gelijk voorsz. verkoopende zullen maar geven half geld, zonder daaronder te mogen verkoopen anderer luidens waren, op verbeurte van f 25, en zal de bode voor het laden hebben 15 stuivers. — Art. 5. „Die van dit Gilde zullen maar op ééne plaats mogen winkel houden, hunne waren niet mogen omdragen, noch op straten, noch op markten, kerkhoven, of andere publieke

plaatsen, voorstellen of verkoopen, uitgezonderd des Saturdays (wegens de weekmarkt) en in de jaarmarkten; op poene van telkens te verbeuren *f* 6." — Art. 6. „Die van dit Gild zullen hunne waren niet mogen verkoopen bij openbare auctionen, ten ware zij van deze nering waren en met eeden verklaren, deze nering voor altijd te willen verlaten, en zoo wie eene publieke auctie aangevangen of voltoogen heeft, zal met der daad dit Gild verliezen, en daar nooit weer toegelaten worden (vgl. boven bladz. 293 en volg.), uitgezonderd dat na het overlijden van man of vrouw, hen zulke auctionen alleen tot boedelscheiding vrij zal staan; en zoo wie anders deed, zal verbeuren *f* 50, en evenwel deze nering moeten verlaten." — Art. 7 herhaalt art. 1 van 't besluit van 3 Mei 1652, en na de woorden *op verbeurte van f* 100 wordt er aan toegevoegd: „en boven dien de auctionen moeten staken; ook zullen geene inwoners van deze Stad en Provincie hare boeken bij haar leven meer als eenmaal alzoo mogen verkoopen, en alleen na alvorens verkregen te hebben consent van de Ed. Achtb. Heeren Regeerders dezer Stad, op poene van *f* 50. — Art. 8. „Dat zoo wel die van het Gild, als anderen, die auctie houden willen, alvorens de schriftelijke Catalogus aan de Dekens zullen moeten overleveren, die de boeken zullen mogen visiteren, en aan dezelve verklaren den eigenaar van dien; en zoo de drukker, zonder dat zulks geschied ware, de titel van zulk eene auctie liet affigeren, of de Catalogus distribueren, zal verbeuren *f* 25." Welke visitatie gewoonlijk achterwege bleef, ja zelfs in de 18de eeuw bijna in onbruik geraakte, en wegens de moeilijkheid der zaak en omdat bij die gelegenheid hoogst zelden schadelijke boeken gevonden werden. — Art. 9. „Zulke verkoopers zullen, als bij de Dekens vereischt, en bij den Gerechte goedgevonden wordt, alvorens de auctie te mogen aanvangen of laten voortgaan, voor Commissarissen van 't Gerecht dezer Stad verklaren moeten dat alle boeken hunner Catalogus hun eigen zijn, en geen van die in commissie of factorij hebben, en dat ze allen bij den overledenen achtergelaten zijn; op poene van *f* 50, en evenwel de auctie, na gedane enunciatie te moeten sta-

ken; al het welk ook plaats zal hebben tegen dien genen, die bevonden wordt zoodanige verklaring fraudulent, of niet naar waarheid gedaan te hebben." — Art. 10. „Dat alle auctie, zonder intermissie, aan den anderen zullen moeten voortgaan, op poene van *f* 6 elke reis; en zal de Erfhuismeester geene boeken buiten de Catalogen mogen verkoopen, op poene van *f* 12 elke reis." — Art. 11. „De Erfhuismeesters zullen in geene erfhuizen mogen verkoopen eenige boeken, kaarten, prenten en andere koopmanschappen van dit Gilde, die van buiten inkomen en anderen toebehooren." — Hiermede zijn wij aan 't slot van de bepalingen omtrent de aucties en verkooping. Verder behandelt de wet in de overige artt. datgene wat vereischt wordt om leerling of Gildebroeder te worden enz.; wat wij in eene andere volgorde te Amsterdam en te Leiden vonden, want daar werd het behandeld vóór den verkoop der boeken. Art. 12. „Niemand zal tot dit Gild toegelaten worden, als na dat hij zal bewezen hebben van zijn burgerrecht, het zij bij geboorte of aanneming, met acte van den Secretaris dezer Stad geteekend, en nadat hij alhier 3 jaren geleerd heeft, ten minste 2 jaren bij éenen Meester." Hier wordt een kortere tijd vereischt, dan te Leiden, waar zij niet alleen 4 jaren in dezelfde stad, maar zelfs bij denzelfden patroon moesten in de leer zijn geweest; daarentegen waren zij te Amsterdam vrijer, waar zij wel gedurende 4 jaren leerling moesten geweest zijn; maar 't behoefde niet in de stad zelve, zij mochten ook elders hun leertijd doorgebracht hebben. — Art. 13. „Ymand behoorlijk gequalificeerd dit Gild willende winnen, zal bij het aangeven aan de Dekens voor het Gild betalen *f* 6 en tot rantsoen *f* 3, en dan zijne bekwaamheid toonen met de Gildeproef." — Art. 14 bepaalt dat een proefstuk geleverd moet worden door een letterzetter. — Art. 15 vereischt dit ook van een boekbinder: „Een Bijbel of ander boek in folio in te binden met sloten en beslag, een kaartboek, in mediaan, en een boek in octavo op snee en leer verguld." Dit verschilt niet veel van het proefstuk der Hagenaars; vgl. blz. 315 art. 1 van de Haagsche Keur. —

Art. 16. „Een Gildwinner (d. i. hij, die meester wil worden) zal zijn proefwerk in ééne loopende week moeten voltrekken, in presentie van twee Meesters bij de Dekens te stellen (volgens de verklaring van de wet van 12 April 1717 op art. 1 van de keur van 28 Mei 1702 werd de tegenwoordigheid van de Hoofdlieden te 's-Hage vereischt); zoo de proefmeesters, in presentie der Dekens het voor goed erkennen, zal hij tot het Gilde geadmitteerd zijn; zoo zij het laken, zal hij de proef op nieuws moeten doen”¹⁾. — Art. 17. „Een Zoon of Weduwe van een overleden Gildeverwant, zal binnen het jaar, na het overlijden, het Gild mogen verheerwaarden (*aanvaarden*) met half geld en rantsoen; een Zoon zal niettemin zijne proef moeten doen als voren, en daarvan halve leges geven (van een proefstuk, dat de zoon moest leveren, wordt in de keuren van andere plaatsen geen gewag gemaakt; echter mag men uit dit stilzwijgen niet besluiten, dat de zonen van patroons, die in zulke steden woonden, en die ook patroon wilden worden, vrij waren van een proefstuk, omdat de vereischte leertijd op hen niet van toepassing was. Van de overige, die vroeger leerling geweest waren, werd eene proef gevorderd. Indien dit gebruik kracht van recht gehad had, zou men nooit verzekerd zijn geweest omtrent de bekwaamheid der zonen van patroons). Eene Weduwe, het Gild als voorsz. verhervwaard hebbende, zal het mogen voeren, zoo lang zij ongetrouwd blijft, en anders getrouwd (*hertrouwd*) zijnde, maar jaar en dag naar haar (*eersten*) mans afsterven.” Als immers de oorzaak ophoudt, houdt van zelf 't gevolg ook op; wanneer de weduwe 't beroep van haren man blijft uitoefenen, wordt haar deze vergunning toegestaan, uit vrees, dat zij niet meer in dezelfde positie kon blijven als waarin ze vroeger was. Indien zij echter een nieuw huwelijk aangaat, moet de nieuwe echtgenoot haar, op welke wijze

1) In hoever dus in ons land het leveren van eene proef voor ons Gild gewoonte was, kunnen wij niet zeker bepalen, daar zij te 's-Hage, Haarlem en Utrecht vereischt werd, doch te Amsterdam en te Leiden niet; althans wij vinden er nergens eenige vermelding van. Het leveren van een proefstuk schijnt dus slechts hier en daar in zwang geweest te zijn.

dan ook, onderhouden. — Art. 19. „Niemand zal mogen aannemen meer dan twee leerjongens, onder wat pretext het ook zij (nergens anders zagen wij dat dit aantal beperkt was) „op verbeurte van *f* 6, en den jongen te moeten verlaten (*laten gaan*); en als iemand een leerjongen aanneemt, of te werk stelt, al ware het ook zijn zoon, zal zulks binnen 14 dagen ¹⁾ daarna de Dekens notificeren, en daarbij alleen voor vreemden aan 't Gild geven *f* 2, op verbeurte van dubbeld leergeld; welke leerjongens 2 jaren continueel aan den anderen op hun vaders en meesters, winkels zullen moeten uitdienen, en vóór dien tijd weggaande, bij niemand anders mogen aangenomen worden, op poene van telkens te verbeuren *f* 3, en indien des leerjongens vader of meester kwam te overlijden, zal hem, het werk continuërende, afslag van zijne leerjaren strekken, de tijd, die hij bij denzelven geleerd heeft.” — Art. 20. „Een knecht moet zijn bedongen tijd uitdienen, zoodat niemand anders denzelven, na gedane waarschuwing, zal mogen werk geven, of zal zoo wel de meester als knecht, ijder dagelijks verbeuren 25 stuivers” ²⁾. Zij, die hier knechts genoemd worden, schijnen dezelfde te zijn als de leerjongens in 't voorgaand art.; want onder *leerjongens* verstaat men hier niet degenen, die 12 jaren oud zijn, welke in art. 3 van de Amsterdamsche wet van 1663 en in art. 2 van de Leidsche keur van 1775 *jongens* genoemd worden. — Art. 21. „Alle voorsz. boeten vervallen ten profijte van den Officier, de Aalmoeseniërs, die voor de armen zorgen en het Gild elk $\frac{1}{3}$.” Waarbij in 't zelfde art. gevoegd wordt, wat art. 12 van de Haagsche keur bevat, zie bladz. 318 ³⁾.

Den 14den Mei 1666 hebben de stedelijke Magistraten deze wet uitgebreid: behalve datgene, wat wij bij art. 4 van de voorgaande keur aanteekenden, hebben zij ook dit bevolen: „Voortaan zullen de Boekverkoopers den prijs der

1) Bij besluit van 2 Nov. 1740 verlengd tot 3 maanden.

2) Art. 20 is bij stedelijk resol. van 17 Nov. en 22 Dec. 1738 uitgebreid.

3) VAN DE WATER, Groot Placaat-Boek p. 762 en volg.

boeken, die zij op tafel brengen, zelve of door anderen, direct of indirect, niet mogen verhogen op poene van *f* 6, maar wel ophouden, mits betalende ten behoeve van het Gild, van zulke opgehouden boeken 4 penningen van de gulden" ¹⁾).

Hierom zijn er aan 't Utrechtsche Gild geene rechten gegeven tot aan het jaar 1728, toen VAN DE WATER zijn werk schreef, waaraan wij deze besluiten ontleenden. Van de latere Utrechtsche besluiten uit de laatste helft van die eeuw weten we niet veel, alleen enkele artt.

Nu zouden wij moeten overgaan tot de overige provinciën van Noord-Nederland, maar wij konden, niettegenstaande wij ons veel moeite gegeven hebben om het een en ander omtrent ons Gilde te weten te komen, hieromtrent niets ontdekken; wij zullen daarom overgaan tot de provinciën van de Zuidelijke Nederlanden.

Dat de vereenigingen van handwerkslieden of Gilden, van welk soort ook, in de Zuidelijke Nederlanden niet zoo menigvuldig voorkwamen als in de Noordelijke, hebben wij reeds vroeger op bladz. 275 met een enkel woord gezegd. Indien wij in 't bijzonder naar het boekdrukkers- en boekverkoopers-Gilde vragen, zoo schijnt dit niet overal te zijn voorgekomen; ja wat het grootste gedeelte van België betreft, zoo schijnt het mij 't best hier te vermelden, wat mij een boekverkooper en drukker uit Gent schreef, toen ik bij hem onderzoek deed naar den toestand van ons Gild in de Oostenrijksche Nederlanden: „Il n'y avoit point de Confreries ou de *Gilden* des Imprimeurs et Libraires; seulement ils étoient reconnus comme un corps, mais sans aucune autorisation du pouvoir civil; c'étoit uniquement par esprit d'union et pour veiller, que personne ne se mêlât de vendre, débiter, ou imprimer des livres qui n'en avoit pas le droit.”

Dewijl aan deze vereenigingen geen wetten, reglementen

1) VAN DE WATER, t. a. p. 763.

of bepalingen door de magistraten gegeven zijn, zullen wij deze hier met stilzwijgen voorbijgaan.

Maar toch vinden we ons Gild te Brussel, waarover wij vroeger bladz. 275 met een woord melding maakten.

In de lijst der besluiten van Brabant en Vlaanderen, boven meermalen aangehaald, vinden wij slechts 2 edicten, die beide ten behoeve van 't Brusselsche Gilde uitgevaardigd zijn, het eene van 1662, het andere van 1755, die, omdat ze een weinig verschillen van onze Gilden in de Noordelijke Nederlanden, hier in 't kort moeten vermeld worden.

Dit Gild is in de hoofdstad der Spaansche Nederlanden in 1662 gesticht; zoo toch zou ik opmaken uit den aanhef en 't slot van 't straks te vermelden besluit.

Laat ons dus zien, welk dat besluit was, dat den 20sten Nov. 1662 op bevel van PHILIPS IV, Koning van Spanje, uitgevaardigd is, nadat de Brusselsche boekdrukkers en boekverkoopers een request aan hem hadden ingediend. Daarin beklagden zij zich, dat sommige lieden vele boeken in de stad brachten, ze daar tot groote schade van de requestanten verkochten; dat eenige kramers openlijk op markten en op straat veel boeken verkochten, waarin verderfelijke en kettersche leerstellingen stonden, die zeer nadeelig op den vrede en de rust van deze landen werkten; daarom verzochten zij, dat zulke boeken geweerd zouden worden. Derhalve heeft de Stadhouder, ziende dat het aantal der supplianten binnen weinige jaren zeer was toegenomen, uit naam des Konings het volgende edict uitgevaardigd: Art. 1. „Niemand van wat qualiteit, staat of jurisdictie hij zij, zal binnen deze stad, wijken, huizen, herbergen of andere plaatsen van dien, mogen drukken, te koop stellen, direct of indirect verkoopen, inbrengen of verspreiden eenige boeken, gazetten, almanakken, enz., ten zij hij *voor eerst* (d. i. niet *voor 't eerst*, maar *te voren*) geadmitteerd zij in *deze* Confrerie of Corpus” (uit deze woorden mogen wij afleiden, dat het Gilde reeds bestond, wellicht echter niet lang te voren gesticht was) „op pene van confiscatie, en andere (straffen) bij de Placaten van 30 Juni 1546 (zie hiervóór bladz. 79 en volg.), 29 Januari 1610 en

20 Februari 1616 (bladz. 189), bij ons daarop gestatueerd. Hiermede echter niet uitsluitende, de genen, die met eenige boeken zouden willen komen op de vrije jaarmarkten dezer Stad; bijzonderlijk dat ze insgelijks zullen onderworpen zijn aan het maken van den Inventaris (art. 7), welken zij zullen overhandigen, zoo aan den Heer Censeur ¹⁾ of Visitateur van boeken, gecommiteerd bij den Raad, als aan de Oversten der Confrerie, en dat binnen 24 uren, eer zij hunne boeken zullen te koop stellen, op poene van verbeurte derzelve." — Art. 2. „Niemand zal voortaan in dezelve Confrerie of Corpus worden opgenomen, ten zij alvorens geadmitteerd bij onzen Souvereinen Raad van Brabant, in formen en manieren als bij voorsz. Placaaten bij ons geordonneerd is; en dat hij ook doet blijken behoorlijk geleerd en geëxerceerd te hebben den stijl en praktijk van boeken te drukken en te verkoopen, bij eenen gezworen Boekdrukker en Boekverkooper, woonende onder de gehoorzaamheid van onze Landen, ten minsten den tijd van 4 jaren, wanneer hij beide ampten wil exerceren, maar zoo niet, zal gestaan, mits leerende 2 jaren alzulken ampt, als hij zal willen practiseren, het zij Boekdrukker, of Boekverkooper"; (welk verschil van tijd wij in de Gildewetten der Noord-Nederlandsche steden niet zagen). — Art. 3. „Zoo een Vrije-meester een leerjongen aanneemt, zal hij denzelven moeten aanbrengen aan den Oversten van de Confrerie, binnen 6 weken, op boete van 6 Rijns-Guldens, eens te verbeuren bij den Meester, die in gebrek zal blijven, om pertinentlijk aangeteekend te worden tot alzulken ampt als hij hem zal willen generen: en de voorsz. Overste zal hem niet mogen voor Boekdrukker of Boekverkooper enregistreren, ten zij de Meester, die den leerjongen aanbrengt, benevens zijn winkel ook drukkerij houdt." — Art. 4. „De Meesters zullen geene leerjongens of knechten te werk stellen zonder behoorlijke attestatie dat zij hun voorgaanden Meester voldaan hebben, op boete van 10 Rijns-Guldens voor deze

1) Deze waren dus toen reeds in enkele steden: we zagen hiervóór op blz. 194, dat dit ook in 1675 gebeurd was.

Confrerie"; — (art. 6 van de Amsterdamsche keur van 1663 bepaalt f 3, art. 2 van de Leidsche keur f 6. —) Art. 5. „In het aankomen zal elk Meester betalen f 40 eens, behalve de Vrije-meesters zoonen, die voldoen zullen met de helft"; (een veel minder bedrag hadden wij in de Noordelijke Nederlanden;) „en de leerjongens in het aankomen f 3." — Art. 6. „Alle Drukkers en Boekverkoopers binnen deze Stad, die niet zullen willen onderhouden dit reglement en treden in deze Confrerie of Corpus, zullen worden gecasseerd, en hun benomen het drukken en verkoopen van boeken, niettegenstaande zij te voren daartoe waren geadmitteerd." — Art. 7. „Geene pakken of balen van boeken, binnen deze Stad door eenige vreemdelingen gezonden of gebragt, zullen mogen geopend, geveild, noch te koop gesteld worden, ten zij daar van eerst en vooral gemaakt zij een Inventaris" (tot zoover zagen wij in Hoofdstuk II dat deze zaak meermalen in de Nederlanden verplichtend was, maar er wordt aan toegevoegd): „en dezelve geleverd zij aan den Oversten van deze Confrerie, om te presentereen aan de Censeurs of Visitateurs daartoe gesteld, op pene van verbeurte en confiscatie der boeken, en zulke amende als de Raad zal vinden te behooren." — Art. 8. „Het welk ook zal geobserveerd worden in de vrije jaarmarkten, tegen de genen, die alsdan boeken komen verkoopen in deze Stad op poene van art. 7." — En nu volgt over het bestuur, Art. 9. „En opdat alles des te beter zou mogen worden onderhouden, zal de voorsz. Confrerie kiezen twee Oversten¹⁾, welke in bediening zullen blijven 2 continuele jaren, zoo dat jaarlijks één zal afgaan en één aankomen; en zullen hebben generale intendentie van al hetgeen dezelve Confrerie zou mogen raken, en in 't bijzonder om alle gerechtigheden, confiscatien, boeten en penen volgens dit reglement en onze Placcaten bij parate executie te ver-

1) Hieruit zouden wij opmaken, dat als ten minste in Noord- en Zuid-Nederland volgens denzelfden maatstaf gerekend werd, het Brusselsche Gild in de achttiende eeuw minder leden telde dan het Haagsche of 't Leidsche, dat elk 3 bestuurders had.

volgen; van welke administratie en ontfang zij rekening, bewijs en reliqua zullen doen voor dezelve Confrerie." — Art. 10. „Alle verschillen en questien, die rijzen zullen ten opzichte van de Censuur der boeken, verkrijging van Octroijen, overtreding van Privilegien, admissen tot het ampt van boekdrukken en boekverkoopen, met al dat daarvan dependeert, zullen immmediaat beslist moeten worden bij onzen Souvereinen Raad van Brabant. Mits welke artt. alzoo men geloofde, dat alle ongeregeldheden, misbruiken en desorders zouden geremedieerd worden, zoo baden de vertoonders (*boekdruckers en boekverkoopers*), dat Ons zou gelieven hen te verleenen behoorlijke Acte, uit kracht van welk de voorschr. konste, handel en bedrijf, en hetgeen daaraan kleeft, zou mogen opgericht, en gesteld worden binnen deze Stad, in een Corpus of Communiteit: — Waarom zoo is het, dat wij — voorschr. geconcipieerd Reglement en Ordonnantie hebben geapprobeerd, geconfirmeerd en geautoriseerd, approberen, confirmeren en authoriseren bij dezen" ¹⁾. — Zoo nu was het Brusselsche Gilde geconstitueerd.

Gedurende een tijdsverloop van bijna eene geheele eeuw werd het Gilde volgens de bepalingen van dit reglement bestuurd, totdat den 4den Maart 1755 een nieuw edict uit naam van MARIA THERESIA uitgevaardigd werd. De reden van dit edict wordt breedvoerig in den aanhef uiteengezet; wij mogen die niet verzwijgen. „Wij hebben ontvangen," zegt de Keizerin, „de supplicatie van de Oversten, Oudermans" (wie dit waren, is onzeker; wellicht zij, die vroeger *Oversten* genoemd werden) „en Suppoosten der Boekdrukkerij, Boekverkoopers en Boekbinders binnen onze Stad Brussel, inhoudende dat er geene konst zoo noodzakelijk is in alle Staten en Republieken, als die der Supplianten, maar ook geene nadeeliger aan de gemeene rust, aan de Geestelijke en Wereldlijke Regering en aan onze Religie, zoo die heilzame konst niet behoorlijk wordt geploegen (*uitgevoerd*): waarom de Souvereine Princen onze voorzaten steeds bij

1) Placcaten der Hertogen van Brabant IV p. 48—51.

Placcaten voorzagen, dat niemand aangenomen werd om ze te exerceren, dan ervarenen personen van goeden naam en religie, enz.; welke Placcaten van tijd tot tijd zijn vermeerderd, naar mate de voorgaande Wetten nopens het drukken en verkoopen der boeken door sommigen werden overtreden; dat deze overtredingen noodzakelijk meer en meer zijn toenemende, door het vermenigvuldigen van geringe en onervarene personen, die zich met voorschreven stijl (*bedrijf*) onderwinden, tot verdrukking en ondergang van de Confrerie der Supplianten: zoodat zij door hunne konst en debiet niet meer zouden kunnen bestaan, ten zij daarin op het krachtigste voorzien werd; waartoe geene betere middelen schenen te wezen, als van onzent wegen te ordonneren, dat niemand in voorn. Confrerie zal geadmittleerd worden, ten zij hij 3 talen (vgl. hierachter art. 2) bezitte, en verder het inkoombgeld, tot hiertoe maar geweest zijnde *f* 60¹⁾, voor de Boekdruckers en Boekverkoopers te verhoogen tot *f* 600 voor de Vreemde-Meesters, en tot *f* 300 voor de Vrije-Meesters zoonen in plaats van *f* 30, 't welk deze laatsten tot hiertoe slechts volgens voorgaande reglementen betaalden" (deze som gelds schijnt wat al te hoog, daar niet allen die tot ons Gilde behoorden die konden betalen; ook dit heeft de wetgever niet geheel aan de supplianten toegestaan, maar in art. 4 van 't besluit heeft hij de som verminderd); „dat deze verhooging geenszins excessief zou wezen voor zoo eene edele konst, daar het inkoombgeld van de slechte mechanieke ambachten dezer Stad tot 2, 3, ja 4, 5 en meerdere honderden guldens beloopt. — Waarom zoo is 't, dat Wij het volgende ordonneren en statuieren.”: Art. 1. „Dat de voorgaande reglementen en ordonnantien ten opzichte van de Confrerie der Supplianten geëmaneerd,

1) Dit was zonder twijfel vastgesteld bij besluit van 25 Juni 1672, uitgevaardigd ter wille van dit Gild (wat vermeld werd in art. 1 van de wet waarover wij in den tekst spraken, maar wat wij nergens in de lijst der besluiten vonden); want in art. 4 van 't decreet van 20 Nov. 1662 was slechts eene boete van *f* 40 bepaald.

van 20 November 1662 en 25 Junij 1672'' (over deze laatste zie de noot op de voorg. bladz.) „punctuëel zullen worden achtervolgd en geëxecuteerd, behoudens de punten, waaraan hier na eenige vermeerdering mogt gedaan zijn.” — Art. 2. „Dat boven het vereischte, om bij onzen Rade van Brabant aangenomen te worden tot Boekdrukker en Boekverkooper” (zooals art. 2 van de wet van 1662 had bevolen), „niemand hier tot het een of ander zal worden geadmitteerd, ten zij wetende de Latijnsche, Nederduitsche en Fransche talen, waarover hij alvorens bij Commissarissen uit onzen gemelden Raad zal worden geëxamineerd.” — Art. 3 bevat het laatste gedeelte van art. 2 van de wet van 1662, beginnende bij de woorden: *dat hij ook enz.*; maar de verplichte leertijd van 4 jaren wordt hier veranderd in 6 jaren; de 2 jaren echter voor een der beide beroepen bestemd, zijn geworden 4 jaren. — Art. 4 bevat art. 5 van dezelfde voorgaande wet, maar geheel veranderd: „Van nu voortaan zal elk Meester Boekdrukker of Boekverkooper voor inkoopgeld moeten betalen *f* 300, en hij, die de 2 ampten te zamen wil oefenen *f* 400, wel verstaande nochtans dat de Vrije-Meesters Zoonen en ook die zouden mogen getrouwd hebben eene Boekdrukkers of Boekverkoopers Weduwe ¹⁾ zullen gestaan met half geld, naar distinctie als voren.” Dit is een zeer groote som gelds zooals wij nergens in Noord-Nederland vonden; ons schijnt die som al te groot. — Art. 5. „De eene helft van voorschr. geld zal zijn tot profijt der Confrerie en jaarlijks verantwoord worden; de andere helft zal worden gebruikt tot betere uitvoering der Placcaten, volgens hetgeen bij particuliere dispositie zal worden gereguleerd. — Art. 6. „Daarenboven zullen zij, die bij onzen Raad van Brabant bekwaam gevonden zijn om te oefenen de kunst van Boek-

1) De dochter schijnt hier niet dezelfde vrijstelling aan te brengen als de weduwe. Intusschen vond te Amsterdam juist het tegenovergestelde plaats; vgl. de keur van 25 Januari 1786, volgens welke niet de weduwe, maar de dochter van een vreemden Gildebroeder voordeel aanbracht; vgl. hiervóór blz. 301 en 317.

drukker, alêr in de Confrerie te worden geadmitteerd, voorzien moeten zijn van eene drukkerije, bestaande ten minste in twee perssen, en acht soorten van letteren; al het welk zal moeten geëxamineerd en goedgekeurd zijn door de dienende Oversten." — Art. 7. „Allen Meester-Boekdruckers verbiedende, aan hen, die zich tot oefening der drukkerij presenteren, te leenen, eenige perssen, kassen of letters, op pene van die te verbeuren ten profijte der Confrerie, en te vervallen van hun Meesterschap; en van 's gelijken verbieden wij hen die zich zullen presenteren, het voornoemde te ontleenen, op pene van voor altijd uitgesloten te blijven van het Boekdrukker-ampt." — Art. 8. „De Boekdruckers reeds behoorlijk aangenomen, of hunne Weduwen, wier drukkerijen niet compleet zijn op den voet van art. 6, zijn gehouden dezelve diensvolgens te stellen en voltallig te maken binnen 2 jaren, op pene van de drukkerij te moeten schorsen; ten welken einde na verloop dier 2 jaren door de dienende Oversten der Confrerie eene generale visitatie zal geschieden." — Art. 9. „Wij belasten de Oversten alle deze punten voor zoo veel hun aangaan mag, exact te volbrengen zonder eenige oogluiking of verdrag, op pene van te vervallen in de amende van 100 pattacons; welke zij mede zullen verbeuren, zoo zij iemand tot Boekdrukker of Boekverkooper ontfingen in de Confrerie, of zijn inkoopgeld aannamen, vóór hij in onzen Raad op voorschr. wijs ware geëxamineerd, geotroieerd en beëedigd." — Art. 10. „Dat voor zooveel aangaat de Boekbinders, deze zich zullen conformeren naar de voorgaande Ordonnantie, zoo dat niemand hunner zich moge onderwinden met het geene raakt den stijl van Boekdrukker en Boekverkooper, ten zij nadat hij exact voldaan hebbe aan hetgeen volgens Placcaten en bij dezen bepaald is, om Boekdrukker en Boekverkooper te worden; en dat niemand dier Boekbinders anders zal mogen gekozen worden tot Oversten van de Confrerie" ¹⁾. — Ook in art. 25 van de Amsterdamsche keur van 1663 worden de boekbinders stil-

1; Placcaten der Hertogen van Brabant X p. 171—174.

zwijgend voor altijd van het bestuur geweerd; wij meenen, dat dit elders ook het geval zal geweest zijn; zeer zelden toch hadden zij zulk een invloed, dat zij zitting konden krijgen in het Gildebestuur.

Dit nu is de tweede wet ons Gilde voorgescreven. Het verwondert ons, dat in beide geen woord gerept wordt over het proefstuk of over de aucties; er werd zeker geen proefstuk geëischt. Over de aucties hebben wij hier en daar in andere besluiten, Hoofdstuk II § 3 en elders, 't een en ander gezegd. — Andere besluiten tot 't jaar 1763, waarmede de lijst der besluiten eindigt, zijn niet uitgevaardigd. Gedurende de overige jaren van die eeuw bleef dit Brusselsche Gild veilig onder deze wetten; ook de woelingen van 't jaar 1787 en volgende heeft 't rustig doorgestaan, totdat het in 1796 het gelijke lot van alle vereenigingen in de Oostenrijksche Nederlanden onderging, zooals we spoedig in § 3 zullen zien.

Voor zoover we weten, komen onze Gilden elders in de Oostenrijksche Nederlanden niet voor. Het baart intusschen verwondering, dat noch te Antwerpen, waar vele en beroemde boekdrukkers en boekverkoopers waren, noch te Leuven, noch te Douay, de zetels der Muzen, dat in geen dezer drie steden, zeg ik, waar de letteren ten minste in de 16de en begin der 17de eeuw niet weinig bloeiden, boekdrukkers- en boekverkoopers-gilden bestonden; wij hebben althans na lang zoeken niets er over gevonden. Wat Antwerpen betreft, wij twijfelen niet of ons wordt het gevoelen van JOANNES DES ROCHES, den kundigen geschiedvorschcr te Brussel, voorgehouden, die in de vorige eeuw beweerde dat reeds in 1442 te Antwerpen een Prenters-gilde bestond, dat vereenigd was met het St. Lucas-gilde, voor zoover zou blijken uit een privilege van dat jaar te vinden in de lijst van privileges van het Antwerpsche St. Lukas-gild, waarin het woord *prenters* voorkomt. Als dat waar was, dan zou het veel bewijzen: vooreerst, dat daar toen reeds zulk eene menigte boekdrukkers waren, dat er een Gild kon gevormd worden.

Maar onlangs heeft KONING¹⁾ zeer duidelijk bewezen, dat dit Gilde boekdrukkers toen niet bestond; hij toont echter aan, dat *prenters* hier niet kan beteekenen *boekdrukkers*. (KONING vermeldt, dat reeds WESTREENEN VAN TIELLANDT in zijne „Verhandelingen over de Uitvinding der Boekdruk-kunst” bladz. 15 in de noot dit opgemerkt heeft); verder hebben volgens zijne meening de *prenters*, waarover gesproken wordt in 't privilege, nooit eenig boek uitgegeven. Wie er te Antwerpen boekdrukkers waren in de 15de eeuw, zegt het privilege niet; en eindelijk 't woord *prenters* heeft in de 15de eeuw ook nog eene andere beteekenis dan *boekdrukkers*.

Hier maken wij dus een einde aan de opsomming der rechten van ons Gild niet alleen in de Zuidelijke Nederlanden, maar ook in alle provinciën van de Noordelijke²⁾.

Er blijft dus nog over, dat wij, van ons bijzonder Gilde afscheid nemende, die veranderingen nagaan, die de menigte der vaderlandsche Gilden van het midden der 18de eeuw tot op onzen tijd ondergaan heeft. Als wij dat ten einde gebracht hebben, meenen wij ons doel bereikt te hebben.

§ 3.

De nieuwere geschiedenis van al onze vaderlandsche Gilden.

De Vereenigingen van handwerkslieden of Gilden, die vroeger grooten invloed op de stedelijke regeering in de Vereenigde Nederlanden hadden, zagen dien invloed in de

1) In zijn werk Over den oorsprong, de uitvinding, verbetering en volmaking der Boekdrukkunst. Haarlem 1816 blz. 416 en volg. en vooral blz. 446—458.

2) De oudste sporen van ons Gild, als we datgene samenvatten wat wij over zijn oorsprong in de verschillende steden zeiden, zijn in het algemeen

15de eeuw en later hier en daar in zeer vele steden verminderen. Hoewel de leden werden gedwongen zich alleen met hunne werklieden en hun beroep bezig te houden, schenen de Gilden ook in het midden der 18de eeuw geheel te verwijnen.

Maar plotseling als 't ware door een slag en een forsch schok getroffen, begonnen zij uit hunne verdooving wakker geschud te worden en te herleven. De vermoedelijke oorzaak is daarin gelegen, dat de zelfstandigheid en invloed der Gilden in omgekeerde reden stond met de aristocratie der stedelijke regeering, en het schoonste tijdpoint dier aristocratie hield op met de regeering van WILLEM IV. Daarbij kwam nog dat deze stadhouder vele verbeteringen in den toestand der Gilden bracht, vooral in die van Friesland. Den 21sten Augustus 1749 werd te Amsterdam een decreet uitgevaardigd van 13 artt., wat men noemde „Generaal Reglement voor alle de Gilden”. De oorzaken van het uitvaardigen van dit besluit worden in den aanhef uiteengezet: „Dat de Overlieden van verscheidene Gilden dezer stad in veelerlei opzigten de Keuren en Ordonnantien der respective Gilden niet nakomen, noch doen nakomen zooals het behoort, dat de administratie der Gildekas of bos niet behoorlijk geschiedt, en de Overlieden groote verteeringen en andere on-

in de 17de eeuw verborgen; omtrent dienzelfden tijd is 't Gilde der boekdrukkers en boekverkoopers bij de Engelschen ook ontstaan. De boekdrukker I. THOMAS uit Worchester in Noord-Amerika, die negen jaren geleden een uitmuntend werk schreef getiteld: *»History of Printing in America, with a Biography of Printers and an account of Newspapers, to which is prefixed a concise view of the discovery and progress of the art in other parts of the world.”* Worchester, Massachusetts, 1810, in 2 deelen, en daarvan op pag. 131 van dl. I brengt hij de getuigenis bij van een Engelschman, RICHARD ATRINS, die in 1660 in zeker werkje schreef: „Under Henry VIII printers were by Charter incorporated with bookbinders, booksellers and founders of types, and called: „the Company of Stationers” (het Boekverkoopers Gilde); en een weinig te voren I pag. 127 vermeldt dezelfde THOMAS: „In 1642 a dispute arose between some persons, printed by virtue of a patent from the crown, and the Company of Stationers.” Omdat hij echter de stad waar 't Gild gesticht was, niet noemt, kunnen wij haar niet zeker aanduiden; 't schijnt echter Londen geweest te zijn.

nodige kosten ten laste van het Gild te boek stellen." In dit alles voorzag reeds het decreet van dien dag; daarenboven zijn er nog eenige uitmuntende bepalingen in omtrent de Gildewetten in 't algemeen ¹⁾. Verder den 26sten Januari 1769 kwam daar eene geheele nieuwe keur over de verkooping in ons Gild uit. Evenzoo zagen wij dit te Leiden den 2^{den} November 1775 gebeuren. DE KONING ²⁾ schrijft, dat te Haarlem gedurende de jaren 1750—1752 nieuwe uitgebreide keuren voor bijna alle Gilden gegeven zijn; dus hebben deze vereenigingen zekerlijk toen ter tijde in die stad groote veranderingen ondergaan. Om onze stelling te staven voeren wij hier aan, wat Prins WILLEM IV den 21sten December 1748 deed voor de vervallen Gilden in Friesland. De titel van 't edict luidt als volgt: „Reglement in Friesland gegeven, om te dienen tot eene fundamentele Wet, waarna alle zaken zoo van politie als van justitie, daarin vervat, zullen worden beleid en behandeld.” Artt. 52 en 53 luiden aldus: Art. 52. „De Gilden binnen de steden niet alleen door verloop van tijd zeer zijnde vervallen, maar ook door resolutiën geaboleerd (de oorzaak hiervan weten wij niet), en dus vele der ingezetene regt en privilegiën vernietigd zijnde, zoo wordt bij dezen gestatueerd en geordonneerd: dat alle de Gilden binnen de steden weder in train zullen worden gebragt, en bij hare Gildebrieven gemaintineerd, waartoe nodig zal wezen dat de oude Gildebrieven worden gereviseerd, en naar de tegenwoordige tijdsomstandigheden verbeterd en veranderd, en dat voor de Gilden, waarvan de Gildebrieven niet voorhanden zijn, of in het ongereede mogten wezen geraakt, nieuwe Gildebrieven worden opgemaakt en uitgegeven.” — Art. 53. „Daartoe worden de Magistraten der respectieve steden, ieder in den haren, bij dezen gequalificeerd, met dien verstande nochtans, dat zij alvorens dezelve in train te brengen, die ter approbatie en ratificatie der

1) Vergelijk: Vervolg van de Handvesten van Amsterdam 1755 pag. 60 en volgende.

2) Tafereelen van Haarlem, IV 277.

Heeren Gedeputeerden des Landschaps zullen overbrengen, en dat dezelve geapprobeerd en geratificeerd zijnde, hun volle effect zullen erlangen. Dat ook het Hof van Justitie en alle wederregters gehouden zullen zijn, dien conform regt te doen, en die Gilden allenthalven te maintineren en te handhaven; desniettegenstaande zal het een ieder gepermitteerd zijn, op de ordinaire week- of jaarmarkten hunne goederen, eetwaren enz. ter markt te brengen, zonder op die dagen aan het Gilde of Gildens subject te zijn, of dat verstaan zal worden, daardoor aan het regt der Gilden te worden gecontra-venieerd 1)”. De gilden zijn dus weer in werking gekomen in Friesland, en ook elders in de Vereenigde Nederlanden, en zij hebben bestaan en gebloeid tot 't einde dier eeuw. Ja zelfs in enkele steden van Overijsel, vooral te Deventer, maakten zij deel uit van de stedelijke regeering.

Maar laat ons zien wat intusschen in de Oostenrijksche Nederlanden gebeurde. Nadat JOZEF II na den dood zijner moeder in 1780 aan de regeering was gekomen, vaardigde hij vele besluiten uit ten voordeele der Protestanten. Hij verschaftte bij decreet van 12 November 1781 aan hen, die den Protestantschen godsdienst beleden, gelijkelijk den toegang tot ieder ambacht (*métier*) 2) en zelfs tot de vereenigingen van handwerkslieden. Den 17den Maart 1787 wordt volgens keizerlijk besluit het bestuur en de zorg van alle vereenigingen of corporaties van handwerkslieden (*métiers*, *sermens* 3) ou *corporations bourgeoises*) aan de dekens of overlleden overgelaten, en aan ieder lid wordt verboden iets te vervreemden of zich te verwerven, enz. zonder toestemming van den Gouverneur 4). Deze en dergelijke nieuwigheden verbitterden de Belgen, zeer gehecht aan de voorvaderlijke rechten, zoo zeer, dat zij vertoornd, door middel van

1) Vgl. Verzameling van Placcaten, Reglement enz. der Staten van Friesland van 1748—1795 deel I en Register der Resolutie en Placcaten derzelve van 1570—1580 door DE CHALMOT, Campen 1784, op 't woord *Gilden*.

2) DEWEZ, *Histoire Générale de la Belgique*, Brux. 1807, VI, pag. 128.

3) Wat *sermens* zijn, zie de noot op blz. 277.

4) DEWEZ, t. a. p. pag. 151.

beleedigende geschriften tegen het hoogste gezag in den Staat, oproer te weeg brachten. Om dit te doen bedaren heeft de Keizer allerlei beloften gedaan en in Mei van 't zelfde jaar dit edict herroepen ¹⁾).

In de maand Augustus verzochten de Staten van Brabant, wederom door middel van een request, aan den Keizer: „Que S. M. voulut ordonner, que les Confreries restassent sur le pied des loix fondamentales, en attendant que, de concert avec les évêques, après avoir entendu les états, les cours supérieures, et les corps municipaux, on pût prendre des arrangemens convenables sur la réforme de ces corporations, ou sur la répression des abus, que le temps pourroit y avoir introduit” ²⁾). Dit was den Keizer niet naar den zin. Nadat echter in de jaren 1788 en 1789 openlijk de oorlog tusschen den Vorst en zijne onderdanen werd gevoerd, bleef de zaak in denzelfden toestand, waarin ze vroeger was.

Ofschoon de woelingen na den dood van JOZEF II, toen op het einde van 't jaar 1790 LEOPOLD II als Keizer erkend was, voor een oogenblik ophielden, zijn zij noch onder hem, noch onder zijn zoon FRANS II, geheel bedaard. Maar nadat in Frankrijk de groote omwenteling was uitgebroken, en alles samenliep om vrijheid, gelijkheid en broederschap te aanschouwen, en de Fransche troepen in 1794 de Oostenrijksche Nederlanden bezet hadden, was het laatste oogenblik voor de Gilden geslagen, want de Franschen beweerden, dat zij zeer nadeelig werkten voor de „gelijkheid”. In 't jaar 1796 zijn op bevel van de Fransche overheerschers (die niet lang te voren een einde maakten aan de gilden in hun land) alle wereldlijke en geestelijke vereenigingen in de vroegere Oostenrijksche Nederlanden afgeschaft ³⁾). Daarom verdween ook terstond ons Gilde te Brussel.

In de Vereenigde Nederlanden waren het niet zoozeer de Franschen zelve, maar de vrienden en aanhangers der Fran-

1) DEWEZ, t. a. p. pag. 175.

2) DEWEZ, t. a. p. pag. 211.

3) Vgl. Jaerboeken der Oostenrijksche Nederlanden van 1780—1814. Gend 1818, pag. 245.

schen, die de Fransche politiek en hun raad om de staatsregeling omver te werpen, volgden, de aanleggers van die omwenteling, die in 1795 plaats greep; in hun hevigen strijd voor de gelijkheid van alle burgers hebben zij niet gerust, voor dat ook in Noord-Nederland alle gilden waren afgeschaft. Hoe dit geschied is, zullen wij van naderbij beschouwen.

Alle Bataven (ze hadden den naam der oude bewoners van ons land aangenomen), nu elkanders gelijken geworden (zoo beweerde men gewoonlijk), moesten terstond de rechten van het menschedom, hun zeer langen tijd onthouden, terugeischen; nu de vrijheid, gelijkheid en broederschap heerschten, zouden zij zeer gelukkig worden; aan alle burgers zou tevens de gelegenheid openstaan alles te verkrijgen, om het welzijn van het vaderland te bevorderen, en het voordeel van een ieder zal ook het voordeel van den Staat zijn. — Wij ontkennen niet, dat dit in abstracto er zeer liefelijk uitziet, maar in ons vaderland, evenmin als in andere landen, kan deze schoone leer zeer moeilijk ten uitvoer gebracht worden. Wij zullen maar ééne opmerking maken: aan hoevele uitzonderingen is deze regel niet onderhevig „dat het nut van particuliere personen moet wijken voor en achtergesteld worden bij het nut van den Staat”. Als deze regel niet in den weg stond, dan zouden de beginselen aannemelijk zijn welke zeer vele personen toen toegedaan waren. De Gilden en andere vereenigingen waren in hun oog hinderpalen der vrijheid; men verkondigde den stelregel, dat door de gilden geen enkele vergoeding aan de werklieden verschaft werd, want als die opgeheven waren ¹⁾, zouden de arme lieden, die vroeger geen lid konden worden, nu zelf meester kunnen worden. Wij verwonderen ons

1) Opdat niemand, het nadeel der gilden overwegende, hun tegenwerpe, dat na 't midden van de 18de eeuw de leden een al te hoogen toon aansloegen, en zich in burgertwisten mengden; want 1°. dat gebeurde meer bij vreemden dan bij ons; 2°. dit nadeel schijnt niet op te wegen tegen 't voordeel dat de gilden aanbrachten; 3°. 't is waarschijnlijk dat maatregelen konden genomen worden om de misbruiken in de gilden aanwezig, weg te nemen; althans in 1796 hebben 11 steden van Holland, waaronder steden waren van den eersten rang, een petitie ingediend bij de Nationale Conventie, waarin zij de manier te kennen gaven waarop de misbruiken in de

dus niet, dat de pogingen in het werk gesteld om de gilden te doen verdwijnen, met een gewenschten uitslag bekroond zijn; ja met deze beginselen meenen wij, dat art. 53 van de Burgerlijke en Staatkundige Grondbeginselen der Staatsregeling in overeenstemming is. Deze, in 1798 aangenomen, zegt in voornoemd art.: „Bij de aanneming der Staatsregeling worden vervallen verklaard, alle Gilden, Corporatien of Broederschappen van Neringen, Ambachten en Fabryken ¹⁾.” Daar dit art. niet afzonderlijk ten uitvoer gebracht werd, is het met meer woorden in de afkondiging van het Uitvoerend Bewind der Bataafsche Republiek den 5den October 1798 uitgelegd.

Dat Uitvoerend Bewind bepaalde, dat 8 dagen na de afkondiging alle gilden moesten ontbonden zijn ²⁾). Toen de handwerkslieden vernamen, dat dit besluit in aantocht was, trachtten zij te vergeefs, door verzoekschriften te 's-Gravenhage ingediend, deze ramp af te weren. Tegen het einde van dat jaar nam eene Commissie uit de vroegere gilden de zorg op zich, te voorkomen dat er eenig nadeel zou ontstaan uit de opheffing der gilden. Deze heeren beraadslaagden wat er met de verschillende gildekassen moest gebeuren, en zij besloten, dat er, in plaats van de vroegere plakaten, keuren, ordonnantien der gilden, eenige „algemeene reglementen” zouden vastgesteld worden en dat zij hiervan het Uitvoerend Bewind in kennis zouden stellen ³⁾). Het gevolg van deze zaken weten wij uit de afkondiging der wet van 5 October 1798. In plaats van hen die vroeger het bestuur uitmaakten der gilden, corporatien, en welke vereenigingen dan ook, werden er aangesteld „provisionele Commissarissen, bij de respectieve Municipaliteiten te benoemen, die, na alle effecten, gelden, boeken, charters en papieren, de Gilden concernerende,

gilden binnengeslopen, uit den weg geruimd konden worden, en de gilden zelve beter aan hun doel zouden kunnen beantwoorden. Vgl. Vervolg op WAGENAAR 37, 14 en volg.

1) DE KONING, Tafereel der stad Haarlem, IV, 277.

2) Vgl. over dit alles Vervolg op WAGENAAR blz. 39, 294 en 40, 249—252.

3) Vgl. 't zelfde werk blz. 40.

te hebben overgenomen, zullen zorgen, dat, hangende de deliberatien van het Vertegenwoordigend Ligchaam hierover (de uitslag hiervan is ons niet bekend geworden), de Placcaten, Ordonnantien, en Keuren, voor zoo ver de politie betreft, tot vermijding van wanorde en schade aan 's lands Financien, stipt worden nagekomen" ¹⁾). Dit is toen, wat den geheelen staat betreft, gebeurd.

Intusschen is niet overal de bekendmaking van 5 October 1798 tot uitvoering gekomen. Om van andere steden niet te gewagen, zijn te Amsterdam, de hoofdzetel van deze vereenigingen, waar zij in grooten getale voorkwamen, de gilden stilzwijgend behouden door de stedelijke Magistraten die hen bijzonder begunstigten en overtuigd waren van 't groote nut, waarvan de stad en tevens de geheele burgerij genoot. In stilte bleven zij daar tot 't jaar 1812, toen door een zeker geschil, dat tusschen de leden van een of ander gild ontstaan was, het bestaan van het gilde ter oore kwam van DE CELLES, prefect du département du Zuiderzee, die terstond beval alle gilden op te heffen. Onder NAPOLEON bleef dezelfde bevooroordeelde meening omtrent de gilden bij de Fransche bestuurders van Holland, zooals die in hun land op 't einde der vorige eeuw algemeen bestond.

Maar wij zijn al te breedvoerig geweest over de Amsterdamsche gilden.

In 1798 werden de gilden in de meeste steden bij het decreet van 5 October afgeschaft, en dadelijk bleek het nut en de schade van dien vrijen toestand. Dit moest gedragen worden, en 't werd ook gedragen gedurende de jaren dat de Bataafsche republiek bestond. Terwijl het nadeel van de afschaf-

1) Vgl. DE KONING ter aangehaalde plaatse blz. 278, die, wat Haarlem betreft, meerdere dingen vertelt, welke daar plaats vonden. In 't jaar 1804 toch zijn er te Haarlem eenige bepalingen gemaakt omtrent de gilde-gelden; den 14^{den} October van dat jaar zijn in plaats van de „provisioneele Commissarissen” gekomen de „Commissarissen over de Neringen en Handwerken”, aan wie de vorige bestuurders rekening en verantwoording over de gilde-gelden en gilde-brieven moesten doen. Zie DE KONING, t. a. p. bladz. 282.

ving het nut overtrof, ten minste in onderscheidene ambachten, en toen wij in 1806 den monarchalen regeeringsvorm van NAPOLEON ontvingen, kon het niet anders of de schade voortvloeiende uit de afgeschafte vereenigingen van handwerkslieden moest den Koning in het oog vallen. LODEWIJK gaf zich veel moeite om geneesmiddelen voor dit kwaad te zoeken, en in het begin van 1808 stelde hij hierover eene uitvoerige wet aan het Wetgevend Lichaam voor, met welks goedkeuring Hij de wet op den 30sten Januari van 't zelfde jaar afkondigde, die de wijze bevatte, volgens welke alle corporatiën in 't koninkrijk Holland nog bestaande en andere die weder gevormd konden worden voor het uitoefenen van „neeringen, ambagten en bedrijven” ingericht zouden zijn.

De voornaamste hoofdstukken daarvan zullen wij in 't kort meedeelen.

Art. 1. De vereeniging van afzonderlijke personen op eene plaats wordt toegestaan, om werken uit te voeren, ambachten uit te oefenen enz., als er maar niets geschiedt in strijd met de wetten van 't koninkrijk. — Art. 2. Bij het vormen van nieuwe gilden mag het aantal leden niet minder dan acht bedragen: als het getal niet zoo groot is, mogen de werklieden van verschillende ambachten zich vereenigen. — Art. 3. Werklieden, die lid wenschen te worden, moeten als zoodanig ingeschreven worden. — Art. 4. Om lid te worden, moet men voorzien zijn van een patent, als fabrikant, trafiekant, werkmeester, werkbaas, of neeringdoend persoon, zooals 't decreet van 't Uitvoerend Bewind den 2den December 1805 bevolen had (op dien dag toch was vastgesteld datgene, waarover wij bladz. 216 spraken.) — Art. 5. Aan niemand, tenzij aan hen die zulk een patent niet kunnen bekomen of op bevel des rechters daarvan beroofd zijn, wordt het toetreden tot eene vereeniging geweigerd: om dien toegang echter te verkrijgen is niet noodig, dat men burger (poorter) van die stad is ¹⁾, er worden ook geene proef-

1) Uit de woorden van dit art: „stedelijke of plaatselijke burger- of poorterschap” vermoeden wij, dat ook in plattelandsgemeenten hier en

stukken, vroeger een vereischte om in zulke vereenigingen te worden opgenomen, verlangd. Echter kon, door bijzondere wetten aan iedere vereeniging te geven, bepaald worden, dat, om meer zekerheid te hebben omtrent de bekwaamheid der nieuwe leden en om den onderlingen ijver aan te sporen, de stedelijke regeering een getuigschrift geven aan den candidaat, die 't proefstuk geleverd heeft. — Art. 6. Bepaalt 't entreegeld, dat de som van f 50 niet te boven mocht gaan; doch de jaarlijksche bijdrage wordt niet genoemd; dit art. handelt verder over de ondersteuning die een lid bekomen kan, wanneer hij die door armoede of ziekte noodig heeft. — Art. 9. De leden worden nooit gedwongen zich slechts bij één gild aan te sluiten, integendeel zij kunnen lid worden van zooveel vereenigingen als zij willen en zoovele ambachten uitoefenen als hun belijft, mits dat niet strijdt tegen de algemeene wetten van 't koninkrijk. — Art. 12. De keuren, ordonnantien en gildebrieven, vroeger aan de gilden gegeven en toegestaan gedurende 't jaar 1808, evenzoo de wetten der vereenigingen, die nog gevormd moeten worden, zullen aan het onderzoek der Gemeentebesturen onderworpen worden en ter goedkeuring aan den Minister van Binnenlandsche Zaken overgezonden worden. — Art. 14. De Plaatselijke Besturen moeten toezicht houden op de kermissen en vrije jaar- of weekmarkten, en daartoe den toegang verschaffen aan allen, 't zij leden der gilden, 't zij vreemdelingen. — Art. 15. Aan 't hoofd van iedere vereeniging zullen Commissarissen of Overlieden staan, aan te wijzen uit de leden van het gild door de gemeentebesturen, aan wie de zorg der leden en hunne knechts aanbevolen wordt. (Het aantal bestuursleden wordt niet bepaald; wellicht hing dit af van het aantal leden, of van de vroegere bepalingen der keuren en ordonnantien). — Art. 16. Deze bestuursleden moeten het gemeentebestuur in kennis stellen van alle gildezaken,

daar enkele gilden geweest zijn; bekend toch is, dat, bij afwezigheid van vesting, muren of poorten, zulke plaatsen dikwijls stedelijke rechten ontvingen; daarom kunnen hier ook gilden op het platteland bestaan hebben, zooals zulks het geval geweest is in Duitschland.

die in strijd zijn met de wetten van 't koninkrijk of met de keuren van iedere plaats. — Art. 17. Al wie tot bestuurslid gekozen is mag deze keuze niet van zich afschuiven, tenzij hij eene boete betale, gelijk aan de jaarlijksche contributie. Uit de laatste woorden van dit art.: „Doch zal iemand, 3 jaren of langer gefungeerd hebbende, aan deze boete niet kunnen worden onderworpen,” zou men mogen opmaken, dat er geen grenzen aan dit bestuurschap gesteld zijn, vooral daar in de volgende artt. geen spoor van zulk een grens voorkomt, dat echter na verloop van 3 jaren dit ambt zonder boete kon neergelegd worden. — Art. 18. Daarenboven wordt aan de gemeentebesturen toegestaan, behalve de bestuursleden van art. 15 ook nog directeuren aan te stellen, die niet tot de leden van 't gild behooren, om voor de belangen der gilden te zorgen. — Art. 19. Het geld in de kas der gilden aanwezig worde bestemd tot onderhoud van verarmde leden of hunne gezinnen. Er wordt aan toegevoegd: „Geene andere dan nuttige en noodzakelijke uitgaven zullen uit de kas der corporatie worden bestreden;” de kas wordt dus niet aangesproken om gastmalen te bekostigen. — Art. 20. De directeuren volgens art. 18 of de leden uit het gild zelve, door de Magistraten verkozen, hebben 't bestuur over de geldzaken. — Art. 22. De geschillen die mochten ontstaan tusschen de gilden onderling of tusschen de leden van één gild zullen door de stedelijke Magistraten beslecht worden, voor zoo ver de rechten en verplichtingen der vereenigingen strekken. — Art. 25. De keuren, ordonnantien, gildebrieven, enz., vroeger aan verschillende gilden gegeven, worden als ongeldig beschouwd, voor zoover zij strijdig zijn met deze wet; indien zij er niet mee strijden, blijven de keuren van kracht voor de verschillende gilden, totdat een nieuw reglement aan elke vereeniging afzonderlijk zal gegeven worden.

Wij zien dus, dat de zaak Koning LODEWIJK zeer ter harte ging; wij zien, dat de oude Gilden hersteld werden, en dat tevens maatregelen beraamd werden tegen de misbruiken, die er aan kleefden. Uit de woorden der wet blijkt

intusschen niet, dat de herstelling van alle Vereenigingen in iedere stad noodzakelijk was. Dat zij in vele steden niet hersteld zijn, is daaruit te verklaren, dat 't moeilijk is Vereenigingen die geheel ontbonden zijn, weder te doen herleven. Verder weten wij dat ons Gild van boekdrukkers en boekverkoopers te Leiden en op andere plaatsen van Holland niet hersteld is. Doch te Amsterdam, waar het tot heden bestond (vgl. hiervoor bladz. 344) is het door deze wet herboren en tot zijn vorigen bloei teruggebracht, want argument van artt. 2 en 19 enz. zegt: „Gilden, Corporatiën die met deze wet niet strijdig zijn, blijven ongeschonden”.

Lezenswaardig is de redevoering, die HULTMAN, Staatsraad des Konings, gehouden heeft bij de indiening van deze wet aan het Wetgevend Lichaam. Hij bespreekt daarin de nadeelen, ontstaan door het afschaffen der Gilden. Ofschoon de bekendmaking van 5 October 1798 vervolgens hernieuwd is op den 16^{den} Juli 1800, en door andere besluiten 't zij verscherpt, 't zij langzamerhand verzwakt of veranderd werd, toch, zegt hij met evenveel woorden (wat wij boven bladz. 344 met een enkel woord aanstipten), dat de afschaffing niet overal, zelfs niet in enkele voorname steden, heeft plaats gevonden. Hierover verwonderen wij ons niet: in de kleinere steden toch hielden de Gilden op te bestaan door 't decreet van 1798, omdat de gilden daar geen voordeel afwierpen, waarom de stedelijke regeering weigerde gehoor te geven aan dat besluit, en gehaat werden door hen, die de teugels van 't hoogste gezag in handen hadden). Verder voegt HULTMAN er aan toe, dat verscheidene steden, die te recht meenden dat door de opheffing der gilden de vernietiging van hare welvaart zou volgen, aan den Koning verzoekschriften indienden, waarbij zij hem verzochten dat hij de vereenigingen van handwerkslieden zoodanig zou herstellen, dat alles wat naar monopolie geleek verwijderd zou worden; op die wijze zou naar hunne meening 't voordeel en 't nut der Gilden bewaard blijven ¹⁾.

1) De Koninklijke Courant van 19 Februari 1808 bevat de wet en hare verdediging.

Deze koninklijke wet, die zoo vele goede en prijzenswaardige dingen bevatte, bleef slechts 2½ jaar in werking. Want, toen Holland in 1810 bij Frankrijk ingelijfd werd, is er voor goed, evenals dit in 1796 in de Oostenrijksche Nederlanden geschied was, een einde aan de Gilden of corporatiën, of hoe zij ook mochten heeten, gemaakt, omdat zij niet naar den zin van de Fransche overheerschers waren. Hoe intusschen te Amsterdam tot aan 't jaar 1812 het boekverkoopersgilde is blijven bestaan, hebben wij in het kort medegedeeld.

Wat de meening en het oordeel over de Gilden in Zuid-Nederland gedurende de laatste tijden is geweest, is ons onbekend. Nadat zij daar eenmaal in 1796 in slaap gevallen waren, zijn zij tot den huidigen dag nooit weer ontwaakt. Wat de Noordelijke provinciën betreft: toen dit deel van het Vereenigde Koninkrijk zijne vrijheid terug bekomen had, deden de burgers vele en vergeefsche pogingen, o. a. door het indienen van verzoekschriften aan den Koning, de Staten-Generaal enz. om de vereenigingen van handwerkslieden te herstellen ¹⁾. Doch deze pogingen leden alle schipbreuk.

1) Dat vele en aanzienlijke mannen in ons land den Gilden gunstig gezind zijn, zoodat zij ze gematigd en voorzichtig hersteld willen zien, schijnt ons de prijsvraag aan te duiden die den 8ten April 1818 door het Zeeuwsche Genootschap van Wetenschappen uitgeschreven werd: »Waren de inrigtingen der Gilden of corporatiën van neringen en ambachten, die zoo lang in ons vaderland hebben standgehouden, inderdaad van eenen zoo voordeelligen invloed voor den bloei der steden en burgerijen, dat het gebrek aan welvaart en de neringloosheid, waarover thans zoo algemeen geklaagd wordt, ook grootendeels aan de afschaffing der gezegde inrigtingen moeten worden toegekend? Indien ja, in hoeverre zou dan in den tegenwoordigen tijd het herstel der Gilden nuttig en raadzaam zijn voor den Staat? En onder welke bepalingen zoude dit alsdan kunnen geschieden?» De president van het Genootschap, de heer N. C. LAMBRECHTSEN, stelde voor deze prijsvraag uit te schrijven. —

Op het boekje, het jaar te voren te Amsterdam verschenen, getiteld: »Ontwerp tot verbetering van den toestand der noodlijdenden, gevangenen, bedelaars, enz. beweert de anonieme schrijver bladz. 16 o. a. dat *aan de afschaffing of onderdrukking der gilden* de toenemende armoede te wijten is, en tevens geeft hij het volgende middel aan de hand: »Wanneer men in elke stad het bestuur der Gilden aan eenen algemeenen opzigter opdroeg,

Niemand meene echter, dat wij zoo vermetel zijn, dat wij er de regeering een verwijt van willen maken; maar wij betreuren het, dat de Vereenigingen van handwerkslieden in Nederland afgeschaft zijn, en dat ons land nu beroofd is van die instellingen, die een goed doel beoogden. Intusschen, wat er ook moge geschieden, 't zij de corporatiën van handwerkslieden in de Vereenigde Nederlanden te eeniger tijd weer in werking komen, 't zij ze niet meer herleven, zoo wenschen wij dit toch, dat in ons dierbaar vaderland de industrie, de koophandel, de kunsten en wetenschappen niet minder dan de boekdrukkunst, de bevorderaarster en verspreidster van elke wetenschap en kunst, moge toenemen en bloeien; dan zullen wij reden hebben om ons te verheugen.

die jaarlijks de verantwoording der Gilden moest nagaan, en de kwitantien of jaarzangen der Gildebroeders, vóór en aleer dezelve aan de Overlieden betaald werden, met zijn visa voorzag, en niemand aangenomen werd, of hij moest blijken van goed gedrag en bekwaamheid geven: dan zouden door eene zoodanige eenvoudige en onkostbare bewindvoering de Bureaukosten weinig behoeven te bedragen, het gebrekkige in de voormalige Gilden zou verhinderd, en door het in omloop brengen der onder de Overlieden nog berustende kapitalen, veel armoede kunnen geweerd worden. Tevens moet men middelen aanwenden, om aan den najver geene palen te stellen."

B I J L A G E N.

Bijlage A, zie bladz. 6.

Consideransen tot de Wet van 3 Junij 1803, geopperd
door het Staatsbewind der Bataafsche Republiek bij
missive van 10 Januarij 1803 aan het Wetgevend
Ligchaam van het Bataafsch Gemeenebest.

Burgers!

Op 1 April 1800, adresseerde zich, bij Request aan de
1^e Kamer van het vertegenwoordigend Ligchaam des Bataaf-
schen volks de Boekverkooper D. DU MORTIER, wonende te
Leiden, houdende 't zelve in:

verzoek dat er eene, voor de geheele Republiek algemeen
en gelijk werkende wet mogt worden vastgesteld, tegen het
nadrukken en verkoopen van nadrukken, boeken en ge-
schriften, welke het eigendom van een ander zijn; zoo veel
mogelijk op den voet der Publicatie van 't Provinciaal
Bestuur van Holland van 8 December 1796.

Daar dit Request een onderwerp betrof, hetwelk in 't
naburig Duitschland reeds jaren achtereen de attentie van
het geheele publiek had tot zich getrokken, en in 't Fransche
Gemeenebest het algemeen bestuur genoopt had, om dien
aangaande vaste wetten te doen uitgaan, en bovendien reeds
in een van de gewesten dezer Republiek [Holland], het
bestuur van 't zelve daaromtrent eenige voorzieningen had
in 't werk gesteld; zoo was het niet te verwonderen, dat
dadelijk na 't indienen van't voorsz. Request, het oogmerk
waartoe 't zelve was strekkende ook bij het Hoogst Bestuur
dezer Republiek werd gerekend belangrijk genoeg te zijn,
om deszelfs oplettendheid tot zich te trekken en te doen

onderzoeken, of en in hoeverre de aart der zaak vergunde, en de noodzaaklijkheid gebod, om bij algemeene wetten aan een ingeslopen misbruik paal en perk te zetten.

Dit onderzoek scheen des te meer noodzakelijk, daar zoo wel uit den inhoud der opgemelde Publicatie van het Provinciaal Bestuur van Holland nopens het nadrukken, als uit de Resolutien der Staten van die Provintie, in de jaren 1708 en 1745, omtrent het verleen van octroijen op de uitgaven van Boeken, converteerde, dat de Besluiten dien-aangaande niet genomen waren dan na voorafgaande raadplegingen met de, in dezen, geïnteresseerde personen, de Boekhandelaars binnen die Provintie woonachtig; dien overeenkomstig werd dan ook, na dit onderzoek ingerigt en over de bedoeling van't voorsz. Request geraadpleegd met eenige meest geaccrediteerde Boekhandelaars, welke allen eenparig, en als uit eenen mond, hetzelfde appuieerden, en verklaarden, dat na de vernietiging der Gilden binnen dit Gemeenebest eene soortgelijke Wet, als die van Holland, even door deszelfs geheele uitgestrektheid kracht hebbende, volstrekt vereischt werd, om den Boekhandel in ons Vaderland te schragen, en voor de verdere, nadeelige gevolgen, die het ten dezen plaats hebbend misbruik van het Nadrukken, aan denzelven veroorzaakt, te beveiligen.

Dan het was niet alleen het belang van den Boekhandel, 't welk in deze onderhandelingen werd in't oog gehouden en voorgestaan; maar men begreep te regt, dat behalve die in aanmerking moesten komen, twee andere, niet min belangrijke punten, met het voorgaande in een naauw verband staande, te weten: 1°. de bevordering der verlichting en der wetenschappen in ons Vaderland, en 2°. de zekerheid der ingezetenen, dat door eene dergelijke Wet, hun vrije handel niet meer werd beperkt, dan volstrekt vereischt wordt, tot maintien van een ieders wettig regt van Eigendom.

Want behalve dat door sommige lieden de vrijheid tot nadrukken wordt opgegeven als een middel tot meer algemeene verspreiding van nutte kennis en wetenschap onder alle standen der Maatschappij, zoo is het bij de minst bedaarde

overweging van de verordeningen, ten dezen vastgesteld in de opgemelde Publicatie van Holland, al ras blijkbaar, dat het hierboven gemeld belang der Wetenschap, zoo wel als het algemeen mercantiel belang der Ingezetenen bij dezelve, maar al te veel is uit het oog verloren.

Na derhalve over dit onderwerp alle die inlichtingen te hebben verkregen, die wij meenden nodig te hebben en voorts na serieuze overweging van alles, waarop ten aanzien van het zelve te letten stond, vinden wij ons thans in staat gesteld om namelijk over deze zaak, die het bestaan en de belangen eener aanzienlijke klasse van ingezetenen van dit gemeenebest betreft eene voordragt te doen, hoofdzakelijk overeenkomende met de bedoelingen van den Requestrant die door zijn verzoek tot dezelve heeft aanleiding gegeven, doch tevens juist berekend naar de belangen van het Algemeen.

Het zal wel geen betoog behoeven, dat het *Nadrukken* (van welk woord wij ons, korthedshalve zullen bedienen om daarmede allen koophandel met nagedrukte geschriften aan te duiden), een zedelijk ongeoorloofde zaak, en even zeer een strafwaardige eigendomsroof is, als het vervreemden van elke andere wettige bezitting van een ander; in het naburig Duitschland toch, waar de onverzadelijke winzucht het nadrukken zoo algemeen heeft gemaakt, en waar het dus ook niet aan lieden heeft ontbroken welke dien onbetamelijken handel, met gronden, uit het algemeen belang ontleend, in geschriften hebben getracht te verdedigen, is, daarentegen door andere schrijvers de ongeoorloofdheid van dien handel zoo klaar aan den dag gelegd, en het sophistische, in de argumenten der voorstanders van denzelven, zoo duidelijk aan't licht gesteld, dat het welligt alleen aan de form van bestuur over dat, onder zoo vele Heeren verdeelde land te wijten is, dat omtrent deze zaak, aldaar niet reeds voorlang, evenals in de Fransche Republiek, een prohibitive wet is geemanceerd; en dat de aangewende pogingen om daarop een besluit van den Regensburger Rijksdag te verkrijgen, tot dus verre het gewenschte effect hebben moeten missen.

Zonder ons derhalve in eene ampele discussie in te laten van de ter dezer materie, zoo vóór als tegen bijgebragte bewijsgronden, vertrouwen wij, dat de hierboven door ons opgegeven stelling, ten aanzien van het nadrukken, als gegrond op de eenvoudigste beginselen van regt, ook bij uwe vergadering aan geene verdere twijfeling zal onderhevig zijn, en dat gijlieden mitsdien met ons eenstemmig van gevoelen zult zijn, dat dit kwaad, hetwelk ook in dit gemeenebest zich hoe langer hoe meer verspreidt, ten eenenmale behoort te worden uitgeweid, en dat, daar de thans ingevoerde eenheid van Bestuur, het geschiktste tijdstip aan de hand geeft om in eene zaak te voorzien, waarbij alle ingezetenen in ons vaderland evenzeer zijn geïnteresseerd, er eene wet behoort te worden gemaakt, waarbij tegen schandelijke baatzucht de gepaste en met de mate der misdrijven geëvenredigde straffen worden gestatueerd. Het zal er dan maar alleen op aankomen, dat zoo wel bij het voordragen als arresteren dier wet, al datgene worde in het oog gehouden, hetwelk wij reeds hierboven hebben opgegeven, in dezen van aanbelang te zijn, ten dien effecte dat het belang van den Boekhandel, voor zooverre hetzelfde op het maintien van een wezenlijk *Recht van Eigendom* berust, in overeenstemming worde gebragt met de zoo veel mogelijk gefaciliteerde verspreiding der voortbrengselen en vorderingen van het menschelijk verstand, en met den voor den vrijen handel der Ingezetenen zoo belangrijken stelregel, dat geene prohibitive wet zich verder behoort uit te strekken, dan volstrekt noodzakelijk is om hunne regten te verzekeren, en alle inbreuk op dezelve te keer te gaan.

En het is ter bereiking van dit allezins gepaste oogmerk, dat wij, bij de overweging dezer zaak, de meergemelde Publicatie van 't Provinciaal Bestuur van Holland tot basis onzer beraadslagingen hebbende aangenomen, vermeenen de navolgende Consideratiën in 't midden te moeten brengen, zonder dat wij nogthans nodig oordeelden, in eene breedvoerige recensie te treden van alle de bepalingen, in dezelve publicatie vervat, of ook speciale melding te maken van de

onnaauwkeurigheid en onvolledigheid, die wij in dezelve hebben ontwaard, en van zoodanige verordeningen in dezelve als ons zijn voorgekomen, met sommige der zoo even gemelde beginselen te strijden, die wij ons ten dezen hebben ten doel gesteld.

In de *eerste* plaats verdient dan in aanmerking te komen de noodzakelijkheid, om naauwkeurig te bepalen, waarin het Eigendomsregt op eenig Boek, waarvan het nadrukken zou behooren verboden te worden, besta, en alzoo wel te onderscheiden, in welke gevallen dat regt onbetwistbaar is, in welke daarentegen hetzelfde door de Boekhandelaars, en in de meergenoemde Publicatie, ten onregte gesustineerd wordt, plaats te hebben.

Het is namelijk buiten alle bedenking, dat het voornoemd Regt van Eigendom alsdan plaats heeft:

1°. Wanneer de Schrijver of Redacteur van eenig oorspronkelijk, d. i. niet vertaald inlandsch werk, hetzelfde of zelf gedrukt heeft, of voor zijne rekening doet drukken.

2°. Wanneer een ander dan de Schrijver of Redacteur, zoodanig werk op eenige wettige wijze als een privaat eigendom verkregen heeft, 't zij bij wijze van donatie, hetzij bij aankoop; en zulk een bezitter, niettegenstaande de onzekerheid, of het debiet van hetzelfde werk aan zijne verwachting en wensch zal beantwoorden, de voorschotten heeft bekostigd, die met den aankoop van de zoogenaamde copie, en met de uitgave derzelve gepaard gaan; aan zulk een eigenaar behoort onzes inziens evenzeer een regt van Eigendom te worden toegekend, en hij in deszelfs bezit door de wetten van de Landen gehandhaafd, als omtrent alle andere wettig verkregene Eigendommen der ingezetenen, en alle geoorloofde handelsspeculatiën plaats heeft.

Buitendien zijn er twee andere gevallen, waarin zulk Regt van Eigendom redelijker wijze niet kan ontzegd worden:

3°. (1°) Wanneer de eigenaar van een oorspronkelijk werk het raadzaam oordeelt, hetzij voor zijne eigene belangen, hetzij voor die van het algemeen, om van zoodanig werk eene vertaling, verkorting of uitbreiding in 't licht te geven;

trouwens het spreekt van zelve dat bijaldien zulks aan elk ander vrijstond, hierdoor het debiet van zijn oorspronkelijk werk konde worden benadeeld, en hij dus langs eenen indirecten en slinkschen weg in het Regt van Eigendom en de daaraan verknochte voordeelen bekort, op welk regt en voordeelen hij eene wettige aanspraak heeft, wanneer de wijze, waarop hij zulks verwierf, met regt en eerlijkheid bestaanbaar is.

4°. (2°.) Wanneer iemand van eenig Buitenlandsch werk eene vertaling, verkorting, of uitbreiding door de drukpers heeft gemeen gemaakt; het valt toch niet te ontkennen, dat zoodanig een moet gehouden worden, de daartoe benodigde moeite of Copiageld en voorschotten te hebben besteed en uitgelegd, en alzoo zich een regt verworven, om door het debiet van zijn werk, zich zelve schadeloos te stellen, en zoo mogelijk winst te doen; en dat wijders, bijaldien ook hier van het nadrukken aan elk en een iegelijk werd vrijgelaten, zulks mede geschieden zou ten aanmerkelijken prejudicie van den eersten uitgever, daar de latere geene andere onkosten tot het verkrijgen dier vertaling etc. behoeft te besteden, dan alleen den prijs, waar voor een Exemplaar derzelve voor elk en een iegelijk verkrijgbaar is; en deze daarenboven door den gemaakten opgang dier vertaling &c., en het gedurig gevraag naar dezelve van het succes zijner onderneming om dezelve na te drukken genoegzaam verzekerd is, en dus bij mindere onkosten eene grootere zekerheid van winst zou verkrijgen, dan de eerste.

Geheel anders is het integendeel gelegen met het zoogenaamde *Regt van Preferentie*, hetwelk, ten onregte met het in de voorszegde gevallen aanwezig Eigendomsregt wordt geconfundeert. Dat Regt van Preferentie bestaat hierin, dat, wanneer een Boekverkooper vroeger dan een ander in de Nieuwspapieren heeft aangekondigd, dat hij van voornemens is, eenig Buitenlandsch werk, hetzij in originali alhier na te drukken, of elders nagedrukt, alhier te debiteren, hetzij vertaald in 't licht te geven, zoodanige advertentie aan ieder ander het regt ontnemt, om, evenals zijn voorganger, van

hetzelfde werk eenen nadruk of eene andere vertaling ter drukpers te leggen, of te debiteren. Waar toch is hier het minste spoor van eigendomsregt op zoodanig werk te vinden? Zijn niet alle buitenlandsche schriften, die in den Boekhandel komen, voor een ieder verkrijgbaar voor den blooten prijs, die een enkel exemplaar van dezelve kost? En is niet een ieder, die lust en vermogen heeft, om dat geld daaraan te koste te leggen, even zeer gerechtigd, om, desverkiezende daarvan een nadruk, en zoo hij daartoe noch moeite noch kosten ontzien wil, eene vertaling aan zijne landgenooten aan te bieden? Het statueren derhalve van een Regt van Preferentie involveert eene onregtvaardigheid, die ten behoeve van eenen ingezetene aan alle de overigen gepleegd wordt. Voegt men hierbij, dat de vermenigvuldiging van nadrukken of vertalingen van Buitenlandsche en hier door min geredelijk verkrijgbare, geschriften alleszins bevorderlijk moet geacht worden tot het meer algemeen maken en in omloop brengen der denkbeelden van vreemde volken, over allerlei wetenswaardige zaken; dan voorzeker vordert hier het algemeen belang dat door het toestaan van een diergelijk regt van Preferentie de verlichting en uitbreiding der Wetenschappen niet worde benadeeld. Immers bij de vrijstelling van het nadrukken en vertalen van Buitenlandsche werken is het met reden te verwachten, dat een ieder zich beijveren zal, om diergelijke nadrukken of voor den minst mogelijken prijs uit te geven, of aan zijne vertaling dien graad van volmaaktheid te verschaffen, die dezelve boven andere zal doen verkiezelijk worden.

Voor en aler hiervan af te stappen, willen wij U niet onkundig laten, dat tegen het, door ons, beredeneerde wordt ingebracht, dat in een land van eene zoo geringe uitgestrektheid als het onze, zulk eene vrijstelling veelal eene schroomvalligheid zou doen geboren worden om eenig Buitenlandsch werk te drukken of vertaald uit te geven, dat de nadruk of vertaling van een 2^{den} uitgever den eersten zelfs zou kunnen buiten staat stellen om de kosten, daar aan besteed, vergoed te krijgen; waardoor dan welligt zou kunnen ge-

beuren, dat lijnregt strijdig met het door ons voorgestelde doel, de vermeerdering namelijk van algemeene kennis, het nagedrukt of vertaald uitgeven van Buitenlandsche werken ten eenenmale achterbleef, of althans aanmerkelijk verminderd werd.

Dan hiertegen kan, met regt worden aangevoerd, 1°. dat blijkens de ondervinding in den Boekhandel, nog nimmer eene tweede oplage van eenig Buitenlandsch werk, alhier nagedrukt, voor de behoefte van ons land benodigd is geweest, en dus niet ligt iemand zal worden aangemoedigd om een 2den nadruk uit te geven, wanneer er reeds een voorhanden is;

2°. dat de advertentien in de Nieuwspapieren, al is aan dezelve geen regt van Preferentie geaccrocheerd, de belanghebbenden genoeg zullen waarschuwen, om zich voor schade te wachten;

3°. dat, welke kracht ook de voormelde tegenwerping voor het belang van den Boekhandel hebben moge, dat belang niet mag voorgestaan worden, op gronden van onregt, hoedanige wij vermeenen te voren duidelijk te hebben aangetoond, dat waarlijk bij het vaststellen van een Regt van Preferentie zouden plaats grijpen.

Uit al het tot dus verre ter nedergestelde zal Ulieden mitsdien blijken, dat, zoo zeer als wij in de eerste, door ons aangevoerde gevallen, een Regt van Eigendom erkennen, en diensvolgens van oordeel zijn, dat ingezetenen, in een dier gevallen verkerende, bij dat regt behooren gemaintineerd te worden, wij evenzeer van gedachte zijn, dat zoodanig regt verkeerdelijk gesustineerd wordt te bestaan in die gevallen, waar in bij de Publicatie van 't Provinciaal Bestuur van Holland slechts het zoogenoemde Regt van Eigendom plaats heeft, en dat dus in de te emaneren Wet van zoodanig een regt niet behoort te worden gewag gemaakt; niettemin willen wij, hierdoor niet verstaan worden, voor beslist te houden, dat zulk eene bepaling omtrent het Regt van Preferentie (omtrent deszelfs geldeloosheid) eventueel zou kunnen in aanmerking komen bij de verordeningen van goede orde en Policie, die de thans afgeschafte Gilden in

de respectieve Departementen zullen behooren te vervangen; noch ook de Boekhandelaars het regt en de faculteit ontzegd te hebben, om, dienaangaande onderling vrijwillig eene zoodanige Conventie aan te gaan als zij voor hunne gemeenschappelijke belangen geraden zullen oordeelen.

In de *tweede* plaats is het ons noodzakelijk voorgekomen dat zoowel de zorg voor het merkantiel belang der Ingezetenen, als voor derzelver beschaving en verlichting, niet minder vorderden naauwkeurig toe te zien dat door de Wet, tegen het nadrukken, hunne vrijheid tot het drukken en uitgeven van Werken, waaromtrent geen regt van Eigendom kan gesteld worden aanwezig te zijn, aan hoegenaamd geene banden gelegd werd, gelijk mede dat niet eene bekrompene en verkeerde toepassing derzelve Wet, aan den letterkundigen verzamelaar of beoordeelaar van alle uitkomende produkten van den menschelijken geest de gelegenheid beneeme, om dezelve, of uit hoofde van hunne, door hem veronderstelde, meerdere belangrijkheid, of ook naar deszelfs waarde of onwaarde bij het lezend Publiek meer algemeen bekend te maken, terwijl wij, voor het overige, het niet ondienstig achten, om alle Regt van Eigendom, of, om juister te spreken, alle bescherming van dat regt, te *ontzeggen* aan de uitgevers van zulke werken, die blijkbaar niets anders ten doel hebben, dan om, of de zeden te bederven, of den goeden naam van anderen te bezwalken, of tot bereiking van eenige andere schadelijke oogmerken te dienen, ten ware zij aan eene voorwaarde voldoen, die hen bij zulk een bedrijf, even daardoor te gereder blootstelt aan de versmading van weldenkenden, of de bestraffing van den Burgerlijken Regter.

Ten *derden*, is het notoir van het hoogste aanbelang, dat, in deze wet, even als in alle anderen, zorgvuldig, en zoo veel mogelijk worde vermijd alles, wat tot exceptien zoude kunnen aanleiding geven, waardoor de bedoeling van de wet konde worden geëluëderd, en dat dus, bij het arresteren derzelve, naauwkeurig acht worde gegeven op de meest mogelijke juistheid en volledigheid, ten einde zoo min

doenlijk, aan de interpretatie of arbitrage van den regter, of anderen, worde overgelaten; iets hetwelk, naar ons erachten, maar al te veel in de Publicatie van 't Provinciaal Bestuur gevonden wordt.

Eindelijk moesten wij nog met een woord melding maken dat wij, behalve andere, bij ons ingekomen Requesten van Boekverkoopers, dezelfde of soortgelijke strekking hebbende, als dat van den Burger D. DU MORTIER, in 't hoofd dezer vermeld, wij ons in den loop van 't voorleden jaar, en hangende onze deliberation over het voorhanden zijnde onderwerp, insgelijks, bij Request geadieerd gezonden hebben door Hoofdbestuurders der Bataafsche Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen*, niet minder dan alle voorgaande, klagende over het nadeel, hetwelk hun wordt toegebracht door het nadrukken der door hun uitgegeven werken, en mitsdien even als deze, instantelijk verzoekende, om bij hun wettig regt, ten dezen met nadruk te worden gehandhaafd.

Dit Request afkomstig van eene Maatschappij, wier weldadige bedoelingen, met zoo veel regt, de goedkeuring der beste ingezetenen van ons Vaderland verworven hebben en die, daarenboven door een Besluit der Nationale Vergadering in het bezit is van eene wettige aanspraak op de bescherming van het Gouvernement, in alle die betamelijke midelen, die zij ter bereiking dier bedoelingen, beschouwt van kracht en nut te zijn; dit Request gaf ons eene natuurlijke aanleiding, om bij de aan Ulieden voor te dragen wet, niet minder het oog te vestigen op het Regt van Eigendom, hetwelk aan Corporatien en geconstitueerde Autoriteiten op de door hun uitgegeven werken competeert, als op hetzelfde regt van individueele ingezetenen van dit Gemeenebest, en wij vinden ons derhalve gedrongen, om bij de bepalingen die de voorsz. wet zullen behooren uittemaken, evenzeer voor de ongekreukte bescherming van het regt der eerste te waken, als wij ons dit, ten opzichte van de laatste bij dezen, hebben ten doel gesteld.

En hiermede vertrouwen wij genoeg gezegd te hebben om Ul. de noodzakelijkheid te hebben doen gevoelen dat

aan de begeerte van den Requestrant D. DU MORTIER en der opgemelde Maatschappij, wier Requesten wij tevens in originali overleggen, in zoo verre voldaan worde, als met wel doorgedachte gronden van regt en algemeen belang bestaanbaar is; en twijfelen dierhalven niet, of Gijlieden zult, na eene oplettende overweging van de in het midden gebrachte reflexien, geene zwaarigheid maken, om het Regt van Eigendom op de uitgave van Werken, in dier voege te verzekeren als Ulieden bij dezen wordt voorgedragen in het navolgend Concept-Besluit.

Het Wetgevend Ligchaam vervolgt:

Gedelibereerd op eene missive —, is overeenkomstig de voordragt daarbij gedaan, besloten te statueeren:

Art. 1. Voortaan enz.

Bijlage B, zie bladz. 7.

**Concept eener Wet op den Boekhandel onder Koning
Lodewijk.**

Het volgende zijn of verbeteringen van W. HOLTROP door het wetgevend Ligchaam gemaakt in 1803, of het is een later origineel plan van W. HOLTROP zelven, die onder de hand (als President van de Vereeniging ten voordeele des Boekhandels) gevraagd was, zijne denkbeelden te concipieren bij gelegenheid dat het plan tot eene nieuwe wet ter tafel kwam.

1.

Het regt van eigendom op een boek of geschrift wordt onbetwistbaar en uitsluitend toegekend aan hem of hun, en derzelve erven of regtverkrijgenden die 1°. een boek of geschrift ten zijnen of hunnen koste heeft of hebben doen drukken, uitgeven en verkoopen en 2°. een boek of geschrift, met het volle of gedeeltelijke regt van kopij nevens alle de Exemplaren respectievelijk daaronder begrepen, kopere platen en wat dies meer zij, gekocht, of op eenige andere wettige wijs heeft of hebben verkregen.

2.

Niemand zal buiten toestemming der zoodanigen respectievelijk eenige aanspraak op zoodanig regt mogen maken noch den bezitteren daarvan in de uitoefening van hetzelfde mogen hinderlijk wezen noch verkorten; hetzij door zulk een boek of geschrift of geheel of ten deele na te drukken of te doen nadrukken, of buiten dit Rijk nagedrukt in te

voeren of te helpen invoeren, te verspreiden of te verkoopen, op poene van te incurreren, voor de 1ste maal, confiscatie van alle de in het Rijk nog voorhanden zijnde ongedebiteerde Exemplaren van den nadruk, ten profyte van hem of hen bij welken het voorsz. regt van eigendom is berustende; en nog daarenboven de waarde van 250 Exemplaren van den gemelden oorspronkelijken druk, te berekenen tot den eerstgestelden verkoopprijs;

en voor de 2de maal buiten en behalve voorn. confiscatie, eene Somma ten bedrage van 500 Exemplaren van den echten druk, tot denzelfden prijs; zullende dezelve komen ter eenre helfte voor hem, die daartoe bevoegd, de calange doet en ter andere helfte, voor de algemeene armen der plaats waar de calange geschiedt;

en voor de 3de maal boven en behalve de straf bij de 2de overtreding bepaald, interdictie om den Boekhandel nimmermeer in dit Rijk te mogen uitoefenen en intrekking van deszelfs patent als zoodanig.

3.

Op dezelfde straffen als bij art. (2) zijn bepaald wordt ook verboden het verspreiden of verkoopen van eenigerhande vertaling, uitbreiding of verkorting van eenig oorspronkelijk werk in dit Rijk uitgegeven; tenzij zulks geschiede met voorkennis en schriftelijke toestemming van hem of hen, die het Regt van Eigendom heeft of hebben op zoodanig werk; blijvende het nogthans vrij en onverlet, den aart, korten inhoud en de waardij van zoodanig werk, door aankondiging, uittreksel en beoordeeling in dag- of weekbladen, in letterkundige maand- of tijdschriften en in tijd-wijzers ten algemeenen nutte kenbaar te maken.

4.

Dat, ten einde het nadrukken al verder te voorkomen, elk en allen die het Regt van Eigendom heeft of hebben op een

origineel of vertaald werk, dat uitverkocht en waarvan het vertier genoegzaam erkend is een herdruk te behoeven, gehouden zij, zoodanigen herdruk met den meesten spoed te bezorgen, of zulks niet verkiezende, zijn Regt van Eigendom op 't zelve te doen overgaan op denzulken als daarnaar aanvraag zal doen; en zulks op zoodanige voorwaarden, als zij onderling zullen bepalen; en zal hij die op deze wijs het regt van eigendom verkregen heeft, verplicht zijn, dadelijk een nieuwen druk van zoodanig werk te beginnen en onverwijld in 't licht te geven; op poene van daarin nalatig bevonden wordende te verbeuren *f* 150 ten behoeve van de kas der Boekverkoopers-Corporatie ter plaatse zijner woning, in gevalle hij binnen 2 maanden na de regtsverkrijging geene exhibitie doe van ten minsten 6 nieuwgedrukte bladen aan de Commissarissen der Boekverkoopers-Corporatie in de plaats zijner wooning, of wel van die der daaraan naast grenzende; en daarvan doe consteren door de annonce in den koninglijken Courant, immers binnen 3 dagen na de exhibitie.

5.

Dat alsmede op zoodanige straffen als bij art. (2) tegen het nadrukken of de nadrukkers zijn gesteld (elk en een iegelijk expresselijk wordt verboden, eenig werk, in dit Rijk uitgegeven, in eene andere taal te drukken), of eene uitbreiding of verkorting van hetzelfde uitgegeven, zonder voorkennis en toestemming van den zoodanigen als het Regt van Eigendom op zulk een werk bezit; met dien verstande dat, al schoon het voorstel tot het uitgeven van eene zoodanige vertaling door of van wege eenen Boekverkooper of ander particulier persoon aan den eigenaar gedaan wordt, deze nogthans aan zich de magt behoudt, zoodanige vertaling in het licht te geven, zullende (men) echter, in gevalle de eigenaar zich daaromtrent niet finaal verklaart, den voorsteller vrij en onverhinderd moeten laten geworden op zoodanige voorwaarden als zij onderling zullen bepalen; en

in geval van verschil zich conformeren met de uitspraak van Boekverkoopers, als boven bij art. (4) bepaald was.

6.

Wanneer eenig Boekverkooper in dit Rijk een werk buitenslands gedrukt, alhier nadrukt, zal hij verplicht wezen van zoodanig voornemen door Advertentie in den Koninklijken Courant, drie achtereenvolgende dagen te doen blijken, en zal het alsdan niemand in het Rijk vrijstaan, zoodanig werk na te drukken, noch andere buitenlandsche nadrukken daarvan in te voeren, te verspreiden en te verkoopen op poene als bij art. (3) tegen de nadrukkers gestat. is; blijvende het nogthans aan iedereen vrij, den origineelen druk in te voeren, te verspreiden en te verkoopen; en zal de zoodanige als hij een nadruk van eenig buitenlandsch gedrukt werk onderneemt, gehouden zijn, vóór de uitgave een Exemplaar van den echten druk, eigenhandig door hem geteekend te deponeren bij de Commissarissen der Boekverkoopers-Corporatie in de stad zijner woning, om, in cas van beklag over ingevoerde uitheemsche nadrukken, onder voorwendsel van origineele drukken, de belanghebbenden te hooren en dezelve met elkander te verzoenen, in formité aan art. (4) en (5).

7.

Elk en een iegelijk, die voornemens is, eenig werk in hoedanige taal het ook wezen moge te doen overbrengen, is verplicht, daarvan in 3 achtereenvolgende dagen advertentie te doen in den Koninklijken Courant; ten einde daardoor aan de eene zijde alle collisie voor te komen, en aan den anderen kant, de praeferentie te wettigen tot het doen vervaardigen en uitgeven der aangekondigde vertaling; zulende, indien 2 of meer Boekverkoopers van een en hetzelfde voornemen door gelijktijdige advertentie als boven doen blijken, dezelve zich met elkander moeten verstaan.

8.

Van zoodanige aangekondigde en in de Hollandsche Taal uitgegevene vertaling zal het op poene van het gestatueerde bij art. (2) en niemand vrijstaan, eenigen nadruk te doen, noch elders gedaan zijnde, in te voeren, te verspreiden, of te verkoopen, noch ook, onder hoedanigen schijn het ook zij, eene andere vertaling in dit Rijk te debiteeren, of te doen debiteren; wordende echter hiervan wel expresselijk uitgezonderd vertalingen in Hollandsche verzen, van welke het ieder eenen vrijstaat de zijne te geven, al ware het zelfs dat het origineel werk bereids in Hollandsch onrijn vertaald ware geworden; en blijvende het voorts aan ieder eenen vrij, om van zoodanig werk eene vertaling te geven in eenige andere taal, 't zij in proza of in poëzij.

9.

Elk die eenig oorspronkelijk of vertaald werk uitgeeft waarop denzelven, in voege voorsz. hetzij het regt van Eigendom, 't zij dat van Praeferentie wordt toegekend, is verplicht drie Exemplaren van 't zelve, en zulks van vervolgwerken regulier bij de uitgave van ieder deel of stuk, of nummer, (vóór de uitgave tegen renversaal) in te zenden aan de Kon. Bibliotheek; op poene van verstek van zoodanig regt op zulk een werk, als hem anderszins door de Wet is toegekend.

10.

Dat gelijk alle de voorsz. bepalingen berusten op het beginsel, hetzij van Eigendoms-, hetzij van Praeferentie-Regt, elk derzelfs respectivelijk zal vervallen en van geene geldigheid hoegenaamd wezen, noch kunnen worden, wanneer het publiek gerijf slechts in het minste daardoor zoude lijden; en wordt mitsdien al dadelijk daarvan expresselijk uitgezonderd en aan iedereen volkomen vrij en onverlet gelaten het drukken van den *tekst* der Grieksche en Ro-

meinsche Auctores Classici; — van Bijbels, Testamenten, Psalm- en Gezangboeken bij den openbaren Godsdienst in gebruik, Katechismen en alle andere kerk- en schoolboeken, geene uitgezonderd, als tot nut van het algemeen en tot onderwijs der jeugd in de onderscheidene kerken en scholen in dit Rijk bereids zijn ingevoerd en in vervolg van tijd ingevoerd zullen worden; en voorts alle gewone Volksalmanacken, Tijdwijzers, en wat van dien aart meer zij, al ware het dat men weleer of tot hiertoe van dit een of ander titulo oneroso zelf en privaatlijk had gejouisseerd; van al hetwelk een ieder zoo vele en zoo velerley drukken zal mogen vervaardigen, als dezelve voor zijn eigen nut en ook voor het nut van het algemeen zal geraden oordeelen.

11.

Dat met deze wet worden gehouden voor vervallen alle placaten, publicatien en wetten ten opzigte van den Boekhandel tot opdato dezes geëmaneerd.

Bijlage C, zie bladz. 19.

Aan Z. M. den Koning.

Het heeft aan Uwe Maj. behaagd van mij een Ontwerp van Wet betreffende het Regt van drukken van Letter- en Kunstwerken, gewoonlijk genaamd Kopijregt te verlangen.

Ik heb de eer hetzelfde aan uwe Maj. aan te bieden, na raadpleging en langzame overweging, zoo veel mogelijk van al wat betrekkelijk is tot dit belangrijk onderwerp van nieuwe wetgeving. Het is opgesteld, zoo ik durf vertrouwen, in den liberalen geest, en met de edele bedoelingen Uwer Maj. in de inleiding uitgedrukt met bewoordingen, die als getrokken zijn uit de Motiven van Uwer Maj. eigen Besluit van den 24sten Jan. 1814 omtrent den Boekhandel en den eigendom van Letterkundige Werken.

Geheel het ontwerp is alzoo gebouwd op onvergankelijke gronden van regtvaardigheid, algemeen welvaren en maatschappelijke Orde, niet op verbitterd wantrouwen en doodende schraapzucht, die de Fransche censuur en boekbelasting voortbragten.

De natuurlijke eigendom, die ieder auteur van Letter- of Kunstwerk heeft aan de voortbrengselen van zijn vernuft en vlijt, werd ten alle tijde in deze landen voor heilig erkend. Reeds voor ruim eene Eeuw stelden de Staten van Holland en West-Friesland in eene resolutie van 28 Junij 1715 dien eigendom tot eenigen grond der octrooyen op het drukken van Boeken, zoodanig dat de Octrooijen, ofschoon verleend, van nul en onwaarde zouden zijn, wanneer de eigendom bevonden werd niet te bestaan. Zoodra het Nederlandsch Gemeenebest onder eene algemeene wetgeving kwam, ver-

vingen algemeen beschermende wetten, de laatste onder dagteekening van 3 Junij 1803, de te voren voor allen verkrijgbare octrooijen op het uitgeven in druk van Letter- en Kunstwerk en de bescherming dezer Wetten was al wederom op den eigendom alleen rustende, en daaraan alleen verbonden.

Ook Uwe Maj. heeft dien eigendom in onderscheidene Besluiten die de Drukkers betreffen, geëerbiedigd, en wil dezelve thans, met de ruimste toepassing op allen Letter- en Kunstarbeid, ten voordeele van alle Nederlanders, zonder onderscheid, onder Hoogstdeszelfs regering vereenigd, bevestigd hebben in eene algemeene Wet op het regt van drukken, gewoonlijk genoemd Kopijregt, waarvan de eer voor Uwe Maj. bewaard is.

Alzoo strekt in het ontwerp dier Wet de natuurlijke Letter- en Kunsteigendom ten grondslag van de omschrijvingen in Art. 1 en 2 gegeven van het Kopijregt, of regt van Kopieeren door den druk, zoowel voor oorspronkelijke Letter- en Kunstwerken, als voor geoorloofde vertalingen der eersten, terwijl Art. 3 de uitoefening van dat regt ten meesten gunste van schrijvers en kunstenaars regelt, als vergunnende aan dezelve, in persoon den daaruit voortspruitenden handel patentvrij te drijven als handel met eigen voortbrengselen.

Art. 4, 5 en 6 straffen allen inbreuk op het Kopijregt van schrijvers en kunstenaars, of hunne regtverkrijgenden, op eene wijze, die aan Uwe Maj. zoo veel te minder overdreven schijnen kan, daar de Staten van Holland en West-Friesland reeds in den jare 1715, in hunne bovenaangehaalde Resolutie, niet alleen op het nadrukken zelve in derzelfver Provincie, maar op het invoeren, uitgeven, of verkopen van elders gemaakte Nadrukken van toen door een speciaal octrooij, nu door eene algemeene Wet, beschermende den Letter- of Kunsteigendom, eene Boete van *f* 3000 stelden, en die Boete zelfs naderhand tot *f* 5000 bragten. In dezelfde drie artikelen is eene gradatie van straf in acht genomen, naar mate der onderscheidene trappen van mis-

drijf, die bevonden zijn te bestaan en vooral is gezorgd voor het aantasten van het kwaad in deszelfs wortel, gelijk ook voor een duidelijk voorschrift der procedure, welk laatste de immer bestaande klagten over de onzekerheid daarvan, en de daaruit voortspuitende straffeloosheid der schuldigen alleen kan wegnemen.

Door Art. 7 wordt alles, wat op openbaar gezag en openbare kosten vervaardigd is, vatbaar gemaakt voor het regt van kopij, maar algemeen vrijgelaten het drukken, bewerken en vertalen van datgeen, welks publiciteit niet genoeg schijnt te kunnen bevorderd worden, met aanmoediging zelfs der bewerking en vertaling.

Het 8ste Art. noemt verder, wat van ouds af billijker wijze is gerekend een algemeen eigendom der drukpers te wezen.

Art. 9 en 10 verbinden de bescherming der wet aan voorwaarden, waarvan de heilzame strekking tot bevordering van binnenlandsch welvaren en tot handhaving der goede orde in de Maatschappij uwer Majesteits doorzigt niet ontgaan kan.

Bij Art. 11 wordt de begunstiging van Nederduitsche vertalingen van buiten 's lands uitgekome ne geschriften door middel van een 3jarig uitsluitend voorregt van vertalen geregeld. Deze begunstiging is aan Nederduitsche vertalingen alleen gehecht, omdat andere een meer uitgestrekt veld van vertier hebbende, die aanmoediging niet behoeven, ja dezelve, daarop toegepast, zeer ligt illusoir en schadelijk zoude kunnen zijn.

En tot het wegnemen, van alle mogelijke stremming, welke Letteren, Kunsten en Handel zouden kunnen ondervinden ten gevolge van de algemeene bepalingen dezer Wet, schijnt het 12de Art. eenen geschikten weg te openen.

Eindelijk moet ik Uwe Majesteit oplettend maken op de noodzakelijkheid der uitgaaf van een Officieel Dagblad van den Boek- en Kunsthandel, in dit geheel Ontwerp van wet ingeweven, daar er een middenpunt schijnt te moeten wezen voor de onvermijdelijke aankondigingen en bekendmakingen

en daartoe een Dagblad schijnt vereischt te worden, welks gebruik gemakkelijk, en welks aankoop onkostbaar is; hetgeen in één woord, onder het bereik valt van alle Boek- en Kunstverkoopers, en verdere belanghebbenden.

Ik verzoek Uwe Maj. het geschetste Ontwerp van wet gunstiglijk te willen overwegen, en wensch, dat hetzelfde aan Hoogstdezelfs weldadige oogmerken eenigzins mag beantwoorden.

**Ontwerp van Wet betreffende het regt van drukken
van Letter- en Kunstwerken, gewoonlijk genoemd
Kopijregt.**

Wij Willem, bij de gratie Gods, Koning der Nederlanden, Prins van Oranje Nassau, Groothertog van Luxemburg, enz. enz. enz.

Willende in ons Rijk, hetwelk de eere draagt van de uitvinding der Drukkunst, de vruchten daarvan aan schrijvers en kunstenaars op het ruimst doen genieten en tevens de drukkunst en den handel in derzelver voortbrengselen met de daarin dienstbare kunsten en fabrieken op het meest doen bloeijen.

En gelet hebbende op het 227ste Art. der Grondwet,

Zoo is het dat Wij tot gemelden einde en in overeenstemming met gemeld artikel den Raad van State gehoord en met gemeen overleg van de Staten-Generaal betreffende het regt van drukken van letter- en kunstwerken, gewoonlijk genoemd Kopijregt, hebben goedgevonden en verstaan, gelijk Wij goedvinden en verstaan bij dezen:

Art. 1.

Alle regt van Kopij, of van Kopieëren door den druk is voor oorspronkelijke Letter- en Kunstwerken het regt van schrijvers, aardrijkskundigen, Landmeters, Schilders, Teekenaars, Toonkunstenaars (Componisten) en aller regtverkrijgenden om oorspronkelijke Letter- en Kunstwerken, het zij Geschriften, het zij Kaarten, het zij Plans, het zij Schilde-

rijen, het zij Teekeningen, het zij Muzijk, geheel of gedeeltelijk, verkort of verkleind, zonder onderscheid van vorm of inkleeding, in eene of meer talen met of zonder hulp der Graveerkunst of eeniger andere tusschenkomende kunst door den druk gemeen te maken, te verkoopen en te doen verkoopen.

Art. 2.

Het Kopijrecht van vertalingen van Letterwerk, waarvan het oorspronkelijke niet onder de bescherming dezer wet staat, is het regt van vertalers en hunne regtverkrijgenden, om vertalingen van genoemd Letterwerk door den druk gemeen te maken, te verkoopen en te doen verkoopen.

Art. 3.

Het in Art. 1 en 2 omschreven kopijrecht kan door de auteurs en vertalers in persoon, elk wat zijn eigen werk betreft, worden uitgeoefend, zonder daartoe eenig patent te behoeven, maar door hunne regtverkrijgenden niet zonder als Boek- of Kunstverkooper gepatenteerd te wezen.

Art. 4.

Alle inbreuk op het in Art. 1 en 2 omschreven Kopijrecht, hetzij bij eene eerste uitgaaf in druk van eenig nog niet gedrukt Boek- of Kunstwerk, hetzij bij herdruk van hetgeen reeds in druk was, wordt verklaard te zijn eene schaamteloze inbreuk op een wettig eigendom, met den algemeenen schandnaam van *nadruk* gebrandmerkt en onder dezen naam strafbaar gemaakt met eene boete van f 3000.— ten behoeve der algemeene Armen van de woonplaats des *Nadrukkers* en met schadeloosstelling ten behoeve der in haar wettig eigendom aangetaste partij, ter waarde van 3300 Exemplaren van het nagedrukte boek- of kunstwerk, te berekenen naar den Boekverkoopersprijs van den wettigen druk, indien die bestaat, of naar dien des nadruks, indien het werk nog niet wettig gedrukt was, of naar den gewonen prijs volgens oordeel van drie deskundigen, indien het werk nog niet wettig gedrukt, en de nadruk ontdekt was, alvorens uitgegeven te zijn, zoodanig dat in mindering dezer

schadeloosstelling in geld zullen strekken, tot denzelfden prijs, zoovele Exemplaren van den nadruk als opgeleverd en aan de benadeelde partij ter hand gesteld zullen worden; onverminderd de verbeurte ten behoeve der benadeelde partij van de meerdere Exempl. die er mogten gedrukt zijn boven het getal van 3300, en komende nimmer eene mindere oplaag in aanmerking tot verkleining der schadeloosstelling in geld. Daarenboven vervalt de nadrukker in alle de kosten der in het volgend artikel voorgeschrevene procedure.

Art. 5.

Alle openbare aanklagers worden gemachtigd en gelast, om zoodra hun een exemplaar van een of anderen nadruk door of van wege den bezitter van het Kopijrecht zal zijn aangeboden met schriftelijke aanwijzing ter goeder trouwe van den Boek- of Kunstverkooper, één of meer, bij wien of bij wie men zich verzekerd houdt, dat het nagedrukte werk gekocht of gevonden is, het aangeboden Exemplaar, met de bijgevoegde aangifte, aan te nemen, van een en ander Reçu te geven, en dadelijk ex officio overtegaan tot het geregteijk opsporen en vervolgen van den nadrukker, dat is, dien genen of die genen, voor wiens of wier rekening de nadruk gemaakt is. Tot zekerder beteugeling van het misdrijf, zullen de openbare aanklagers ieder Boek- of Kunstverkooper, bij wien, volgens de bovengemelde schriftelijke aanwijzing of verdere ontdekking een of meer Exemplaren van den aangegeven nadruk verkocht of gevonden zijn, voor den regter roepen, om aldaar, na overlegging en overgifte tegen Reçu van Factuur, Verzendingbrief, of quitantie uit eene Nederlandsche plaats, en van een Nederlander afkomstig, onder Eede te verklaren, van wien hier te lande hij gemeld Ex. of Exemplaren ontvangen heeft of althans ter goeder trouwe meent, die ontvangen te hebben, en zal daarna de afzender op dezelfde wijze tot hetzelfde einde worden geciteerd, steeds voortgaande van ontvanger tot afzender, zoolang het noodig is; zullende de eerste, die zich in maniere voormeld niet zuiveren kan, alzoo ook hij, die slechts van eenen buitenschen oorsprong kan doen blijken, voor den Nadrukker

worden gehouden, en zullende alle openbare aanklagers en regters in dezen met elkander corresponderen en malkander behulpzaam zijn. En op gemelden grond zullen de openbare aanklagers vonnis eischen overeenkomstig het voorgaand artikel, tot het geven van welk vonnis zonder eenige mitigatie, op denzelfden grond, de regter alsmede gemagtigd en gelast wordt, gelijk tot het tevens ordonneren in hetzelfde vonnis, van verhaal bij parate executie, op alle vaste en losse goederen, ter diligentie van, en te dirigeren door den openbaren aanklager ex officio, ingeval aan het vonnis binnen eene maand tijds niet geheel en volkomen voldaan is, terwijl in geval van recidive de eisch en het vonnis zullen verzwwaard worden met eene inhabel verklaring om in het vervolg immer eenig patent als Boek- of Kunstverkooper te kunnen verkrijgen. Deze zelfde verzwarende van eisch en vonnis zal ook zonder recidive plaats hebben, wanneer een Nadrukker, als het een te voren niet gedrukt werk geldt, den naam des auteurs, of als het werk reeds in druk uitgegeven was, den naam des wettigen uitgevers zal gebruikt hebben of wanneer hij eenige geschrevene of gedrukte handteekening, naamcijfers of vignet, tot kenmerk van den echten druk dienende, voor zijnen nadruk zal nagemaakt of gebezigd hebben, onverminderd, in het laatste geval, de straf bij 's Lands wetten gesteld of te stellen op de falsiteit, welke misdad uitdrukkelijk verklaard wordt in dit geval begaan te zijn, met de (in) junctie aan de openbare aanklagers en aan de crimineele Regters, om hetzelfde als zoodanig te vervolgen en te straffen. En van ieder vonnis ingevolge deze wet tegen een Nadrukker te vellen zal door den Regter aan het Ministerie van Binnenlandsche Zaken officieele mededeeling worden gedaan, om in zijn geheel geplaatst te worden in het officieel Dagblad van den Boeken Kunsthandel, geschikt voor de aankondigingen van gemeld Ministerie betreffende den Boek- en Kunsthandel.

Art. 6.

Elk Boek- of Kunstverkooper, daaronder begrepen ieder verkooper van gedrukt Letter- of Kunstwerk in hoedanigheid

van schrijver of kunstenaar, die eene maand na de bekendmaking van eenig vonnis, in manier als op het einde van het voorg. Art. gezegd is, betreffende eenigen nadruk van denzelfden buiten een enkeld Exemplaar op auction of andere publieke verkooping van gebondene boeken, één of meer Exemplaren zal verkocht hebben, zal vervallen in eene boete van f 500.— en na eene bekeuring zulks weder doende, zal hij op nieuw in dezelfde boete vervallen, telkens daarenboven vervallende in de kosten der Procedure. Deze zal hier in haar begin, voortgang, en afloop, dezelfde zijn als in het voorg. Art. tegen de nadrukkers is voorgeschreven, voor zoo veel zulks op dit geval kan toegepast worden, alzoo met dit onderscheid, dat en de benadeelde partij en de openbare aanklager en de Regter, respectivelijk, alleen den werkelijken verkoop of aanbieding met dit oogmerk tot grond en onderwerp zullen kunnen maken van hunne aangifte, vervolging, eisch en vonnis, welk laatste zal uitgesproken worden, hetzij op de erkenning van de daad, hetzij op andere voor den Regter overtuigende bewijzen, en verder slechts met deze uitzondering op de toepassing van het gemeld voorgaande Art. dat de daarbij bevolene mededeeling van het geslagen vonnis aan het ministerie van Binnenlandsche Zaken, in dit geval blotelijk zal strekken, tot kennisgeving, niet tot openbaar making.

Art. 7.

Hetgeen op openbaar gezag en openbare kosten vervaardigd wordt en door den druk kan gemeen gemaakt worden, is vatbaar voor het in Art. 1 en 2 omschreven regt van kopij, om of uitgeoefend te worden voor openbare rekening, of overgedragen op Boek- of Kunstverkoopers. Alles echter van aard voorschreven, wat eenmaal in het Staatsblad, of eenig Nieuwspapier, van Gouvernementswege uitgegeven wordende, gedrukt, of in schrift of druk openlijk afgelezen of aangeplakt, of in eenige Courant geplaatst is, kan niet alleen door ieder courantier, maar ook door ieder boek- of kunstverkooper vrijelijk worden gedrukt, en gemeen gemaakt, geheel of gedeeltelijk, onvertaald of vertaald, zonder of met

bewerking, wordende daarenboven in geval van bewerking of vertaling, aan iederen bewerker of vertaler patentvrij vergund het uitgeven en verkoopen in druk van elks eigen arbeid van deze soort, terwijl ingeval (hij die) deze bewerking, of elke vertaling, zonder daarvan eigenaar te wezen, drukt of herdrukt, als Nadrukker zal strafbaar zijn, en als zoodanig vervolgd zal worden, op de wijze bij Art. 4 en 5 voorgeschreven, en zijnde hier ook toepasselijk de bepalingen van Art. 6 tegen het verkoopen van veroordeelde Nadrukken.

Art. 8.

Aan ieder Boek- of Kunstverkooper staat het vrij in druk uit te geven, geheel of gedeeltelijk, den Bijbel, de oude Auctores Classici, en zoodanige vertalingen van en aantekeningen of Registers, enz. op den Bijbel en de genoemde auteurs, als van ouds af een algemeen eigendom zijn gerekend, en waarvan de bijzondere eigendom niet kan bewezen worden, gelijk al zulke Kerk- en Schoolboeken, welke insgelijks van ouds af een algemeen eigendom zijn gerekend, en waarvan al mede de bijzondere eigendom niet kan bewezen worden; waar dit laatste kan geschieden, bestaat voor allen oorspronkelijken arbeid het kopijregt in Art. 1 en voor elke vertaling bepaaldelijk het kopijregt in Art. 2 omschreven met alle derzelver gevolgen.

Aan ieder Boek- en Kunstverkooper staat eveneens vrij het uitgeven in druk van den Almanak, met alle zulke of dergelijke bijvoegselen als van ouds algemeen gebruikelijk zijn, edoch met verbod om, verder gaande op eenigerhande wijze iemands regt aan te tasten, op de daarop gestelde straffen.

Desgelijks nog blijft aan ieder Boek- of Kunstverkooper of daartoe bevoegd auteur, de vrije uitgaaf onverlet van boeken, met de nodige aanhalingen uit de gedrukte geschriften van anderen, tot staving van historische of andere waarheden, of beschouwingen, gelijk ook de vrije uitgaaf van Tijdschriften, waarin men door middel van uittreksels en beoordeelingen, den aard en de waarde van in druk uitkomend Letter- of Kunstwerk doet kennen, het welk eindelijk ook in staatkundige dagbladen kan geschieden.

Art. 9.

Onder bescherming dezer wet staan :

1°. Alle ongedrukt letter- en kunstwerk van Nederlanders, wordende hetzelfde voor ongedrukt gehouden, zoolang het niet uitgegeven is en wordende nog als ongedrukt beschouwd, al hetgeen daarvan buiten 's Lands mogt gedrukt zijn, tegen den wil der Eigenaars, doch niet eer dan nadat deze daarvan aan het Ministerie van Binnenlandsche Zaken ter goeder trouw, en ter hunner verantwoording schriftelijke mededeeling hebben gedaan, en nadat hetzelfde Ministerie daarvan aankondiging gedaan heeft in het Officieel Dagblad van den Boek- en Kunsthandel, na welke aankondiging gelijk te stellen met de bekendmaking in hetzelfde Dagblad van eenig vonnis van veroordeelde Nadrukken, alle bepalingen van Art 6 tegen de verkoopers dezer laatsten ook gelden tegen de verkoopers van een buiten 's Lands tegen den wil des Eigenaars gedrukt Nederlandsch Letter- of Kunstwerk.

2°. Alle voor de afkondiging dezer wet, in de uitgestrektheid van dit Rijk in druk uitgegeven in- of uitlandsch letter- en kunstwerk, waarvan de bijzondere eigendom kan bewezen worden, op grond van beschreven of onbeschreven Regt, zonder toepassing echter van straffen dezer wet ten aanzien van zulke nadrukken, die destijds door geene wetten of eenig, bij gebreke van wetten, beschermend Octrooi of Privilegie verboden waren.

3°. Alle na de afkondiging dezer wet in de Nederlanden in druk uitkomend in- of uitlandsch letter- of kunstwerk, overeenkomstig deze wet, en verder onder voldoening bij iedere soort van uitgaaf en bij elken druk derzelve, eersten, tweeden, of lateren, aan de volgende vereischten.

- a. Dat het werk gedrukt zij op eene Nederlandsche Drukkerij.
- b. Dat het eenen Nederlandschen uitgever hebbe, en diens naam, alleen, of vereenigd met dien eenes buitenland- schen medeuitgevers, op den titel, of, bij gebrek van titel, waar het voegzaamst is, gedrukt zij, benevens de plaats zijner woning en den tijd der uitgave.

- c. Dat van elk werk voor of gelijktijdig met de uitgave door den vereischten uitgever *drie* Exemplaren, waarvan een door hem op den titel, of, bij gebrek van titel, van onderen op de voorzijde eigenhandig geteekend, met bijvoeging der dagteekening, benevens eene verklaring van een Nederlandsch Drukker, met eigenhandige naam-, plaats- en dagteekening, dat hetzelfde bij hem gedrukt is, zullen overgegeven worden tegen reçu, aan het gemeentebestuur zijner woonplaats, hetwelk een en ander dadelijk aan het Ministerie van Binnenlandsche Zaken zal verzenden, zullende vervolgens ten spoedigsten van de behoorlijke inzending, door gemeld Ministerie aankondiging worden gedaan in het van wegen hetzelfde uitgegeven Officieel Dagblad van den Boek- en Kunsthandel. De drie alzoo intezendene Exemplaren moeten als het een boek of boeksgewijze gedrukt kunstwerk betreft, ingenaaid of ingebonden zijn, het laatste, wanneer het werk meer dan 100 bladzijden bevat.

Art. 10.

Aan alle Boek- of Kunstverkoopers, daaronder begrepen ieder verkooper van gedrukt letter- of kunstwerk, in hoedanigheid van schrijver of kunstenaar, is verboden eenig gedrukt letter- of kunstwerk te verkoopen hetgeen niet voldoet aan het vereischte onder letter *b* van het voorg. Art. tenzij het werk blijkbaar voor de afkondiging dezer wet, of wel buiten 's lands uitgegeven ware, op eene boete voor elk verkoop van *f* 250.— te verdubbelen in geval van recidive, na eene eerste beboeting met betrekking tot hetzelfde werk.

Op dezelfde boeten is verboden het aankondigen of bekend maken in Couranten of letterkundige Journalen van eenig letter- of kunstwerk, waarvan het inkomen bij het Ministerie van Binnenlandsche Zaken niet is aangekondigd in het Officieel Dagblad van den Boek- en kunsthandel, zullende de uitgevers der couranten en die der Letterkundige Journalen zelve beboetbaar wezen, tenzij de eerste hunne orderbrieven toonen, of de laatsten hunne schrijvers noemen kunnen, wanneer

de genen, die de orders gegeven hebben, en de schrijvers zullen beboet worden.

De bij dit Art. gestelde Boeten vervallen al mede ten behoeve van de algemeene armen van de woonplaats des Boetschuldigen, terwijl in deze gevallen, ten aanzien der Procedure de bepalingen van Art. 6 toepasselijk gemaakt worden, uitgezonderd de aangifte van de zijde der beleedigde partij, welke hier de Wet is, waarvoor de Openbare Aanklagers, zooveel noodig (als) gemagtigden gelast worden op te komen.

Art. 11.

Ter noodzakelijke begunstiging der uitgave in druk van vertalingen in de Nederduitsche taal van buiten 's lands uitgekomen Letterwerk, waarvan het oorspronkelijke niet onder de bescherming dezer wet staat, wordt voor alle zulke vertalingen, uitgezonderd alzoo de vertalingen in andere talen van gemelde soort van Letterwerk, gelijk ook de vertalingen in Art: 7 & 8 genoemd, bijzonderlijk vastgesteld, dat de vertalers, of Boek- of Kunstverkoopers in hunne plaats, de onbepaalde uitoefening van het in Art. 2 omschreven kopijrecht, en daarenboven, voor den tijd van 3 jaren het uitsluitend regt van het drukken eener Nederduitsche vertaling van hetzelfde werk, het een en ander tevens zullen verkrijgen, naar orde van aanvraag op de volgende wijs:

1°. Ieder hunner, zulk eene vertaling verlangende uit te geven, zal een exemplaar van het werk, dat men vertaald wil uitgeven, aan het Gemeentebestuur zijner woonplaats vertoonen, op welks titelblad alsdan, van wegen het zelve Gemeentebestuur, zonder invordering van kosten, zal geschreven worden:

Vertoond den door ter uit-
gaaf in druk in de Nederduitsche taal
aan het Gemeentebestuur van

In kennisse van mij, N. N.

2°. De vertooner zal, tegen kosteloos Requ, het alzoo ge-
viseerd exemplaar in handen van het Gemeentebestuur laten,

hetwelk hetzelfde dadelijk zal inzenden bij het Ministerie van Binnenlandsche Zaken, terwijl de vertooner afzonderlijk aan hetzelfde Ministerie daarvan, bij missive nauwkeurig berigt zal geven.

30. Veertien dagen nadat eenig aldus gevisceerd Exemplaar bij het gemelde Ministerie ingekomen is, zal hetzelfde Ministerie op het titelblad van dat Ex., indien er geene meer zijn ingekomen, en anders op het titelblad van het eerst gevisceerd Ex., des noods, ingeval van viseering op denzelfden dag, bij loting, doen schrijven: Vrij om te drukken behoudens ieders goed regt, met behoorlijke plaats-, dagen naamteekening, terwijl het Ministerie het alzoo *vrij* geteekende Ex., gelijk ook de overigen, beschreven op gelijke wijze met de woorden *Te laat* aanstonds aan het Gemeentebestuur of de Gemeentebesturen zal terugzenden om, tegen de afgegeven Requs aan de vertoners te worden wedergegeven en zullende tevens het Ministerie ten spoedigsten den uitslag aankondigen in het Officieel dagblad van den Boek- en Kunsthandel met vermelding bepaaldelijk van den dag der vertooning, met welken het driejarig voorregt gerekend wordt in te gaan.

40. Hij die het gemeld driejarig voorregt verkregen heeft, blijft overigens bij het uitkomen van zijn werk onder verbeurte van alle bescherming dezer Wet gehouden om te voldoen aan het vereischte onder letter *c* van Art. 9.

Al wie inbreuk doet op het volgens deze Wet verkregen en niet verbeurd driejarig voorregt door binnen dien tijd eene andere Nederduitsche vertaling van hetzelfde werk te laten drukken, zal zoo wel als elk die immer onbevoegd het eigen werk des bevoorregten vertalers herdrukt, als *Nadrukker* strafbaar wezen, en vervolgd worden overeenkomstig Art. 4 en 5 met toepassing insgelijks van hetgeen bij Art. 6 omtrent het verkoopen van veroordeelde Nadrukken is vastgesteld.

Art. 12.

Opdat eindelijk tot nadeel van Letteren en Kunsten en van verspreiding van kennis en beschaving of tot anderen

ondienst der Maatschappij geen reeds binnen dit Rijk in druk uitgegeven en uitverkocht of alhoewel niet uitverkocht, door verloop van tijd verouderd Letter- of Kunstwerk van eenen gedeeltelijken of geheelen herdruk of van een verbeterde of geheele (of) gedeeltelijke uitgave verstoken blijven, zoo wordt aan alle tot zulke ondernemingen genegene Boek- of Kunstverkoopers in gevalle van vermeende onhandelbaarheid van de bekende bezitters van eenig in den weg staand kopijregt, of in gevalle van onzekerheid omtrent den bezitter daarvan vrij gelaten zich te wenden tot het Ministerie van Binnenlandsche Zaken, hetwelk in het Officieel dagblad van den Boek- en Kunsthandel binnen ééne maand 3 oproepingen zal doen van de belanghebbenden die zich door gemelde ondernemingen zouden benadeeld achten, om voor of uiterlijk op een bepaalden dag, te stellen 10 weeken na den dag der eerste verschijning van de oproeping, hunne bezwaren schriftelijk in te leveren bij gemeld Ministerie, waarna hetzelve de wederzijdsche stukken, zoo er die zijn, zal mededeelen aan 3 neutrale Boek- of Kunstverkoopers, gelijk ook aan 3 Letterkundigen, Kunstenaars of anderen, naar den aard der zaken, ten einde derzelve schriftelijke advijzen in te winnen, en zullende verder en in allen gevalle het gemeld Ministerie eene beslissende uitspraak doen in het Officieel dagblad van den Boek- en Kunsthandel, in zoo verre anderen daarbij belang hebben tot ieders narigt te vermelden.

Art. 13.

De tegenwoordige Wet zal worden geinsereerd in het Staatsblad, alsmede in de Nederlandsche Staatskourant, en in de algemeene Nederlandsche Kourant.

Bijlage D, zie bladz. 27.

PRIVILEGIE.

De Staten van Holland en West-Vriesland, doen te weten :
Alzoo Ons te kennen is gegeven bij SAMUEL LUCHTMANS, Boekverkooper en Burger der Stad Leyden, hoe hy Suppliant eenige Jaaren herwaards met goed succes hadde gedrukt de Werken van JOAN VANDEN HONERT, T.H.Soon, Professor en Predikant te Leyden, als daar zyn, *De Gratia Dei non Universali, sed Particulari*, in 't Latyn in Octavo, en in 't Duyts in Quarto; *Institutiones Theologiæ Typicæ, Emblematica & Prophetica*, in 't Latyn, en in 't Duyts in Quarto; en de *Institutiones Theologiæ Didactico-Eleuticæ*, in Quarto: De *Dissertationes Apocalyptica*, in Quarto: *Verzameling van Heylige Mengelstoffen*, in Quarto: 't *Heylig Hallel of Feestgesang der Israeliten*, in Quarto: *Redevoering over de Boheemsche en Moravische Kerk*, en *Verhandeling van de Oude Waldensen, en van Gods Eeuwige en Onveranderlike Prædestinatie*, in Quarto: *Verhandeling van de Transsubstantiatie, en Antwoord aan Zeelander over deselve, drie deelen*, in Octavo: *De Natuur en Gesteltheid van Christus Koningrijk, Onderdanen, Kerk en Godsdienst afgeschetst*, in Octavo: *Over 't Kortbegrip der Christelike Religie, voor die sig willen begeeven tot des Heeren Heylig Avondmaal*, in Octavo: *welk laatste ook in 't klein gedrukt wierd*, in Octavo: *Alsmede de Vermeerdering en Aantekeningen over de H. Zinnebeelden door Ruymig*: tot welk drukken en herdrukken van de bovengemelde Boeken, reeds excessive onkosten en grooten arbeid was gedaan: Soo was 't dat de Suppliant bedugt was, dat door nydige en baatsoekende Menschen de genoemde Werken, die reeds gedrukt en her-

drukt zoude werden, in 't geheel ofte ten deele, ofte eenige van dien in 't byzonder, in 't groot ofte in 't klein, in andere Taal of Taalen, onder een andere Naam of Titul, hier te Lande, of elders, hem Suppliant mogten werden nagedrukt, of onder prætext van vermeerdering in dese Lande ingevoerd, verkocht, ofte verruyt zoude mogen werden. Waar door de Suppliant van syn excessive onkosten en arbeid tot zeer merkelyke schade zoude werden gefrustreert: soo keerde hy Suppliant sig seer ootmoediglyk tot Ons, versoeckende onder andere, dat Wij hem Suppliant, met seclusie van alle andere, geliefden te verleenen Octroy en Privilegie voor den tyd van Vyftien agtereenvolgende Jaaren, zoo voor sig selve, als ook voor die geene, die namaals zyn Regt, ofte Actie in dese zoude mogen verkrijgen, omme die Werken van JOAN VANDEN HONERT, T.H.ZOON, Professor en Predikant te Leyden, hier boven gemelt, te mogen alleen Drukken, te doen Drukken, uyt te geeven, en te Verkoopen, in 't groot, ofte in 't klein, in 't geheel, ofte ten deele, zoo als hy Suppliant zoude te raade werden. En dat niemant hem Suppliant deselve zoude moogen Nadrukken, in 't geheel ofte ten deele, ofte ook onder wat prætext van vermeerdering, verandering, en Taalen, het ook zoude moogen wesen, ofte elders Gedrukt zynde, niet zoude mogen in dese Landen inbrengen, verhandelen, ofte verkoopen, t'elkens op de verbeurte van alle de gedrukte, nagedrukte, en gehandelde, ofte verkogte Exemplaren, zoo dikwils, en meenigmaal, als dezelve zouden werden agterhaalt; Mitsgaders dat Wy geliefden te stellen een poene van Drieduysent Guldens tegen de Contraventeurs. SOO IST, dat wy de zaake ende het voorsz. versoeck overgemerkt hebbende en genegen wesende ter beede van den Suppliant uyt Onse regte wetenschap, Souveraine magt en Authoriteit, den selven Suppliant geconsenteert, geacordeert, en geoctroyeert hebben, consenteeren, accorderen, en Octroyeren hem by desen, dat hy, gedurende den tyd van vyftien eerst agter-eenvolgende Jaaren de voorsz. Werken in diervoegen als sulks by den Suppliant is versogt, en hier vooren uitgedrukt staat, binnen

den voorsz. Onsen Lande, alleen zal mogen Drukken, doen Drukken, uytgeven, ende Verkoopen. Verbiedende daaromme allen ende eenen iegelyken, de selve Werken in 't geheel ofte ten deele te Drukken, naar te Drukken, te doen naardrukken, te verhandelen, of te verkoopen, ofte elders naargedrukt binnen den selven Onsen Lande te brengen, uyt te geven ofte verhandelen en verkoopen, op verbeurte van alle de naargedrukte, ingebragte, verhandelde ofte verkogte Exemplaren, ende een boete van Drieduysend Guldens daar en boven te verbeuren, te appliceren een derdepart voor den Officier, die de Calange doen zal, een derde voor den Armen der Plaats daar het Casus voorvallen zal, ende het resterende derde part voor den Suppliant, ende dit telkens zoo menigmaal, als deselve sullen werden agterhaalt: Alles in dien verstande, dat Wy den Suppliant met desen Onsen Octroye alleen willende gratificeeren tot verhoeding van zyne schade door het Nadrukken van de voorsz. Werken, daar door in geenigen deele verstaan den inhouden van dien te authoriseren, ofte te advoueren, ende veel min deselve onder Onse protectie ende bescherminge eenig meerder credit, aansien ofte reputatie te geeven, nemaer den Suppliant in cas daar inne iets onbehoorlyks zoude influeeren, alle het zelve tot zynen laste zal gehouden wesen te verantwoorden. Tot dien einde wel expresselyk begeerende, dat by aldien hy desen Onsen Octroye voor deselve Werken zal willen stellen, daar van geene geabbrevieerde ofte gecontraheerde mentie zal mogen maken, nemaar gehouden wesen het selve Octroy in 't geheel, ende sonder eenige Omissie, daar voor te Drukken, of te doen Drukken: ende dat hy gehouden zal zyn een Exemplaar van de voorsz. Werken, op groot Papier, gebonden en wel geconditioneert, te brengen in de Bibliotheecq van Onse Universiteyt te Leyden, binnen den tyd van Ses weeken na dat hy Suppliant dezelve Werken zal hebben beginnen uit te geeven, op een boete van Ses-hondert Guldens na expiratie der voorsz. Ses Weeken by den Suppliant te verbeuren, ten behoeven van de Nederduytsche Armen van de Plaats alwaar den Suppliant woond,

en voorts op poene van met 'er daad versteeken te zyn, van het effect van desen Octroye. Dat ook den Suppliant, schoon by het ingaan van dit Octroy een Exemplaer geleverd hebbende aan de voorsz. Onse Bibliotheecq, by zoo verre hy, gedurende den tyd van dit Octroy, dezelve Werken zoude willen herdrukken, met eenige Observatien, noten, vermeerderingen, veranderingen, correctien, of anders, hoe genaamt, of ook in een ander formaat, gehouden zal zyn wederom een ander Exemplaer van dezelve Werken, geconditioneert als vooren, te brengen in de voorsz. Bibliotheecq, binnen den zelven tyd, en op de boeten en pœnaliteyt als voorsz. Ende ten einde den Suppliant desen Onsen Consente ende Octroye, moge genieten als naar behooren: Lasten Wy allen ende eenen ygelyken dien het aangaan mag, dat zy den Suppliant van den inhoude van dese, doen, laten, ende gedogen, rustelyk, vreedelyk, ende volkomentlyk genieten ende gebruyken, cesserende alle beleth ter contratie.

Gegeeven in den Hage onder Onsen Grooten Zegele, hier aan doen hangen op den Sestienden May in 't Jaar Onses Heeren en Saligmaakers Duysent seven hondert drie en veertig.

Was gearapheert,

J. H. V. WASSENAER, vs.

Onder Stont,

Ter Ordonnantie van de Staten.

Was getekent,

WILLEM BUYS.

Bijlage E, zie blz. 31.

Maandag den 1 Juli 1771.

Instructie voor den Academie Drukker.

Art. 1.

Eerstelijk sullen de Disputationes gedrukt worden met een goede bekwaame letter, mediaan soort, en sal het formaat genomen worden gelijk tot nog toe gebruikelijk is geweest, ofte anders na de keuse van de Candidaten.

Art. 2.

Sal voor het drukken van elk blad der theses tot 't getal van 500 incluijs betaalt worden 5 gls. 't sij dat het groot of klein formaat is, of dat het ook met groote letter, 't sij text of text letter gedrukt word, blijvende ter keure van de candidaten sulken letter, formaat ende getal te nemen als hen best behaagt, des dat van de theses boven de 500 betaalt worde na advenant.

Art. 3.

Bij aldien marginale aanwijssingen in eene dissertatie staan, sullen deselve, of onder aan worden geplaatst of onder aan worden gestelt, behoudende met deselve de breedte en de lengte van 't grootste formaat, en sal ook niet meer voor deselve, als de geseijde somma gerekent mogen worden.

Art. 4.

Ingevalle een Candidaat ongenegen mochte zijn, de correctie zijner disputatie te doen, sal den Drukker op zijn

eijgen kosten de eerste proeve laten corrigeren door een die des verstaat, dog sal hij den Candidaat in sulk een geval de revisie van de proeve moeten worden gedaan.

Art. 5.

Sal voor 't drukken van een programma, of invito, met het papier te samen betaalt worden een ducaton ende voor een Titul van een Disput met een kransje rontom op een half blad, een halve ducaton; Dog voor een Titul op een quartje, gelijk voor de Theses staat, sal niet, dan alleen 't papier gerekent worden: staande aan den Candidaat sodanigen Titul te verkiesen, als hem best behaagd, waar van hij daar en boven 't aanplakken, als den Drukker niet rakende, zal moeten betalen.

Art. 6.

De helft der Inaugurale Disputen, de 70 voor de stad en de Academie daar onder gerekend, sullen de studenten verplicht zijn bij den Academie drukker te laten innaien en daar voor niet meerder betalen, als voor elk disput in gemarmelt papier ses duijten; en voor die met goud papier en verguld op sneede zijn, 2 st. en 8 penningen, van hoe veel bladen die ook souden mogen wesen: En van de disputen sub Praesidio, waar van hem mede op gelijke wijze de helft, om in te naaien zal moeten gelaten worden, sal hij voor elk disput op groot papier 6 duiten, en op klein papier 4 duiten genieten.

Art. 7.

Den drukker zal moeten leveren behoorlijk wit groot papier, en sal hem 't selve tegen 6 of 7 stuivers na 't soort conform de keure van den Candidaat, betaalt worden, mids de boeken tot 25 bladen vol makende, en voor de proef of correctie bladen niet rekenende.

Art. 8.

Zoo ijmand der Candidaten genegen ware kljn papier te hebben, zal den drukker hem leveren goed wit papier, 't

boek tot 5 st. mids ook de boeken vol makende als voren, en voor de proefbladen niet rekenende en sal voor 't drukken, als hetselve formaat sijnde, mede worden betaalt de ^{sa} van 5 gls. gelijk boven gemeld is dog sal den drukker in sulk geval 25 exemplaren voor de Hren Professoren doen drukken op groot papier, en 't formaat op zijn eijgen kosten versteeken op dat also alle de disputationes bij malkanderen kunnen gebonden worden.

Art. 9.

De drukker sal Sorge dragen, dat alles op sijne behoorlijke tijd veerdig en gedrukt sij, en dat de Candidaten met alle beleefdheid op zijn winkel ontvangen worden, en zal tot een disputatie sub praesidio, staan 30 stuivers tot een vereering voor de knegts, en tot een Inaugureel dispuut 3 gls. waar mede de knegts ten vollen genoegten sullen moeten nemen.

Art. 10.

De drukker sal voor de academie van ijder dispuut een overdrukken, en deselve alle jaaren met 't afgaan van den Hr. Rector Magnificus vervolgens na den anderen binden in eene hoorne band, en deselve aan de Academie vereeren, ten eijnde altijt nagesien kan worden, wat disputationes onder jeder Hr. Rector Magnificus, gehouden zijn.

Art. 11.

De rekeningen desen aangaande sullen aan den drukker door de Candidaten voldaan worden, al eer hen hunne bulen worden overhandigd.

Aldus bij de Vroedschap der Stad Utrecht gearresteerd op den 1 Julij 1771.

Waar op gedelibereert sijnde, heeft de Vroedschap deselve geaprobeerd, en geresolveerd Copije te senden aan den Rector Magnificus en den Senaat.

Bijlage F¹⁾, zie bladz. 41.

In d. 2 Mrt. 1807 werd bij den Hove van Justitie (later 't Hoog Gerechtshof) van de Provincie Holland in de zaak der Evangelische Gezangen uitspraak gedaan.

Deze uitspraak wordt voorafgegaan door de Consideratien van JOH. ALLART aan 't Hof, hoofdzakelijk bevattende, dat Gecommitteerden uit de Synoden der Ned. Hervormde Gemeenten in dit Rijk hunne verzameling voltooid hebbende, en deze werkzaamheden voor die Gemeentens zeer kostbaar sullende zijn, daarom hierin voorzien hadden, door dit hun oorspronkelijk werk wettig en billijk te verkoopen, dit vermeenende te kunnen, als zich grondend op Art. 15 j Art. 2 der Wet van 3 Junij 1803 en niet verhinderd door Art. 10 dier Wet dewijl de eenige clausul „kerk en schoolgoed welks Copie-regt is het eigendom van een ander” op hun niet toepasselijk is; — en dat Gecommitteerden slechts ten allen overvloede bij Request aan HH. Groot Mog. zich gewend hadden tot verkrijging van een schriftelijk besluit „dat het Gezangboek niet behoorde onder de in Art. 10 uitgezonderde boeken,” dat genoemd Staatsbesluit dan ook zoodanig gevallen was dat hun verzoek beschouwd moest worden als overbodig, en geene nadere verklaring, juist om bovengemelde redenen nodig was; — dat nu eerst Gecommitteerden over den koop met den Considerant (J. ALLART) voor eene aanzienlijke som waren eens geworden [men zegt, f 30000.—] en deze daarop voort was gaan drukken; dat niettegenstaande de stellige invoering der genoemde Gezangen verschillende Amsterdamsche en Haarlemsche Boekverkoopers toen en vroeger, reeds in Nov. 1805 pogingen hadden aangewend,

1) Door den schrijver gevonden in HOLTROP's Verzameling van stukken over de Evangelische Gezangen van 1800, 1807 en 1812.

ja in 't eind van 1806, hoewel te vergeefs den Koning per request geadieerd hadden; dat echter gem. Boekverkoopers [allen voormalige Bijbel-, Testament- en Psalmen-drukkers, zijnde JOH. ENSCHEDÉ & ZN. te Haarlem, P. DEN HENGST & ZN., J. BOUWER, J. BRANDT, en N. T. GRAVIUS te Amsterdam] in 't begin van 1807 per Couranten geannonceerd hadden te zullen drukken, uitgaven 't zij van Bijbels, Testamenten, Psalmen en *de nieuwe ingevoerde Gezangen*, of de *Gesangen* alleen, die tegelijk achter hunne Bijbels en Testamenten en Psalmen zullen gevonden worden; en dat zij kerkboeken ook afzonderlijk zullen afleveren.

De uitspraak luidt, dat aan gemelde 5 Boekverkoopers en alle anderen des noods, oppoene van *f* 50.— geïnterdiceerd wordt, zonder Suppliants toestemming te drukken of te doen drukken, uitgeven &c. de gemelde Nieuwe Gezangen, alsmede dat zij den Suppliant zullen vergoeden alle in dezen gedane kosten, wordende in cas van oppositie, opposanten gedagvaard tegen den 6 Apr. d. jaars 1807, om te zeggen redenen van dien, en aan te hooren zoodanigen eisch en conclusie als de Impetrant zal willen doen en nemen.

Reeds in Nov. 1805 had genoemd vijftal pogingen aangewend. Den 21sten Nov. namelijk, hadden, en met hen F. G. ONDER DE LINDEN [boven niet vermeld, wjl hij geen annonce per Courant gedaan had in 1807] allen Boekhandelaars aangeschreven, hen zessen, [van ouds genaamd de Bijbel-, Testamenten-, en Psalmdrukkers] te qualificeren tot eene geregtelijke overzetting tegen J. ALLART's Berigt van uitgave, een berigt dat met een Blad drukproeven der Gezangen gemanieerd was geweest.

Van 't jaar 1807 vond ik verder de volgende stukken, denkelijk posterieur aan 't Decreet van Gemelde Hove van 2 Mrt.

I.

Een zeer belangrijk Request waarschijnlijk aan H.H. Groot Mogenden, gesteld uit naam der gemelde zes drukkers

en uitgevers, slechts bij vorm van concept, ontworpen vóór Junij 1806.

„Men heeft eene wet voor den Boekhandel gemaakt om elk te bewaren bij zijn wettig Regt van Eigendom, daar somtijds 1000^{en} voor eene kopij wordt betaald, en omdat geene baatzoekende lieden, tot merkelijke schade van anderen zulks geheel of gedeeltelijk nadrukken en alzoo den wettigen Eigenaar als 't ware zijn goed ontnemen. Hier van is echter uitgesloten, en altoos uitgesloten geweest van Privilegien, *het Kerk- en Schoolgoed*, dat aan ieder vrijstond te drukken, mits van Kerkgoed geauthoriseerd te zijn van de regering der stad zijner inwoning welke de zoodanigen aan de kerkelijke Wetten onderwierp. Dit is zekerlijk met redenen alzoo behandeld, opdat de gemeene man van dit noodige en behoeftige goedkoop konde worden voorzien.

Wel is waar: in de nieuwe Wet staat, dat Kerk- en Schoolgoed vrijstaat aan ieder te drukken, voor zoo ver het geen bijzonder eigendom van iemand is. Dit laatste is daar bij gekomen, schoon tegen 't gevoelen der Overlieden van 't Boekverkoopers Gilde van Amsterdam, en wel om D. DU MORTIER te Leyden om de werkjes der Maatschappij Tot Nut van 't Algemeen, dewijl velen zich veroorloofden die na te drukken, terwijl het een eigendom dier Maatschappij, of bij verkoop aan dien Boekverkooper zijn zoude. — Doch zoodra de Staat die ABboeken en verdere, deze of gene schoolboeken dier Maatschappij verklaart te zijn het boek of boekje dat alleen zal moeten gebruikt worden in de scholen met afschaffing der anderen, verandert zulks geheel van natuur, en spreekt de Wet ten voordeele van 't Algemeen; immers het zou tegen het oogmerk des wetgevers zijn, ten koste van alle geringe lieden der Republiek een enkelen te verrijken.

Met het *Kerkgoed*, en 't geval, waarin wij verkeerren is alles nog vrij duidelijker en onbetwistbaar.

De Requestranten hebben niet alleen verscheiden jaren, maar ook hunne voorzaten, zich toegelegd op het drukken van Bijbels, Testamenten, Psalmen en Gezangen zoo als

die in de Hervormde Kerk in Nederland gebruikt worden, en hebben ook als zoodanig van de stedelijke regering vrijheid verkregen, en zijn onderworpen aan de kerkelijke wetten, die zelfs correctoren aanstellen om de zuiverheid in dezelve te bewaren, en [terwijl] door de regering een post wordt vergeven, ter teekening van elken Bijbel en Psalmboek, ten bewijze van echtheid, waar voor zijlieden [de Boekhandelaars] 4 penn. per iedere teekening moeten betalen. Zij [die Boekhandelaars] voorzien alzoo [tot heden toe, aan Bijbels, Testamenten, Psalmen en Oude Gezangen] de geheele Republiek van kerkgoed van alle formaten, en buiten hun in dit land geen een op deze uitgestrekte wijs, en dat voor een prijs, dat elk kenner en Boekverkooper verwonderd staat, voor zulke geringe sommen te leveren zoodat zij op sommige artikelen geen stuiver, ja zelfs geene 8 penningen voordeel hebben.

Bij de invoering der nieuwe Psalmen werd aan ons door den Staat (die de eerste uitgave voor zijne rekening nam) aan elk een Exemplaar gelijktijdig toegezonden en ieder onzer was dadelijk ijverig bezig, het publiek op het bestkoop en sierlijkst daarvan te voorzien.

Lang hebben wij voorzien en verwacht een gezangboek voor onze kerk, en vertrouwd dat men in dezen ook zoo zou handelen, ten minsten dat het met de billijkheid overeenkwam (de ondergeteekenden waren des zeer gerust, wijl zij het zijn, die bij alle handelaars in dezen bekend staan), men zich ook aan hun zou adresseren, of ten minsten vragen, hoe in dezen, ten voordeele van het Algemeen en de kerk te handelen.

Niets van dit alles is gebeurd. Men hoorde en wist wel, er bestond eene Commissie ter vervaardiging der Gezangen. Een of ander onzer hebben een lid derzelve of naastbestaanden vriend gesproken aan wien men dan zwarigheden maakte, hoe de onkosten te vinden, dat toch geen enkele penning ten laste der kerk kwam, omdat nu niet zooals te voren de Staat het behartigde; kosten (niet als individuëel Lid, want niemand zou het in zijn hoofd krijgen, zelfs te

denken, dat hij niet schadeloos zoude gesteld worden), maar als Cassa voor de Classis of Synode. Ook is ons zulks nooit officieel afgevraagd, maar van ter zijde en zijn door een of meer onzer in 't particulier als dan zulke plannen opgegeven, dat die kosten zonder verkrachting der wet, rijkelijk te vinden waren met het *teekenen* [der Ex.], ja zelfs tot in het oneindige een jaarlijksch fonds voor de kerk kon opleveren, waarop een antwoord volgde waarvan wij nog terug stooten: „Daar hebben *wij* niets van, en leven „zoo lang niet.”

Met de grootste verwondering, ja verontwaardiging, hoorden de ondergeteekenden, en zij mogen wel zeggen, hoorde al wat eerlijk Boekverkooper is, het verkoopen onder de hand en zonder ruggespraak of aanbod aan iemand anders, van het Gezangboek door de Commissie. Zij konden echter zoo slecht niet denken over hunne medemenschen, bijzonder Geestelijken hunner kerk, die allen ter goeder naam stonden.

Intusschen verschijnt in 't licht een Berigt van den Boekverkooper ALLART, die daarbij voorgeeft, voor hem & zijne regtverkrijgenden die kopij gekocht te hebben, en wil daarmee aanduiden, zoo veel als een eeuwigdurend regt, een eigendomsregt te hebben.

Dat hij dit nu gekocht heeft en gedeeltelijk betaald, hebben wij na alle geruchten hoe ongelooflijk ook, moeten gelooven, doch vertrouwen, dat verkoopers niet meer zullen verkocht hebben, dan zij konden verkoopen, en de kooper niet meer, dan hij wel wist dat hij kon accorderen aan lieden, die niet anders of verder gequalificeerd zijn dan als Commissie en ter vervaardiging van een Gezangboek *tot de invoering toe*.

De ondergeteekenden zijn het even zeer daar in eens, dat de Commissie het kan verkoopen voor den eersten druk, die tot eene proeve dient voor de Synoden, en zij weten zeer wel, dat dit voorregt en het in handen hebben der kopij, om spoedig klaar te zijn vóór een ander, eenige duizende Guldens waard is, byzonder voor een persoon als ALLART, die in de meeste onverwachte ondernemingen gelukkig slaagt. Maar zij kunnen dit niet rijmen met ALLART's

berigt, die gaarne wil voorgeven, dit als Eigendom te bezitten, even als elk Boekverkooper eene bijzondere kopij bezit. Zulks is bij de ondergeteekenden onmogelijk te geloven, ten ware de wetten en regten in ons land aanmerkelijk tot nadeel der stille en nuttige ingezetenen worden vernietigd.

Immers de kerk van Nederland, en elke Classis derzelve benoemt zijne Commissie; elke Synodus geeft de zijnen last ter vervaardiging van een Gezangboek; men is het eens, dat zulks algemeen moet wezen, en allen wenschten deze zaak zonder storing der kerk ten einde te kunnen brengen. De stellige opdracht van ieder Synodus aan hare Commissie strekt tot verzameling en compleetmaking van zulk een Bundel, om niet over het getal of over elk Gezang te raadplegen, en alzoo een oneindigen twist te hebben, en alles de gewenschte eenheid te doen verliezen. Doch, zoover wij weten, heeft geen der Synoden last gegeven verder als *tot de invoering toe*. En zulks is uit den aard der zaak zelve te bepalen, daar hetzelfde Boek nog niet onder het oog der Predikanten geweest is, en aan de Synoden in elke Provincie eerst ter goed- of afkeuring moet worden overgelegd.

Wij hooren nu wel dat de Commissie voelt, buiten haren last gegaan te zijn, en zoekt, door eene circulaire de leden tot de Synode in een ander en verkeerd begrip te brengen als of zij verder en meerder gelast waren; en zoo wij, helaas! niet allen! sedert eenige jaren het schreeuwendst eigenbelang in alle standen ondervonden hadden, zou zulk een brief grooten invloed moeten hebben op gecommiteerden, doch nu verwachten wij, dat elk op zijne hoede zal zijn.

De Commissie, en elk lid in het bijzonder, is een *Dienaar* der Kerk, en wordt van zijne Gemeente betaald, en of hij in Commissie of wel op de plaats van zijn beroep is, zijn dagelijksch Traktement gaat voort. Hij wordt om zijne meerdere kunde daartoe benoemd. Geen Klasse of Synode is weigerachtig, om de verteeringskosten, die men bij eene afwezigheid heeft, te dragen, zelfs zijn aan sommige leden zoodanige penningen reeds dadelijk uitgereikt.

Deze Commissie verkoopt iets, waartoe zij noch *magt*, noch *regt* hebben, immers niet zoo als ALLART in zijn Berigt het publiek wil wijs maken.

Geen *magt*, zoo als getoond hebbe, verder als tot de invoering toe. Geen *regt*, omdat de wet der Boekverkoopers ja zelfs de geheele massa der handelaars oordeelt, dat iets dat voor de *publieke* kerk dient, geen privaat eigendom van een of weinigen kan worden. De Commissie heeft wel getracht, door een Request, deze wet welke zij zeer wel kennen, te vernietigen, op welks antwoord ALLART zich beroemt eene staatsresolutie te hebben.

Men draagt in dat Request voor, dat dit Gezangboek niet mag vallen in de termen der Wet van 1803, als Kerkboek; maar aangemerkt mag worden als een eigen kopij, en draagt zulks voor met veel omkleeding van redenen en zonderlinge bewijzen, en het antwoord van Z. Ex. den Raadspensionaris was: „Indien de wet dan zoodanig spreekt, behoeft op dezen geene resolutie te vallen.” Dit zal dan 't staatsbesluit zijn, waarop ALLART zich beroept.

Wat voor Gezangboek is 't nu? Zijn het de eigen Geestvruchten van een of allen der Leden? Neen, integendeel neemt men niet enkel dat men ten beste der kerk present krijgt, voor zich zelven, maar neemt de vrijheid, uit SLUITER gezangen te veranderen, en over te nemen, waarvan een onzer Privilegie en regt van kopij heeft, uit SCHUTTE, LODENSTEYN en anderen, waar onze levende Confraters regt van eigendom op hebben; zoo kan men het beste uit alle werken nemen en deze boeken tot niet maken. Dit zou misschien geen een Schrijver of Boekverkooper stuiten, maar hij zich vereerd achten, dat van het zijne tot de publieke kerk genomen wordt; maar zich dit aan te matigen als een privaat-eigendom ten zijnen eigen voordeele, en dat nog als leden eener Commissie te verkoopen, dit gaat alle begrip te boven.

De geheele Wet van 1803 kan niets anders zijn, als elk te bewaren bij zijn wettig regt of goed. De Bijbeldrukkers hebben geheele zolders vol van goed in alle soorten, dat

dagelijks en enkel gevraagd wordt en waar duizende Guldens aan hangen. Nu vindt de Kerk goed, de Gezangen achter de Psalmen te vermeerderen met 10, 100 of meer; men vraagt geen raad, of biedt aan hun niet aan, maar verkoopt in stilte onder de hand (niet eens nog zooals de Fransche Gemeente met hunne Cantiques gedaan hebben, publiek bij de meeste inschrijving), voor eene nog onbekende, en misschien nooit bekende somma aan één man dat boek, en maakt, (zoo zulks door moet gaan), allen Bijbeldrukkers hunne boeken incompleet, en deze worden verplicht, zoo zij al hun goed niet tot misdruk willen hebben, bij dien éenen het bijvoegsel te koopen, tot zulk een prijs, als hij goedvindt, het publiek af te nemen, terwijl hij elk, dien hij afkeerig is, kan weigeren te geven; en zoo hij, 't geen uit zijne handelingen op te maken is, ook alle soorten van Bijbels gaat drukken, zal de handel van alle Bijbeldrukkers binnen zeer korte jaren de zijne wezen, tot ondergang dezer lieden, de Requestranten. Men zegt wel, dat ALLART tot zekere prijzen bepaald is, maar men kent hem, hoe hij onder allerley voorwendsels andere drukken zal vervaardigen.

Zoo de publieke kerk noodzakelijk oordeelde, dat het niet, als te voren algemeen door elk mogt gedrukt worden, waren er zeker geene die er meer voor konden geven, en wien 't meer waard was, dan de Bijbeldrukkers; zoo zelfa, dat als ALLART f 30.000 geeft, het hun f 150.000 waard is.

De denkbeelden onder de Boekverkoopers zijn op dit punt ook zoo unaniem tegen deze onwettige handeling, dat de voornaamste zelfs niet geaarzeld hebben, de Bijbeldrukkers bij onderteekening te verzoeken, hun regt, of dat der Wet, 't geen 't zelfde is, te handhaven. Zij onder hen, die geaarzeld hebben, zijn eeniglijk dezulken, welke drukkers of uitgevers van 't schoolgoed der Maatschappij Tot Nut van 't Algemeen, of afhangelingen van ALLART zijn.

Wij besluiten dus, dat de Commissie enkelde de kopij verkocht heeft tot de invoering toe, en dat, zoodra één of meer Synoden het als een kerkboek aannemen, het alge-

meen is, en in de termen der wet valt; zoo als van ouds begrepen is, blijkens het verzoek om privilegie door de H.H. MEYER en WARNARS op 't Psalmboek van *Laus Deo, Salus Populo*, 't geen hun vergund werd tot zoo lang het niet in de kerk werd ingevoerd. De nuttigheid dat het kerkgoed *algemeen* gedrukt worde, is ook blijkbaar, daar zelfs de Luthersche kerkenraad in den jare 1752 verzocht, dat geen privilegie in 't vervolg op hare Bijbels en Gezangboeken moge worden verleend, en zelve bij de invoering van hun nieuw Gezangboek in den jare 1780 voor niet de kopij aan de Bijbeldrukkers ter hand stelde. Zoo dit ook anders ware, zou men eene nieuwe vertaling van den Bijbel kunnen vervaardigen, of die des Heeren VAN HAMELSVELD invoeren; zoude dan ook de drukker daarvan alleen het regt hebben, geheel het land van Bijbels te voorzien? Wij vertrouwen: Neen. Alle de Roomsche Catholieke kerkboeken zijn ook algemeen, en kunnen door ieder Boekverkooper gedrukt worden.

Voor ALLART (om hierop nog eens terug te komen) is het, om 't eerst klaar te zijn en de winst op de fraaije Bibliotheekdrukken te genieten, wel f 20- à f 30.000 waard, en kan door hem worden uitgehaald. Dat wij nu ook, van onzen kant tot gerief van 't algemeen, bijzonder voor den gemeenen man drukken, onze Bijbel-, Testament- en Psalm-Kopijen, die nu defect worden, compleet maken, en het „welvaren genieten, 't geen wij lang vooruitgezien maar „niet verwacht hadden, dat door hem zou verkrege worden, die 't nieuwer had kunnen verwachten.”

Dit Concept Request is niet onderteekend.

II.

Eene Qualificatie, gedrukt (in fol.), om door Boekverkooper ingevuld te worden, welke de zes Bijbeldrukkers magtigen, denkelijk vóór 't vonnis van 't Hof van Holland 1807, om de Amsterdamsche Advokaten Mr. J. SCHIMMELPENINCK en Mr. J. WALRAVEN te Amsterdam, en Mr. J.

SCHOLTENS te Haarlem te confuteren over ALLART'S bevoegdheid tot het uitsluitend regt van 't drukken der kerkgezangen; en strekkende verder om, zoo deze ALLART'S onbevoegdheid advijseren, dan de zes Bijbeldrukkers te qualificeren om het regt mede van hen, onderteekenaars, als zijnde dat des ganschen Boekhandels, op 't efficacieust te vindiceren.

III.

Circulaire Brief aan de verschillende classes van Nederland door de zes Bijbeldrukkers en gecoucheerd door P. DEN HENGST, blijkens zijne hand in d. 30 Apr. 1807, na 't vonnis van 't Hof behelzende herinnering hoe in 1773 aan ieder Boekverkooper die zulks begeerde, om ten algemeen nutte der Gemeenten daarvan afdrukken te maken, een geauthentiseerd Ex. werd ter hand gesteld, steunende zulks op de Landswet van 1655, toen de bijzondere privilegien tot het drukken van kerk- en schoolboeken afgeschaft werden, en ieder drukvrijheid derzelve verleend werd, om de monopolie der onontbeerlijke kerk- en schoolboeken tegen te gaan. — Voorts wat men gehoopt had, wat de Commissie gedaan had in 't uitsluitend aan éenen te verkoopen, zonder, voor zoo veel Requestranten bewust is, door één éénig Synode daartoe gequalificeerd te zijn; — dat men ten minsten gehoopt had, de gezangen, ingevoerd zijnde, *publici juris* zouden worden, en daarom in Couranten geannonceerd had *dit* bijvoegsel tot de bij Requestranten gedrukte kerkboeken op 't zelfde formaat te zullen leveren; — hoe nu ALLART hen in kostbare processen wikkelde; en hoe het afleveren van een werk, dat door ieder die eenigzins godsdienstig is, volstrekt gekocht moet worden, niet door één mensch mag geleverd worden, of men stelt geheel de gemeente onder de Contributie van dien éenen, die de magt heeft om te leveren, zoo slecht en zoo dúúr hij wil; — de ondervinding leert in dezen ten overvloed wat ALLART kan, en de algemeene kreet, die tegen deze handelwijs in

de gemeente is opgegaan, kan voor deze Vergadering niet verborgen gebleven zijn. — Dus eindigende: Wij zijn aan de Gemeenten zoo wel als aan ons zelveu verplicht, dit UEd. onder het oog te brengen en te verzoeken, dat het U moge behagen, om ingeval derzelver vergadering *geene* autoriteit aan gem. Commissie tot het verkoopen van dat regt aan één man, gegeven heeft, (gelijk wij vast veronderstellen), daarvan aan ons een declaratoir te doen toekomen, gelijk zulks reeds geschied is door de Classes van Utrecht en Amersfoort van Maart 1807 aan G. T. VAN PADDENBURG en Zoon te Utrecht; opdat de gemeente, onze registers [die den 2den Mrt hen veroordeeld hadden], en wij zelveu mogen weten, wie vrij is van tot zulk eene onbehoorlijke handelwijze te hebben medegewerkt."

Hier op schijnt geene verklaring gevolgd te zijn; ze konden die ook vrij slecht geven. Intusschen zagen de zes Bijbeldrukkers zich het stilzwijgen en verkroppen opgelegd. Vijf jaren later beproefden intusschen JOH. ENSCHEDÉ & Zn. te Haarlem het weder; want zij herdrukten de Gezangen of bragten den in 1807 reeds begonnen druk in omloop; dien doende verkoopen door R. J. SCHIERBEEK te Groningen, die ze overal verzond. J. ALLART, het vernemende, klaagde ENSCHEDÉ aan, en verkreeg in dato 23 Oct. 1812 van de Regtbank van eersten Aanleg te Haarlem vonnis, houdende *verbod van drukken, uitgeven en debiteren* van dezen nadruk aan ENSCHEDÉ c. s., krachtens het vonnis van 't Hof van Holland van 2 Mrt. 1807, 't geen, na dat er in het zelfde jaar door partijen voor 't zelve Hof gepleit was geworden ten gevolge van de permissie verleend, aldaar bevestigd was, in dato 31 Julij 1807.

ALLART, kort daarop vernemende dat ze nog in Amsterdam bleven gedebiteerd worden, beklaagde zich bij den Directeur Generaal der Policie voor de Provincie Holland, die hem renvoijeerde tot den Hr VAN RAY, chef de Bureau bij die Directie. Deze en zijn schoonvader HOLTROP, Commissaris van Policie in het 10^e arrondt. van Amsterdam, zonden dien conform den Bode van 't voorm. Boekverkoopers-Gilde aldaar

met een agent van Politie aldaar rond, den 9—11 Nov. waarop alle Boekverkoopers, Boekdruckers en Boekbinders verklaarden geene Ex. van 't voorschreven boek te hebben. Al hadden zij 't gehad, zij zouden 't ontkend hebben. Hoe onaangenaam voor HOLTROP, den Boekhandelaar, om aan de Comm. de hand te leenen ter stijving van ALLART! Daarom ook vroegen HOLTROP en VAN RAY beiden het advies van Mr. J. VAN DER LINDEN, niet anders tegenover den Directeur Generaal durvende handelen. VAN DER LINDEN zegt dat de Politie genoodzaakt is te saisissieren, maar dat het gesaisisseerde behoort aan de Correct. Regtbank om verder over te disponeren, zoodat er geene Confiscatie is.

JAC. RUYS, ALLART's Boekdrukker te Amsterdam, voegt per brief aan HOLTROP hier nog 't volgende toe: „Aan het „gequoteerde geparapheerde Boek van ENSCHEDÉ [’t geen ze volgens art. 11, 12 der Wet van 5 Febr. 1810 houden moeten], „kan men zien hoevele Ex. er naar Parijs zijn opgegeven, „en hoevele er dientengevolge moeten opgeëischt worden.” Zou men dan vermoed hebben, dat het te Parijs niet uit zou komen, of dat ALLART er de lucht niet van krijgen zou? Genoeg Ao. 1818 heeft hij 't met anderen *justo titulo* uit ALLART's Boedel gekocht met BRANDT & ZOON, DEN HENGST & ZOON, R. HOYMAN (welke te Amsterdam BOUWER en GRAVIUS verving, misschien regtverkrijgende van een van beiden was, en alleen om de Gezangen patent als Boekverkooper genomen heeft), voorts met SCHIERBEEK en VAN HEYNINGEN BOSCH te Groningen.

Maar ALLART had op eene andere wijze nog in de zaak der Gezangen getracht, zoo veel mogelijk te winnen. In dato 12 Oct. 1812 had hij den Baron DE POMMEREUL, Directeur Generaal, aangeschreven om voor dit werk ontslagen te zijn van de belasting van 1 centime per blad, volgens de Wet van 29 Apr. 1811 ingesteld. Hij krijgt, in dato 26 Oct. d. j. nul op 't request. Echter is 't merkwaardig op te merken, hoe de Fransche Wetgeving zich hier tegenspreekt. Wij zagen dat te Haarlem ALLART's uitsluitend regt op nieuw

was bevestigd in dato 23 Oct. 1812. En DE POMMEREUL schrijft „Cet ouvrage a beau être composé par une Commission des „Eglises Hollandaises, le fond n'en appartient pas moins au „*domaine commun*. Les additions, que l'on peut faire à un livre de Liturgie destiné au culte public n'en peuvent pas faire une propriété particulière, surtout quand ses additions sont le résultat du travail d'un certain nombre d'auteurs, qui auroient tous un droit de propriété à réclamer, et dont cependant la propriété s'eteindrait dix ans après que chacun d'eux auroit cessé d'exister. En conséquence pour éviter cette confusion, il a été décidé, que les livres de prières d'Offices, et en général les ouvrages, qui servent au culte public, seraient tous considérés comme passibles du droit.” etc. De Fransche wetgever deed dit, om zoo veel meer te accaparereren; maar ALLART van zijn kant zal zich wel gewacht hebben, deze explicatie, welke zoo luide tegen zijn regt sprak, uit te bazuinen in Nederland! Intuschen moet ik de Haarlemsche Regtbank, ofschoon gedekt door 't vonnis van 1807 hier meer veroordeelen, dan den Directeur Generaal DE POMMEREUL. Deze beschouwt het ingevoerde kerkgoed zoo zeer als *domaine public*, dat hij reeds d. 28 Mei 1812 aan SCHIERBEEK te Groningen, die autorisatie tot een nieuwen druk gevraagd had op grond van *domaine public*, ronduit schrijft dit te billijken, en „j'ai écrit cette décision le 2 fevr. au Sr. RUYS (Imprimeur d'Amsterdam pour ALLART.) En effet puisqu'il est „destiné au Culte Public et qu'on y a même joint les Psalmes, c'est un véritable livre de liturgie, que tout le monde „a le droit d'imprimer, en se soumettant aux formalités „prescrites.” Hij belooft dus den Recepis voor den druk te zenden, zoo SCHIERBEEK hem eene Declaratie van zijn voorgenomen druk, en de approbatie van den President des Consistories zendt. SCHIERBEEK klampte daarop 't Consistorie van Aurich aan; 't Nederlandsche Consistorie zou 't niet gegeven hebben; maar men weet niet of dit gehomologeerd en de Recepis ter voortgang bij SCHIERBEEK ontvangen is.

Bijlage G, zie blz. 70.

Nous Guillaume, par la Grâce de Dieu, Prince d'Orange Nassau, Prince souverain des Provinces-unies des Pays-Bas, &c, &c, &c.

Considérant qu'en vertu des lois et réglemens actuellement en rigueur sur l'Imprimerie et la Librairie, la liberté de la presse a été soumise à une surveillance souvent arbitraire.

Voulant de plus déterminer et garantir les droits que les Auteurs peuvent exercer sur leurs productions

Sur le rapport de Notre Commissaire général de l'Interieur; Le Conseil Privé entendu;

Avons arrêté et arrêtons:

Art. 1.

Les lois et réglemens émanés sous le Gouvernement français sur l'Imprimerie et la Librairie, en y comprenant tout ce qui concerne les journaux, sont abrogés dans le Gouvernement de la Belgique, à dater de la publication du présent Arrêté.

Art. 2.

Chacun est responsable de ce qu'il écrit et publie, de ce qu'il imprime, vend ou distribue; l'Imprimeur seul est responsable, si l'Auteur n'est pas connu ou ne peut être désigné.

Art. 3.

Tout imprimé qui paraît sans le nom de l'auteur ou de l'Imprimeur et sans la désignation de l'année et de l'endroit

de la publication, sera considéré comme libelle: l'Editeur ou le Colporteur sera poursuivi comme s'il en était l'auteur.

Art. 4.

Toute exposition ou distribution d'écrits, de figures ou images, tendante à avilir la religion ou à corrompre les mœurs, sera punie conformément à l'article 287 du Code pénal.

Art. 5.

Tout auteur d'un ouvrage original, a le droit exclusif de le faire imprimer et débiter dans le Gouvernement de la Belgique pendant sa vie; sa veuve et ses héritiers conserveront le même droit pendant la leur.

Art. 6.

Dans le cas de la publication d'un ouvrage posthume, la propriété appartient à la veuve et aux héritiers de l'auteur, et ils en jouissent pendant leur vie.

Art. 7.

Si le manuscrit d'un Auteur se trouve dans les mains d'une personne étrangère à la famille, il ne pourra être publié ni pendant sa vie, ni pendant celle de ses héritiers sans leur consentement; et le droit reconnu par l'art. 5 devra être respecté.

Art. 8.

Après l'extinction de la première génération des héritiers d'un Auteur, tout droit de propriété vient à cesser et tout ouvrage rentre dans la classe de ceux dont il sera parlé Art. 13.

Art. 9.

Il est défendu expressément de réimprimer ou de débiter, et au cas que la réimpression ait eu lieu en pays étranger, d'introduire, répandre ou vendre, dans le Gouvernement de la Belgique, tout ouvrage original sur lequel l'auteur peut exercer le droit de propriété en vertu de l'Art. 5, sous peine de confiscation de tous les exemplaires non débités de la contrefaçon, et de plus, d'une amende de la valeur de trois cents exemplaires de l'ouvrage, à fixer d'après le prix de

la vente; la dite Confiscation et Amende sont au profit de celui qui a le droit de propriété: Néanmoins celui qui n'aura introduit dans la Belgique qu'un seul exemplaire pour son usage ne sera pas passible de l'amende, mais seulement de la Confiscation.

Art. 10.

La propriété de tout Ouvrage original imprimé antérieurement à la publication du présent Arrêté, est garantie à son Auteur conformément à l'Art. 5.

Art. 11.

La traduction d'un ouvrage ne donne de droit à son Auteur que sur l'édition qu'il publie: dans ce cas, le droit de propriété ne peut s'exercer que sur les Notes ou Commentaires jointe à la traduction.

Art. 12.

Il est défendu sous les peines portées en l'Art. 9, de publier la traduction d'un Ouvrage sur lequel l'auteur ou ses héritiers exercent encore leur droit de propriété, à moins qu'ils n'en donnent leur consentement par écrit ou que l'ouvrage traduit ne soit parvenu à la seconde édition.

Art. 13.

Sont exceptés des présentes dispositions, la Bible, des livres d'Eglises ou d'école, les auteurs classiques, les ouvrages des sciences ou de littérature étrangère, les almanachs et en un mot, tous les ouvrages sur lesquels aucun habitant de ce Gouvernement ne peut réclamer un droit de propriété, soit parce qu'ils sont de toutes les nations, soit par ce que le terme fixé en l'Art. 5, s'est écoulé. La présente exception ne porte que sur le texte et le droit de propriété peut toujours s'exercer sur les notes ou augmentation que l'Editeur pourrait ajouter.

Art. 14.

Tous rédacteurs de journaux, feuilles d'annonces, ouvrages périodiques sous quelque dénomination que ce soit, sont

tenus soit pour en établir de nouveaux, soit pour continuer à publier ceux actuellement en circulation, de se munir de notre autorisation que ne leur sera accordée que s'ils justifient d'une manière satisfaisante qu'ils ont au moins trois cents souscripteurs. Ceux qui ne se seront pas mis en règle avant le 1er Octobre, cesseront toute publication. Ne sont pas compris dans la présente disposition quant au nombre de souscripteurs, ceux dont la feuille traitera uniquement d'objets relatifs à la Littérature ou aux Arts et aux Sciences.

Art. 15.

Il sera envoyé à Notre Commissariat de l'Intérieur, avant leur distribution, trois exemplaires de tout ouvrage imprimé quelconque: ils devront être reliés, s'ils contiennent plus de cent feuillets. Nous nous reservons de disposer ultérieurement sur leur emploi. Sont compris dans cette disposition tous les journaux et ouvrages périodiques, cartes et estampes.

Art. 16.

Nos Commissaires généraux de l'Intérieur et de la Justice sont chargés, chacun en ce qui le concerne, de l'exécution du présent Arrêté qui sera inséré au Journal Officiel.

Fait à Bruxelles, le 23 Septembre 1814.

signé GUILLAUME.

Par Son-Altesse-Royale,

Le Secrétaire d'Etat;

Signé Baron DE CAPELLEN.

Pour Copie conforme:

Le Secrétaire d'Etat;

signé Baron DE CAPELLEN.

Pour Ampliation.

Le Secrétaire du Commissariat
général de l'Intérieur,

GERMAIN.

Bijlage H, zie bladz. 86.

In alle de boekwinkels te doen onderzoek nae verbodene boeken.

KAERLE VAN BRIMEU, Grave tho Megen, friheer tho Humbercourt, heer tho Honsdaingh ende Esperlecq etc. Ridder van der Oirden des gulden Vlies ende Co Ma des Fursthendoms Gelre Graefschaps Zutphen ende der Landen van Vrieslant, Overyssel, Groningen ende Linge etc Stadtholder ende Capitein Generael.

Erbaer ende frome Ersame ende voersichtige lieve besundere: Die durchluchtige ende hoichgeboren Furst die Hertouge tho ALVA etc. Stadthouder Gouverneur ende Capitaen Generael etc alle deser Co Mats onses allergen. Heeren Erffnederlanden, schrijfft tegenwoerdelick aen ons sampt den Heere van Raede alhier, als Ghy luyden vuyt hier jnne versloten copie to vernemen; und is demnae van hoichbemelter Con Mats wegen onse gantz ernst gesinnen dat ghy luyden op overmorgen (die wijle den dach des angetogen anslachs op overmorgen geprefigeert is worden) doet ondersoecken alle die huyseren, winckelen ende cameran der ghoener die boecken printen veil hebben oft verkopen binnen die Stadt Elborch. Jndien daer eenige zijn, als wy erachten, jae en de diezelve winckels ende caemeran (daer eenige boecken in zyn) toesluytet ende besegelt in der vuegen dat niemant toeganck daertoe en moege hebben, ende daer en tegdens dat ghy luyden dan ter aller eerster gelegenheit benefens den gheestelicken Commissarissen (die wy v opt forderlixst naemhaftich maecken sullen, 't wellick wij nu noch om der ylen will niet en hebben kunnen doen)

yemanden vuyt uwen collegio schickt ten voersz. huysen om alle die voersz. boecken in allen vliet ende voersichticheit to visiteren ende by Notaris te doen inventarisiren, biss to wellicker tijt, ende dat by denselven commissarissen ende uwer luyden verordenten mederaetsfrundt beghonnen sal worden to handelen ende oire commissie tho voltrecken, ghy luyden die winckelen ende cameren voersz. gesloten ende besegelt halden ende doen halden sullen, wy sullen oick den voersz. commissarissen schicken die in zyner F. G. schryven vermelte liste der verbodener boecken, und eyntlick id sullen ghy luyden sich hoichgedachtes Heeren Hertougen schryven allenthalven gemess halden ende id selvige vollentrecken ende naeleven, als by zyne F. G. sullicx bevolen wordet und van hoichstgedachter Co. Maj. wegen wy ons alsoe tot u versihen, want wy ons mit u luyden to ontschuldigen gemeint; mit bevelongh des almechtigen. — Ghegeven tho Arnhem den XVden Martii XVcLXIX.

(was onderteeckend) F. LOOS.

(t Opschrift was) Den Erbaren ende fromen Ersamen ende voersichtigen onsen lieven besunderen, Scholtis Burgermeⁿ Schepenen ende Raedt der stad Elburgh samtende besunder.

Bijlage 1, zie bladz. 245.

Baron DE POMMEREUL vaardigde in d. 20 Mei 1811 eene Instructie uit aan de Drukkers, welke het Decreet van 29 April nader verklaarde :

1°. On entend par Labeurs, tout ouvrage imprimé, destiné à être vendu.

2°. On entend par Ouvrages de Ville ou Bilboquet, tout ouvrage d'imprimerie, qui n'entre pas dans le commerce.

3°. Appartiennent au domaine public et sont passible du droit, les ouvrages des auteurs morts avant le 19 Juin 1793.

4°. Entrent dans le domaine public et sont passible du droit, les ouvrages d'auteurs morts depuis ce même terme jusqu'au 5 Févr. 1810, si leurs héritiers ou cessionnaires ont, durant l'intervalle de ces deux époques, joui pendant 10 ans du bénéfice de la loi du 19 Juillet 1793.

5°. Entrent dans le domaine public et sont passible du droit tous les ouvrages publiés anonymes ou pseudonymes, à moins que leurs auteurs ne se soient fait connoître officiellement à la Direction générale par une déclaration portée sur ses registres, au moyen de la quelle ils aient notifié leur nom, leur volonté de jouir du bénéfice de la loi du 5 Févr. 1810, et celle de ne pas mettre leur nom à leurs ouvrages.

6°. Entrent dans le domaine public, quant à la perception du droit, les ouvrages qui y appartiennent par leur origine malgré les annotations, commentaires qui y seraient insérés, sauf aux Commentateurs vivans à publier séparément leurs annotations, ou à les réunir à la fin des volumes, auquel cas ces supplémens ne seront pas passibles du droit.

7°. Entrent dans le domaine public, quant à la perception du droit, les ouvrages des lexicographes, qui ne seraient que

la copie ou l'abrégé d'ouvrages appartenant, par leur origine, au dit domaine malgré les articles qu'ils auraient pu ajouter à l'ancien texte. Ils ne seront pas passibles du droit, si la diction des articles de ce genre d'ouvrages est différente des anciens textes, et se montre en effet le produit de leur travail.

8°. Entrent dans le domaine public, les ouvrages dont le texte est pris en entier dans les livres connus; quelques notes, une préface ajoutées à ces compilations, ne les en font pas sortir, quant à la perception du droit.

9°. Si un ouvrage en langue étrangère ou française, imprimé à l'étranger, se réimprime en France, la réimpression appartient au domaine public et est passible du droit, à moins que son auteur ne soit vivant, et qu'aux termes de l'Art. 40 du Decret du 5 Févr. 1810, il n'en ait transféré la propriété à un cessionnaire Français qui en fait usage.

10°. La traduction, par un auteur vivant, d'un ouvrage appartenant au domaine public, lorsqu'elle est imprimée avec le texte original, est seule exempte du droit: le texte en regard y reste soumis.

Bijlage K, zie bladz. 271.

De Heer Mr. W. C. ACKERSDIJK schrijft:

„De Heer BODEL NYENHUIS zegt in zijn proefschrift, blz. 271. „Wij moeten hier opmerken, dat, wat wij in deze rubriek zullen vermelden, vooral slaat op de Gilden der steden „van Noord-Nederland.” Maar men mogt dan daarin ook zoeken over de Gilden in Noord-Brabant, niet alleen thans onder die benaming tot de Noordelijke Provinciën behorende, en de eerste in rang onder dezelve voorkomende, maar ook bevoorens onder den naam van Staats-Brabant, en later van Bataafs-Brabant tot de Republiek behoord hebbende. In die provincie waren gilden van Ambachten; te 's Hertogenbosch verscheide; het oudste mij voorgekomen van de schoenmakers en lederbereiders, welke (schoon te vorens bestaan hebbende), onder den naam van Calciatores et frunitores, hun kaart verkregen door Hertog JAN bevestigd dominica in quinquasima 1303, het volgende van de Wand Snijders (schoon mede vroeger opgericht) verkreeg de kaart Zaterdag na St. Paulus bekering 1320 (in MS. onder mij). Vele zijn voorts de gilde-kaarten aldaar verleend, hebbende de gilden al vroeg deel in het bestuur dier stad gehad en het derde deel der regering uitgemaakt, blijkens een voorregtbrief van Hertog JAN van Brabant van St. Lambertsavond 1337, het geen heeft voortgeduurd tot dat de stad in 1629 door Prins FREDRIK HENDRIK ingenomen en met de Republiek vereenigd werd; doch, schoon zulks volgens de Capitulatie der overgaaf had moeten blijven standhouden, is zulks op aanschrijving van Hun Hoog Mogende van 25 September 1629 voor een jaar en voorts van 16 Juny 1631 provisioneel geschorst en nimmer weder ingevoerd, zijnde echter de gilden gebleven tot de algemeene afschaffing toe.

Te Breda waren verscheide gilden, op onderscheide tijden opgericht. Zie VAN GOOR, Beschrijving dier stad, blz. 297, doch volgens verscheide Ambacht-, of Gildebrieven (in m.s. onder mij) heeft hij [VAN GOOR] zich ten minsten omtrent zeven ten aanzien van den tijd der oprigting vergist.

Te Grave waren mede gilden, doch van welker kaarten niet vroeger blijkt dan van de zeventiende eeuw, en daar schijnen zij geen lid van de regeering te hebben uitgemaakt; zie de Beschrijving door D. PARINGET vermeerderd door P. VAN ALLEN, blz. 405 en 711.

Te Helmond waren gilden opgericht door den Heer dier stad onder den naam van Ambachten, die deel hadden aan de regering, volgens brieven van JAN VAN BERLAER Heer van Helmond, van St. Gillisdag 1389 (MS.); van de overige steden als Eindhoven, Bergen op Zoom, Steenberg en z. is mij niets gebleken.

Ten aanzien van de Zuidelijke provincien:

In de Provincien Zuid-Brabant en Antwerpen vindt men van gilden in onderscheide steden genoegzame melding.

Ten opzichte van Brussel duidt de 43^e artikel der Kostuimen dier stad met de aantekeningen van J. B. CHRISTYN 1689, volkomen aan het bestaan der gilden in dezelve.

Omtrent Leuven kan men het zelfde opmaken uit J. LIPSIJ Lovanum Lib. II, Cap. 5, pag. m. 53.

Te Antwerpen had men gilden, zoo als te zien is bij C. SCRIBANIUS in zijn Antverpia, Cap. 15, pag. m. 150; uit het bijvoegsel der Kostuimen dier stad, titel: „Van den breeden of wijden raedt” blijkt, dat dekenen en Oudermans dier gilden het derde lid van den breeden raad of stedelijke regering uitmaakten. Over den invloed der gilden aldaar vindt men in M. Z. BOXHORNII Disquisitiones politicae casa 33.

Ook te Lier waren gilden, blijkens de Beschrijving dier Stad door C. VAN LOM, blz. 31 en 45.

Omtrent Turnhout kan men hetzelfde opmaken, uit de beschrijving dier stad door M. S. VAN GORKOM, 8ste Cap., blz. 179 en 180.

Ten aanzien van Mechelen is het zeker, dat, niet tegen-

staande het aangehaalde door DU CANGE bij den Heer BODEL vermeld, gilden geweest zijn blijkens Tit. 1 der Kostuimen dier stad art. 1, art. 13, en L. GUICCIARDINI, Beschrijving der Nederlanden volgens de Latijnsche overzetting door A. VITELLIUS (REINIER TELLE) Amsterd. 1613, pag. 144. Omtrent het aangehaalde by DU CANGE wegens de gilden te Mechelen is opmerkelijk 't aangevoerde door S. J. RAEPSAET over de poorterijen en gemeentens, in de Verhandel. der Leydsche Maatschappij 3de d., 2de St., blz. 25; maar op de aangeduide plaats bij MIRAEUS vind ik niets zoodanig in 't Statut van Domburg.

Ook in de provincie Vlaanderen ontbraken de gilden niet; dat in de stad Gend vele gilden plachten te bestaan, over welke Deken en gesteld waren, die ook invloed op het Stadsbestuur hadden, blijkt uit de zoogenaamde „Caroline concessien der Stede van Gendt van den lesten April 1540.”

Omtrent Gilden te Brugge vindt men bij L. GUICCIARDINI II. pag. 238.

In de stad Hulst, thans wel met het overige Staats-Vlaanderen tot de Provincie Zeeland gebragt, doch van ouds tot de provincie Vlaanderen behorende, waren verscheide gilden, en wel reeds zederd 1321. Men zie de Beschrijving dier stad door J. VAN LANSBERGHE, blz. 221, 222.

Ook nog in andere steden van Vlaanderen zijn zeker gilden geweest, gelijk ten aanzien van Doornik blijkt uit L. GUICCIARDINI II. pag. 255.

Dat in de provincie Luik, en wel in de stad zelf, niet minder dan twee en dertig gilden waren, meldt dezelfde GUICCIARDINI pag. 303.

In de provincie Limburg, en wel in derzelver tegenwoordige hoofdplaats Maastricht, waren de gilden zoodanig erkend, dat men in het zoogenaamd Recueil der recessen voor de regering dier stad van 13 September 1664 (gedrukt te Maastricht 1719), opzettelijke bepalingen omtrent dezelve vindt in het 6de Capittel, ten opschrift hebbende: „Aengaende de Ambachten ende gilden.”

ALPHABETISCH REGISTER.

A.

Aa (van der) 304.
Aanschrijving. — Zie Wetten.
Aanwijzing der heilzame Politieke gronden enz. 30.
A B C boeken 127, 393.
Academie van Leuven 75, 80, 81.
Academiedrukker 31.
Ackersdijk (W. C.) 271, 319, 412.
Acta der Dordsche Synode 105.
Acte van Consent 34.
Aignan 75, 81.
Aitzema (L. van) 125.
Aleid (Gravin) 273.
Alexander VI (Paus) 76.
Alexander Severus 268.
Alkmaar (Gild te) 282.
Allart (Joh.) 39, 42, 46, 210, 391, 401.
Alva (Hertog van) 67, 86, 91.
Amore patriae (Genootschap) 84.
Amsterdam (Gild te) 49, 142, 153, 274, 278, 282, 289, 344.
Anna, Prinses-Gouvernante 298.
Anna Stuart 146.
Antwerpen (Gilden te) 276, 336, 413.
Appel à l'opinion publique 255.

Arkstée 170.
Armen (Nederduitsche) 150.
Arnhem (Gild te) 282.
Arrêté. — Zie Wetten.
Avaux (Graaf d') 139.
Avondjournaal (Amsterdamsch) 223.

B.

Barre de Beau-Marchais 153.
Barrois (Th.) 242.
Becker 39.
Bekker (Balt.) 144.
België (Gilden in) 328.
Bentinck (W.) 143.
Bealuit — Zie Wetten.
Bibliotheca Fratrum Polonorum 118, 129.
Bibliotheek (Academische) te Leiden 214.
— (Nationale) 214.
Bielveld 44, 167, 286.
Bijbels 154, 294.
Blaeu (W. en J.) 290, 304.
Bloedplakkaat (Het) 178.
Blussé de Jonge (A.) 19.
Boekdruckers- en Boekverkoopers-Gilde 32.

Boeken (Kettersche) 73.
 — (Theologische) 130, 138, 146,
 148, 154, 211.
 — (Verboden) 297.
 Boekcensor 166.
 Boekverkoopers- en boekdruk-
 kers-gilden 266 v v.
 Boekverkoopingen 294 v v.
Bootsgezel (Opregte Hollandse)
 125.
 Bouwer (J.) 392.
 Bouwmeesters der Gilden 282.
 Braam (P. van) 212.
 Brandt (G.) 29.
 Brandt (J.) 392, 402.
 Breda (Gild te) 412.
 Brestley 263.
 Brevetten 238.
Brief aan een Regent van eene
Hollandsche Stad, rakende de
drukpers 173.
 Brimeu (Stadhouder Karel v.) 86,
 408.
 Brink Jzn. (G. van den) 176.
 Broederschappen 272.
 Brugge (Gild te) 414.
 Bruin 213.
 Brussel (Gild te) 275, 329, 413.
 Bruys (F. de) 153.
 Bücher (J. A.) 24.

C.

Caille (Jean De la) 230.
 Cartabellen 196.
 Cartesius 110.
 Casa (Joannes della) 76.
 Catechismus 154.
 Cauchois-Lemaire 255.
 Celles (de) 230, 344, 345.
 Censoren 165, 188, 206.
 Censuur 165, 166, 198, 239.
 Cevallos 61.
 Chaptal 286.
 Charlier (Le) 254.
 Chatelain (Z.) 170.
 Cleef (P. van) 51, 64.

Clerc (Jean Le) 153, 168.
 Cliquot-Blewache (S.) 286.
 Code Pénal 49, 224, 226.
 Concept-Wetboek van Strafrecht
 van 1814. 260.
 Concilie van Trente 90.
 Confréries 270, 273.
 Congregatio indicis 207.
 Consent 35.
 Constitutie van 30 Mei 1797. 208.
 Corps de Métiers 269.
Courant (Francforter) 200.
 — (*Friesche*) 138.
 — (*Haagsche*) 162.
 — (*Haarlemmer*) 156
 — (*Keulsche*) 199.
 — (*Ordin. Midden-Weekse*) 297.
 Couranten 135, 144, 149, 156.
 175, 178, 179, 199, 243.
 Couranten (Fransche) 140 v v.
 Court (De la) 286.
 Crellius 118.
 Curcellaens (S.) 122.

D.

Decreet. — Zie Wetten.
 Deken der gilden 281.
 Deventer (Gild te) 274.
 Devilliers Duterrage 226.
 Diemen 298.
 Directeur van de Pers 41.
 Directeur-général de l'Imprimerie
 et de la Librairie 20, 237, 248.
 Dirk VII 273.
Discoursen (Politieke) 286.
Doléances du peuple du Continent
de l'Europe 224.
 Donker Curtius 249.
 Doornik (Gild te) 414.
 Dordrecht (Gilden te) 273, 279,
 282.
 Dorealaer (J.) 111.
 Dotrengé 252.
 Ducpésiaux 249.
 Dumbar 267.

E.

Eigendomsrecht der boeken 2 v v.
 in de Zuidelijke
 Nederlanden 65 v v.
 Elisabeth (Koningin) 101, 102.
 Elzevier 290, 304.
 Engelbronner (E. C. d') 171, 263.
 Enschedé & Zn. (Joh.) 40, 392,
 401.
 Erasmus 91.
 Esopus de Beschermmer 160.
 Eusebius Belga 221.
Evangelie (L') de la Raison 164.
 Examineurs 196.
 Exercitationes Academicae 148.
 Eyk (P. van der) 171.

F.

Faille (Geelhand della) 249.
 Ferdinand II 192.
 Ferdinand VII 204.
 Foere (de) 255.
 Foppens 201.
 Frans II 341.
 Frederik Hendrik 106.
 Fuentes (Graaf de) 187.

G.

Gartman (C.) 61.
Gazette d'Haerlem 200.
 — *d'Utrecht* 199.
*Gedrag (Het) der Stadhouders-
 gezinden verdedigd* 160.
 Geeraerds (Jan) 86.
 Gendebien 252.
 Gent (Gild te) 414.
 Gezangen voor kerkelijk ge-
 bruik 39, 398.
 Gild (Afleiding van het woord)
 268.
 Gildebrieff van Dirk VII 273.
 Gildebroeders (Het aantal) 279.
 Gildmeesters 282.

Gilden 266 vv.

— (Aantal der) 277.
 — (Bestuur der) 281.
 — (Buitenlandsche) 267.
 — (Oorsprong der) 271.
 — (Rechten der) 287.
 — (Vaderlandsche) 270.
 — (Wetten en doel der) 284.
 Grave (Gild te) 413.
 Gravenhage (Gild te) 279, 314.
 Gravius (N. T.) 392, 402.
 Groningen (Gild te) 274, 279, 284.
 Groot (H. de) 91.
 Groot (P. de) 128.
 Gregorius IX 81.
 Guilds 269.
 Guyet 255.

H.

Haarlem (Gild te) 278, 318.
 Hall (F. A. van) 21.
 Hall (M. C. van) 21.
 Haren (W. van) 163.
 Hattem (Pontiaan van) 154.
 Hattemisten (Geschriften der)
 153.
 Heergewaden 284.
 Helmond (Gild te) 413.
 Hendrik II 81.
 Hengst & Zn (P. den) 392, 400,
 402.
 Hey (J. van der) 63, 64.
*Historia Reformationis Poloni-
 cae* 141.
 Hobbes 129.
Hollands Venezoen 128.
 Holtrop (W.) 48, 364, 401.
 Honert THzn. (J. van den) 384.
 Honorius III 81.
 Hoofdmannen 281.
 Hooft (P. Czn.) 91.
 Hoogeveen Jr. (C. van) 171.
 Hove (Van den) 286.
 Hovelingen 281.
 Hovinus 276.

Hoyman (R.) 402.
 Hulst (Gild te) 413.
 Hultmann 348.
 Hume 162, 169.

I.

Index expurgatorius 90, 185.
Index librorum prohibitorum 91,
 165, 186, 203.
 Inquisitie 81.
 Instructie voor een Academie-
 drukker 31, 388.
 Iperen (Gilden te) 275.

J.

Jaarzangen 285.
 Jacoba van Beieren 282.
 Janssenius 192.
 Janssonius-Waesberge 290.
 Jordensz (S. L.) 31.
 Jozef II 277, 340, 341.
 Junius (Fr.) 90.

K.

Kant (Imm.) 1, 23, 24.
 Karel I 106.
 Karel II 130, 186, 193.
 Karel V 65, 75 vv., 86, 89, 274,
 275, 287.
 Karel VI 194, 195, 199, 200,
 203, 205, 207.
 Karel Alexander van Lotharin-
 gen 197, 201.
 Kemink (D.) 176.
 Kerkboeken 33, 35, 38.
 Kettische boeken 73.
 Keur. — Zie Wetten.
 Keurmeesters 282.
 Kopijrecht 3.
 Koppertjesmaandag 291.

L.

Landrechten van Overijssel 42.
 Langenes (B.) 36
 Langenhuizen (A. P.) 249.

Latour du Pin 256, 257.
Laus Deo, salus populo (Kunst-
 genootschap) 32.
 Leiden (Gild te) 274, 278, 303.
 Lennep (G. van) 51.
 Leopold II 341.
 Leopold Willem 192.
 Leuven (Gild te) 276.
 Leycester (Graaf van) 102.
 Libellen, 137, 138, 145, 150, 160,
 176, 200, 216.
 Libellen (Fameuse) 83, 84.
 Lier (Gild te) 413.
 Lijst van verboden boeken 75,
 78, 80, 81, 83, 90.
 Linden (J. van der) 21, 402.
 Linguet 39.
 Liturgiën 154.
 Llorente 91.
 Locré 10.
 Lodewijk IX 270.
 Lodewijk XIV 129.
 Lodewijk XV, 158.
 Lodewijk, Hertog van Brunswijk
 176.
 Lodewijk Napoleon 7, 48, 217,
 219, 222, 229, 345, 347, 364.
 Longman & Co. 215.
 Loosjes Pzn. A. 63, 64.
Lot- en Landgenooten (Aan mijne)
 226.
 Lubbertus (S.) 30.
 Lucas-Gild (St.) 289 vv., 302.
 Luchtmans (J.) 31, 304.
 " (S.) 31, 304, 384.
 Luik (Gild te) 414.
 Luther 75.
 Luzac 304.
 Luzac (E.) 160, 172, 173.
 — (J. E.) 172.

M.

Maaskamp (E.) 61.
 Maastricht (Gild te) 414.
 Maire (Le) 304.

Manget 232.
 Maria Elisabeth 196.
 Maria van Oostenrijk 82.
 Maria Theresia 158, 188, 197,
 198, 199, 332.
 Marle (P. C. van) 64.
 Marmontel 174.
 Mat (De) 254.
 Maximiliaan Emanuel 194.
 Mechelen (Gild te) 276, 413.
 Meerman (J.) 58.
 Meijer (P.) 170.
 Merkus 170.
 Merlin 8, 22, 25, 56.
 Middelburg (Gild te) 274.
 Montanus 90, 91.
 Monzongo 224.
 Moor (De) 249.
 Mortier (D. du) 63, 212, 353, 393.
 Muys van Holy 147.

N.

Nadruk 5, 136, 222.
 Nadrukkers (Rechten tegen d.) 22.
 Napoleon I 7, 17, 20, 41, 49,
 58, 69, 204, 217, 223 v v.,
 344, 345.
 Neaulme (J.) 28, 30.
 Nemnich (P. A.) 58.
 Nieuwsbladen 135.
 Nieuwstijdingen 145.
 Nijpoort (J. van) 111.
 Notificatie — Zie Wetten.
 Numa 268.

O.

*Observations (Quelques) sur le
 projet de loi tendant à restreindre
 la liberté de la Presse* 252.
 Octrooi 4, 27, 28, 45, 77, 135,
 140, 148.
 Octrooien (Bijzonder gebruik bij
 aanvrage van) 32.
 Olderman 281.

Onder de Linden (F. G.) 392.
 Oorcondspenning 293, 308.
 Opperboekdrukker 191.
 Overlieden 282.
 Overmannen 281.

P.

Paddenburg (A. & G. T. van) 176.
 401.
 Paskwillen 103, 143.
 Patent 66, 216, 238, 313.
 Philips II 4, 65, 66, 67, 83 v v.
 90, 94, 96, 165.
 Philips III 104.
 Philips IV 192, 276, 328.
 Philips V 68.
 Philippus à Leydis 286.
 Plaisance (Prins van) 213, 229.
 Plakkaat. — Zie Wetten.
 Plantin 90, 304.
 Poissenot (J. B.) 50.
 Pölitz 286.
 Pommereul (De) 240, 402, 410.
 Prenters 337.
 Privilege 4, 43, 51, 52, 65, 69,
 159, 384.
 Proefmeesters 282.
 Proefstuk 284, 303, 326.
 Prototypographus 191.
 Provinciedrukker 31, 124.
 Przypcovius 119.
 Psalmboeken 39, 159, 393.
 Psalmen en Gezangboeken 159.
 Psalmen van *Laus Deo, salus
 populo* 32.
 — der Luthersche gemeente 37.

R.

Raphelengius (F.) 27, 90, 304.
 Ray (Van) 401.
 Reers (W. J.) 176.
 Regius (H.) 110.
 Reimarus (J. A. H.) 224.
 Renouard 294.

Request van C. van Hoogeven Jr. c. s. 172.
 Resolutie. — Zie Wetten.
 Reypelius 252.
 Roëll (G. F.) 19, 41.
 Rothe (J.) 133.
 Rotterdam (Gild te) 319.
 Rousseau (J. J.) 28, 30, 163.
 Royen (D. van) 150.
 Ruys (Jac.) 213, 402.

S.

Saint-Office 91, 203.
 Salmasius 113.
 Scaliger (J. J.) 27.
Schatkiste der Philosophen 187.
 Schierbeek (R. J.) 401.
 Schoepflinus 290.
 Schoockius (M.) 106.
 Schoolboeken 37 v v.
 School-order van 1 Oct. 1625. 37.
 Schotschriften. — Zie Libellen.
 Schreuder (J.) 170.
 Sérionne (de) 25, 56, 181, 260.
 Sermens 277.
 Sinderam (N.) 21.
 Slichtingius 118.
 Smithers (H.) 259.
 Socinianen 114 vv. 134, 141.
 Socinus 119.
 Sodomie 153.
 Spinoza 133, 154.
 Staatsregeling van 1798. 212.
 Staden (Van) 213.
Stadhouderschap (Het) wettiger gehandhaafd 160.
 Stadsdrukker 31.
 Staten-Bijbel 34.
 Stichter (Erven) 212, 213.
Stukken, rakende het Hervormd Kerkgenootschap 224.
 Synode van Dordrecht 34, 94.
 — van Kamerijk 186.

T.

Theses 196.
 Thiennes (De) 255.
 Thomas (J.) 338.
 Tjallingius (T.) 46.
 Tijdschriften 59.
 Turnhout (Gild te) 413.
 Tydeman (G.) 42.
 Tydeman (H. W.) 119, 221.

U.

Uitgave van boeken (Recht betreffende de) 70.
 Universiteit van Leuven 75, 80.
 Utrecht (Gild te) 273, 320.

V.

Vargas (Jean de) 91.
 Verbeurtverklaring 150.
 Verburg (S. Ae.) 21.
 Vereeniging ter bevordering v. d. belangen des Boekhandels 62.
 Verkoopingen 312, 321.
 Verkoopingen (Ongebonden) 299 vv.
 Vertalingen 56, 58, 60.
Vervolg (Agtste) van de Latijnsche en Nederd. Keurigten 155.
 Vijgh (D.) 171.
 Villers (Ch.) 224.
 Vinders 281.
 Visitatores Librorum 117, 147.
 Visitateurs 79 vv., 102, 131, 166, 197.
 Voetius (G.) 110.
 Voltaire 164, 165.
 Vrijheid van Drukkers 72. 95.
Vrijheid (De) der drukpers, onafschiedelijk verknogt aan de vrijheid der Republiek 84.

W.

Waarschouwing tegen de Requisitie 224.

Waarschuwing. — Zie Wetten.
— v. h. Amst. Boekverk. gilde
7 Aug. 1688. 142.

Wallez 255, 256, 263.

Weissenbruch 254.

Wenckebach (C. J.) 19.

Wetboek (Crimineel) van het
Koninkrijk Holland 220.

Wetboek Napoleon 220.

Wetboeken (Uitgave van) 42.

Wetstein (H.) 290, 313.

Wetten, Plakkaten, Keuren, Resolutiën, Besluiten, enz.

Regeering van Amsterdam.

24 Jan.	1565	83.
12 Juli	1565	83.
8 Maart	1623	108.
16 April	1639	109.
31 Juli	1648	111.
2 Oct.	1649	111, 139.
31 Maart	1661	123.
6 Oct.	1661	123, 139.
9 Sept.	1663	291.
28 Juni	1666	292.
12 Jan.	1669	126.
19 Sept.	1672	296.
28 April	1674	296.
12 Mei	1684	139, 145.
6 Febr.	1685	296.
31 Juli	1685	140.
22 Juni	1686	141.
4 Febr.	1690	143.
29 Mei	1693	144.
26 Jan.	1695	145, 296.
12 Juli	1702	145.
29 Jan.	1704	301.
14 Juni	1730	152.
19 Oct.	1730	152.
Dec.	1738	154.
21 Aug.	1740	303.

Wetten, enz.

Regeering van Amsterdam.

29 Sept.	1748	159.
21 Aug.	1749	338.
9 Juli	1750	297.
?	1754	160.
5 Sept.	1758	297.
21 Aug.	1760	297.
26 Jan.	1769	298, 309, 339.
25 "	1786	301.
27 "	1791	179.
26 Febr.	1798	301.

Staatsbewind der Bataafsche Republiek.

3 Juni	1803	6, 39, 48, 49, 57, 213, 353.
--------	------	---------------------------------

Uitvoerend Bewind der Bataafsche Republiek.

5 Oct.	1798	212, 343.
--------	------	-----------

Hof van Brabant.

5 Nov.	1739	199.
21 Mei	1742	200.

Prefect de Celles.

27 April	1811	230.
----------	------	------

Regeering van Delft.

28 Jan.	1791	179.
---------	------	------

Aartshertog Ernst.

19 April	1594	187.
----------	------	------

Fransche Republiek.

19 Juli	1793	69, 224.
---------	------	----------

Staten van Friesland.

29 Nov.	1634	109.
15 Febr.	1661	122.
23 Aug.	1661	123.

Wetten, enz.

Staten van Friesland.

20 Febr. 1662	124.
20 " 1664	32, 124.
8 Jan. 1669	125.
5 Maart 1670	127.
12 Mei 1682	138.
? 1765	164.
25 Sept. 1786	178.

Graaf de Fuentes.

? 1595	187.
--------	------

Staten van Gelderland.

15 Nov. 1676	133.
28 April 1740	154.
30 Juli 1781	175, 178.
8 Sept. 1786	178.
8 Mei 1783	178.

Regeering van 's-Gravenhage.

22 Febr. 1642	110.
25 Mei 1702	315.
12 April 1717	315.
20 Mei 1768	318.
18 " 1784	177.

Regeering van Haarlem.

4 Febr. 1791	179.
--------------	------

Provis. Representanten van
het Volk van Holland.

27 Nov. 1795	5, 210, 211.
--------------	--------------

Nationale Vergadering repres.
het Volk van Holland.

7 Nov. 1796	48.
-------------	-----

Provinciaal Bestuur van Hol-
land.

8 Dec. 1796	5, 38, 46, 55, 210, 211, 319.
-------------	----------------------------------

Directeur van Politie in
Holland.

24 Juni 1811	232
--------------	-----

Wetten, enz.

Hof van Holland.

1 Mei 1564	83.
11 Nov. 1568	83.
18 Oct. 1646	111.
18 Mei 1657	120.
29 Sept. 1660	122.
1 Juni 1661	122.
6 Oct. 1672	127.
19 Juli 1674	129.
18 Jan. 1691	177.
21 " 1726	149.
26 Juli 1731	153.
29 Jan. 1745	157.
4 Juni 1745	158.
7 Maart 1754	177.
14 Dec. 1764	164.
29 Jan. 1765	165.
7 Sept. 1769	168, 169.
30 " 1781	176.
10 Jan. 1783	177.
16 Febr. 1787	178.

Ridderschap en Edelen van
Holland en West-Vriesland.

9 Maart 1589	102.
Mei 1591	102.

Staten van Holland en West-
Vriesland.

10 Nov. 1579	116.
21 " 1584	101.
17 Oct. 1614	30.
19 Juni 1618	107.
28 " 1619	30.
17 Jan. 1650	112.
19 Sept. 1653	116, 118.
14 Dec. 1654	117.
19 Maart 1655	34.
4 Sept. 1659	121.
22 Maart 1661	123.
28 Mei 1669	30.
9 Aug. 1674	130.
12 Sept. 1674	130.
9 April 1675	130, 148.

Wetten, enz.

Staten van Holland en West-Vriesland.

26 Sept. 1675	132.
17 Juli 1677	29.
25 Juni 1678	133.
19 Sept. 1679	135, 144.
5 Dec. 1679	135, 150.
28 Nov. 1681	137, 138.
24 Juni 1684	137.
9 Jan. 1686	140, 147.
21 Febr. 1686	140, 144.
29 Dec. 1688	137, 142.
18 Jan. 1691	137, 143.
9 Dec. 1702	145.
28 Juni 1715	4, 28, 147.
21 Nov. 1715	148.
16 Oct. 1723	149, 174.
30 April 1728	150, 151.
26 Febr. 1732	153.
26 " 1734	154.
15 April 1744	156.
5 Juni 1744	157.
28 Oct. 1746	158.
12 " 1748	159.
29 Sept. 1752	34, 160.
7 Maart 1754	160.
29 Aug. 1755	162.
4 " 1761	162.
30 Juli 1762	28, 30, 163.
24 Jan. 1770	170.
9 Febr. 1771	149, 174.
1 Mei 1773	174.
5 " 1781	175, 179.
22 Maart 1792	179.

Keizer Joseph II.

12 Nov. 1781	340.
17 Maart 1781	340.

Synode van Kamerijk.

?	1586	186.
---	------	------

Koning Karel II.

30 April 1667	193.
---------------	------

Wetten, enz.

Koning Karel II.

20 April 1669	193, 195.
15 Jan. 1675	193, 195.

Keizer Karel V.

8 Mei 1521	75.
5 April 1524	76.
25 Sept. 1525	76.
17 Juli 1526	77.
14 Oct. 1529	77.
7 " 1531	77.
22 Sept. 1540	75, 78.
17 Dec. 1544	78.
18 " 1544	65.
30 Juni 1546	79.
29 April 1550	81, 82.

Keizer Karel VI.

18 Juli 1715	194.
22 Febr. 1727	195.
25 Juni 1729	195.
7 " 1734	199.
12 Febr. 1739	200.
12 April 1740	199.

Karel Alexander van Lotharingen.

11 Oct. 1756	197.
10 Dec. 1756	201.
4 Aug. 1764	201.

Stadhouder Karel van Brimeu.

?	1569	86, 408.
---	------	----------

Regeering van Leiden.

19 Mei 1623	108.
2 Nov. 1775	339.
22 " 1786	178.

Aartshertog Leopold Willem.

28 Febr. 1651	192.
---------------	------

Koning Lodewijk Napoleon.

Concept-Wet.	7, 364.
30 Jan. 1808	345.

Wetten, enz.

Landvoogdes Margaretha.

30 Mei 1566 85.

Gouvernante Maria Elisabeth.

9 Juli 1731 196.

Keizerin Maria Theresia.

14 Nov. 1749 200.

4 Maart 1755 198,200,332.

7 Mei 1757 199.

Prins Maurits.

2 Mei 1599 102.

25 Maart 1601 103.

26 Febr. 1605 103.

17 Maart 1619 107.

Maximiliaan Emanuel.

7 Nov. 1695 194.

Keizer Napoleon I.

5 Febr. 1810 7, 214, 229,
247, 254.

19 " 1810 49.

13 Maart 1810 49.

3 Mei 1810 239.

3 Aug. 1810 53, 243.

7 Sept. 1810 226.

14 Dec. 1810 254.

29 " 1810 242.

1 Jan. 1811 229.

1 Maart 1811 229.

9 April 1811 229.

29 " 1811 10,20,41,244.

3 Juni 1811 245.

26 Sept. 1811 59.

Ridderschap van Overijssel.

8 Maart 1708 146.

Koning Philips II.

16 Dec. 1557 83.

29 Maart 1563 83.

1 Mei 1566 85.

11 Nov. 1568 86.

Wetten, enz.

Koning Philips II.

19 Mei 1570 67,80,81,86.

19 Febr. 1593 186.

Koning Philips IV.

29 Oct. 1626 191.

20 Nov. 1662 192, 329.

Prins van Plaisance.

3 Nov. 1810 229.

Regeering van Rotterdam.

8 Sept. 1784 177.

4 Febr. 1791 179.

Staten-Generaal der Vereen.
Nederlanden.

27 Aug. 1608 104.

7 Juli 1615 105.

22 Dec. 1618 105.

26 Mei 1619 105.

16 Jan. 1621 105.

25 Sept. 1629 412.

16 Juni 1631 412.

11 Dec. 1632 36.

29 Juni 1637 34.

3 Oct. 1639 105, 106.

23 Dec. 1639 36.

29 Nov. 1644 110.

20 " 1646 105, 111.

4 Jan. 1651 113.

27 " 1651 115.

10 Febr. 1656 118.

30 Dec. 1659 121.

9 Maart 1669 127.

17 Jan. 1674 129, 133.

27 " 1691 138, 143.

22 Mei 1733 154.

1 Juli 1735 155.

29 Mei 1744 156.

13 Dec. 1805 49, 216.

Gecommitteerde Raden van
Utrecht.

27 Dec. 1702 146.

Wetten, enz.

Staten van Utrecht.

3 Aug.	1588	101.
2 Mei	1599	102.
25 Maart	1601	103.
17 "	1619	107.
11 Oct.	1676	133.
4 Juli	1781	176.
12 Oct.	1781	177.

Regeering der Stad Utrecht.

26 Febr.	1605	103.
18 Oct.	1610	103.
1 Dec.	1623	320.
3 Mei	1652	321.
23 Juli	1655	118, 134.
8 Febr.	1656	119, 133.
2 "	1663	322.
14 Mei	1666	327.
24 Oct.	1678	134.
7 Sept.	1686	141.
9 Jan.	1688	142.
5 Dec.	1688	142.
23 Sept.	1692	144.
12 Nov.	1753	160.
7 Juni	1773	136.
10 April	1732	154.

Hof van Vlaanderen.

29 Jan.	1610	189.
20 Febr.	1616	189.
11 Maart	1616	189.

Prins Willem I.

20 Dec.	1581	99.
8 Febr.	1583	101.

Koning Willem I.

24 Jan.	1814	17, 41, 52, 59, 60, 62, 214, 245.
23 Sept.	1814	70, 214, 249, 404.
4 Jan.	1815	60.
10 April	1815	249, 255.
Grondwet	1815	248.

Wetten, enz.

Koning Willem I.

Concept-wet	1816	19, 373.
28 Sept.	1816	252, 259.
25 Jan.	1817	19, 41, 53, 61, 214, 254.
3 Febr.	1818	256.

Stadhouder Willem IV.

21 Dec.	1748	339
---------	------	-----

Staten van Zeeland.

16 Oct.	1642	110.
22 Maart	1651	115.
20 "	1660	121.
7 Oct.	1666	125.
24 Jan.	1674	129.
16 Febr.	1680	31, 136.
23 "	1775	175.

Regeering van Zutphen.

16 Sept.	1737	154.
----------	------	------

Willem I (Prins) 94, 99.

Willem I (Koning) 18 vv., 52,
60, 70, 217, 245, 247, 248.

Willem III (Graaf) 273, 274.

Willem III (Stadhouder) 132,
135, 139, 142, 168.

Willem IV 338.

Willem V 176.

Willem Hendrik 128.

Willems (J. F.) 187.

Witt (J. de) 286.

Wolzogenius 119.

Wouw (Hill. Jacobsz. v.) 35, 36.

Y.

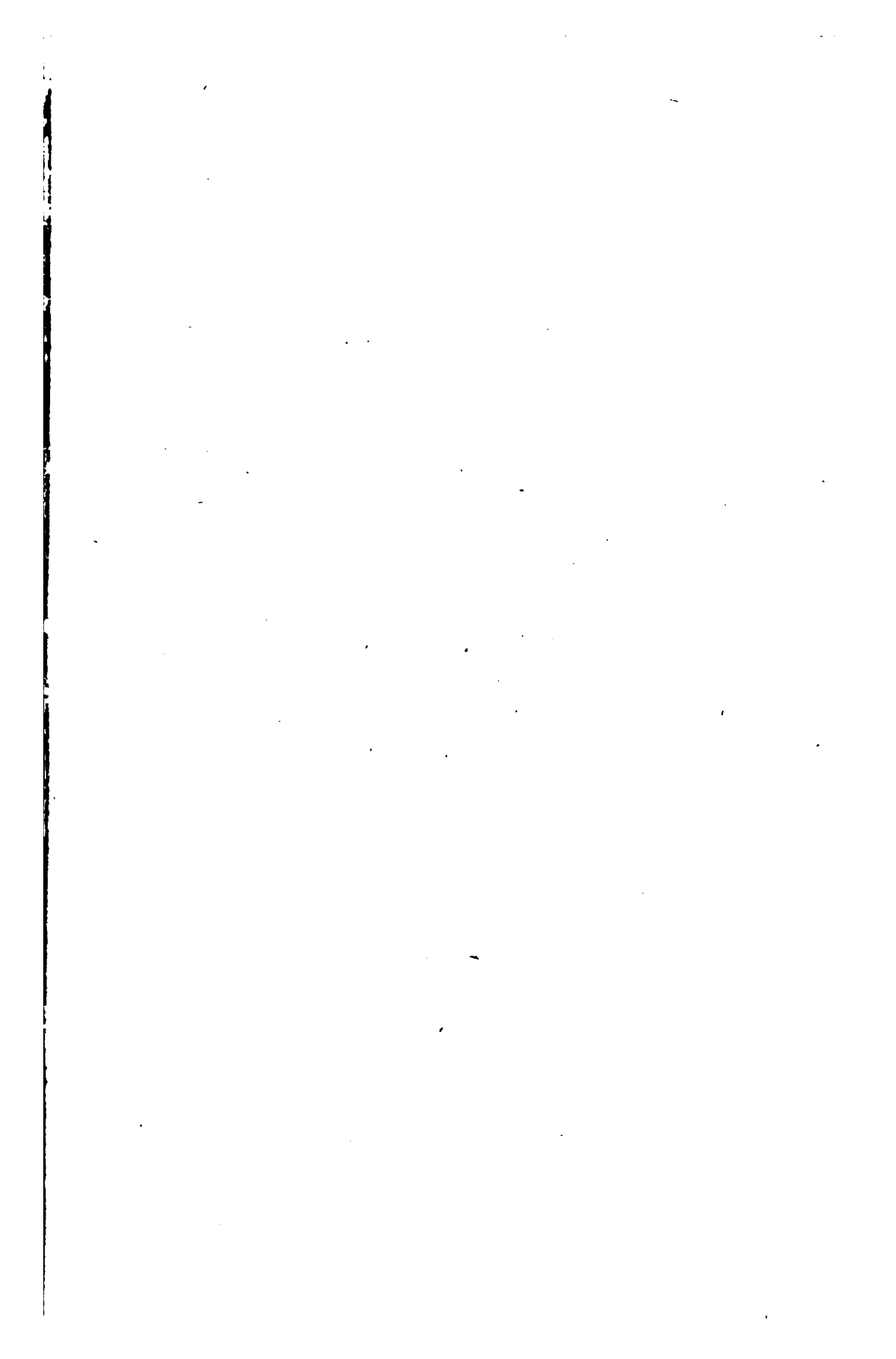
York (Hertog van) 135.

Z.

Zieriksee (Gild te) 274.

Zillesen (C.) 286.

Zünfte 269.

GENERAL
STATE STUDENT
CHARGE